

Rudolf Bahro

Alternativet

Till kritiken av den reellt existerande socialismen

Originalets titel: *Die Alternative. Zur Kritik des real existierenden Sozialismus* (1977)
Svensk utgåva 1979. Översättning: Margaretha Andrée.

Innehåll

Inledning.....	1
DEL I. DEN ICKE-KAPITALISTISKA VÄGEN TILL INDUSTRISAMHÄLLET	6
1. Upphävandet av den kapitalistiska privategendomen och den reellt existerande socialismens praktik	6
2. Ursprunget till den icke-kapitalistiska vägen	22
3. Från agrar till industriell despoti	40
DEL II. DEN REELLT EXISTERANDE SOCIALISMENS ANATOMI	60
4. Förutsättningarna.....	60
5. Organisation av hela samhället på den gamla arbetsdelningens grund	69
6. Samhällsskiktningen i den reellt existerande socialismen	81
7. Ickebegreppet ”arbetarklassen” bortom kapitalismen.....	92
8. Drivkrafterna och vad som hindrar dessa i det ickekaptalistiska samhället.....	102
9. Parti och byråkrati	118
DEL III. STRATEGIN FÖR ETT KOMMUNISTISKT ALTERNATIV	127
10. Dagens villkor och perspektiven för den allmänna emancipationen.....	127
11. Potentialen för en ny förändring av samhället	154
12. Kommunisternas organisering.....	178
13. Om kulturrevolutionens ekonomi I	192
14. Om kulturrevolutionens ekonomi II	207

Inledning

Den kommunistiska rörelsen tillträdde med löftet att lösa den moderna mänsklighetens grundläggande problem, att övervinna den mänskliga existensens motsättningar. Officiellt bekänner sig de länder som själva kallar sig socialistiska alltjämt till detta program. Men vilka perspektiv öppnas då för människorna när de i nuvarande läge riktar sina blickar mot det sätt på vilket vårt samhälle utformas? Kan man se några tecken på att det nya systemet gör sin överlägsenhet gällande genom en effektivare arbetsorganisering och ekonomi? Har man nått det genombrott för mänsklig gemenskap som utlovades, och är det på den vägen som samhället fortsätter att utvecklas, en bit närmare målet för varje dag – om man nu inte redan utvecklat det till fulländning? Vad var det för ett bättre liv vi ville skapa? Var det bara detta i sig perspektivlösa medelmåttiga välstånd, med vilket vi så helt utan framgång försöker springa ifrån senkapitalismen och hämta in dess försprång på en väg, som enligt all vår traditionella övertygelse leder till en avgrund? Vi ville skapa en annan, en högre civilisation! En ny, i dag mer än någonsin nödvändig civilisation, som inte har någonting att göra med illusionen om ett motsättningslöst ”fulländat samhälle”.

Hittills har det visat sig vara så att vi kopierar den gamla civilisationen, att vi i djupaste mening, på ett inte politiskt utan kulturellt och tvångsmässigt sätt (d.v.s. under ett mycket reellt tvång), fortsätter längs ”den kapitalistiska vägen”. Vår revolution har lett till en överbyggnad, som bara verkar duga till att ordna allt på ett så oundvikligt systematiserat och byråkratiskt sätt som möjligt. Som egentligen alla som deltar i denna process vet, har människornas makt över andra människor övervunnits bara på ett ytligt plan. De arbetande människornas alienation och subalternitet finns kvar på ett nytt plan. Det nya systemet, som är fullständigt insyltat i den internationella stormaktspolitikens och -diplomats gamla logik, garanterar inte ens fred – vilket inte bör förväxlas med den ”terrorbalans”, vars utvidgade reproduktion man aktivt deltar i. Om man ser på förhållandet mellan huvudmakterna i den reellt existerande socialismen tecknas apokalyptiska konturer. I Sovjetunionen verkar den liberala intellektuella oppositionen åtminstone vara överens med regeringen om att landets strategiska huvuduppgift är att rusta upp Sibirien industriellt och militärt. Kina barrikaderar sig, bygger en ny stor mur åt norr, men den här gången under jorden och överallt.

Det ”socialistiska världssystemet” och den kommunistiska världsrörelsen är splittrade av grundläggande inre motsättningar, vilka huvudsakligen har sina rötter i Sovjetunionens ouppklarade historia, eller vilka man åtminstone borde ta itu med ur denna aspekt. Tyvärr tillhör dagens regerande östeuropeiska kommunistpartier stelnhetens makter, de mest envetna förfäktarna av status quo. I sitt nuvarande tillstånd har de över huvud taget ingen politik för perioden efter kolonialismens undergång, kolonialismen som nu utkämpar sin dödsstrid i södra Afrika. På stora delar av södra halvklotet, där man befriats från kolonialismen, växer det fram en svältkatastrof, vars följder kan komma att överskugga all hittillsvarande klasskamp och alla hittillsvarande krig. Denna utmaning kan de industriellt utvecklade ländernas folk inte klara av med ledningar, som för att upprätthålla sin makt måste utlova bättre bröd och bättre skådespel i varenda femårsplan. Det gäller inte att predika fattigdom utan snarare måttlighet och, vilket är mycket viktigt, det sanna perspektivet för människors utveckling av sig själva på vår planet. Vem ska representera denna linje om inte den kommunistiska rörelsen i vidaste mening? Den ”döende kapitalismen” visar sig fortfarande på sitt nu som tidigare barbariska sätt vara en form där produktivkrafterna utvecklas, och man investerar sitt överskott i en oändlig ökning av naturvetenskapligt framtagna förintelsevapen för att hålla jordbruksländernas folk nertryckta och så mycket som möjligt tvinga på hela den övriga världen sin vilja. Genom att diktera de tekniska framstegens lagar driver den de mindre utvecklade länderna, inklusive Sovjetunionen, till

att inte bara använda en förhållandevis större del av sin nationalprodukt för upprustning, utan även till att hålla dessa kvar i den därav beroende civilisationens bakvatten. Så som det döende Rom förgiftade livet i provinserna kring Medelhavet, så breder alltså det senborgerliga levnadssättet ut sitt inflytande, vilket om det fortsätter gör mänsklighetens existens ohållbar. Kommunisterna i de kapitalistiska länderna håller för närvarande på att tänka om beträffande vad detta världshistoriska sammanhang reser för uppgifter. De förbereder en ny offensiv för att vinna majoriteten av folken till ett samtycke om en nödvändig ny utformning av den traditionella civilisationen. Detta kommer tydligast till uttryck i Italien, Spanien och Japan. Inom den officiella östeuropeiska kommunismen finns det däremot över huvud taget inget mot massorna vänt politiskt-teoretiskt tänkande, om man ska döma av de trycksaker som ges ut och de svador som kommer från talarstolarna. Lenins tankar, de revolutionära idéernas yngsta syntes, är nu över ett halvt århundrade gamla. Totalt har det skett mer omfattande och djupa förändringar sedan Lenins död än vad det gjorde mellan Marx' och Lenins tid. Vad vore mer självklart från marxistisk standpunkt än det faktum att den praktiska förändring av världen som grundas på Lenins verk överskrider hans teori och t.o.m. spränger den på vissa punkter? Vad skulle starkare kunna understryka att hans skaparkraft präglat historien än ett sådant resultat, som är så karaktäristiskt för alla stora världsförbättrares postuma berömmelse?

Särskilt har Sovjetunionens uppåttstigande skett på ett annat sätt och gett andra resultat än vad Lenin förutsåg. Landvinningarna banade sig än en gång väg genom antagonistiska konflikter och krävde miljontals oskyldiga offer. I dag inser man alltmer i Sovjetunionen och de östeuropeiska länderna att det nya systemet i mycket liten utsträckning motsvarar sina föregivna principer, missar sina egentliga mål och inte längre spränger några ramar. Idéinnehållet är urholkat. I konsekvens härmed visar sig överallt, till slut även i själva Sovjetunionen, den ideologiska bankrutt som är katastrofal för den existerande maktstrukturen och som blev synlig i Tjeckoslovakien 1968. De polska händelserna sedan december 1970 torde bara ha varit pricken över i för insikten om att det inte bara ligger övergående orsaker utan djupa socioekonomiska motsättningar till grund för den pyrande krisen i vårt system, vilket har sina rötter i produktionsförhållandenas karaktär. Politiskt sett var det egentligen alltid de som förut var vid makten (i gestalt av Ulbricht, Rakosy, Novotny och Gomulka) som med eller utan citationstecken organiserade kontrarevolutionen.

I vilket fall som helst var krisen av allmän karaktär. Det var ledarna för Warszawapakten som själva, på det (allra) mest otvetydiga sätt, visade på den transnationella karaktären hos de krafter som brutit sig igenom i Tjeckoslovakien, genom sin sedan början av 1968 aldrig avbrutna intervention. Innehållet i den tjeckoslovakiska nydaningen förde fram inget mindre än den verkliga samhällsstrukturen i ljuset, en struktur som var ett resultat av de östeuropeiska revolutionerna och dessförinnan Oktoberrevolutionen. Förändringstakten, främst den snabba förändringen av det kommunistiska partiets egna gestalt, bevisade hur ivrigt denna nya struktur, åtminstone i de industriellt mest utvecklade länderna, väntar på att få kasta av sig det pansar, som var skyddande på larvstadiet, men som nu hotar att kväva den. Den sociala potential, som släpptes loss 1968 och som man med våld återigen pressade in i en otidsenlig tvångströja, finns kvar och den kommer att fortsätta att göra uppror mot den olämpliga överbyggnaden – till en början genom passivt motstånd – tills den dag kommer, då detta systems anakronism nått sitt historiska slut även i Sovjetunionen. Även där kommer då att på Chrusjtjovs halva reformation följa en grundligare folkreformation, som inte bara återigen anpassar de härskande politiska strukturerna utan förändrar deras sociala innehåll.

Krisen, som ofrånkomligen sätter hela utvecklingen sedan 1917 i ett helt nytt ljus, är naturligtvis en process som går i olika takt i de olika länderna och inte alltid når samma intensitet inom alla samhällslivets olika delar. Det kommer även i fortsättningen att finnas

framgångar och bakslag, det kommer även att finnas tider av relativ stabilisering, så som exempelvis sjuttioalets första hälft. Men krisen har drabbat det sovjetledda blockets alla länder. Den gäller livets alla områden och har först som sist sin orsak i skärpningen av den motsättning, vars betydelse alla marxister känner till, nämligen den mellan de moderna produktivkrafterna och de produktionsförhållanden som blivit ett hinder för dessa. Avskaffandet av det privata ägandet av produktionsmedlen innebär nämligen för det första inte alls att de förvandlas till folkegendom. Istället är det så att hela samhället står egendomslost gentemot sin statsapparat. Monopolförfogandet över produktionsapparaten, över lejonparten av merprodukten, över reproduktionsprocessens proportioner, över fördelning och konsumtion, har lett till en byråkratisk mekanism som tenderar att utplåna eller privatisera alla personliga initiativ. Det nya samhällets föråldrade politiska organisering skär djupt in i den ekonomiska processen och bryter udden av de sociala drivkrafterna.

Krisens centrum är själva Sovjetunionen, fast än så länge är det bara i periferin som jorden skälver, och krisen ännu inte har nått samma mognadsgrad som i t.ex. DDR och Tjeckoslovakien. Vad den sovjetiska ledningen än gör för att under rådande förhållanden undgå krisens konsekvenser, kan den ändå inte hindra att den förvärras. Den 21 augusti påskyndades den andliga polariseringen i blockets övriga länder. Just krisens allmänna, omfattande och fundamentala karaktär, just omständigheten att dess härd finns i Sovjetunionen, gör att förnyelserörelsens perspektiv och uppgifter står i ett helt annat och mera hoppfullt ljus. De sovjetiska ekonomernas och sociologernas diskussioner kretsar för övrigt redan allt mera kring de avgörande punkterna, och det är ingen tillfällighet att argumenten från det tidiga tjugotalet lever upp igen under ytan. Sovjetunionen *måste* reformeras för att i sin inre utveckling kunna hålla jämna steg med de anspråk massorna har och för att bevara sin internationella position. De föråldrade krafterna kommer att hindras från att ställa sina speciella kastintressen i förgrunden. Närmast gäller det att erövra utrymme för en offentlig diskussion om "vår rörelses mest brännande frågor". För den marxistiska, kommunistiska minoriteten i våra länders härskande partier, för alla som tänker på morgondagen med en känsla av ansvar, innebär det förhållandevis långsiktiga grundläge de befinner sig i inte bara ett tålamodsprov, utan en verklig andlig utmaning. Har inte Sovjetunionens, Kinas, Jugoslaviens och övriga länders, som har genomgått en revolution, historia samlat ett oerhört och dramatiskt stoff – från upproret i Kronstadt till upproret vid polska kusten, från splittringen av bolsjevikernas avantgarde efter Lenins död till striderna för folkkommunerna och den "Stora proletära kulturrevolutionen" i Kina, från Jugoslaviens väg mot "självförvaltningssocialism" till den halvhjärtade svängningen i Sovjetunionen efter Stalins död! Vilka allmänna utvecklingslagar döljer sig bakom dessa händelser? Varifrån kommer de många analogierna till händelseutvecklingen i de utvecklingsländer som går den icke-kapitalistiska vägen eller som tenderar att strukturellt slå in på den? Vad innebär den västeuropeiska revolutionära rörelsens nederlag, från Tyskland 1918 till Frankrike 1968? Det måste finnas ett samband i allt det här som sprider ljus över det nuvarande läget!

Man kan inte ställa sig uppgiften att i ett slag rulla upp alla dessa problem *i detalj*, fastän det finns en mängd litteratur om en del av dem: litteratur som medvetet undanhålls vår allmänhet och därför inte heller undersöks kritiskt. Men även utan några monografiska anspråk kan man arbeta fram en inställning till hela detta komplex. Och man kan föresätta sig att skriva ner det delresultat man kommer fram till i ett utkast liknande Marx' "Ekonomisk-filosofiska manuskript". Marx gav 1859 sitt förarbete till "Kapitalet" titeln "Till kritiken av den politiska ekonomin". När jag med underrubriken "Till kritiken av den reellt existerande socialismen" stödjer mig på denna stora förebild, så är jag fullt medveten om hur långt min kritik av den reellt existerande socialismen befinner sig från den grad av slutlig utformning och sammanhang Marx nådde bara tjugo år efter sina "Ekonomisk-

filosofiska manuskript”. Men jag har ställt mig samma mål: att analysera en samhällsbyggnad från revolutionär ståndpunkt.

Man måste ha i minnet att ”kritik” från Marx främst innebar en vetenskaplig analys med avsikten att praktiskt förändra världen. Ju djupare han trängde in i de förhållanden han undersökte, desto mer kunde han avstå från fördömanden och invektiv, och överlåta propagandan för sina idéer åt det språk de av honom framförda fakta och samband talade. I den meningen har jag i mitt arbetes olika etapper i allt högre grad ansträngt mig att återföra uttryck för harm över det aktuella läget till dess rationella kärna och hela tiden förstå dess inneboende logik, vilket måste verka både provocerande och irrationellt iögonfallande för dem som endast har ett idealistiskt medvetande. Alla uttryck för blott och bart agg mot de rådande förhållandena måste undvikas så långt som möjligt. Teorins och historiens tid måste inledas. Politikens tid kommer förr eller senare.

Bokens första del handlar om den icke-kapitalistiska vägen till industrisamhället.

Vår reellt existerande socialism är ett principiellt annat system än det som Marx skisserade i sin socialistiska teori. Man kan jämföra praktiken med denna teori, men får inte använda teorin som måttstock. Praktiken måste förklaras utifrån sina egna lagar. Alla deformerings-teorier, från Chrusjtjov till Garaudy, avleder bara denna uppgift. Analysen leder dels till ett allmänt begrepp, den ”icke-kapitalistiska vägen”, vilken inkluderar de flesta nominellt socialistiska länderna, dels till sökandet efter roten till den icke-kapitalistiska vägen i arvet efter det så kallade asiatiska produktionssättet. På det grundar sig följande undersökning av Rysslands utveckling från agrar till industriell despoti och det bolsjevistiska partiets öde i denna process. Man måste försöka att rätt förstå den stalinistiska maktstrukturens historiska karaktär. Sovjetunionens politiska historia handlar inte om den ”subjektiva faktorns” misslyckande, utan om dess omvandling i samband med uppgiften att industrialisera Ryssland. I dag förtydligar de nya uppgifterna – och inte några slags politisk-moraliska principer – det gamla partiets anakronism.

I del II behandlas systematiskt den reellt existerande socialismens struktur (efter den historiska behandlingen i första delen): dess byråkratisk-centralistiska arbetsorganisation, dess karaktär av skiktat samhälle, de omedelbara producenternas brist på makt, dess produktivetsimpulsers relativa svaghet, dess politisk-ideologiska organisation som kvasi-teokratisk stat. Med den reellt existerande socialismens karaktär menas ett församhälliligande i den alienerade formen av ett universellt förstatligande, vilket beror på att den gamla arbetsdelningen ännu inte drivits fram till den punkt där den slår om.

Sista delen tar upp det alternativ som mognar fram i den reellt existerande socialismens sköte och över huvud taget i de industriellt utvecklade länderna. Det har samma karaktär av omfattande kulturrevolution, samma omvälvning av hela den hittillsvarande arbetsdelningen, levnadssättet och den mentalitet, som Marx och Engels förutsåg. Människans allmänna frigörelse blir alltmer angelägen, men dess villkor måste studeras på nytt, och innehållet definieras på ett tidsenligt sätt. Den sociala dialektiken i dess närmaste etapp kommer att kännetecknas av kampen för att reducera maktstrukturerna i arbetet och därmed i staten, men under omständigheter där samhällets skiktning efter intellektuell kompetens fortfarande kommer att dominera. Därför förutsätter kulturrevolutionen att det finns ett verkligt kommunistiskt parti, ett nytt Kommunisternas förbund. Kommunisterna måste ta avstånd från statsapparaten, och dessförinnan göra slut på apparatens makt i sin egen organisation. De måste på nytt fästa manifestets gamla paroll på sin fana, enligt vilken ”envars fria utveckling är förutsättningen för allas fria utveckling”, och mer än någonsin vara medvetna om att detta program spränger ramarna för alla enbart nationella eller kontinentala frågeställningar. Den reella likheten mellan alla som har människoanleten blir till en fråga om praktisk politik på liv eller död. Världen förändras i en lika

hoppningivande som förvånande takt (förvånande, eftersom processen som helhet alltså är spontan), fram till situationer som ingen har velat nå. Freden kan bara vinnas och människans framsteg som art och individ bara garanteras, om möjligheterna till utveckling blir lika i alla länder.

DEL 1. DEN ICKE-KAPITALISTISKA VÄGEN TILL INDUSTRISAMHÄLLET

1. Upphävandet av den kapitalistiska privategendomen och den reellt existerande socialismens praktik

Under ett par år hade den officiella partipolitiken i DDR sin grund i idén att socialismen inte skulle vara någon kortsiktig övergångsperiod, ”utan en relativt självständig socio-ekonomisk formation under en historisk epok av världsomfattande övergång från kapitalism till kommunism”. Den idén fick aldrig någon verklig teoretisk grund fast man bredde ut den i en tjock bok. Den var redan från början fejt formulerad. Helt uppenbart skulle den också vara en ursäkt för en byråkratisk styrning av ekonomin. Därför väckte den inte heller någon björn som sov i sitt ide, förutom några ideologer, och fick inte ens den uppmärksamhet den borde ha fått från siarna i motståndarlägret. Ändå var denna idé den mest fruktbara av alla ansatser till sociologiskt tänkande som hörts sedan tjugotalet, då den teoretiska diskussionen tystnade i Sovjetunionen.

De marxistiskt bevandrade personer som tog initiativet till denna idé var troligen något så när klara över den räckvidd deras försök att nå klarhet skulle få, och att den officiella bilden var fullständigt halvdan, ja felaktig. På den tiden kunde man få höra rakt på sak från Centralkommitténs samhällsvetenskapliga institut, att den uppfattning om socialismen som Marx lagt fram i Kritiken av Gothaprogrammet måste anses föråldrad. Men än i dag har marxismen inte nått fram till något mer fundamentalt begrepp än den ekonomiska samhällsbyggnaden. Om socialismen och kommunismen – enligt den nya teorin – är olika formationer, vad skiljer då socialismen från kommunismen? Är den fortfarande en ”kommunism i vardande”? Om den inte är det, kan arbetarklassen då fortfarande ha ett omedelbart intresse av den? Kommer den inte att utmynna i en ny stor revolution? Rädslan för sådana fruktansvärda möjligheter har lett till det lilla ordet ”relativt” (*”relativt självständig samhällsformation”*), ett ord som kan dras ut, vridas och vändas hur som helst.

Strax före SED:s åttonde partikongress drogs detta den socialistiska vetenskapens nyaste ord tyst och oförmärkt ur trafik, och det har sedan dess belagts med körförbud. Kritiken av Gothaprogrammet är återigen riktig. Men nu har denna ”relativt självständiga samhällsformation” en hel del pretentioner, och framför allt en del påtagliga erfarenheter. Varje ny generation marxister och socialister stöter – allt efter sina individuella temperament och inställningar – förr eller senare på skillnaden, motsättningen, sprickan, klyftan och avgrunden mellan den vision klassikerna hade och den verklighet det nya samhället har att visa upp. Att det åtminstone finns en skillnad är så uppenbart, att man till och med i de officiella dokumenten har dragit sig tillbaka till den defensiva formeln om ”den reellt existerande socialismen”, d.v.s. den socialism vi faktiskt har. Detta motvilligt antagna slagord är ett tecken på hur våra härskande partier låter den marxistiska legitimationen för sin praktik rinna bort mellan sina fingrar. Därför är det lätt att förstå att de allt mer rörliga människorna i den yngre generationen vill använda sin nya teori till att fly framåt, inte minst på grund av behovet av förnuft.

Men hur det än förhåller sig med den saken, så har det i själva den konservativa formeln trängt sig fram ett erkännande om att det finns en skillnad mellan den marxistiska idén och den socialistiska verkligheten. Nu gäller det att avgöra hur pass principiell karaktär denna skillnad har.

Vad gäller metod, så gör flertalet av våra ortodoxt marxistiska kritiker det knappast svårt för sig. De håller sig kvar inom ramen för kategorierna Ideal och Verklighet, så att man lätt kan skjuta diskussionen ifrån sig, till att bli en olöslig strid mellan ett ”ännu oundvikligen ofullständigt”, och ett ”dåligt” förverkligande av idealet. ”Idealisterna”, talar ständaktigt om deformationer, fördömer avvikelser från en eller annan princip, och kräver att den ena eller andra normen ska vara kvar eller återställas. De uppnår visserligen temporära demagogiska framgångar, men får varken teoretiskt eller praktiskt-politiskt bukt med det fotfäste deras motståndare har; d.v.s. den ”avvikande” verkligheten.

Nyligen visade Svetozar Stojanović i sin bok ”Zwischen Ideal und Wirklichkeit” att denna inställning inte duger till för att skaffa fotfäste på den verkliga kamparen som revolutionen oavsett sin karaktär skapat, inte ens om man kan arbeta så obehindrat som i Jugoslavien. Han beskriver ”etatismens” och ”anarkoliberalismens” dilemma och påvisar den senares socioekonomiska förankring. I nästa ögonblick säger han att just dessa rådande förhållanden kan få fram ett större antal demokratiskt-socialistiska personligheter. Det tyder just inte på ett marxistiskt, materialistiskt tänkesätt. Stojanović gör det alldeles för lätt för de klokare försvararna av status quo. Han och övriga deformerings-teoretiker godtar det berömda mottot att om verkligheten avviker från idén, så är det desto värre – för verkligheten.

Nej, problemet är inte på långt när begränsat till en skillnad mellan socialismens ideal och verklighet. Sådana konstateranden är bara en upprepning av det som man otaliga gånger förebrådde systemet, efter den bolsjevistiska arbetaroppositionens första framträdande, före upproret i Kronstadt 1921. Ingen har gjort det mer grundligt än Trotskij i sin nu så gamla bok om ”Den förrådade revolutionen”.

På något sätt fastnar de alltid i tesen om personkulten, i de subjektiva orsakerna. Dessa finns visserligen med i bilden, men förklarar ändå inte någonting. Tyvärr håller sig alltför en stor del av den sovjetiska oppositionen kvar vid den store diktatorns personliga grymhet och gemenhet, istället för att undersöka den sociala struktur han ledde, inför vilken Oktoberrevolutionen blott framstår som en sista dans. Man kan förstå att Trotskij aldrig ställde sig frågan, om huruvida hans motspelare kom till maktens topp just därför att han hade den historiskt nödvändiga passion som krävdes för att skapa den maktapparat för terroristiska förändringar ovanifrån, som Ryssland då behövde. I dag kommer man över huvud taget inte åt Stalin-epokens objektiva resultat och dess föråldrade politiska reststrukturer om man i stil med Dostojevskij söker i diktaturens moraliska atmosfär.

En kort tid innan han mördades konfronterades Trotskij själv, av en del av sina anhängare, med den då nya idén om att den ryska revolutionen objektivt sett skulle leda till socialismen lika litet som den franska ledde till ett tillstånd av allmän frihet, jämlikhet och broderskap. Det skulle alltså inte handla om problemet med ett otillräckligt förverkligande, utan om att det bortom kapitalismen skulle komma ett nytt antagonistiskt samhällssystem. Trotskij, som tappade koncepterna inför denna fördunkling av sitt perspektiv, visade sig i alla fall modig nog att se detta som en möjlighet, och drog slutsatsen att kommunisternas plats då återigen måste vara på de förtryckta massornas sida. Om det finns den minsta sannolikhet för att det handlar om en ny makt över människorna, så måste diskussionen gå betydligt djupare än vad deformerings-teorin någonsin drömt om. För i så fall ”förtalar” denna inte bara detta nya system, utan skönmålar det och föder skadliga illusioner. Vad tyckte Marx om politiska tänkare, som kritiserade den franska kapitalismen under julimonarkin, och därefter förvrängningen av 1793 års författning, vilken aldrig trädde i kraft? Var existerade någonsin den socialismen som då skulle ha deformerats?

Den existerade i socialisternas böcker. Historikern Gitermann, som skrev en utmärkt beskrivning av Rysslands historia för att sprida ljus över Oktoberrevolutionens

förutsättningar, var däremot exakt, när han i rubriken till ett annat arbete talade om den socialistiska *idéns* historiska tragedi. Denna idé blev naturligtvis de revolutionärers öde, som tog den med till Ryssland. Dess perversion till en ny maktideologi, katekeseringen för en modern statskyrka, fick helt logiskt sin höjdpunkt i den stalinistiska maktapparatusens förintelse av det bolsjevikiska avantgardet. Den sovjetiska historien betydde en intellektuell-moralisk tragedi för alla allvarligt syftande kommunister. År 1900 hoppades Lenin att "varje slags bestialitet skulle sopas undan från rysk mark" genom den folkliga revolution som närmade sig. Istället skulle de enorma framsteg Sovjetunionen gjorde under Stalin på ett fruktansvärt sätt komma att likna den fasansfulla hedniska gud som Marx förbannade, vilken endast ville dricka sin nektar ur skallar från ihjälslagna.

Man måste begripa denna sovjetiska tragedi. Den har sin grund i det faktum att den ryska socialistiska rörelsen i seklets början objektivt fick en annan uppgift att fullfölja än den som den känt sig kallad till. Så länge det bara (med eller utan västlig periferi) fanns detta enda Sovjetunionen, fick man se den bittra "omväg" den socialistiska idéen tog över Ryssland som en europeisk slump i den högre skolan. Efter att även Folkrepubliken Kina kommit till, men ännu ingen proletär revolution genomförts i väst, har det funnits en antydning till insikt om att vi måste korrigera det synsätt vi hittills haft beträffande övergången till kommunismen, och inte bara beträffande tidsfaktorn. Det är en hel epok mellan avskaffandet av det privata ägandet av produktionsmedlen, och fram till människornas allmänna frigörelse. Historien har ställt oss uppgiften att förstå vilket slags samhälle den reellt existerande socialismen är.

Man kan naturligtvis fråga sig om det över huvud taget är någon mening med att än en gång ta upp vad Marx menade med socialism, när man står inför en sådan uppgift. Enligt den materialistiska historieuppfattningen utgör nämligen i och för sig inte olika bevis på att den ena eller andra praktiska handlingen, eller till och med alla handlingar, avviker från Marx' utkast några argument mot de bestående förhållandena. Den politiskt-historiska uppfattning som uttrycks med argumentationsmetoden "vad Marx verkligen sagt" är över huvud taget inte fruktbar, och kommer att leda till lätt angripbara skevheter i "lärans" framställning, och därigenom förflytta kampen till ett plan där man slåss med skolastiska citat. Det är alltså inte i detta dogmatiska syfte som jag, speciellt i de tre första kapitlen, tämligen utförligt citerar Marx, Engels och Lenin. Det handlar om något helt annat.

För det första så hör Marx' teori till de *objektiva* förutsättningar (objektiverade i en reell rörelse) som revolutionerna haft sedan 1917. När jag i det följande betonar de *historiska* skillnaderna (alltså skillnader som kan förklaras och inte bara nagelfaras) mellan Marx och Lenin, och mellan Lenin och vår nuvarande praktik, så syftar det inte till att förneka den grundläggande kontinuiteten. Skildringen av Marx riktas i första kapitlet mot den centrala fördom som blockerar varje marxistisk analys av våra förhållanden, och som sanktionerar den permanenta psykologiska nedvärderingen av de socialistiska ideal, som är *nödvändiga* för att nå framsteg, nämligen: eftersom vi utgår från Marx, så anser hela världen att våra länder är socialistiska eller till och med kommunistiska, fast de principiellt *ännu inte* är det. Det är inte ens riktigt att – i analogi med den första etappen i den kapitalistiska eran – beteckna dem som "socialism på ett tidigt stadium". Under den tidiga kapitalismen var redan grundinriktningen mot en senare fullt utvecklad kapitalistisk formationskaraktär given. Hos oss är ännu församhälleligandet, den socialistiska formationens avgörande kännetecken, helt etatistiskt, förpuppat. Det mest exakta är att karaktärisera oss som *protosocialistiska*, d.v.s. att vi har en socialism som befinner sig på larvstadiet. När jag istället för detta ovana främmande ord oftast använder det mer vanliga uttrycket "den reellt existerande socialismen" och avstår från de störande citationstecknen, så tänker jag mig hela tiden denna betydelse. De som i Marx' mening är övertygade om att ett socialistiskt-kommunistiskt perspektiv är riktigt bör vara de som värderar ett sådant avståndstagande

från en okritisk användning av begreppet socialism högst.

Till syvende och sist gäller det alltså, enligt min uppfattning, historiska "avvikelser" inom den världshistoriska utveckling vid vars början Marx står –, vilket är den *andra* anledningen till att jag citerar Marx utförligt. Här låter jag mig ledas av en av Antonio Gramscis idéer: Nämligen att det, andligt sett, inleddes en historisk tidsålder med Marx, som antagligen kommer att sträcka sig över flera århundraden, tills "staten" lämnar plats för det "reglerade samhället" (Philosophie der Praxis, Frankfurt 1967/181). Gramsci påminner oss om Rosa Luxemburgs reflektion, att vissa av Marx' idéer verkar föråldrade för oss, eftersom vår rörelses praktiska behov ännu inte räcker till för att utnyttja Marx' idéer. Det har naturligtvis inte kunnat undvikas att vissa detaljer och förutsättningar i Marx' lära faktiskt har blivit föråldrade. Men *spännvidden* i hans teori och metod är så stor att den i dag erövrar universiteten i det senborgerliga samhället!

Om man, som brukligt är, ser efter i "Kritiken av Gothaprogrammet" vad Marx menade med socialism, så finner man där en summarisk framställning av dess *särskilda egenskaper*, utan anspråk på att det utgör en fullständig lista. Marx säger om socialismens *allmänna* väsen att det utgör kommunismens första stadium, och alls inte är någon avgränsad, självständig formation med egna lagbundenheter. Eftersom det, mot all förmodan, är väldigt litet känt om hur Marx uppfattade kommunismen, så är även hans begrepp för socialism allt annat än allmän egendom. Efter utläggningarna om socialismens och kommunismens *fördelningsprinciper* ondgör sig Marx över att de som författat programutkastet tvingat honom att gå så mycket in på detta, eftersom fördelningen av konsumtionsmedlen egentligen bara återspeglar det som egentligen är intressant: de tingliga produktionsvillkorens *tillägnelseförhållanden*. Utan klarhet i hur dessa förutsättningar skulle kunna utformas under kommunismen, så kommer det "sunda förnuftet" alltid att låta Marx' fördelningsformler pådyvlas de rådande förhållandena (med tekniska förbättringar); och då förvandlas naturligtvis behovsprincipen till en utopi, samtidigt som prestationsprincipen verkar vara ett profetiskt rättfärdigande och en idealisering av vår förhandenvarande lönepolitik.

Man förstår Marx' vetenskapliga kommunism bäst om man föreställer sig hur han kom fram till den. Utan hänsyn till de dogmatiker på båda sidor, som antingen spelar ut den unge Marx mot den gamle eller den gamle Marx mot den unge, så kan man förutsätta att det finns en kontinuitet i Marx' teori och karaktär, och vara förvissad om att han skapade sin "Politiska ekonomi" enligt ett ideal om människans allmänna frigörelse, som han höll fast vid alltifrån sin ungdom, och som han utvecklade alltmer konkret. Hans kategoriska påbud att slå ner på alla förhållanden, där människan är ett förnedrat, förslavat, utlämnat och föraktligt väsen, står före och över varje vetenskaplig motivering för förverkligandet. Det var detta energiska motiv som via en revolutionär demokrati ledde honom från den liberala humanismen till kommunismen, och som slutligen fick honom att söka den teoretiska grunden till den kommunistiska rörelsen i kapitalismens ekonomiska anatomi.

Emellertid förlorade Marx' humanism sin tidigare *omedelbarhet* på denna väg. Före honom hade alla utopister mer eller mindre direkt utgått från människans allmänna artnatur – som för övrigt finns – och realistiskt visat hur det existerande samhället förtrycker denna; och sedan – så att säga i andra delen av sina teorier – konstruera en situation som skulle passa den mänskliga naturen. Men de kunde aldrig säga hur man skulle nå detta "naturanpassade" samhälle från det existerande. Det var just vid denna barriär som Marx under sin övergång till kommunism för ett ögonblick tappade tråden, och där Engels, som i England hade fått direkta inblickar i det borgerliga samhällets dialektik och i proletariats revolutionära roll, för första gången kom till Marx' hjälp. Ju mer han sedan fördjupade sig i det borgerliga samhällets politiska strider och ekonomiska motsättningar, desto klarare såg han att det inte var frågan om att spekulera ut en modell

för ett nytt samhälle, utan att, som han och Engels tillsammans uttryckte det, klargöra och främja den faktiska rörelse som skulle upphäva den rådande situationen. Denna faktiska rörelse hade sina förkämpar, sitt ”negativa”, revolutionära element i arbetarklassen; men dess innehåll var det borgerliga samhällets *hela* utvecklingsprocess, vars mål var att avskaffa det privata ägandet. Marx och Engels sysslade aldrig med läroboksdefinitioner. Men om man hade tvingat dem att definiera sin kommunism, skulle de inte ha kunnat säga något annat än: *Kommunismen är upphävandet av den kapitalistiska privategendomen*.

Men med det menade de inte bara själva avskaffandet, t.ex. genom att staten förvandlades till en allmän kapitalist, utan framför allt den socioekonomiska process där de fritt sammanslutna producenterna positivt tillägnade sig samhällets framställda rikedomar. I denna uppfattning ligger hela styrkan hos deras vetenskapliga socialism-kommunism, liksom – vilket vi här föregriper – inte bara dagens officiella, utan alla ortodoxa marxisters misslyckande, när de inte kan begripa att historien först måste ta itu med en annan uppgift än den som Marx här formulerade. Man borde kanske först än en gång betona att Marx helt enkelt inte såg socialismens och kommunismens förutsättningar i privategendomens landvinningar utan i den *kapitalistiska* privategendomens landvinningar, vilket innebär ett oerhört komplex av objektiva och subjektiva faktorer. Den ”*icke-kapitalistiska väg*”, som *sedan 1917* har hållit världen i spänning, ger upphov till helt andra problem än de som Marx analyserade, och *kan inte omedelbart* ha samma perspektiv, eftersom den skapar *förutsättningarna för kommunismen* på ett helt annat sätt. För Ryssland kunde upphävandet av den kapitalistiska privategendomen bara ha en ringa *positiv* betydelse, *eftersom den kapitalistiska privategendomen var liten* och långt ifrån hade genomsyrat nationens hela liv. *Ortodoxt* hade Rosa Luxemburg och till och med Kautsky, ja hela mensjevismen rätt i sin kritik av leninismen, vilken objektivt sett ställde sig i tjänst hos en helt annan, helt ny, världshistoriskt ytterst nödvändig uppgift, som marxismen endast indirekt, teoretiskt hade förberett.

Marx' uppfattning om kommunismen härrör från tiden för de ”Ekonomisk-filosofiska manuskripten”, år 1844. Dess ekonomiska aspekt preciserades i förarbetena till ”Kapitalet” fram till slutet av 1850-talet och dess politiska aspekt i analysen av Pariskommunen från 1871. Dess kärna var hela tiden densamma; från 1844 till det berömda stället om ”frihetens rike” i Kapitalets tredje band, vilket gavs ut av Engels långt efter Marx' död. När Marx, som ju utgick från Hegel, vill *upphäva* den kapitalistiska privategendomen, så uttalar han därmed sin ända från början *positiva* uppfattning om kapitalismens historiska roll, sitt också i början av ”Kommunistiska manifestet” helt medvetet betonade erkännande av bourgeoisins revolutionära roll. Han vill inte, som de han kallar de råa kommunisterna, göra fattigdomen och den spontana inskränktheten allmän och garantera detta genom en likformande despoti, utan istället rikedomerna i dess möjliga egenskap som en fond för en allsidig utveckling av alla samhällets medlemmar.

Att ”upphäva”, enligt Hegel en filosofisk grundläggande bestämning, som helt enkelt återkommer överallt och i sin yttersta förkortning till och med inkluderar ”negationens negation”, betyder ju endast i sin mest begränsade mening ”göra slut på”, avskaffa, negera. I vårt fall innebär den att skala av den borgerliga civilisationens landvinningar dess kapitalistiska form. Redan detta kräver inget mindre än en politisk revolution, upprättandet av ”proletariatets diktatur”. Men det var ingen överraskning att bolsjevikerna *efter* Oktoberrevolutionen brukade framställa denna som en barnlek, det vill säga i jämförelse med de positiva uppgifter i den materiella uppbyggnaden som förestod, och för vilken den ryska bourgeoisin knappast hade gjort några förberedelser. I sin andra, mycket mer konkreta mening betyder ”upphäva” (på tyska – ö.a.) bevara, men i ett nytt, högre helhets-sammanhang, så att ”upphäva” slutligen också kan betyda häva upp till en högre nivå. Vad var det beträffande den kapitalistiska privategendomen i denna komplexa mening som

skulle upphävas? Vad hade den åstadkommit jämfört med alla tidigare samhällsformationer? Och hur skulle det man åstadkommit visa sina nya, högre bestämmelse genom revolutionen? Hur uppnår man egentligen produktion av *rikedomar*? I den orientaliska despotin, det antika slavsamhället och den europeiska feodalismen togs merprodukten ifrån producenterna, för att direkt avnjutas av utsugarna, eller som skatt för att garantera dessa deras makt och inflytande. De arbetande, som ännu inte skiljts från sina arbetsmedel och -villkor, kunde, bortsett från i perioder med naturkatastrofer och krig, vara säkra på att få det de behövde för att leva och tillverkade bara en merprodukt i proportion till det utomekonomiska tryck som makthavarna kunde utöva utan risk för att förlora sin makt. Under sådana betingelser ökar merprodukten mycket långsamt, och framför allt uppstår tendensen att varje produktivitetstillväxt, varje ökning av livsmedlen omsätts i befolkningstillväxt, vilket än i dag förekommer i många länder i ”Tredje världen”. Men kapitalet jagar emellertid inte efter mer bruksvärde, efter en merprodukt, utan det jagar efter *mervärde*. Marx visade att kapitalisten inför hotet att straffas med bankrutt, för att klara sig i konkurrensen, i nödfall tvingas till att öka sitt kapital genom att minska sin njutning. Lönearbetaren å andra sidan, kan bara uppnå det han behöver för att leva genom att skapa så mycket mervärde som den respektive genomdrivna ”normalarbetsdagen” med sin produktivitet ger möjlighet till. Annars är han ju dömd till svältdöden, eftersom den ursprungliga ackumulationen lämnade honom helt utan produktionsmedel. Så tvingar kapitalet sina arbetare, denna nya typ av utsugna, till ett *merarbete utan gräns*, för produktiviteten ökar ju i detta system mycket fortare än arbetslönen, som ligger på existensminimum.

Marx skriver:

”Kapitalismens stora historiska sida är ... att *skapa* detta *merarbete*, och dess historiska bestämmelse har uppfyllts så snart som dels behoven har utvecklats så långt att det har blivit ett allmänt behov med ett merarbete utöver det nödvändiga, att detta framkallas ur själva de personliga behoven – och dels genom att kapitalets stränga disciplin, vilken de följande släktena gått igenom, utvecklats till det nya släktets allmänna egendom.” (*Grundrisse*, Berlin 1953/231)

Med andra ord: eftersom det inte ligger i människans ”natur” att arbeta mer än nödvändigt, så krävdes det *generationer* av *kapitalistiskt* arbetstvång för att få fram den *producenttyp*, skapa den mänskliga produktivkraft, som över huvud taget möjliggör en rikedomens kommunism. Det borgerliga samhället kunde kosta på sig sina politiska landvinningar, vilka Marx också anser bör bevaras, sin borgerliga frihet och demokrati just för att arbetsdisciplinen hade tvingats fram *ekonomiskt*.

Däremot kan man faktiskt inte utifrån Marx förklara hur ett förkapitalistiskt land kan industrialiseras utan lönearbete *och* utan utomekonomiskt arbetstvång. Endera av dessa båda saker måste finnas (*Grundrisse*, Berlin 1953/232). Där innebär ett upphävande av den kapitalistiska privategendomen att man beslutar sig för terror (eller, om ingen stabil diktatur kommer till stånd, ett oändligt utvecklingskval), och det egentliga problemet är då terrorns produktiva funktion. Denna diktatur blir ”moraliskt” berättigad, vilket Marx tillerkände Ricardo, då han skrev:

”Det som förebrås honom, nämligen att han betraktar den kapitalistiska produktionen obekymrad om 'människorna' och bara har produktivkrafternas utveckling för ögonen – oavsett med vilka offer av människor och *kapitalvärden* man har nått dit –, just det är det betydelsefulla hos honom. Utvecklingen av det samhälleliga arbetets produktivkrafter är kapitalets historiska uppgift och berättigande.” (MEW 25/269)

Den revolutionära diktaturens produktivitet kan bara mätas genom skapandet av moderna produktivkrafter. I första hand förutsätter de moderna produktivkrafterna inte en teknik utan en arbetsvillig och disciplinerad människa. Kina har till exempel turen att dess befolkning även under sitt tidigare asiatiska produktionssätt tvingades till ett arbetsinten-

sivt jordbruk, vilket å andra sidan inte tillät någon livegenskap. Det är ett ytterst gynnsamt villkor för Kinas icke-kapitalistiska väg till socialismen vad beträffar den föråldrade *inställningen till arbetet*.

Marx tänkte sig naturligtvis inte enbart att jämföra utvecklingen av den mänskliga produktivkraften med mängden av samlade rikedomar. För honom handlade det om att upphäva ett helt produktionssystem, ett helt produktionssätt. Han tog därför fram tre positiva "huvudfakta för den kapitalistiska produktionen":

1. "Koncentration av produktionsmedlen i få händer, varigenom de upphör att verka vara de omedelbara arbetarnas egendom, och istället förvandlas till samhälleliga produktionskrafter." I aktiebolag och monopol såg han den mest direkta formen i förberedelsen av socialismen. (MEW 25/276)

2. "Själva arbetet organiseras samhälleligt: genom Kooperation, uppdelning av arbetet (inom fabriken), och förbindelse mellan arbete och naturvetenskap.

I båda fallen upphäver det kapitalistiska produktionssättet privatarbetet, även om det sker i antagonistiska former.

3. Upprättandet av en världsmarknad." (MEW 25/277)

Allt detta kan föras samman till den gemensamma nämnaren produktivkrafternas *församhälleligande*, och det i världsmåttstock, även om det ännu är ofullständigt (Marx inkluderade alltså kolonialismen i sin positiva bedömning av kapitalismen). Enligt Marx omfattar upphävandet av privategendomen mot denna bakgrund följande processer, vilka systematiskt hänger samman med varandra:

1. Det omedelbara församhälleligandet av produktionsmedlen och -villkoren, d.v.s. av det hittills i kapitalet koncentrerade redan utförda och förtingligade arbetet. Exproprieringen av kapitalisterna fråntar genast hela denna rikedom dess värdeform och reducerar den till bruksvärde. Den är alltså identisk med upphävandet av varuproduktionen och pengarna, i vilka producenternas alienerade förhållande till sitt arbetets produkter kommer till koncentrerat uttryck. (Om arbetarna klarar av det här är det självklart att lönearbetet försvinner. Genom handlingen att ta makten över produktionsmedlen förlorar arbetskraften sin varuform. Så länge prestationsprincipen fortfarande gäller kan penningssedlar vara ett belägg för hur mycket arbete man presterat, men det är inga pengar, för de cirkulerar inte. All ekonomi upplöses då i tidens ekonomi, men denna dras mot den kommunistiska produktionens enda mål: allsidigt utvecklade, fria människor, som i självklara, stimulerande förbund med sina gelikar på ett aktivt, produktivt sätt tillfredsställer sina behov och njuter av sin existens.)
2. Upphävandet av den gamla arbetsdelningen, d.v.s. individernas trälände underordnande under begränsade delarbeten. Här handlar det om två saker: För det första, att övervinna de traditionella *sociala* motsättningarna (ojämlikheterna) mellan man och kvinna, stad och land, kroppsligt och andligt arbete, vilka är förankrade i hela den struktur de hittillsvarande produktivkrafterna och produktionsförhållandena har. För det andra, att övervinna den tekniska arbetsdelningen *inom* fabriken, och de nödvändiga arbetsmomenten genom att utnyttja den moderna naturvetenskapen inom den av vetenskapligt arbete reglerade produktionen. (Här utgick Marx från att integrationen av vetenskaperna går längre än individens specialisering, så att inte utförandet av vissa, i sig självklara speciella moment, utesluter en övergripande arbetsförmåga, utan istället förutsätter denna. Minskningen av den tid som är nödvändig för den materiella reproduktionen ingick lika mycket i denna föreställning, som den idé som än i dag upprör varje kvalificerad socialistisk kalkbörgare, nämligen att *alla* skulle dela den ofrånkomliga resten av tungt, smutsigt, uselt och ensidigt arbete.)

3. De sammanslutna producenternas övertagande av produktionsmedlen utplånar det tydligaste politiska uttrycket för den gamla arbetsdelningen och klassmakten, nämligen *statsapparaten*, och höjer de av staten usurperade nödvändiga samhällsliga funktionerna bortom allt härskande över människor, upp till en opolitisk förvaltning av saker – vilket inte sköts av tillsatta tjänstemän utan av valda, alltid ansvariga och i realiteten avsättbara ombud.
4. Till sist: Den kapitalistiska världsmarknaden höjs av de mest framskridna ländernas segerrika proletärer till ett förenande av mänskligheten, som står över nationerna, och solidariskt och broderligt (vilket till en början inkluderar hjälp åt de historiskt eftersatta folken) utnyttjar jordklotets källor för att överlämna planeten i förbättrat skick till efterföljande generationer.

Det är Marx' kommunism. De människor som strävar efter dessa fyra mål som ett helt, eller om vi är mer anspråkslösa, åtminstone håller fast vid övertygelsen om att de är nödvändiga och ska genomföras, kan kalla sig kommunister i Marx' mening. I de flesta av den ”reellt existerande socialismens” länder får man leta efter dessa med ljus och lykta, och just bland skolade ideologer får man privat oftast bara ett ironiskt leende till svar på sådana ”illusioner”, som att upphäva arbetsdelningen, att avskaffa maktförhållandena och staten. Vi har ”helt andra problem”, och man kritiserar på sin höjd torftigheten i de recept efter vilka byråkratin ”reformerar”.

Marx' kommunism innehåller faktiskt utopiska element. Marx överskattade principiellt och orubbligt mognadsgraden hos förutsättningarna för kommunismen och förbisåg ofrånkomliga mellanstadier. Han förutsåg inte den nya utmaning som skulle stå i vägen för människans allmänna frigörelse genom en världsomspännande gordisk knut av byråkratisering och utvecklingsojämnheter, vilken naturligtvis blir ännu hårdare genom de ännu inte upphävda resterna av kapitalistisk privategendom. Men det innebär bara att det inte längre räcker med att vara ”marxist” i traditionell mening. Vi måste istället höja det arv vi fått från Marx, samhällsvetenskapens mest utvecklade teori och metod, till nutidens kommunism.

En absolut förutsättning för att det ska kunna göras är att klarlägga den principiella skillnaden mellan Marx' skiss och den reellt existerande socialismen.

I centrum står kommunismens materiella villkor, arbetets karaktär och arbetsdelningens följder. I första kapitlet tar jag först upp den aspekt där skillnaden är lättast att förstå: hur de materiella strukturerna återspeglas i stats-sfären. Så snart kapitalisterna i sin helhet exproprierats, och man har säkrat sig mot deras försök till en restauration, står producenterna inför den positiva uppgiften att nu gemensamt förfoga över hela produktionen. För Marx hade denna uppgift *ingenting* att göra med frågan om diktatur (som – så att säga – en arbetarnas ”utrikespolitik” gentemot bourgeoisin). Men det är just den frågan som sedan dess har visat sig vara det stora olösta *problemet* i de industrialiserade länderna. I dag finns det väldigt få människor som kan föreställa sig hur samhället ska kunna bli av med sin statsapparat. Och detta trots att det sedan länge har visat sig vara en kolossal skillnad i praktiken om de sammanslutna arbetande människorna själva kontrollerar sin reproduktionsprocess eller om den (som det påstås?) sköts ”i deras intresse” (gör den det?). Den koloss, som i vår reellt existerande socialism kallar sig parti-och-regering, ”företräder” denna allmänna fria sammanslutning på samma sätt som staten i alla tidigare civilisationer har företrätt samhället.

Av allt det som skiljer Marx' kommunism från det sovjetiska blockets reellt existerande socialism, finns det inget som är så iögonfallande redan i teorin, som statens karaktär. När jag nu än en gång säger att det handlar om ett konstaterande och inte om en anklagelse, skall jag visa att det sitter en statsapparat vid makten i våra länder som motsvarar det som

Marx ville låta revolutionen bryta ner, och inte låta återuppstå igen, i någon form och under några villkor. För Marx, dialektikern, var det självklart att *formen* på den apparat med vilken bourgeoisin utövar sin makt är oskiljaktigt förbunden med sitt *innehåll*, så att det aldrig någonsin kunde handla om att skingra de gamla tjänstemannaflockarna, döpa om kommandobryggorna och förse dem med nya kadrer. Nej, redan i "Den tyska ideologin" (MEW 3/77) stod det att proletärerna "står ... i direkt motsättning till den form, i vilken samhällets individer hittills har kommit till samlat uttryck, staten, och måste störta staten för att kunna genomdriva sin personlighet". Ty statsapparaten genomsyras till hela sin konstruktion av ett makt- och förtryckssyfte, så att man omöjligen kan göra om den till ett frigörelsens instrument. Därför måste den *genast* ersättas av kommunen, eller om man så vill, kommunstaten. Genast, och inte först när kommunismen var utvecklad! Allt det vi kan läsa hos Marx och Engels om kommunstaten handlar om *övergången till socialismen*, till kommunismens första stadium. För, enligt Engels' slutsats år 1891: "Titta på Paris-kommunen. Det var proletariatets diktatur." (MEW 17/625) Som de följande och med nödvändighet utförliga citaten kommer att bevisa var det så det nya samhället skulle *börja*.

Marx inledde i första utkastet till "Klasstriderna i Frankrike" sin karaktäristik över denna till sist funna "form för den sociala frigörelsen" genom en beskrivning av dess motsats, den centraliserade statsapparaten, "vilken med sina allestädes närvarande och invecklade militära, byråkratiska, andliga och rättsliga organ klämmer ihop det livskraftiga borgerliga samhället på samma sätt som en boaorm". (MEW 17/538) Den banade sin väg när den uppkommande absolutismen i namn av det först uppnådda borgerliga samhället satte "en statsmakts reglerade plan, med en systematisk och hierarkisk delning av arbetet, istället för den brokiga anarki som utgjordes av medeltida makter som bekämpade varandra" (MEW 17/539). Den borgerliga revolutionen i Frankrike såg sig "tvungen att utveckla det som den absoluta monarkin hade inlett, statsmaktens centralisation och organisation, att utöka dess redskap, dess oberoende och övernaturliga makt över det verkliga samhället, en makt som faktiskt intog samma plats som den medeltida övernaturliga himlen och dess helgon. Varje minsta enskilda intresse som trädde fram ur förhållandena mellan de sociala grupperna avskiljdes från samhället ... och sattes emot det, i form av ett statsintresse som förvaltas av statspräster med exakt fastlagda hierarkiska funktioner" (MEW 17/539). Napoleon, restaurationen och julimonarkin fortsatte bara detta verk, fulländade statsapparaten "istället för att kasta av sig denna dödande mardröm" och fogade "ytterligare en utsugning till den ekonomiska utsugningen av folket" (MEW 17/539 f). Andra kejsardömet, som avlöste kommunen, var den prostituerade formen av en regeringsmakt som hade fräckheten "att vara herre över samhället istället för dess tjänare" (MEW 17/542).

"Men denna form av klassherravälde bröt samman bara för att göra den verkställande makten (den statliga regeringsapparaten), till det stora och enda målet för revolutionens angrepp" (MEW 17/543). Kommunen "inleder *arbetets befrielse* – dess stora mål – genom att den å ena sidan avskaffar statsparasiternas improduktiva och skadegörande verksamhet, undanröjer anledningen till att man offrar en jättelik del av nationalprodukten åt att mäta statsvidundret, och, å andra sidan genomdriver att det lokala och nationella förvaltningsarbetet utförs för arbetarlön. Den inleder därmed omätliga inbesparingar, både genom ekonomiska reformer och politiska förändringar" (MEW 17/546). "Kommunen var en revolution mot själva *staten*, mot detta samhällets övernaturliga missfoster", mot "detta avskyvärda klassherravälde maskineri" (MEW 17/541). Med tanke på Comte, hänvisade Marx till att arbetarna inte har något att göra med de som talar för en "hierarki inom alla den mänskliga verksamhetens sfärer, till och med inom vetenskapens sfär" (MEW 17/555). Om Mazzini sade han: "För honom är den stat han skapat i sina föreställningar allt; medan det samhälle, som är en realitet, är intet. Ju förr folket tar avstånd från en sådan man, desto bättre" (MEW 17/639). Och då var ändå den stat som Mazzini ville skapa en

republik!

Marx lovordade kommunen för att den "avskaffade villfarelsen, att förvaltning och politisk ledning skulle vara hemligheter, funktioner utom synhåll, som bara kunde anförtros en utbildad kast – statsparasiter, välbetalda sykofanter och sinekurister i högre ställning, som suger upp de utbildade bland massorna till sig, och på hierarkins undre positioner vänder dem emot sig själva" (MEW 17/544). För att absolut inte bli missförstådd, kanske av sina tjänstvilliga, statsfromma tyskar, fortsatte Marx: "Avskaffandet av statshierarkin över huvud taget, och ersättandet av de arroganta behärskarna av folket med när som helst avsättbara tjänare, skenansvar med verklig ansvarsfullhet, då de hela tiden arbetar under allmän kontroll" (MEW 17/544). Engels kommenterade detta med att arbetarklassen, beträffande det faktum att statsorganen hittills alltid hade gjort sina speciella intressen gällande, måste skydda sig "mot sina egna valda ledamöter och tjänstemän". I kommunen använde man "två ofelbara medel" för detta. "För det första tillsattes alla platser inom förvaltning, rättsväsende och undervisning genom val, där alla deltagande hade rösträtt, och med rätt för de deltagande att när som helst ändra sig. För det andra betalades alla tjänster, höga som låga, bara med den lön andra arbetare fick... Därmed var jakten efter positioner och karriärismen spärrade med en säker regel" (MEW 17/623 f). Kommunen gjorde därigenom något som en hierarki, en byråkrati aldrig kommer att göra: "Den publicerade alla tal och handlingar, den invigde publiken i alla sina bristfälligheter" (MEW 17/348).

Marx förklarade uttryckligen att det inte skulle finnas några funktionärer, "några rutinerade" av känt slag: "Ingenting kunde vara mer främmande för kommunens anda än att ersätta den allmänna rösträtten med hierarkisk investitur" (MEW 17/340). "Den allmänna rösträtten ... anpassas till sitt verkliga syfte, att i kommunerna välja sina egna tjänstemän för förvaltning och lagstiftning" (MEW 17/544). Och detta ända upp på riksplanet, där representationen också skulle vara en vald församling, som samtidigt skulle vara beslutsfattande och verkställande. Nationen skulle inte vara något annat än en sammanslutning av kommuner. "Hela Frankrike skulle organisera sig i självständiga och självregerande kommuner ..., de (centrala) statsfunktionerna reduceras till ett fåtal funktioner för allmänna nationella ändamål" (MEW 17/545). Och även det fåtal offentliga funktioner som skulle ingå i centralregeringens åtaganden, skulle "utföras av kommunala tjänstemän och därför stå under kommunens kontroll" (MEW 17/596). Här kan vi, med hänsyn till vår luttrande erfarenhet av att sammanslutningen ersatts med en regerande ställföreträdare, tillfoga att "kommunen" verkligen är en kommun, d.v.s. det allmänna, och inte bara ett utskott, ett valt (eller skenbart valt) råd. Det här systemet innebär ett radikalt avskaffande av byråkratin, självklart också av den stående hären och den centraliserade polisen. Kommunen innebär alltså verkligen "samhällets återtagande av statsmakten som dess egen levande makt ..., folkmassornas egna återtagande av statsmakten ..." (MEW 17/543).

Det här liknar i hög grad något som hos oss svärtas ner som anarki. Kommer inte allt det här att leda till ett enda kaos? Marx sade: "Nationens enhet ska inte brytas, utan tvärtom organiseras av kommunalförfattningen. Den ska förverkligas genom utrotandet av den statsmakt, som påstod sig var förkroppsligandet av denna enhet, men som ville vara oberoende av och överlägsen nationen ..." (MEW 17/340). Engels påvisade att blanquisterna i kommunens praxis prisgav sin ursprungliga uppfattning om en diktatorisk revolutionär centralmakt:

"Fostrade i sammansvärjningens skola, sammanhållna genom en motsvarande sträng disciplin, utgick de ifrån åsikten att ett förhållandevis litet antal välorganiserade män skulle vara i stånd att, i ett givet gynnsamt ögonblick, inte bara ta över statsrodret utan även, genom att utveckla stor, hänsynslös energi, hålla det kvar så länge att de lyckades dra med folkets massa i

revolutionen, och gruppera denna kring den ledande lilla skaran. I detta ingick framför allt den strängaste, diktatoriska centralisering av all mark i den nya revolutionära regeringens händer. Och vad gjorde den kommun, som till sin majoritet bestod av just dessa blanquister? I alla sina proklamationer till fransmännen i provinsen uppmanade de dem till en fri federation mellan alla franska kommuner och Paris, till en nationell organisation som för första gången verkligen skulle skapas av nationen själv” (MEW 17/623).

Precis som uppbyggnaden av samhällslivet skulle grundas på kommunerna, så skulle den nationella produktionsprocessen grundas på produktionskooperativ, som leddes av arbetarråden. Engels framhöll ”att kommunens allra viktigaste dekret var när man bestämde att den stora industrin, och rent av manufakturen skulle organiseras, inte bara på grundval av de sammanslutna arbetarna i varje fabrik, utan också genom att alla dessa kooperativ förenades till ett stort förbund” (MEW 17/623). ”Men det är kommunism, 'omöjlig' kommunism ... om kooperativen som helhet reglerar den nationella produktionen efter en gemensam plan ...” (MEW 17/343).

Mot bakgrunden av kommunens program hånade Engels den ”vidskepliga beundran av staten”, som särskilt i Tyskland, ”inställer sig desto lättare, då man från barnsben vant sig vid att inbilla sig att de angelägenheter och intressen som är gemensamma för hela samhället inte skulle kunna handhas på annat sätt än som hittills varit fallet, nämligen av staten och dess välförsedda myndigheter”. Staten är över huvud taget ”i bästa fall ett ont, som i kampen om klassherraväldet går i arv till det segerrika proletariatet, och vars sämsta sidor man lika litet som kommunen bör undvika att snarast skära ner på, så fort man kan, tills ett släkte, som växte fram i nya, fria samhällsförhållanden kommer att vara i stånd att göra sig av med hela statsskräpet” (MEW 17/625). Marx och Engels tänkte alltså inte på Leviatans ”ekonomiskt-organisatoriska” eller ”kulturelit-fostrande” funktion. De menade istället att ”kommunens principer är eviga och kan inte förstöras. De kommer att drivas igenom om och om igen, tills arbetarklassen är befriad” (MEW 17/637). Låt oss nu tänka på den reellt existerande socialismen, med dess fördjupning av de sociala ojämlikheterna, långt utöver spektrat skillnader i penninginkomst, hur lönearbetet, varuproduktionen och pengarna äger bestånd, hur den gamla arbetsdelningen rationaliseras, dess kvasikyrkliga familje- och sexualpolitik, dess heltidsanställda funktionärskadrer, dess armé och polis, som allesammans bara är ansvariga uppåt, och dess officiella korporationer för att inordna befolkningen och sätta den under förmyndarskap, dess fördubbling av den oformliga statsapparaten i en stats- och partiapparat, dess isolering inom statsgränserna. Det är uppenbart att den är oförenlig med Marx' och Engels' uppfattningar.

För att säga det än en gång, så har dessa förhållandens apologeter rätt i den mån de härleder dessa till de mest skilda historiska nödvändigheter och tillfälligheter, objektiva och subjektiva faktorer. De har inte skapats av någons godtycke och behöver därför varken rättfärdigas eller ursäktas, utan behöver en sannfärdig beskrivning och analys. Den polemiska tonen i sådan *kritik* i ordets snävaste betydelse betingas bara av det hyckleri, med vilket man utger dessa förhållanden för att vara *socialism* och därmed, som skett och sker, som eviga och naturliga. Våra officiella ideologer vill inte, och kan absolut inte, ens säga på vilket principiellt sätt den avlägsna kommunismen ska skilja sig från de förhållanden som råder här. De känner bara ett enda perspektiv, och det är en oupphörligt ”växande roll” för deras parti- och statsapparat. I deras argumentation härskar en egen dialektik, enligt vilken detta skulle vara kriteriet för framsteg mot kommunismen. För att spärra denna väg ideologiskt så måste man principiellt motverka varje försök att länka in den rådande ordningen i Marx' och Engels' kategorier för upphävandet av privategendomen, för kommunismen. Just om man jämför med Marx, provocerar vår reellt existerande socialism fram den katolske kättaren och humanisten Teilhard de Chardins utrop att det är ”en kristall istället för en cell. En termitstack istället för broderlighet. Mekanisering istället för det plötsliga medvetenhetsuppvaknande man hoppats på, vilket”, som det verkar, ”blir

ett ofrånkomligt resultat av totaliseringen” (Der Mensch im Kosmos/296). Teilhards perspektiv för människans väg är naturligtvis litet för allmänt för det konkret-historiska, för globalt beskrivande, för att kunna begripa den verkliga process ett sådant *intryck* kan framkalla. Han framställer en tendens, vilken inte på något sätt ensam behärskar arenan som om den vore absolut, en förutfattad mening som han delar med människor, ända till den osannolike Salvador de Madariaga.

Men Teilhard själv är allt annat än en professionell antikommunist, och syftet med hans uttalande är inget korståg utan ett utrop. Och framför allt: Han nämner något som framkallar en djup instinktiv motvilja mot vårt system, bland de arbetande massorna i de västliga industriländerna, förutan vilken den antikommunistiska manipulationen skulle förlora mycket av sin genomslagskraft. *Hur* oberättigad är då misstanken om att vårt system inte skulle lova dem några verkliga framsteg mot friheten utan bara ett annat beroende än det av kapitalet? Finns det inte dimensioner för den mänskliga existensen, där detta nya beroende skulle vara mer graverande för dem än det gamla, just för att den borgerliga epokens landvinningar *inte upphävs* här? Teilhard de Chardin fortsätter tankfullt, och i grund och botten mycket förstående det citerade avsnittet: ”Är inte den moderna totalitetsprincipen så ohygglig just för att den förmodligen utgör en förvrängd bild av en underbar tanke och kommer sanningen mycket nära?” Där man tänkte på att samhället skulle återta staten står vi inför förtvivlade ansträngningar att inlemma hela det levande samhället i statens kristallstruktur. Förstatligande istället för församhälleligande, vilket innebär: *Församhälleligande i totalt alienerad form*.

Visserligen förutsätter denna karaktäristik, som oundvikligen drabbar vårt system *inom ramen* för Marx' och Engels' idéuppsättning, uttalat att just detta församhälleligande-begrepp, och denna kommun-idé, är historiskt reell och fruktbar. Annars är den dogmatisk och kontemplativ. På grund av freden i Versailles kom ju aldrig några franska kommuner att tillämpa dessa ansatser inom ekonomi och politik i nationell omfattning. I Ryssland tvingades revolutionen fösa undan sovjetdemokratien för att rädda sitt liv. (För övrigt kan man anta att även Paris hade hållit stånd betydligt längre om man hade förberett en blanquistisk-”bolsjevistisk” diktatur på bred bas.) Det är bara i Jugoslavien som ett rådssystem på kooperativ grund utgör en del av praktiken. Ändå var det där man först i kritisk praxis uttryckte en andra princip, som objektivt motverkar ”kommunens eviga princip”: ”etatismen”, den byråkratiskt-centralistiska diktaturens princip. Och så långt har nog Stojanović sett rätt, att det alltför ofta bara är ”anarkoliberalismen” och inte kommunismen, som utifrån företagskollektiven går emot ”etatismen”, vilket alltså är ett uttryck för dessa kooperativs verkliga inre sociala struktur. Nationalismen verkar där bara utgöra en summering och integrering av denna tendens på ett högre plan.

Medan Kommunismernas förbund i Jugoslavien modigt och tålmodigt vandrar vidare på sin smala stig, triumferar statsmonopolismen i de båda europeiska blocken. Det är just i denna inriktning de verkar vara parallella, trots alla motsättningar beträffande härkomst och utformning.

I väst å ena sidan, upphöjs privategendomen i så hög grad till de normerande statsmonopolistiska strukturerna, att den organiserade arbetarrörelsens andra våg nu ger sig in på sin ”marsch genom institutionerna”, och där träffar på den första. Det verkar vara allt omöjligare att helt enkelt bryta ner statsapparaten, och detta inte på grund av dess armering. I den reellt existerande socialismens länder å andra sidan, har statsapparaten under en avgörande period spelat en till största delen skapande roll. Den stalinistiska apparaturen *har* ”organiserat ekonomiskt” och *har* ”fostrat kulturellt”, och båggedera i den omfattning det varit möjligt.

För den moderna marxismen är det nu en insikt av största betydelse att, och varför, detta

perspektiv inte kan härledas ur Marx' och Engels' teori: fast de praktiskt taget ständigt var konfronterade därmed, och objektivt tog del däri som arbetarrörelsens organisatörer. Här stöter vi på en av Marx själv dokumenterad historisk ironi. Samme Marx, som just hade generaliserat kommunens principer och med eftertryck tillbakavisat de "många missförstånden" (MEW 17/433), till och med att de hade kunnat "leda till en ny form för klassmakt", beskylldes grovt av Bakunin år 1873 i dennes bok "Marx, socialismens Bismarck" för att han, Marx, skulle vara en statssocialismens inkarnerade profet.

Bakunin ignorerade "Inbördeskriget i Frankrike". Han återgav huvudsakligen sina erfarenheter av Marx från anarkisternas misslyckade kamp för att ta makten i Första internationa- len och sitt intryck av den tyska socialdemokratin, som han inklusive alla dess fel identifierade med Marx och Engels. Men Marx gjorde en så utförlig analys av honom, att manuskriptet nu upptar över 40 sidor i liten stil i Marx' och Engels' samlade verk (MEW), och detta fastän han måste läsa honom på ryska, som han just hade lärt sig. Bakunins anarkistiska *program* var naturligtvis ett för honom vid den här tiden helt och hållet avslutat kapitel, då det dessutom egentligen hade reducerats till den enda idén, att den revolutionära rörelsen, som ska genomföra ett jämlikt och maktlöst samhälleligt ideal- tillstånd, skall fungera mitt i klassamhället som om detta redan vore uppnått, alltså enligt den urgamla klyschan om en absolut, metafysisk identitet mellan mål och medel. Nu, år 1873, visade det sig att han ännu inte hade avfärdat den anarkistiska *kritiken* mot marxismen. Därför kan vi i dag med stigande förvåning läsa i Marx' eget manuskript vad Bakunin tyckte sig ha sett på den marxistiska teorins och praktikens grund.

Bakunin hade där sett "en den *regerande minoritetens* despoti, desto farligare, då den verkar vara ett uttryck för den så kallade folkviljan". "Men denna minoritet, säger marxisterna", (Marx avbryter med: Var?) "ska bestå av arbetare. Ja, om det tillåts, av tidigare arbetare, vilka, så snart de bara blivit representanter för eller regenter för folket, *upphör att vara arbetare* och kommer att se på hela arbetarvärlden från statlighetens höjd. De kommer inte längre att företräda folket utan sig själva, och sina anspråk på folkrege- ringen." Denna "intelligenta och därför privilegierade minoritet" kommer att regera "som om den begrep folkets verkliga intressen bättre än folket självt". Man skulle komma att missbruka begreppet "vetenskaplig socialism" för att motivera anspråk av det här slaget. Wilhelm Liebknechts så kallade folkstat, som Bakunin tillskrev Marx, skulle inte vara något annat "än en mycket despotisk styrning av folkmassornas genom (en) ny och mycket fåtalig aristokrati av verkligt eller påstått lärda. Folket är inte vetenskapligt, det vill säga, det befrias helt och hållet från regeringsbekymren och stängs helt och hållet inne i det regerade stallet." "Då vetenskapen inte är tillgänglig för alla, kommer de få att leda allt", så "att det måste grundas en (ny) samhällelig organisering på revolutionens andra dag, inte genom en fri förening av folkliga organisationer, kommuner, distrikt, områden nerifrån och upp ..., utan genom den utbildade minoritetens diktatoriska makt". I Tyskland "underkastar sig de tyska arbetarna blint sina ledare, medan ledarna och organisatörerna av det socialdemokratiska tyska partiet, varken leder dem till frihet eller till internationellt broderskap utan in under den pangermaniska statens ok", vilket de reproducerat i sig. Något som Engels inte anade 1895 föreställde sig Bakunin nästan livslevande 1873: den tyska socialdemokratin "uppbrott" år 1914.

Marx ropade: "quelle rêverie!" – "vilket fantasteri!" – inför Bakunins "vetenskaparnas regering". Han gjorde det fast Bakunin just på den punkten fantiserade något mer konkret: De, marxisterna, grundar efter det att folket har gett dem all makt "en enda statsbank, som i sina händer koncentrerar all kommersiell-, industriell-, lantbruks- och till och med vetenskaplig produktion, och de delar folkets massa i två arméer, den industriella och den agrikulturella, som står direkt under statsingenjörernas kommando, som utgör ett nytt privilegierat vetenskapligt-politiskt stånd". Sistnämnda uttryck är frapperande exakt. Man måste

antagligen vara både anarkist *och* ryss för att bli varse Stalins skugga bakom Marx' auktoritet och hans lära år 1873. Marx såg inte den skuggan, han varken kunde eller ville se den.

Nu finns naturligtvis de element, som Bakunin använde till byggstenar med i marxismen, eller finns rättare sagt med som idéer, eftersom det handlar om realiteter som Marx inte på något sätt förbisåg. Motsättningen mellan tanke- och kroppsarbete måste yttra sig som en motsättning mellan vetenskapen och arbetarklassen. Marx tog hänsyn till detta genom sitt krav på en förening mellan filosofi och proletariat, vilket uttrycks i början av den marxistiska partiskissen. Denna tanke har ännu inte blivit inaktuell. Eftersom man bara kan ta upp frigörelsekampen efter de rådande förhållanden, och eftersom dessa förhållanden i grunden karaktäriseras av en arbetsdelning, som utesluter det stora flertalet av de producerande massorna från den intellektuella kulturen, så måste frigörelsens parti bära med sig motsättningen mellan revolutionär intelligentsia och arbetarklass. De systematiska ansträngningar som man gör här hos oss för att genom att vända ut och in på alla citat om parti och klass, medvetenhet och spontanitet bevisa att vi här har en förutbestämd varaktig harmoni, är helt irrelevanta. I själva verket visar man i bästa fall att Marx och Lenin pekade på den riktiga *uppgiften*.

Men det egentliga syftet med detta citatjongleri är inte att skydda Lenin mot några slags feltolkningar, utan att skyla över den spricka som delar det nya samhället i härskare och behärskade. Något som Marx inte förutsåg var det sedan dess notoriska faktum, att föreningen mellan filosofi och proletariat, mellan socialismen (som vetenskap) och arbetarrörelsen efter revolutionen skulle visa sig fungera på samma sätt som på sin tid det tredje ståndet, ur vilket bourgeoisin kom till makten. Mot folkets "ovetenskapliga" insikt om det nya systemets maktkaraktär hjälper det inte med några gamla citat.

Men vad var det som hindrade Marx från att på allvar fundera över möjligheten till en sådan utveckling? Varför lade han inte större vikt vid den borgerliga invändningen om att kommunismen skulle överföra det despotiska fabrikssystemet från enskilda företag till att omfatta hela samhället, än att han avfärdade den med ironi? (Både Marx och Engels accepterade ju till och med att teknologin oundvikligen medförde auktoritära direktiv inom dåtidens produktionsprocess.) Jag ska här inte gå in på psykologiska frågor, utan snarare på deras hegelianska tradition, och framför allt Europas världshistoriska dominans på 1800-talet. Den hegelianska traditionen och att Europa stod i centrum, vilket väl knappast kunde undvikas, torde bära ansvaret för att Marx alltför ensidigt koncentrerade sin uppmärksamhet på den kapitalistiska privategendomen och såg hela den förslutna och framtida historiska processen förmedlad genom denna.

Beträffande det nuvarande problemet med staten, belastades Marx redan från början av den avgörande handlingen att han bröt upp från Hegel. Brytningen bestod i att vända på det förhållande som Hegel satt upp mellan stat och samhälle, där staten var den högre, "verkliga", förnuftiga existensen, och i att visa att staten bara var ett politiskt uttryck för det reella samhällslivet, och med de intressetendenser som motverkade varandra däri. Hans nästa steg var att utifrån ekonomin, utifrån produktionsförhållandena avslöja det borgerliga samhällets reella struktur och dynamik.

Där den preussiska absolutismen åtminstone bekräftade att staten bara var skenbart oberoende av samhället, så reducerades den borgerliga staten i de på 1789 följande franska klasstriderna allt mer uppenbart till att bli ett rent tvångsinstrument, som kompletterade den primärt ekonomiskt fungerande kapitalistiska utsugningen. Som jag tidigare visat måste den stå och falla med den. Den efterrevolutionära borgerliga staten hade aldrig visat sig i funktionen som organisatör av produktionen, och blotta tanken på något sådant stod i fullständig motsättning till konkurrenskapitalismens väsen, vars hela produktionssätt grundades på privatkapitalisters initiativ. Överallt där detta system, till följd av sina egna

spontana konsekvenser, trängde utanför sina egna ramar, reste Marx perspektivet på ett socialistiskt församhälleligande. Denna teoretiska konstellation har visat sig så bestående att många marxistiska observatörer av den nutida statsmonopolismen i väst fortfarande nöjer sig med kommentaren att allt som har hänt sedan övergången till monopolen utgör en alltmer perfekt förberedelse för sådant församhälleligande. På så vis kan man ju bespara sig att studera alla dessa företeelser som de egentligen är. De *har* ju allihop förklarats för länge sedan, men med det lilla skönhetsfelet att de slutsatser som man bevisat i teorin inte infriats. Den som skall klandras för detta är självklart inte Marx, utan det tänkande som varit efter Lenins tid.

Låt oss nu ta upp det andra elementet i den hegelianska traditionen, vilket Marx, till skillnad från det vi just behandlade, väsentligen tillägnade sig på ett positivt sätt. Det är metod-hypotesen om en enhet mellan det logiska och det historiska, som Marx naturligtvis anammade tillsammans med nödvändiga kritiska reflektioner, men som oberoende av hans allmänna distansering fick sina konsekvenser i många avseenden. Den är med i spelet och står i förgrunden överallt där Marx, med obestridligt svung ad finitum [i det oändliga], genialt påvisar de omedelbara historiska tendenser, vilka genast måste fulländas historiskt, eftersom de är logiskt fulländade. Den grad av försummelse av det kvantitativa momentet, som därvid smög sig in, blev, som den sene Engels måste medge, till slut sammanlagt en kvalitativ felbedömning av om å ena sidan produktionskrafternas utvecklingsgrad räckte för en segerrik proletär omvälvning, och å andra sidan beträffande de kapitalistiska produktionsförhållandenas förmåga att breda ut sig över huvud taget. Vi gör Marx' ekonomiska teori en ödesdiger björntjänst om vi inte drar några "revisionistiska" slutsatser av "senkapitalismens" skräckinjagande produktivitet i USA, Japan och Väst Europa. Marx skulle ha varit den förste att revidera sig, för att skapa en bättre grund åt den revolutionära praktiken.

En viktigare följd, som hänger ihop med den metodologiska principen om enheten mellan det logiska och det historiska, är *överskattningen och upphöjandet* av den kapitalistiska privategendomens förvisso mycket stora roll *till något absolut*. Vad jag menar med det, kan man bäst förstå om man iakttar den insnävning av alienationsbegreppet som skedde under Marx' vetenskapliga utveckling. I "Den tyska ideologin" från 1845/46 beskrivs alienationen som "detta den sociala verksamhetens självändamål, denna konsolidering av vårt eget arbete till en förtingligad makt över oss, som växer ut ur vår kontroll, korsar våra förväntningar, tillintetgör våra beräkningar" fortfarande som "ett av den hittillsvarande historiska utvecklingens huvudmoment" *över huvud taget* (MEW 3/33). Det skulle vara helt absurt att t.ex. undanta pyramiderna, i vilka en av de äldsta faraodynastierna investerade nästan hela den egyptiska befolkningens merarbete under flera generationer för att förlänga sina maktprivilegier till dödsriket. Marx och Engels fortsätter på det citerade stället: "... det är just ur denna motsättning, mellan de särskilda och gemenskapens intressen, som gemenskapens intresse tar sig sin självständiga utformning som *stat*, åtskilt från de verkliga enskilda och gemensamma intressena, ... som en illusorisk gemenskap" (MEW 3/33).

Historiskt sett är staten det näst religionen mest omfattande alienationsfenomenet, det som är mest utbredd tidsmässigt. Pyramiderna tillkom ju inte genom privategendomsägandets utsugning, lika litet som de stalinistiska monumenten, som det mausoleum vari Lenin mumifierades som en farao. När Marx då i "Kapitalet" enbart använder alienationsbegreppet i samband med förhållandet mellan kapital och lönearbete, så innebär det, som hela diskussionen om kommunen visade, bara att problemet med staten lämnats därhän i "Till kritiken av den politiska *ekonomin*". Framför allt tog Marx sin allmänna utgångspunkt i föreställningen att den kapitalistiska privategendomen, alltså den kapitalistiska alienationen, bär med sig *all* tidigare alienation. I "Grundrisse" kallade han uttryckligen

kapitalförhållandet för den ”yttersta formen av alienation”, och tolkade den som en punkt man måste passera, vilken i sig innehåller upplösningen av alla inskränkta, d.v.s. förkapitalistiska förhållanden (Grundrisse 414 f). I det berömda avsnittet om ”förkapitalistiska produktionsformer” analyserade han hela utvecklingen från det att den primitiva gemensamma egendomen upplöstes till den ursprungliga ackumulationens tröskel, just för att komma fram till detta resultat, d.v.s. han visade den logiskt-historiska följden av etapper i den process där producenterna skiljs från sina materiella produktionsvillkor. Och det medförde därvid den implicita förutsättningen att varje högre etapp, även om den inte verkar vara konkret framväxt ur den föregående lägre, ändå alltid innehåller den föregåendes resultat. Ur denna synvinkel måste upphävandet av den kapitalistiska privategendomen, denna kvintessens av alla hittillsvarande framsteg och all hittillsvarande alienation, även lösa alla gamla historiska motsättningar i en enhetlig process. Det är bara under denna förutsättning som den tidigare tesen ur de ”Ekonomisk-filosofiska manuskripten” gäller, att kommunismen skulle vara en ”människornas för sig fullständiga och medvetna återkomst till hela den hittillsvarande utvecklingens rikedom”, ”historiens lösta gåta” (Kleine ökonomische Schriften, Berlin 1955/127).

Nu måste det konstateras att det naturligtvis bara finns en *formell* grund för en sådan skiss i den hegelianska traditionen, särskilt som det inte bara är ex-hegelianer som är utsatta för frestelsen att upprätta en abstrakt absolut förklaring. Det som här förklaras som absolut, det är i själva verket Europas historiska roll, särskilt på 1800-talet. När Marx överskattade de europeiska produktivkrafterna överskattade han även den kapitalistiska världsmarknadens extensiva utbredning och intensiva funktion. Därav följde, liksom av de teoretiska funderingarna över raden av på varandra följande stadier av produktionsförhållanden, att hela världen, vilket inte längre behövde betonas, skulle få en kapitalistisk utveckling, om inte den proletära revolutionen hann nå de mest avancerade europeiska länderna dessförinnan.

I själva verket hade inte de historiskt äldsta skikten av förtryck och social olikhet upphävts fullständigt av de högre formationerna inte ens här i Europa, vilket den logiska utvecklingen antydde. Tanken på privategendomens upphävande överbelastas om vi däri innefattar övervinnandet av förhållanden som till syvende och sist inte beror på privategendom, och som aldrig någonsin har uppgått i den, inte ens i Europa.

Det gäller följande tre historiska ”efterblivenheter”, vilka från början och än i dag är karaktäristiska för samhällen där privategendomen inte har blivit det *härskande produktionsförhållandet*:

- Utsugning och förtryck av kvinnan i hela den därmed sammanhängande patriarkaliska familjestrukturen: alltså mannens, husbondens makt (i det patriarkaliska ursamhället och under de förkapitalistiska förhållandena för det mesta också makt över flera andra beroende).
- Statens makt (tidvis slottets och borgens) över landsbygden, vars befolkningsflertal måste försörja denna och ge den lyx.
- De intellektuellt arbetandes utsugning och förtryck av de manuellt arbetande (de intellektuellt arbetande utövar framför allt andligt, skapande, planerande-ledande verksamheter, de manuellt arbetande presterar kropps-, schematiska, *utförande* arbete).

I dessa tre företeelser, som marxismen alltid har uppfattat som ekonomiska förhållanden, fanns redan grundelementen till den samhälleliga *arbetsdelningen* och *staten*, och detta en hel epok innan det privata ägandet av produktionsmedlen respektive arbetsvillkoren framträder i historien. Emellan dels avskaffandet av privategendomen, och dels övervinnandet av arbetsdelningen och staten, kan det även bortom kapitalismen ligga en hel

epok. Så är det i alla fall i den reellt existerande socialismens länder.

När man något så när har skapat de materiella förutsättningarna för socialismen, måste man därför ställa följande två frågor, när det gäller de progressiva krafternas handlingsprogram:

1. Vad måste till för att likvidera den gemensamma grunden till *all* patriarkalisk maktkultur vad gäller de materiella och ekonomiska grundvalarna?
2. Hur ska de samhällen, vilkas industriella civilisation inte, eller bara delvis, grundas på upphävandet av den kapitalistiska privategendomen, kunna tillägna sig den borgerliga epokens positiva kulturella och institutionella landvinningar?

Den första frågan gäller i första hand nödvändiga förändringar i den sociala strukturen för arbets- och kunskapsprocessen.

Den andra gäller särskilt den hämningslösa utvecklingen av människan som subjekt, och institutionaliseringen av den för en lång tid framåt ofterlåtliga politiska demokratin, i det från privategendomen befriade samhället.

Men för att kunna besvara dessa frågor räcker det inte bara med att göra klart för sig hur oanvändbara de kommunistiska kategorierna är vad gäller våra förhållanden, hur nödvändigt det ändå är med denna negativa verksamhet. Det gäller istället att förstå den nya kamparena vi befinner oss på, ur dess egen uppkomst, utifrån dess egna lagar. Om inte den reellt existerande socialismen utgör upphävandet av den kapitalistiska privategendomen – vad utgör den då, till sitt innersta väsen? Men vi måste vara klara över, att vi inte kan börja undersöka detta epok-problem i länder som DDR eller Tjeckoslovakien, vilka inte är typfall på grund av att de redan var kapitalistiskt industrialiserade. Nyckeln ligger i Asien, delvis i ett förflutet, som går mycket längre tillbaka i tiden än här i Europa. Och sedan naturligtvis Rysslands historia och Sovjetunionen av i dag.

2. Ursprunget till den icke-kapitalistiska vägen

Det visade sig mellan 1905 och 1923, och efter 1945 blev det uppenbart, att mänsklig-
hetens framsteg på 1900-talet går andra vägar än vad Marx och Engels kunde förutse. De hade analyserat den samhällsformation som den *européiska* delen av mänskligheten (inklusive Nordamerika) hade nått på sin särskilda väg via det antika slavsamhället och den germanska feodalismen, och drog slutsatsen att de *inre* antagonismer de upptäckte i kapitalismen, *omedelbart* skulle leda till att denna sprängdes genom en proletär revolution. Det sätt på vilket de asiatiska folken (vilket här även kan stå för Afrika och – därigenom – för Latinamerika) reagerade på och utvecklades av den europeiska världserövringen till förmån för den kapitalistiska marknaden, intresserade dem huvudsakligen med tanke på om detta skärpte de inomkapitalistiska motsättningarna och förbättrade det europeiska proletariats kampvillkor. Lenin var den förste, som i samband med de antikoloniala rörelserna och de persiska, turkiska, kinesiska och indiska revolutioner som följde på den ryska revolutionen år 1905, såg att det anstormande revolutionära stormcentrat försköts åt ”öst”, och han började se nästa, annalkande ryska revolution ur denna synvinkel. Mot slutet av sitt liv generaliserade Lenin denna nya situation, som än i dag inte har blivit allmännytt för de europeiska, och inte heller för de sovjetiska marxisterna.

Det som det sist och slutligen handlar om, är det faktum att vår epoks framsteg i mindre grad har sin utgångspunkt i imperialismens *inre* motsättningar och i högre grad i de därur följande *yttre* motsättningarna. Inte ens Oktoberrevolutionen var, och är i alla fall *mycket mera* än en (ur ett inskränkt europeiskt förväntansperspektiv, ”deformerad”) ställföreträdare för den uteblivna proletära resningen i väst. Den var och är framför allt den första *antiimperialistiska revolutionen, i ett land* som trots en påbörjad egen kapitalistisk

utveckling ännu till *överbäggande delen var förkapitalistiskt*, med en halvt feodal, halvt "asiatisk" socioekonomisk struktur. Dess uppgift var ännu inte socialism, hur uppriktigt än bolsjevikerna trodde detta, utan en snabb industriell utveckling av Ryssland på en icke-kapitalistisk väg. Först nu, när man i stor utsträckning löst denna uppgift, har kampen för socialismen kommit på dagordningen i Sovjetunionen. Och nu är det sätt på vilket denna övergång kommer att gå till av oerhört stort intresse, inte bara för oss i de europeiska icke-kapitalistiska länderna, utan med tanke på morgondagen för de flesta av jordens folk. Man måste fördomsfritt kartlägga de sovjetiska produktionsförhållandenas verkliga karaktär, och vilka konsekvenser som ligger i deras sociala och nationella struktur. Lika viktigt är naturligtvis Kina. I de europeiska länder som är förbundna med Sovjetunionen, är framför allt den *politiska* utvecklingen av intresse, – på grund av den snabbare takten – då den är ett uttryck för samma sociala motsättningar som kännetecknar det sovjetiska samhället i original. Men mer om det senare.

Att den viktigaste stridslinjen förskjuts från imperialismens inre till dess yttre motsättningar, vilket återspeglas i den helt visst tvivelaktiga, men ändå högst betydelsefulla parollen "Världsby mot världsstad", är av primär betydelse när man ska bestämma övriga ståndpunkter i det revolutionära programmet för vår tid. Man måste vara på det klara med att det inte var vad man kunde vänta sig enligt den klassiska marxistiska traditionen. Förutom praktiska konsekvenser har den även teoretiska, ända in i den marxistiska historieuppfattningen. Sambandet mellan de ekonomiska formationerna och hur de följer på varandra, och speciellt vår nuvarande världsomfattande övergångsperiod kommer att framstå i en förändrad dager om vi inte bara försöker uppfatta det ur aspekten att privategendomen ska upphävas, utan även tar hänsyn till de gamla klassamhällens öde i Asien, Afrika och i Amerika före Kolumbus. I dessa länder spelade det privata ägandet av produktionsmedlen aldrig den formationsbestämmande roll som den gjorde under vår antik, feodalism och kapitalism; där upphävandet av den traditionella- och komprador-privategendomen bara är ett negativt framstegsvillkor, och ger inte som i rika länder det befriade folket möjlighet att på ett positivt sätt tillägna sig de framarbetade rikedomarna, de utvecklade produktivkrafterna.

Alla dessa utomeuropeiska kulturer, som grundas på vad Marx kallade det asiatiska produktionssättet, och som till stor del är mycket äldre än våra, har stagnerat i en rörelse vars symbol är den buddhistiska lärans på stället roterande hjul, medan den europeiska kapitalismen-kolonialismen på grund av sin industriella revolution började spränga sina inre samband. Under sina murknande orientaliska despotier kunde de drabbade folken inte göra något effektivt motstånd mot varken industrityger eller kanoner. Och där man åtminstone lyckades stå emot kanonerna, så var det som för turkarna och framför allt ryssarna, på grund av en aktiv assimilering av de "europeiska landvinningarna" på det militära området; vilket desto säkrare medförde ett kapitalistiskt genomträngande.

Det var helt realistiskt när Marx 1853 t.ex. beträffande Indien (se de båda uppsatserna i MEW 9/127 ff, och 220 ff) kom fram till slutsatsen att britterna där objektivt hade till uppgift att skapa grundvalar för ett västligt, d.v.s. kapitalistiskt samhällssystem. Frågan gällde över huvud taget inte "om engelsmännen hade rätt att erövra Indien, utan om det var att föredra ett Indien erövrat av turkarna, perserna eller ryssarna framför ett brittiskt erövrande". För medan det inte fanns några tvivel om "att det elände britterna gav Hindustan var helt annorlunda och oändligt mycket plågsammare än allt Hindustan tidigare varit utsatt för", hade England ändå fått till stånd "den största och, sanningen att säga, enda *sociala* revolution som Asien någonsin hade sett". Och frågan var "om mänskligheten kan nå sitt mål utan ett radikalt revolutionerande av Asiens sociala förhållanden". Men eftersom det brittiska herraväldets historia i Indien knappast ledde till något mer än att förstöra den traditionella sociala strukturen, skulle indierna "inte skörda frukterna av de

nya samhällselementen ... förrän industriproletariatet trängt undan de i dag härskande klasserna i Storbritannien självt, eller indierna hade blivit tillräckligt starka för att en gång för alla kasta det engelska oket av sig.”

Det senare alternativet är emellertid inte karaktäristiskt för Marx' dåvarande perspektiv, förståeligt nog, och utgången för det indiska upproret några år senare gav honom rätt. Inte heller Engels mer positiva bedömning av chanserna för de kinesiska Taiping-rebellerna, vilka kämpade med tjänligare metoder, fick några konsekvenser. De båda vännerna höll fast vid den slutsats med vilken den sista av Marx' båda uppsatser om Indien avslutas: ”Först när en stor social revolution har bemästrat resultaten av den borgerliga epoken, världsmarknaden och de moderna produktivkrafterna och underkastat dessa de mest framskridna folkens (!) gemensamma kontroll, kommer de mänskliga framstegen inte längre att likna den avskyvärda hedniska gud som ville dricka nektar enbart i skallar från ihjälslagna.” Vad gäller t.ex. Ryssland såg Marx år 1881 (i det fall att en sådan revolution skulle genomföras i väst) till och med en möjlighet för en omfattande social reorganisering enligt de nuvarande kinesiska folkkommunernas princip. (MEW 19/384 ff) De föråldrade bygemenskaperna skulle sluta sig samman i olika områden, och inom denna större ram överta och tillämpa de industriella landvinningarna från ett väst som då var socialistiskt.

Samma grundläggande inställning framgår av Engels' sista uttalande över möjligheterna för en rysk revolution år 1894: ”Däremot är det inte bara möjligt, utan helt säkert; att efter proletariatets seger hos de västeuropeiska folken och efter det att produktionsmedlen överförts till gemensam egendom; att de länder som just underkastats den kapitalistiska produktionen och räddat ursamhället eller delar därav från denna, i dessa rester av gemensam egendom och folkets motsvarande vanor har ett mäktigt medel för att betydligt förkorta sin utvecklingsprocess till det socialistiska samhället. ... Men därtill utgör det hittills kapitalistiska västs exempel och aktiva bistånd ett oundgängligt villkor ... Och detta gäller alla länder i det förkapitalistiska stadiet, inte bara Ryssland. Men i Ryssland kommer det att vara förhållandevis lättast, eftersom en del av den inhemska befolkningen redan har tillägnat sig den kapitalistiska utvecklingens intellektuella resultat ...” (MEW 22/428 ff). Störtandet av tsar-despotin kommer ”också att ge arbetarrörelsen i väst en ny impuls och nya, bättre kampvillkor och därmed påskynda det moderna industriella proletariatets seger, förutan vilka dagens Ryssland varken kan komma ut ur kommunen eller ur kapitalismen till en socialistisk omvälvning” (MEW 22/435).

Historien har korrigerat denna ursprungliga marxistiska prognos på ett betydelsefullt sätt. Medan det kapitalistiska systemets inre motsättningar nu redan är inne i sin *tredje* etapp (istället för att stupa, så som Marx förutsade för den första och Lenin definitivt förutsade för den andra etappen), har flera folk i förkapitalistiska länder anträtt sin egen väg till socialismen. Ännu har det inte blivit någon proletär revolution i väst och det blir alltmer osannolikt att den skulle ske i den form man hittills väntat sig. Den ryska revolutionen var av ett helt annat slag. En revolutions väsen och karaktär bestäms bara till viss del av vilket program och vilken heroism det avantgarde har, som leder den första etappen. Sovjeterna från 1905 och 1917 utgjorde en fortsättning på Pariskommunen, men därefter bryts kontinuiteten. Att i dag fortsätta att hoppas på en socialistisk omvälvning av klassisk typ i väst, måste leda till en pessimism som det annars knappast finns anledning till. Revolutionerna i Ryssland och Kina, på Balkan och på Kuba har antagligen inte gett mindre, utan större bidrag till de allmänna framstegen, än vad de proletära revolutionerna man hoppades på i väst skulle ha förmått. Därvid har marxismen vandrat på en linje som utmärks av namnen Lenin, Mao Tse-tung, Nkrumah och Castro, via Ryssland över till Asien, Afrika och Latinamerika. Den representerar i dag något ojämförligt mer och mångskiftande än på Marx' tid, även i sin betydelse för Europa. Det handlar inte om dess ”renhet”, utan om att den helt enkelt inte kan manipuleras som ett verktyg för att studera och förändra de sociala

verkligheterna (varvid man måste betona pluralis för att man ska kunna uppfatta differentieringen av det marxistiska tänkandet som *positivt*).

Den historiska materialismen förbjuder själv att man mäter förhållandena i Sovjetunionen, Folkrepubliken Kina o.s.v. efter huruvida man där förverkligar den "autentiska marxismen". Å andra sidan kan den också förklara varför de olika riktningarnas officiella företrädare strider om ensamrätten till sanningen. Det är inte teorins bokstav, utan den historiska processen, som är det autentiska. Redan leninismen innebär ju i sin teori, för att inte tala om sin praktik, en omfattande "revidering" av den ortodoxa läran, något som är en förtjänst hos Sovjetunionens grundare.

Lenins blick för de asiatiska folkens revolutionära möjligheter skärptes till en början genom den insikt han fick i de ryska förhållandenas halvasiatiska karaktär. Liksom senare betonade han redan år 1900 (när den ryska reaktionära och liberala pressen följde upp tsarregimens deltagande i den imperialistiska polisaktionen mot det så kallade boxarupproret i Kina med en hetskampanj mot de barbariska, kultur- och civilisationsfientliga kineserna) släktskapet mellan de sociala problem som de ryska och kinesiska folken konfronterades med: "Det kinesiska folket lider av samma kval som det ryska folket försmäktar under – en asiatisk regering, som pressar skatter ur de svältande bönderna och förtrycker varje strävan efter frihet med vapenvåld –, under kapitalets ok, som har funnit sin väg även till Mittens rike" (LW 4/375). Ordet "asiatisk" är här en omskrivning för en specifik form av maktförhållanden. Om detta säger Lenin på ett annat ställe: "Ryssland är i väldigt många och väsentliga avseenden utan tvivel en asiatisk stat, och därvidlag en alldeles särskilt barbarisk, medeltida, skamligt efterbliven asiatisk stat" (LW 18/153). Mot bakgrund av detta historiska släktskap observerade han hur det efter den ryska revolutionen 1905 uppstod snarlika händelser i Turkiet, i Persien och framför allt i Kina 1911, och hur det samtidigt började jäsa i Indien och Indonesien. Redan 1908 drog han slutsatsen att det inte fanns några tvivel om att européernas kolonialistiska rov- och förtryckspolitik skulle ställa de asiatiska folken till en segerrik kamp mot förtryckarna. Den ryska revolutionen har en stor bundsförvant i Europa (det moderna proletariatet) och i Asien (LW 15/176 ff). 1913 gav han en uppsats den betecknande överskriften "Det efterblivna Europa och det avancerade Asien" (LW 19/82). Han skrev: "Asiens uppvaknande och inledningen av det europeiska avancerade proletariats kamp om makten kännetecknar den nya världshistoriska era, som påbörjats i början av 1900-talet" (LW 19/69). Även om nämnandet av Asien på första plats kan vara en slump, så är det ändå karaktäristiskt för den begynnande förskjutningen av tyngdpunkten. I en betraktelse över marxismens historiska öden från samma år, 1913, betonade han också, med tanke på den "nya hård för de häftigaste världsstormar" i Asien: "Vi befinner oss i dag mitt uppe i en epok, som kännetecknas av dessa stormar ... Vissa personer, som inte tillräckligt uppmärksammat betingelserna för masskampens förberedelse och utveckling, har letts till förtvivlan och anarkism genom den långa väntan på den avgörande kampen mot kapitalismen i Europa ... Det är inte förtvivlan utan tillförsikt man bör hämta ur det faktum, att Asien med sina 800 miljoner dragits in i kampen för samma europeiska ideal ... Efter Asien började också Europa röra på sig ..." (LW 18/578 ff).

Karaktäristiskt för Lenins position är hänvisningen till att den antiimperialistiska befrielsekampens filosofiska och politiska paroller härstammar ur den europeiska borgerliga och proletära revolutionens ideal. Därför innebär inte Asiens nya roll att "ljuset nu lyser från det mystiska, religiösa öster". "Nej, tvärtom. Det innebär att östern definitivt har beträtt västerns väg" (LW 18/154), vilken också Ryssland beträtt. Åtminstone teoretiskt höll Lenin ända till slutet fast vid övertygelsen "att den sociala revolutionen i Västeuropa till synes mognar" (LW 31/140). Men efter 1917, medan bolsjevikerna passionerat väntade på ett revolutionärt utbrott i väst, särskilt i Tyskland, som skulle avlasta den ryska Oktober-

revolutionen och säkra dess framtid, kom en annan orientering mer och mer i förgrunden.

I november 1919 lade Lenin fram denna tanke för representanterna för de kommunistiska organisationerna från de östliga länderna: Eftersom imperialisterna inte kommer att tillåta att de europeiska revolutionerna sker snabbt och lätt, och eftersom de gamla socialdemokratiska bundsförvanterna kommer att stå vid dessas sida, ”kommer den socialistiska revolutionen inte bara och inte huvudsakligen att vara de revolutionära proletäreernas kamp i det egna landet mot den egna bourgeoisin. Nej, den kommer att vara en kamp för alla kolonier och länder som förtrycks av imperialismen, för alla beroende länder mot den internationella imperialismen”. RKP:s program räknade med en förening mellan inbördeskriget i de framskridna länderna och de nationella befrielsekrigen. ”Självklart är det bara proletariatet i världens alla avancerade länder som kan nå en definitiv seger, och vi ryssar påbörjar det verk som kommer att befästas av det engelska, franska eller tyska proletariatet. Men vi ser”, – det här en alldeles ny formulering: – ”att de inte kommer att segra utan hjälp från de förtryckta folken och de arbetande massorna i alla kolonier, och i första hand folken i öst. Vi måste hålla oss för räkning att inte avantgardet självt kan utföra övergången till kommunismen.” Lenin kräver ”att den äkta kommunistiska läran, som ju är avsedd för kommunisterna i de framskridna länderna, skall översättas till varje folks språk”. Det är Sovjetrepublikens uppgift ”att kring sig samla alla folk i öst som vaknar ur slumrarna, och tillsammans med dem föra kampen mot världsimperialismen” (LW 30/144 ff).

I mars 1923, när han skrev sin sista, testamentliknande uppsats ”Hellre mindre, men bättre”, gick han ett avgörande steg längre. ”Kommer det att lyckas”, frågade han, ”att med hänsyn till vår småbondeproduktion, med hänsyn till vårt näringslivs förfall, hålla ut så länge att de västeuropeiska kapitalistiska länderna har fullbordat sin väg till socialismen?” Efter en blick på motsättningarna mellan de rika imperialistiska staterna kom han till slutsatsen att kampens utgång ”i sista hand beror på att Ryssland, Indien, Kina o.s.v. utgör en gigantisk majoritet av jordens befolkning”, som skolas och fostras för kampen av kapitalismen själv. Sedan visade han hur han såg på den dominerande huvudmotsättningen och den centrala uppgiften för den epok som inlemts med Oktoberrevolutionen: *”För att vår existens skall säkras fram till nästa krigssammandrabbning mellan det kontrarevolutionära väst och det revolutionära och nationalistiska öst, mellan världens civiliserade stater och de orientaliskt efterblivna staterna, som emellertid utgör en majoritet – måste denna majoritet lyckas civilisera sig.* Vi saknar också tillräckligt med civilisation för att omedelbart gå över till socialismen, fastän vi har de politiska förutsättningarna för detta” (LW 33/487 f). Två månader tidigare hade han skrivit: ”Om det krävs en viss kulturnivå för att skapa socialismen ..., varför skulle vi då inte börja med att på revolutionär väg tillkämpa oss förutsättningarna för denna speciella nivå, och sedan, på den revolutionära arbetar- och bondemaktens och sovjetsystemets grund, gå framåt och hinna ikapp de andra folken”. (LW 33/464) Så härleder han ur det tvångsläge den ryska revolutionen hamnat i genom att den blev isolerad, den positiva grundtexten för den kommande perioden.

Till hjältarna i den dåvarande Andra internationalen, vilka skällde på bolsjevikerna för att de bröt mot den ”marxistiska ortodoxin”, (och deras nuvarande eftersägare) skrev han vid det tillfället i förebyggande syfte: ”Våra europeiska kälkborgare kommer inte ens i drömmen på att de kommande revolutionerna i öst (vars länder är omätligt mycket befolkningsrikare och utmärker sig genom en omätligt större mångfald av sociala förhållanden) utan tvivel kommer att servera dem ännu fler egendomligheter än den ryska revolutionen.” (LW 33/466) Vilka sällsamma leninister det är, som i dag gör sig till läromästare för den kinesiska revolutionen, vilken bärs upp av en dryg fjärdedel av mänskligheten... Marx snuddade bara vid frågan om hur de utomeuropeiska folken skulle tillägna sig landvinningarna från privategendomens epok, d.v.s. de europeiska rikedomarna med deras industriella förutsättningar. Med största sannolikhet tog han ännu inte upp den materiella

klyftans oerhörda storlek och betydelse, och hur omfattande skillnaden var mellan de subjektiva faktorerna: Europas och de koloniserade världsdelarnas historiska människotyper. Vår tids verkliga drama, som vi betecknar med det abstrakta begreppet "utveckling", hade ju inte blivit mindre om de europeiska socialisternas förhoppningar hade uppfyllts – snarare tvärtom! Hegel och Marx fällde gärna anmärkningar över det oväntade, oförutsedda genombrottet för en historisk nödvändighet som "förnuftets list". Skulle inte en sådan förnuftets list vara igång, i och med händelsen att massorna i "Tredje världen" förekom Europas uppbrott?

Folken i de efterblivna länderna lever i dag i kapplöpning med en katastrof som kan komma att kräva ännu fler offer än den ryska i revolutionens järnhårda ström – och framför allt, meningslösa offer. Revolutioner som den ryska och kinesiska utgör villkor för segern över svälten. En av marxismens tidigaste idéer; att de "störtande", de hittills i förtryckta klasserna, måste genomföra revolutionen av egen kraft för att "göra sig av med all gammal bråte och skaffa sig förmågan att grunda samhället på nytt" (MEW 3/70); gäller mer än någonsin, för de dubbelt nedtryckta folk som möter kapitalismen när de befinner sig på en lägre nivå av samhällsutveckling. De behöver inte bröd från Kanada, utan bröd från Asien, från Afrika, och för detta behöver de en ny livsform som är icke-kapitalistisk på ett sätt som liknar det i Sovjetunionen och Kina. Hur skulle annars de koloniserade massivt kunna övervinna sitt underlägsenhetskomplex och finna den nya medvetenhet och självmedvetenhet som krävs för uppgången – hur, om inte genom en egen befriande revolution? De yttre betingelserna för detta kan gynnas genom de socialistiska makternas existens, men människomassorna i den sydliga hemisfären kan i alla fall inte bli befriade.

För en materiell uppbyggnad krävs framför allt inledningsvis en stark och ofta – för att över huvud taget möjliggöra nedkampandet av den traditionella trögheten – en i många avseenden despotisk statsmakt; vilken bara kan legitimeras och auktoriseras genom en revolution, som sätter stopp för den benröta, den korruption som är karaktäristisk för det gamla "asiatiska produktionssättet".

Denna statsmakt *måste* vara mera än bara "u-hjälpare" som kommer dit för att förmedla sitt tekniska kunnande, och därvid ständigt är benägna att falla in i kolonialistiska manér. Det finns bara ett fåtal som doktor Bethune. Därför måste befrielsemakten finnas innan några europeiska rådgivare förkunnar en "communauté". Den måste inta samma position gentemot rådgivarna som den unga Sovjetmakten gentemot de borgerliga experterna. Och när sådana rådgivare i dag kommer från Sovjetunionen (och naturligtvis även andra länder som är förbundna med Sovjetunionen), så måste även de acceptera att inordna sig tills de har bestått provet om sin internationalistiska solidaritet och broderlighet. För historien har sedan Andra världskriget ovedersägligt bevisat att för massorna är frigörelsens takt och effekt beroende av just hur denna konstellation genomförs.

Låt oss föreställa oss vad de folk som fortfarande framhärdar under förkapitalistiska förhållanden och är kolonialt utsugna hade vunnit, om det västeuropeiska proletariatet skulle ha förekommit befrielsekrigen utanför Europa kring sekelskiftet. Kan vi anta att det skulle ha genomförts i en anda av solidaritet inom mänskligheten, en jämlikhet mellan alla människor utan förbehåll? De europeiska arbetarklasserna tog objektivt del i kolonialismen, och det skedde inte utan ideologiska följder. På Socialistkongressen i Stuttgart 1907 avlog man med knapp majoritet en mening i resolutionsutkastet om att kongressen inte i princip skulle förkasta varje slag av kolonialpolitik, eftersom den med en socialistisk regim skulle kunna ha en civiliserande verkan. Lenin rapporterade att man i kongresskommissionen om kolonialfrågor hade försökt att "få igenom ett förbud mot invandring av arbetare från underutvecklade länder (kulis från Kina o.s.v.)". Han konstaterade: "Det är samma aristokratiska anda som bland proletärerna i en del 'civiliserade' länder, som drar

vissa fördelar av sin privilegierade situation och därför är böjda att glömma den internationella klassolidaritetens krav". (LW 13/66 ff)

De västliga arbetarklasserna som med sina omedelbara, tradeunionistiska intressen, å sin sida utvecklat ett avsevärt materiellt och kulturellt behov av att komma ifatt, och som dessutom inte var tvingade till en sådan utrikespolitisk solidaritet som den fattiga Sovjetrepubliken, skulle bara ha kunnat hållas inom sina tyglar genom en ytterligt stor revolutionär medvetenhet och osjälviskhet. Men de socialdemokratiska parti- och fackföreningsbyråkratierna tenderade mera till att odla kolonialistiska förbehåll. För de skärpta sinnena hos dagens läsare var inte ens Friedrich Engels' inställning helt fri från "sakkunnig" europisk överlägsenhet, vilken bl.a. märks i en del av hans kommentarer till det indiska upproret 1857-59. Inte så få auktoriteter inom den västliga arbetarrörelsen skulle först ha försökt lära "vildarna" och de "halvciviliserade" att veta hut, och efter sina första misslyckade ansträngningar att sprida en protestantisk arbetsstil till Asien och Afrika ilsket ha dragit sig tillbaka, som en rättskaffens förmyndare från sin otacksamma myndling. Arbetarbyråkratierna var i vilket fall som helst allesammans böjda att bedriva en uppfostringskolonialism. Och ingenting torde vara mer sannolikt, än att de drabbade folken hade tvingats vända sig emot sådana hypotetiska socialistiska regeringar, även om detta skulle skett under något mer gynnsamma villkor än tidigare och med stöd av en europeisk vänstersocialistisk minoritet.

Framför allt måste vi än en gång upprepa att dessa folk absolut behöver *resa sig själva* för att kunna formera sig på nytt. Till en början måste de distansera sig kulturellt från Europa, medan de anammar Europas tekniska landvinningar. Den europeiska civilisationsexporten är ju kolonialistisk till sin karaktär, även om den bedrivs av en arbetarregering. Varken Ryssland eller Kina skulle ha tagit itu med sina utvecklingsproblem i en sådan takt, med ett sådant frigörande av mänskliga produktivkrafter, om de inte varit tvungna att lösa dem genom att själv hävda sig genom en revolution gentemot en fientlig omvärld.

Då man, vilket vi under tiden måste erkänna, inte kan grunda ett socialistiskt-kommunistiskt system på enbart provinsiella materiella villkor, är den världshistoriska uppgiften att de revolutionära folken, under förberedelsen för socialismen, själva sluter till den civilisationslucka Lenin talade om, och skaffar sig nödvändig arbetsdisciplin under kampens gång. *Med revolutionerna i Ryssland och Kina, med den revolutionära processen i Latinamerika, i Afrika och Indien slår mänskligheten in på den kortaste vägen till socialismen.*

Där i "öster", har jordens verkligt fördömda vaknat. Arbetarklassen, som var den ryska revolutionens avgörande stöttrupp, och som självklart har en uppgift också i Västeuropa; och dess roll måste ses på ett nytt sätt i detta sammanhang. Dessas revolution skulle inte heller i Europa omedelbart ha lett till den socialism Marx hoppades på, utan mycket sannolikare till den form vi är så förtrogna med; och som Bakunin fruktade när han å ena sidan såg den preussisk-tyska socialdemokratin och å andra sidan såg hur Internationalen leddes. Om och om igen förklaras vår byråkratiska centralism med Rysslands efterblivenhet. Denna är emellertid bara ansvarig för vissa utväxter. I den mån arbetarorganisationernas hierarkiska funktionärsapparater utgör potentiella statsapparater, förbereds inte någon ny Pariskommun i dessa, utan en från kapitalism rengjord statsmonopolism.

Det är denna statsmonopolism som under den närmaste epoken kommer att vara frigörelsekampens motståndare över hela världen. Det blir lättare för oss att sätta denna på sin plats om vi jämför denna moderna övergångsperiod med den gamla ekonomiska despoti, som var den dominerande grundformen för inträdet i klassamhället. Även av denna anledning är "österns" historia och nuvarande utvecklingstendenser av aktuellt intresse för oss. Vi kommer att se, att karaktären på den epok som utvecklas i "samman-

stötningen mellan det kontrarevolutionära imperialistiska väst och det revolutionära och nationalistiska öst” är den nuvarande konsekvensen av den samlade hittillsvarande världshistorien. Det krävs därvid bara att man på väsentliga punkter fortsätter att utveckla de förutsättningar som redan givits i Marx' och Engels' materialistiska sammanfattning av historiens evolution.

I den lilla katekes, som våra propagandister använder för grundstudier och i andra sammanhang, finns emellertid inte mer kvar av denna historiesyns rikedom än idén att fem formationer lagbundet följer på varandra: urkommunism, slavsamhälle, feodalism, kapitalism, socialism-kommunism; och kanske också att man uppfattar hela förloppet enligt den dialektiska principen om ”upphävandet”, ”negationens negation”. Särskilt tillskriver man helt oriktigt klassikerna en dogmatism, enligt vilken i grund och botten varje samhällskropp skulle tvingas gå igenom alla dessa formationer. Därför måste man uppfinna en slags undantagsregel för den direkta antihistoriska metafor som några folk har genomgått; att de ”hoppat över” hela samhällsformationer. Inte ens där den borde vara som mest uppenbar, för folken i det sovjetiska Asien, är den ett teoretiskt besked. (En historiker som är förtrogen med fakta, måste ge upp varje verklig förståelse för det historiska skeendet, om han ska kunna förklara att germanerna skulle ha ”hoppat över slavsamhället”, när de gick ”direkt” till feodalismen, vilket ingenting i deras formativa period tyder på. Ingenstans i hela Orienten har det patriarkaliska husslaveri som förekom hos de gamla germanerna, som hos alla gamla folk, visat sig vara ett förstadium till Antikens användande av slavar i den viktigaste produktionen.)

Det är inte länge sedan man här hos oss över huvud taget inte fick fråga efter det verkliga begreppet för det samhällssystem som de europeiska kolonialistsvärmarna (från och med slutet av medeltiden) fanns i nästan alla utomeuropeiska länder (såvida dessa inte fortfarande var stamsamhällen), antingen det nu gällde Mexiko, Mellanamerika, Peru, Indien, Kina, Afrika eller Mellanöstern. Där det fränsett Amerika och Afrika i själva verket handlade om olika stadier av stagnation och förfall för den äldsta sortens klassamhälle (vilket Marx ekonomiskt betecknade som asiatiskt produktionssätt, och politiskt som orientalisk despoti), upptäckte man en mängd slavsamhällen och feodalismer, visserligen försedda med ”egenheter”, eftersom Stalin förbjöd begreppet asiatiskt produktionssätt. Medan Marx såg engelsmännen utföra Asiens *enda sociala* revolution, måste det enligt de aktuella läroböckerna ha förekommit en omvälvning från ett ”patriarkaliskt slavsamhälle” till feodalism någon gång under den första eller andra halvan av vår tideräkningens första årtusende. (Detta ”patriarkaliska slavsamhälle” är ett ännu absurdare uttryck än vad de som använder det medger, då slaveriet aldrig var något karaktäristiskt produktionsförhållande där.) Bevisen för detta utgörs av några rent beskrivande karaktäristika, gemensamma med den europeiska feodalismen, vilka inte säger någonting om den asiatiska formationens inre logik. Hos Marx, som bekände sig till en uppfattning av att samhällskropparna utvecklade sig organiskt (MEW 23/26 f), och som härlett sitt feodalismbegrepp ur den europeiska utvecklingen med utgångspunkt hos germanerna, karaktäriseras feodalismen på ett *avgörande* sätt av att den *inom sig* utvecklar villkoren för sin revolutionära avlösning genom kapitalismen. Vad är det för slags ”feodala produktionsförhållanden” som – inte bara i Ostasien, utan till och med i Turkiet – ända in i Marx' tid ”reproducerar sig själva med en naturlags regelbundenhet”? (MEW 23/155)

Frågan är *hur allmängiltig* Marx' tes är, att samhällsformationerna ur sina inre motsättningar utvecklar nästa, högre, samhällsformation genom en social revolution (Ur förordet ”Till kritiken av den politiska ekonomin”). Marx nämner det asiatiska först i raden av de ”progressiva epokerna för den ekonomiska samhällsformationen”. Just i utkastet ”Till kritiken av den politiska ekonomin”, visade han därvid att detta aldrig och inte någonstans ur sig själv har lett till ett högre produktionssätt, och varför det är så. Till och med i det

antika slavsamhället kom den dödliga motsättningen mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden bara till uttryck på ett destruktivt sätt. Vid Västroms undergång fanns det ingen revolutionär klass. Från feodalismen och bakåt kan visserligen kolonaten och en del andra beroendeförhållanden efter latifundieslaveriet (vilket visat sig ohållbart) synas vara groddar för ett nytt system. Men var inte Engels av den åsikten att germanerna behövdes – alltså en yttre kraft – för att den romerska döds kampen skulle få en positiv mening – även om de under Roms inflytande drevs att påskynda sin samhälleliga formering som klass? "... det var inte dess specifika nationella egenskaper som föryngrade Europa", skrev han, "utan helt enkelt – deras barbari, deras ursamhälleliga tillstånd... I själva verket är det bara barbarer som förmår föryngra en värld som laborerar med en civilisation i upplösning. Och barbariets högsta stadium ... var just det mest gynnsamma för denna process. Det förklarar allt." (MEW 21/150 f)

Massorna i "Tredje världen" är till sin överväldigande majoritet inte längre några fräscha barbarer (Morgans och Engels' beteckning är ändå föråldrad), men eftersom de inte längre kan leva, ja överleva i sina föråldrade och av kapitalismen dekomponerade civilisationer, att de i vilket fall som helst trycks ner *under* sina nedärvda existensvillkor, så är de tvingade till ett militant uppbrott. Med det kan de vinna så mycket frihet från sina gamla och nya bojor att de får förmågan att grunda en självständig ny civilisation.

När han koncentrerade sig på att generalisera *de* historiska utvecklingslagar som kännetecknar det moderna Europa sedan städernas frigörelse inleddes mitt under medeltiden, hade Marx med tanke på Darwins biologiska evolutionslagar en annan synpunkt nära till hands vilken han beaktade mindre, nämligen att i människosläktets utveckling avslöjar de historiska lagarna, som Marx upptäckte, den biologiska evolutionslagen; närmare bestämt upphäver de första och högre i sig de senare, på känt vis.

Men klassikerna var själva av den allmänna övertygelsen att detta var en långvarig process, och att den i vilket fall som helst inte skulle avslutas under kapitalismen. Som visas av det sedan förra århundradet enormt utökade historiska och etnografiska materialet, fortsätter den för arternas utveckling karaktäristiska successionsmetoden in i de tidiga klassamhällena – naturligtvis i modifierad form. Hos arternas evolution finner vi att den vid en tidpunkt *t* mest avancerade formen, aldrig härstammar ur den form som hade nått längst vid tidpunkten *t-1*. Det är alltid en av de grenar som inte utvecklats och specialiserats till en bestämd och därmed inskränkt struktur, en fortfarande "oformerad" gren, som uppnår nästa högre stadium. Vi härstammar *inte* från neandertalarna, trots att dessa utgör en länk i kedjan för vår härstamning. En följd *på varandra* är inte en följd *ur varandra*. På samma sätt förhåller det sig med klassamhällenas tre första formationer (den asiatiska, antika och feodala).

Konkret bekräftar Marx också denna åsikt i "Grundrisse" (357 ff). Han undersöker markegendomsförhållandena i den gamla Orienten, hos grekerna och romarna och germanerna som predispositioner för det "asiatiska produktionssättet", det antika slavsamhället och feodalismen, och han utgår ifrån att de logiskt och historiskt följer *på varandra*. Men inte på något ställe påstår han att t.ex. germanerna faktiskt skulle ha gått igenom de tidigare formerna. Kanske finns det en gemensam utgångspunkt, ett primitivt samhällstillstånd, i vilket de olika samfundet befann sig, som differentierade dessa allt efter omvärldens villkor.

Men var och en av de tre "naturliga" formationerna uppstår *omedelbart* ur ursamhället. Men slavsamhället gör det inte innan det asiatiska produktionssättet, och feodalismen inte innan slavsamhället. I alla fall skrev Marx 1853 att det skotska klanväsendet, som tillhör ursamhällets patriarkaliska slutfas, stod "ett helt stadium" – alltså inte två eller tre stadier – lägre än feodalismen. (MEW 8/501).

Högre utvecklade formationer anknyter dels till produktionsteknikens och -organisationens tidigare ackumulerade nivå, samt en del institutionella erfarenheter; och förutsätter å andra sidan att de förstnämnda redan har passerat sitt zenit och finner sig i ett stadium av stagnation eller nedgång.

De allra flesta folk som fram till medeltiden (och i Afrika fram till och med i dag) bröt upp ur ursamhället, ”valde” någon variant av det asiatiska produktionssättet, eftersom det objektivt kunde ge dem största möjliga och i regel antagligen de enda möjliga framstegen. Innan jag går närmare in på detta produktionssätt, vilket man enligt de motsvarande rönens nivå bäst betecknar som ekonomisk despoti, vill jag bara säga att detta hos de ursprungliga grundarna till de gamla civilisationerna var ett direkt resultat av kampen mot naturen för en bättre avkastning från jordbruket, vilket i de områden som det gällde endast kunde uppnås med stor kooperation i samhällelig, d.v.s. statlig omfattning. Stammar som senare kom och erövrade sådana civiliserade folk, assimilerades primärt till det produktionssätt de fann genom att växa in i den nedärvda despotiska traditionen, på grund av nödvändigheten av en stor kooperation vid det kollektiva militära undertryckandet av den till antalet större tidigare befolkningen.

Slavsamhället och feodalismen uppstod för det första bara under naturvillkor som inte tvingade fram en stor kooperation i jordbruket, eftersom dessa samhällen grundades på en tillräcklig tillgång på regn istället för på bevattning. För det andra utvecklades grekerna och romarna, och senare i ännu större utsträckning, germanerna på territorier som på ett genomgripande sätt var präglade av äldre civilisationer. Spartanerna förmådde inte skapa ett antikt slavsamhälle utan endast en variant av det asiatiska produktionssättet, eftersom de specialiserade sig på att förtrycka ett annat folkslag. De gamla ekonomiska despotierna kännetecknas i allmänhet av att ursamhällets strukturer inte upplöstes och upphävdes där utan istället konserverade och avsatte sina avlagringar över den.

Kort och gott kan man aforistiskt och tillspetsat säga att ett ursprungligt slavsamhälle bara kunde existera där det tidigare inte härskat någon ekonomisk despoti. Ursprunglig feodalism fanns bara där varken slavsamhället eller den ekonomiska despotin hade fått någon genomgripande effekt. Naturligtvis blev det historiska sambandet tätare genom fortskridandet från formation till formation. Den mycket långsammare utvecklingen i de gamla Amerika och i Afrika söder om Sahara visar vilken stor roll som spelades av den geografiska folkkoncentrationen i den Gamla världens mittpunkt i mellanöstern.

Först med den europeiska och – inte lika entydigt – japanska feodalismen kom den ”naturliga” formation som inte bar de båda föregåendes principiella skrankor inom sig, vars kris inte är ett hot om en ändlös stagnation, en ofruktbar kedja av inre sammanbrott och återhämtningar. Det har bara funnits ursprunglig kapitalism där *denna* feodalism redan utvecklats med sin inneboende transformationstendens. Feodalism-kapitalism är i grunden *en* utveckling, en dialektisk utveckling och utbredning av *en* (och beträffande Japan *två*) av de mänskliga civilisationerna.

Medan denna västerländska civilisation mer eller mindre innefattade det antika slavsamhällets kärnterritorier, konfronterades den på höjdpunkten av sin kapitalistiska fas med ett erövrat arv, hela den äldsta formen för civiliserat produktionssätt. Människorna i dessa länder drabbas än i dag av att deras avlägsna förfäder var de första som skapade en hög kultur, och därvid måste underkasta sig en social struktur som inte ur sig själv frambringade någon sprängande dynamik. Men det är ändå klart att vi varken skulle ha haft Grekland eller Rom, feodalismen eller någon engelsk industriell revolution, utan det gamla sumerriket, Egypten, Indien, Kreta o.s.v. Att visa spontan solidaritet gentemot något avlägset ligger inte i människans natur. Den förutsätter en kunskap om att vårt framtida gemensamma öde har ett historiskt beroende. Även i sovjet-blockets länder är läro-

böckerna i historia totalt disproportionerade: de blir allt tjockare när man kommer till de senaste århundradenas europeiska historia. De progressiva rörelserna i Europa och Nordamerika måste särskilt försöka förstå frigörelsens specifika former och problem, som ett resultat av den övriga mänsklighetens "asiatiska" arv.

Det kommer att bli lättare för dem, ju grundligare de begriper att en fortsatt frigörelse bortom kapitalismen i deras egna samhällen stöter på de *statsmonopolitiska* strukturernas barriär. För i sin klassiska högförm som ekonomisk despoti visar det asiatiska produktionssättet i det gamla Egypten, Mesopotamien, Indien, Kina och Peru upp den formation som blev till det tidiga klassamhället. Denna struktur är besläktad med och mycket rik på upplysningar om vår epok; klassamhällets slut. Kort före sin död 1881 sade Marx avslutningsvis än en gång, att vägen till kommunismen kan uppfattas som en dialektisk återgångsprocess till förhållanden som liknar de arkaiska, men på ett högre stadium.

Det övergångsstadium mellan kommunism och utvecklat klassamhälle som en gång skulle företas "framåt", och som nu skall företas "bakåt", kännetecknas båda gångerna av en direkt ur den samhälleliga arbetsdelningen och Kooperationen framvuxen specifik funktion för staten. Bägge epokerna karaktäriseras av förstatligade produktivkrafter, som inte längre är gemenskapens respektive ännu inte församhälleligade. Vi kommer att bättre förstå de motsättningar som verkligen möter oss bortom kapitalismen om vi försöker göra närmare klart för oss det gamla "asiatiska produktionssättets", den gamla ekonomiska despotins, funktion.

Det är naturligtvis meningslöst att vilja *förklara* den nuvarande epoken och dess perspektiv utifrån en sådan strukturell analogi. Den moderna statsmonopolismens struktur rör sig inte bara i motsatt riktning, utan framför allt också med en dynamik som inte kan stoppas och som tränger ut ur sig själv. Jämförelsen ska bara få oss att skärpa blicken för dess problem, men samtidigt stärka intrycket av att det är omöjligt att betrakta ett samhälle som i så hög grad som vårt är underkastat den statliga arbetsledningens pyramid såsom socialistiskt, som fritt från utsugning och förtryck av människor.

Uttrycket "asiatiskt produktionssätt" är strängt taget ingen beteckning för en färdig formation, utan för en *förbindelselänk* mellan ursamhällets patriarkaliska slutfas och de asiatiska klassamhällen, som existerar i en viss typ av arkaisk återbruksgemenskap. När Marx i "Grundrisse" behandlar "de former som föregår den kapitalistiska produktionen", talar han därvid också om "antika", "germanska" och dessutom om "slaviska och rumänska" former. Det som intresserar honom här är inte de fullt utvecklade formationerna, utan de olika spontana formerna för hur man tillägnade sig jordegendomen, vilket sedan, *under övergången* till klassamhället, lägger grunden till skillnaden mellan de tre förkapitalistiska formationerna. Senare räknade Marx det asiatiska klassamhället till den primära, arkaiska formationen till synes *på det sättet*, att bygemenskapernas ursprungliga gemensamma egendom där inte upplöstes till privategendom, utan de facto *förstatligades*, så att den producerande massan där stod i omedelbar förening med sina arbetsvillkor där. Men det fanns utan tvivel utsugare och utsugna, härskare och förtryckta, inom alla de högtstående kulturer som uppstod vid Eufrat och Tigris, vid Nilen, vid Indus, vid Huangho, i Mindre Asien, på Kreta, i Sydarabien och vid Ganges under årtusenden innan antiken.

Hur uppstod dessa spontana klassamhällen som saknade privategendom? När det afro-asiatiska ökenbältet uppstod genom uttorkningen efter istiden, drabbade denna allmänna försämring av levnadsförhållandena grupper av människor som levde utspridda i det drabbade området och befann sig på de mest olika utvecklingsstadier av ursamhället. Speciellt hade många folk runt "den fruktbara halvmånen" i Främre Asien anammat den neolitiska agrara omvälvningen, och övergått till åkerbruk. Mot deras ökade arbetsproduk-

tivitet stod den växande relativa befolkningskoncentrationen. Dessutom samverkade den decimering av floran, som människorna och deras boskapshjordar påskyndade, med de ogynnsamma klimattendenserna. Kampen för existensvillkoren skärptes. Man hade ännu inte tagit i bruk de stora flodernas mycket fruktbara korridorer av lösjord, fast dessa skulle möjliggöra tre skördar om året. Sägna om syndafloden kan sprida ljus över det vågade företag de första samfunden gav sig in på under 5000-talet före vår tidräkning, när de, till en början sporadiskt, allt efter årstiderna, tog översvåmningsområdena i besittning.

Människor har varit bosatta sedan 4000-talet i det nuvarande Sydirak, vid de båda flodernas nedre lopp. Det var bara möjligt genom att de dränerade sumpmarkerna och fick kontroll över floderna. De senare grekerna, romarna och germanerna behövde aldrig genomföra ett sådant omfattande kulturarbete när deras civilisationer började. Varken enskilda släkter, familjer eller bygemenskaper klarade av dessa floder med en isolerad produktion. Uppgiften i sig själv tvingade dem till ett periodiskt samarbete mellan flera gemenskaper, en massa av enkel arbetskraft i formen av en *storkooperation*. Detta innebar mer än enbart summan av de enskilda insatserna, och resultat undandrog sig varje partikulärt tillgrepp, d.v.s. kunde enbart tillägnas som helhet. Jorden förblev alltså nästan överallt där sådana formationer uppstod ur dessa avgörande ”produktionsförberedelser” gemensam egendom; antingen den brukades kollektivt av byn eller inom familjen. Eller för att säga det tydligare: Det kunde inte bli privategendom. Den är inte samma sak.

Childe konstaterar att människornas livsvillkor under sådana omständigheter lägger ovanliga maktmedel i samhällets händer för att disciplinera medlemmarna. ”Regnet faller på samma sätt över de rättmätiga och de orättmätiga, men bevattningsvattnet blöter åkrarna genom kanaler som har grävts av gemenskapen.” (Der Mensch schafft sich selbst, Dresden 1959/112).

Redan under regnområdenas jordbruksvillkor utövade stammarnas magiker central uppsikt över livets och arbetets förlopp under året. Nu måste samhällets bemyndigade ämbetsmän snabbt få en vida större auktoritet. Om de tidigare varit endast illusoriska förmedlare av produktiv verksamhet (hur nödvändig denna förmedling än var och förblev), så blev de nu faktiska organisatörer av produktionen. Stamguden krävde nu inte av prästerna enbart att de var effektiva på att reglera, utan uppenbarade för dem planer på kanaler, dammar och snart även på tempel, som samtidigt spelade rollen av förrådshus. Alla dessa arbeten inom den offentliga sektorn måste förberedas och organiseras, arbetskraften måste delas in, ledas och – eftersom människan inte är flitig ”av naturen” – även drivas på. Riktiga planer förutsatte studier av floden, dess egenskaper under olika årstider, alltså ett steg längre än den intuitiva magin till systematisk observation. De offer guden erhöll ökade samtidigt med resultaten, och det var också nödvändigt för att man skulle kunna ha några människor i centraliserat arbete under en längre tid. Dessutom behövdes ett lager som försäkring mot katastrofer som floden kunde förorsaka. Lagren krävde bokhållning, räknekonst, skrivande, och allt detta uppfanns.

En magiker, medicinman, schaman, åt vilken man producerade en merprodukt, hade det funnits under flera tusen år. Men nu uppstod det genom de intellektuella uppgifternas omfattning en präst~~korpor~~ation. Den var hierarkiskt organiserad i templet, där gudens planer för folket utvecklades och dess rikedomar förvaltades.

Denna nya delning hade föregåtts av arbetsdelningen mellan åkerbruk och hantverk. Den hade infört byteshandeln i samhället, men inte direkt brutit dess urkommunistiska struktur. Med prästkasten växte nu historiens första härskande utsugarklass fram direkt ur själva produktions- och reproduktionsprocessens behov, alltså inte genom en förmedling av varuproduktion och privategendom, utan genom den Stora Kooperationen och styrandet av denna. Den tog med fiktionen om Gud hand om den merprodukt som skapades av de

kroppslig arbetare den ledde. Med makten att bestämma över de disponibla rikedomarna, och över den disponibla delen av det levande arbetet, lade de den utökade reproduktionen, och alltså majoritetens vidare öde under sitt bestämmande och sin kontroll. Här gäller det exakt *en* av de båda vägar till uppkomsten av *klasser*, som Engels talar om i "Anti-Dühring" (MEW 20/166 f). Marx kallar det, beträffande Egypten, för "prästkastens makt som ledare av agrikulturen". (MEW 23/537) "Delningen av arbetet", heter det i "Den tyska ideologin" (MEW 3/31), "blir en verklig delning först från och med det ögonblicket det inträder en delning mellan materiellt- och tankearbete." Förvisso! Denna delning är nämligen identisk med den tidigaste klassmotsättningen, vilken ursprungligen alltid kom till sitt renaste och mest ostörda uttryck i teokratins gestalt, inte bara i Mesopotamien och Egypten.

Men i den omfattning som det kring templen, allt närmare varandra, växte fram städer med sitt kulturarbete, allt eftersom deras växande rikedomar retade grannmakternas eller barbariska stammars begär, så ökade krigsledarens och den militära organisationens betydelse. Å andra sidan förorsakade templens interna angelägenheter en alltmer differentierad apparat. Man skiljde på ideologiska och administrativa uppgifter, även om det fortfarande oftast var präster som förvaldade de ägor som under tiden kommit att omedelbart tillhöra guden. Konungadömet växte fram. Territorialstaten uppstod först i Egypten och sedan i Mesopotamien genom nödvändigheten av att kontrollera flodsystemen i deras helhet. Nu trädde storkonungen, kejsaren, och i ordets fulla bemärkelse den "Orientaliske despoten" in på scenen. Ofta hade han också översteprästens funktion, upphöjde sig själv till Guds ställföreträdare, om inte inkarnation eller son. I hans person, strålade bägge grenarna av vad som då var den härskande klassen samman: prästerna och ämbetsmännens hierarki, d.v.s. ideologerna och de civila, respektive militära byråkraterna. I idealfallet var det bara han som var regeringsduglig.

Engels konstaterade att denna "politiska makt överallt grundades på en samhällslig ämbetsverksamhet... Hur många despotier som än har stigit och fallit i Persien och Indien, så visste de alla just att de framför allt måste driva hela bevakningen av floddalarna, utan vilken inget åkerbruk var möjligt". (MEW 20/167). En dålig regering innebär under sådana omständigheter dåliga skördar, och en snabb fattigdom för befolkningen. Men som varje klassmakt hade naturligtvis inte heller den ekonomiska despotin folkets välfärd som viktigaste mål. "Regeringen i Orienten hade alltid endast tre departement: för finanserna (utplundring av det egna landet), för krig (utplundring av det egna landet och främmande länder) och för offentligt arbete, att sköta reproduktionen" (MEW 28/251), sade därför Engels. Det är inte av en slump som den offentliga sektorn står på sista plats, även om det i gamla despotier, och särskilt i början, fanns kejsare som uppträdde som progressiva "världsomvandlare" och höll en bestämd ordning på sitt Stora hus (som ju är betydelsen av ordet Farao).

Teokratien var visserligen den ursprungligaste vägen till den Orientaliska despotin, framkommen ur den inre strukturen hos det samhälle som civiliserade sig, men från början var den inte den enda. För de stammar som inte var åkerbrukare under sin formationsperiod, utan var äventyrare på krigisk vandring, ledde levnadssättet till att det snarare kom en krigarkung än en präst ledningen, varvid i de mest gynnsamma fallen krigarkungen samtidigt var den sakrala ledaren. När sådana stammars erövrande av land förenades med en erövring och underkastelse av en annan befolkning, växte adeln över i en statsbyråkrati, varvid naturligtvis den nya härskande klassen samtidigt nästan alltid kompletterades ur andra grupper.

Så uppstod t.ex. under det andra årtusendet före vår tidräkning Hettiterriket i Mindre Asien, som – säkert inte av en slump – uppvisar tidiga feodala tendenser under sin första etapp, liksom omvänt starka drag av despoti framträdde i många germaniska statsbildningar i medelhavsområdet, t.ex. hos vandalerna under kung Geiserik. Särskilt uppvisar

det gamla hettiterrikets hov frapperande likheter med merovingernas och karolingernas frankiska rike i organiseringen av den härskande ledningen. Den viktigaste skillnaden fanns inte ”upptill” utan ”nertill”. Till skillnad för hettiterna, som i sitt senare storrike inriktade sig på att suga ut nordmesopotamiska och syriska områden, där befolkningen reproducerade enligt det asiatiska sättet, hade frankerna istället en befolkning som hade övergått till familjeproduktion dels efter upplösningen av slavsamhället, och dels enligt germansk tradition. Hettiterriket visar för övrigt också att inte bara bevattningen, utan varje form av storkooperation kan lägga grunden till en despoti, exempelvis det omfattande erövringskrigets kooperation hos mongolerna: kooperationen vid förtrycket av en befolkning. Men despotin blev varaktigare ju mer den grundade sig på en direkt ekonomisk nödvändighet.

Ett fall som på grund av sin klassiska klarhet och tydlighet särskilt väl lämpar sig som demonstrationsexempel är Inkarikets ekonomiska despoti, som inleddes med att ett främmande gensadelssläkte erövrade ett redan kultiverat folk på det peruanska höglandet, och slutade med ett stort rike som omfattade nästan hela de mellersta och norra delarna av Anderna med kustremisor. Detta stora rike var mycket reellare än t.ex. det karolingiska imperiet under sina bästa dagar. Kontrollen var säkrad genom strategiska vägar i landets alla delar. Dessa utgjorde också den materiella grunden för en mycket snabb nyhetsförmedling. I de nyerövrade områdena utbyttes befolkningsenheter mot andra från rikets kärnområden. Konungaklanens språk blev det allmänt använda språket. Klanen hade genom månggiftets privilegium växt ut till en tillräckligt omfattande högadel. Den guldskimrande huvudstadens lyx grundlades med ”gävor”, och en spegling av detta fanns också i provinsernas centra.

Men dessa tributer utgjorde bara delvis på makt, inget fundament, – även om de kanske en gång i tiden varit grundvalen för kejsarens härlighet, och senare blev den första återbäringen från varje nytt underkastande. Grunden var att Inkan – i vilken de världsliga och kyrkliga makt-pyramiderna förenades även här – hade oinskränkt rätt att förfoga *över hela befolkningens merarbete*, vilket uppgick till över två tredjedelar av allt utfört arbete. Den ekonomiska grunden vars högsta betydande utökning historiskt rättfärdigar Inkamakten, bestod av en högt utvecklad terrassodling av majs, denna de indianska kulturväxternas drottning. Denna stod även i centrum för den statliga magi som garanterade den agrara årscykeln, i kombination med en svår bevattning från glaciärernas topp. ”Solens son” och hans högsta dignitärer deltog en gång varje år i jordbruket genom att symboliskt sätta ner sina gyllene grävpinnar i jorden. (Även faraonerna brukade ju ta det ”första spadtaget” på sina statsbyggnader.) För landets över tio miljoner bönder var varje arbetsmoment reglementerat och religiöst sanktionerat. Men hur fungerade den stora utsugningen?

Som i nästan alla ekonomiska despotier var det härskaren som förfogade över allt land. Marx har lyft fram detta ”kungliga ägande” av jorden som en för den orientaliska formationen specifik negation av den ursprungliga gemensamma egendomen. För det mesta bibehöll man den ursprungliga ”asiatiska” tillägnelseformen genom en bygemenskap i den omedelbara produktionsprocessen. Men makten att förfoga, den verkliga omvälvningen av maktförhållandena kan iaktas överallt genom att bygemenskapens föreståndare, till och med om han väljs nerifrån, har lägsta rangen i den officiella byråkratin och primärt är ansvarig uppåt, ansvarig allt efter hur skatteindrivningen är reglerad och/eller periodisk rekrytering av arbetsbrigader, militäruppbåd o.s.v. De gamla bygemenskaperna med sina fria medlemmar – (men i vars sköte det länge förekommit förtryck av kvinnor, ungdomar och husslavar) inklusive de äldsta – blev ”allmänt fria”, men kan lika gärna ha ansetts vara statsslavar. Marx talade i alla fall om ”Orientens allmänna slaveri”. Hur yttrar sig detta allmänna drag hos inkafolket, som för övrigt hade

en kast av husslavar som stod allra lägst och utförde de lägsta arbetena?

Staten hade delat det andiska rikets jord i tre delar. Den första tredjedelen tillhörde Inkan direkt och var alltså omedelbar regeringsegendom. Den andra tredjedelen hade anvisats templet, guden, och löd på så sätt också den direkt under makthavarna. Den sista, minsta tredjedelen tilldelades ayllun, bykommunen, för att den skulle kunna försörja sig med livsmedel. I byarna hade fortfarande de äldste sina sammankomster, och de stod i sin tur i kontakt med de enskilda medlemmarna. På så sätt kunde alla få en känsla av att ha tillfrågats och varit med och bestämt. De tidigare hövdingarna hade inte heller försvunnit. Men de utgjorde numera en sorts lägre ämbetsmannaadel. Genom sin funktion att skaffa arbetskraft till statens och gudens åkrar, och till de många offentliga arbetena, och att reglera sina förbunds enkla reproduktion, så undgick också de kroppsarbete och utgjorde på så sätt det lägsta skiktet i den härskande klassen. Representerade genom Inkan tillägnade sig den härskande klassen merprodukten i form av en ränteintäkt på arbetet på ett sätt där utsugning, makt och förfoganderätt över nästan hela reproduktionsprocessen omedelbart samverkade.

Samtidigt monopoliserades också maktens kunskaper och man säkerställde att för funktionerna viktiga informationer hölls hemliga. I det gamla Mesopotamien hade man ju ”invigt” de byråkratiska lärlingarna, de framtida skrivarna. Prästerskapet, som utgjordes av de skriftlärdes elit, avvärjde framgångsrikt varje förenkling av den komplicerade teckenskriften, som skulle gjort den lättare att lära sig. De indiska brahamerna fördömde spridandet av Veda, ”kunskap”, till obehöriga, som en av de största synderna. En Inka skapade en klassisk formulering för denna inställning: ”Man ska inte lära de små människorna det som bara de stora bör veta”.

Inka-väldet, som vid tiden för den spanska invasionen stod i begrepp att överskrida zenit för sin ekonomiska och kulturella prestationsförmåga, var emellertid mer än bara ett system för att pressa ut merarbete. Hur uppenbara makthavarnas privilegier, deras direkta och indirekta parasitism än var, så brukade de ändå bara åt en bråkdel av merprodukten, vilket man naturligtvis inte ska underskatta. Som den stora patriark han nu var, och fortfarande förpliktad den gamla rollen som vårdande fader, uppfattade Inkan omsorgen om sina undersåtar som något helt i maktens intresse. Han regerade vist och rättvist, inte alls ”tyranniskt”, och det innebar: Det fanns ingenting som inte Inkas vilja hade kunnat ändra – men denna vilja gav inte den ene något som skulle tillkomma den andre. Av den gamla bykommunen hade han ärvt ansvaret att inte låta någon individ hamna i materiell nöd. Naturprodukterna (livsmedel, ull o.s.v.), som med dagsverken som grund koncentrerades i offentliga förråd, fördelades bland befolkningen enligt fasta principer, som erkände de fria medborgarnas lika anspråk. Det fanns ”åkrar för änkor och föräldralösa”. Arbetsplikten sköttes så att den tredjedel som tillhörde ayllus kunde brukas ordentligt. Det fanns knappast någon makt som någonsin har kommit så nära sitt möjliga optimum.

Till och med de högst ställda fick bara närma sig Inkan med en börda på huvudet. En fransman har sagt att ”förutom honom och hans familj finns det inga människor, ty de andra människorna var delar av en ekonomisk apparat och siffror i förvaltningsstatistiken”. Familjerna och befolkningen i städerna registrerades i grupper på tio, hundra och tusen, vilka var och en hade en föreståndare. Lydnads- och underkastelseplikten var lika total som det potentiella användandet av tvång var allestädes närvarande om man svek dessa plikter. Varje handling som bröt mot det förstatligade kommunlivets lagar och förordningar var samtidigt ett brott mot staten, och en synd mot guden, och bestraffades likställt med uppror, oftast till och med döden. Adliga bestraffades naturligtvis genom att de framtogs sina ämbeten. Det värsta som kunde hända dem var alltså att fräntas delaktigheten i makten. Inte heller fattades det ett spioneriväsen.

Helhetsresultatet blev en historisk diskvalificering av de direkta producenterna, som på några få generationer sjönk ner till passiv omyndighet och initiativlöshet, till ett tillstånd som aldrig utmärkte någon fri medlem i en arkaisk bykommun. När de förlorade sin ledning var de lika hjälplösa inför de spanska conquistadorerna som Indiens bönder var inför alla sina erövrare.

Det lönar sig även att titta litet närmare på Inkarikets ekonomiska despoti även av den anledningen att detta system vid upprepade tillfällen har framställts som socialistiskt eller kommunistiskt, t.ex. som "religiös statskommunism" (för övrigt har jag delvis använt en översikt av Eva Lips).

Detta är inte helt fel även om det här dels faktiskt handlar om ett arkaiskt system täckt av andra lager, och å andra sidan om det verkliga ursprunget till en hel del utopiska "solstater". En sådan karaktärisering borde inte de ha någonting att invända emot, som huvudsakligen ser det som socialismens uppgift att upprätta en mer perfekt välståndstat än kapitalismen, och av vissa skäl fördömer frågor kring hur den politiska strukturen ser ut, som *reglerar förfogandet* över våra samhällsliga rikedomar. De verkliga parallellerna till vår sociala struktur, som torde vara svåra att förneka, går lika långt som denna, fast den är bortom kapitalismen, men ännu inte socialistisk.

Det var peruanen Carlos Delgado, anställd av den då ännu nya och progressiva militärregimen, som för ett par år sedan formulerade den allmänna slutsatsen att den samlade historiska erfarenheten visar "att upplysta minoriteter alltid har skapat repressiva byråkratier. Dessa byråkratier skiljer sig till syvende och sist inte mer från någon härskande oligarki i det förflutna än genom namnet på en eller annan myt, ett eller annat ideal – på grund av sin absolutism, sin fanatiska intolerans" (Internationale Politik nr 23/528/4.472/22, utgiven i Belgrad). Delgado gör där en resumé av speciellt erfarenheterna från latinamerikanska revolutioner. Franz Fanon har på precis samma sätt beskrivit hur afrikanska befrielse-rörelser efter sin seger förfallit, som en process av oligarkisk byråkratisering.

Men den här företeelsen är inte ny, utan gammal och sträcker sig längre tillbaka än till de oligarkier som i det förflutna härskade på grund av sin *privategendom*. När de med det privat ägandet förbundna klasserna förintar eller fråntas makten, så träder det återigen fram ett äldre element, som skapar en arbetsdelning allt efter vilka som arbetar med händerna och vilka som arbetar med huvudet, vilket blir en autonom faktor för klassbildning, och det lika länge som denna arbetsdelning över huvud taget reproduceras. Kunskap ger liksom tidigare makt, inte bara över naturen utan också över samhället. Varför "kunskapen" när den som *härskar* alltid organiserar sig som byråkratisk hierarki och tenderar att vara despotiskt toppstyrd, det kräver en förklaring som skall ges senare. Först och främst måste vi bli helt klara över *att* tankearbetarna utgör en av de äldsta, och inte på länge än avskaffades historiska realiteterna.

Childe citerar, ur en mängd beslättrade egyptiska urkunder från det Nya rikets tid, alltså från en tid som är mer än 3000 år avlägsen, följande förmaning från en far till hans son: "Låt skrivandet bli dig en viktig angelägenhet, så att du bevaras från hårt arbete av alla slag och blir en hög ämbetsman med stort anseende. Den skriftlärd är befriad från att arbeta med sina händer. Det är han som befäller... Håller du inte den skrivkunniges palett i dina händer? Det är det som utgör skillnaden mellan dig och mannen som sköter åran" (Der Mensch schafft ich selbst/189). Skrivandet är grunden för uppgång och tillhörighet till den härskande klassen av kungar, präster och ämbetsmän, vilka naturligtvis allt eftersom mer och mer kom att rekryteras ur dess egna led. Särskilt i Egypten och Kina var ämbetsmän och skriftlärd samma sak. De kinesiska statsbyråkraternas klass, de kejsrerliga ämbetsmännen, kunde rentav kallas "litterater". Platons "filosofmakt" var ju heller inte något annat än en idealiserad beskrivning av den gamla egyptiska politiska över-

byggnaden, men med den skillnaden att det fanns en spartansk ”väktar-oligarki i ledningen i stället för en faraon.

Det faktum att det total-samhälleliga intresse, ur vilket detta ledarskap utvecklades, ända från början befann sig i en olösbar konflikt med sina olika beståndsdelars särintressen, fick sitt uttryck i födseln av den första genomtänkta ideologin, en etik för rättskaffens ämbetsmän som förblev medvetna om sitt ansvar och utnyttjade sina privilegier med måtta. Under 25:e århundradet före vår tidräkning skrev egyptern Pta-Hotep en vishetslära åt sin son, som liksom han själv skulle bli en av rikets högsta ämbetsmän. Den vishetsläran utgör kanske den första listan på önskade ”ledaregenskaper”, den första katalogen över byråkratiska dygder. Som människans första plikt betecknade Pta-Hotep att hon fogade in sig i samhället, vilket alltså måste ha varit ett problem. Därefter rekommenderade denne upplyste man, med hänvisning till en jordisk ändamålsenlighet, och inte några som helst religiösa motiv, följande principer: framför allt anspråkslöshet, blandad med generositet, ärlighet och sanningskärlek, vördnad och lydnad gentemot föräldrarna, självbehärskning, måttfullhet i allt, anständighet i umgänget med både över- och underordnade. Slutligen förmanade han sin son: ”Var inte stolt över att du är skrifflärd – ta emot råd både av obildade och bildade.” Sistnämnda maxim är avgörande för den byråkratiska maktens stabilitet. Om kontakten med de underordnade bryts är upprorets timma inte långt borta.

Hur mycket denna etik förutsätter och bejakar de nya maktförhållandena som ett faktum blir ytterst tydligt när vi känner igen dess goda läror i det förakt de kinesiska taoisterna visade dem. När den ekonomiska despotins äldre, spontana form bröt samman i Kina under en kamp som varade i flera hundra år, så påvisades dess motsättningar för de intellektuella i form av en månggestaltad filosofisk rörelse. Medan de flesta tänkare ansträngde sig för att skissera en *bättre* makt, så visade taoisterna på vägen tillbaka till den tidigare arkaiska gemenskapen, åt de som mist arvet därifrån. Ur denna position såg de emellertid med yttersta skärpa karaktären på den omvälvning som ägt rum sedan ursamhället upphörde. I Laotse's ”Tao-te-ching”, boken om det rätta sättet att låta samhällslivet växa i harmoni med naturen, kan vi läsa (i Erik Folkes tolkning, Delfin/Bonniers Sthlm 1972):

”Då det stora Tao förlorades
trädde i dess ställe humanitet och rättrådighet
klokhets och förslagenhet framkom
men därmed också falskhet
Då endräkten bland anförvanter försvann
kom föräldravördnad och ömhet
Då oordning inträdde i stat och hem
uppstod trogna ämbetsmän”
”nåd och onåd – båda injagar fruktan...
nåd gäller den lägre stående
ängsligt tar han emot den
med fruktan förlorar han den”

Laotse, som såg roten till den stora förvirring som kommit över Kina under De Kämpande Rikenas tid i de nya vise männen med deras helighet, klokhets, rättskaffenhet, godhet, skicklighet och vinningslystnad, satte mot dessa upp den gamle stam-vises ideal, han som ”låter något ske” istället för att ”få det att ske”, han som ”vet” istället för att vara ”lärd” och fortfarande står det kvinnliga, matriarkaliska elementet nära. Hans vise

”låter sakerna växa och äger dem inte
gör ingenting och kräver ingenting för sig själv
beskyddare, inte behärskare
det kallas Suen De – djupaste De”
”så är den vise:

... tar inte själv det han fullbordar
och vill inte prisas".
"håller den vise avtalet i händerna
så pressar han inte människorna med det
den som äger De besvarar avtalet
den som inte äger något kräver dagsverke."

"Alltid med öppet hjärta gentemot tingen, i intet nedtryckande människan." Så skulle den vise vara enligt taoisten Tsuang-tse. Han är en kontrast till den lärde byråkraten och avslöjar denne som en maktfigur ända till upplysande idealisering.

Men att hela striden handlar om den "vises" karaktär, vad som är ett riktigt och ändamåls-enligt uppträdande för de bildade och kvalificerade, som har till uppgift att reglera människornas samhälleliga liv i staten, är ett kännetecken på att den härskande klassen härstammar ur själva arbetsdelningen och Kooperationen, och inte existerar p.g.a. privategendomen. Naturligtvis spelade privategendomen, en med tiden växande roll just i Kina och även med avseende på jorden, som i de flesta ekonomiska despotier. Men den har aldrig underkuvat staten och gjort om den utifrån sina egna elementära intressen. Det kinesiska kejsardömet kunde frånta de stora godsägarna deras egendom genom jordreformer, med ett par hundra års mellanrum (även den ryska reformen från 1861 hade varit omöjlig i ett äkta feodalrike). Ämbetsmannaprivilegierna och -missbruken var den säkraste vägen till välstånd och egendom i de gamla ekonomiska despotierna. Även i de afrikanska länder som i dag går en icke-kapitalistisk väg, stöter "de energiska åtgärderna för att fostra och omskola ämbetsmännen ... på allvarligt motstånd, betingat av den seglivade åsikten att en tjänst i staten ska vara en källa till personlig berikning" (Probleme des Friedens und des Sozialismus 15 1972 7/963). Det är precis detta det handlar om när Franz Fanon beskriver hur den inhemska afrikanska intelligentsian, också den som just varit nationellt revolutionär, förvandlas till "byråkratisk bourgeoisie" efter befrielserevolutionen.

För övrigt hade alla medborgare möjlighet att göra ämbetsmannakarriär i det gamla Kina om de intellektuellt och ekonomiskt klarade av att förbereda sig på de reguljära statliga proven i officiell ideologi och beteendelära, alltså att bli "lärda". Vid olika tider utgjordes därför en stor procent av ämbetsmannakåren av färskna uppkomlingar. Detta innebar att makten vann i stabilitet: "Precis som den omständigheten att den katolska kyrkan på medeltiden skapade en hierarki ur folkets bästa huvuden, utan hänsyn till stånd, härkomst och förmögenhet, utgjorde det viktigaste medlet för att befästa prästernas makt och förtrycka lekmännen. Ju mer en härskande klass är i stånd att ta upp de behärskade klassernas mest betydande män i sina led, desto stabilare och farligare är dess makt" (MEW 25/614).

Emellertid befattade sig aldrig Marx, som satte den citerade observationen på pränt, närmare med den aldrig ställda frågan om den kristna kyrkohierarkins reproduktion, det vill säga huruvida "filosofer" (som i Platons "Staten"), "lärda" och byråkrater kan *härskas* självständigt. Fast han erkände detta faktum i samband med den egyptiska prästmakten. Inför det helt av privategendomen präglade borgerliga samhället tillmätte han inte denna arkaiska konstellation någon aktuell teoretisk betydelse. Dessutom hade han studerat det asiatiska produktionssättet framförallt ur den synvinkeln, att det inte leder till privategendom, och bara snuddat vid den politiska struktur som uppstår under de omständigheter, då en despotisk institution de facto är ensam ägare till jorden. Men despoten var ju bara den representativa och administrativa toppen på en härskande klass som via kyrko- och statsbyråkratin sträckte sig ner till skatteindrivarna, byäldsten och de som förstod de obligatoriska statliga köpmanna- och hantverkarkorporationerna. Det handlade om en *härskande klass* som var organiserad som ideologisk och administrativ statsapparat. Under denna tidsperiod var inte klyftan mellan samhällets härskare och behärskade på något sätt

detsamma som klyftan mellan rika och fattiga. Rika, som inte var något annat än rika, befann sig nästan alltid i ett lika tveeggat läge som senare de judiska finansmännen under den tidiga kapitalismen i Europa. Men om de för att få inflytande tjänstgjorde som höga ämbetsmän så trädde det karaktäristiska hotet om plötsligt störtande genom bannlysning, fängelse eller död i förgrunden... Men hur det än förhöll sig med den saken så har vi redan sett att Marx ständigt beaktade det intellektuella arbetets makt över det manuella som ett visserligen viktigt moment för klassamhället, men att han i kontroversen med Bakunin avvisade möjligheten av att det kunde få en självständig betydelse, åtminstone under den epok som skulle komma bortom kapitalismen.

Nu ska vi se hur hela denna problematik tog sin konkreta utveckling under den segerrika ryska revolutionen och visa detta genom tankegångar från den sene Lenin. För redan *före* Stalin, under de första åren efter inbördeskriget, framträdde den nya samhällsstrukturen i alla sina grunddrag så som den existerar än i dag. Stalinismen i dess mer inskränkta bemärkelse, en period med massiv fysisk terror, mera döljer denna struktur än belyser den. Ungefär likadant var det med Cromwell och Napoleon. När vi nu tittar på Lenins brottning med de nya förhållandena, så är det inte ett försök att uppehålla oss vid ”dåliga saker”, utan ett försök att träffa mitt i de sovjetiska förhållandenas prick.

3. Från agrar till industriell despoti

Kapitalismen är kosmopolitisk och tenderar därför i längden att trappa ner den nationella traditionen. En antiimperialistisk folkrevolution kan bara få sin högsta grad av nationalism om och när den arbetarklass som deltar röstar (!) internationalistiskt. När bolsjevikerna tog makten, var de på det klara med att de var mer än bara företrädare för arbetarklassens intressen, att de hade tagit på sig uppgiften *att lösa hela det ryska folkets problem, att av det gamla Ryssland skapa ett nytt*. Alltså måste de ”genom” detta gamla Ryssland, arbeta om det steg för steg och därvid använda det material som fanns tillhands. Ett folks historia, maktstrukturen, hur den först blev stat, vilket produktionssätt som bestämde dess arbetsprocess – allt detta slår igenom i dess nationalkaraktär. Liksom den kommunistiska rörelsen i väst bara kan upphäva det som finns – den kapitalistiska privategendomen – måste också den revolutionära rörelsen i Ryssland ta emot sitt arv. ”Upphävandet” är inte bara ett krav. Ju mindre utvecklat ett land är, som slår in på den icke-kapitalistiska vägen, desto oundvikligare påverkas det av sin karaktär. Det är inte i första hand avantgardets vilja som avgör vad som skall försvinna, och hur fort det ska ske, eller vad som ska bevaras och vad som ska höjas till en högre nivå.

Bolsjevikerna hade knappast något val. Därför är det inget argument mot dem, när vi i dag ser att det ryska samhällslivet, att Sovjetunionen, kommer att gå igenom mer än en omvälvning innan livet där antar en tillnärmelsevis socialistisk kvalitet. I princip har den ryska revolutionens utveckling inte ogiltigförklarat Lenins optimism, särskilt inte om man tänker på hur långt ifrån en harmonisk livsform länderna är i det senkapitalistiska väst. Men förvisso kan Sovjetunionen hinnas ifatt och gås om av det sent påbörjade försöket att av det gamla Kina skapa ett nytt. Den rustning som det sovjetiska samhället påtvingades under sina första tre årtionden liknade redan tidigt inåt sett det medeltida tortyrinstrument som kallades järnjungfru. Den hämmar inte bara den mäktiga samhällskroppens normala tillväxt, utan sårar outhärligen det egna köttet med sina nätt och jämt avslipade taggar.

Men man kan inte hitta någon meningsfull och medveten lösning på det sovjetiska problemet, vilken även angår världens alla socialister, utan en djup förståelse av det nya Rysslands tillkomstprocess, de leninistiska bolsjevikernas mod och viljestyrka och positivt skapande insats. Till denna hör förvisso, vilket här bara kan antydast, även ett minimum av kännedom om den ryska historien, som – sedan det på sin tid glänsande Ruser-riket i Kiev gick under – aldrig har befunnit sig under någon lycklig stjärna, med furstarnas ständiga

krig, mongolernas makt och Moskva-tsarernas despotism, dessa tsarer som inledde sin karriär genom att driva in skatt åt Horden. Lenins och hans kamraters mest ursprungliga drivkraft var, liksom för de tre generationerna revolutionärer före dem, det moraliska ansvaret att vända folkets öde till det bättre. Jag tror, att den förrevolutionära naiva affisch, på vilken en till hälften bonde och till hälften proletär Lenin, med en björkkvast sopar jordklotet rent från monarkins, godsägarnas och kapitalisternas ohyra, är ett helt sanningsenligt uttryck för de ledande bolsjevikernas djupast liggande motiv. Man kan säga en hel del om de objektiva motsättningar som gjorde att de inte uppnådde sitt mål på det sätt de av emotionella och teoretiska skäl hade hoppats på.

Men man kan också påminna sig deras biografier och ansikten, från Lenin till Stalin – tyvärr är det alltför många av oss som aldrig har sett några porträtt på de flesta av dem – för att övertygas om att Ryssland hade uppjudit många av sina bästa krafter, och att man knappast kan föreställa sig en elit som hade kunnat lösa uppgiften bättre än dessa.

Innan vi i det här kapitlet tittar på hur Lenin kämpade för revolutionens socialistiska perspektiv och brottades med livsnödvändiga kompromisser, måste vi först anpassa oss till den till en början förvånansvärda omständigheten att den ryska revolutionens ledare ursprungligen inte hade någon helt exakt föreställning om vilken karaktär det ryska samhällets mäktiga förkapitalistiska formation hade. Om det vilar en subjektiv-tragisk skugga över hans sista levnadsår, så hänger det just ihop med att han, dessutom undanträngd på grund av sin sjukdom, såg sig själv bli en boll mellan *symptom*, som han, för att tala på det sätt han själv gjorde i sin filosofiska kvarlåtenskap, inte genomskådade till ”den andra graden av dess väsen”.

Efter hans död beledsagade en stor del av det gamla gardet Stalins uppgång med ändlösa diskussioner om en hotande ”thermidor”, om hotet att en *borgerlig* kontrarevolution skulle utgå från Stalin. Ännu när Bucharin sent upprördes av den ”nye Djingis Khan”, bara anade bolsjevikerna stalinismens verkliga karaktär. Det som chockerade dem var inte bara den despotiska terrorns specifika irrationalitet, utan företeelsens irrationalitet i sin helhet, som omöjligt kunde vara ett resultat av den proletära revolution de hade levt för. De visste inte längre vad de var delaktiga i. Och ändå fanns rötterna till deras dilemma i den leninistiska traditionen, vilken Stalin högst sällan och då med orätt återopade.

Det skulle krävas en särskild och för övrigt mycket nödvändig monografi för att på nytt belysa de specifika sammanhangen i Lenins teori om den ryska revolutionen, d.v.s. synen på den ryska historien, ekonomin och klasstrukturen i denna med utgångspunkt i erfarenheterna av revolutionen. Det verkar som om Lenin överskattade den kapitalistiska utvecklingsgraden i Ryssland i början av 1900-talet; på ett liknande sätt som Marx och Engels gjorde beträffande Väst Europa i mitten på 1800-talet. Man borde särskilt undersöka om han inte alltför tidigt drog slutsatsen att varuproduktionens och lönearbetets framträngande i de ryska byarna hade lett till uppkomsten av en *kapitalistisk bondeklass*, d.v.s. en klass som producerade för *mervärdets* skull. I vilket fall som helst såg Lenin inte när han koncentrerade sig på det ryska samhällets nya, kapitalistiska formation, dess gamla, förkapitalistiska formation i dess specifika helhet. I sin ”Kapitalismens utveckling i Ryssland” gick han mycket detaljerat in på fröna till den nya formationen i de förkapitalistiska förhållandena: men han behandlade dem utifrån den grundläggande förutsättningen att Ryssland, med en viss försening, slår in på den av Marx analyserade västeuropeiska vägen ”från medeltiden till den nya tiden”. Under dessa förutsättningar såg han visserligen många enstaka säregenheter, men han såg inte Rysslands principiella säregenhet.

Jag har redan citerat ett av Lenins många konstateranden om de ryska förhållandenas asiatiska drag. Men eftersom han – explicit i sin föreläsning om staten år 1919 – tillskrev medeltiden en och samma samhällsformation, från Väst Europa till Asien och kallade den

för livegenskapssystem, syftar han med uttrycket ”asiatiskt” – i motsats till Marx och Engels – inte på den socioekonomiska grundstrukturen, utan bara på vissa företeelser i överbyggnaden i det ryska samhällets stat och sätt att leva, vilket innebar att han missade uttryckets fundamentala förankring. Det bästa beviset för att det förhåller sig så är Lenins och många andra kommunisters äkta överraskning över att den gamla byråkratin återuppstod i sovjetinstitutionerna omedelbart efter revolutionen.

Till skillnad mot Marx och Engels hade Lenin inget allmänt teoretiskt begrepp om det gamla ”asiatiska produktionssättet” som ekonomisk samhällsformation. Med den obegränsade högaktnings han hade för Marx och Engels är det högst osannolikt att han skulle känt till deras beskrivning av detta och stillatigande förkastat den. Han tar inte upp detta någonstans. I föreläsningen om staten, som jag tidigare nämnde (LW 29/460 ff), stöder han sig uttryckligen bara på Engels ”Familjens, privategendomens och statens ursprung”, där denne inte nämnde det asiatiska produktionssättets problem. Lenin kände naturligtvis till det ställe i förordet till ”Till kritiken av den politiska ekonomin”, där Marx utan kommentar nämner det som den första av klassamhällets fyra formationer, men kunde inte bekanta sig med den tillhörande teorin, som ju utvecklats i de på den tiden icke tillgängliga ”Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin”, men som i ”Kapitalet” bara förekommer som spridda anmärkningar. Lika litet kunde Lenin känna till Marx' utförliga utkast till det korta brevet till Vera Zasulitj från 1881, vari Marx såg det gamla ryska produktionssättet grunder analogt till det indiska, och betonade det typiska kompletteringsförhållandet mellan det splittrade patriarkaliska bondeståndet, som i sina bykommuner fortfarande bytte jord med varandra, alltså ägde den kollektivt, och den centrala despotin. I sin första stora polemik mot narodnikerna gick Lenin så långt att han nervärderade den byråkratiska tsardespotins vittförgrenade system till enbart en agentur, inte för bourgeoisin, men i alla fall för en kompromiss mellan godsägare och kapitalister, som om denna despoti enbart hade varit – en västeuropeisk absolutism.

Den tsaristiska statsapparaten var under den förkapitalistiska tiden alltid något *mer* än adelns verkställande organ, *mer* än en ”livegenskapsstat”. Förutom den moderna funktion som Lenin i och för sig naturligtvis såg på ett riktigt sätt hade den till sina sista dagar en *självständig socioekonomisk förbindelse* med sin historiska bondebasis, vilken också hade funnits *vid sidan om* livegenskapsförhållandet, (vilket förutsatte tsaren!). Just därför och i den meningen kallade Marx och Engels det gamla Ryssland halvasiatiskt. För det första omfattade godsekonomin med livegna bara en del av bönderna. Därför fanns det alltid statsbönder, som inte stod i något feodalt förhållande till tsaren. Båda kategorierna sögs ut av staten genom en personskatt av typiskt ”orientalisk” karaktär, med hjälp av den ända till de byäldste räckande byråkratiska pyramiden. För det andra utgjorde godsens naturaekonomi lika litet som det till de lokala mikromarknaderna inskränkta bondejordbruket ett organiskt samband som omfattade hela samhället, då städerna nästan helt igenom bara var förvaltnings- och garnisonsorter, stödjepunkter utan borgardöme.

De stora tsarerna, Ivan den förskräcklige, och Peter den förste, var de effektivaste despoterna. Vare sig Peter lät bygga sin huvudstad eller – som man på ett slående sätt kan läsa hos den sovjetiske proletäre författaren Andrej Platonov – slussarna i Epifan, så rekryterade han alltid arbetskraften genom egenmäktig tvångsvärvning av bönder, precis som alla andra driftiga despoter alltsedan faraonernas tid. Han kunde inte göra på annat sätt. Och så snart en av tsarerna verkligen utnyttjade de möjligheter hans objektiva funktion gav honom, visade sig adeln, till och med de ”från Ruriks släkte”, som hans mest motvilliga och prominenta slavar. Det var en regel att de måste tuktas faderligt. Efter Ivan den förskräcklige, som i stor utsträckning utrotade den av hans föregångare redan knäckta högadeln, skapade tsarerna ofta nya skikt av byråkratisk adel ur de grupper de lät stiga upp och gjorde dem till godsägare. Det var först så småningom som de – liksom det för övrigt

var i Indien – förvärvade även sin feodala kvalitet, utan att någonsin komma loss från den despotiska navelsträngen. Den som inte ville förödas bland sina bönder, den som ville få någon slags betydelse, måste alltid aktualisera den osäkra grunden för sin godsägarroll och träda i tsarens tjänst.

I början av vårt århundrade fanns det alltså tre formationer över varandra i det ryska samhället:

Underst: Det asiatiska – en tsarbyråkrati med ortodox statskyrka och bönder.

Över den: De feodala före detta godsägarna, som bara likviderats till hälften efter livegenskapens upphävande, och som aldrig helt hade arbetat sig ur den äldre, första, formationen, och de före detta livegna. Dessa kämpade om jorden.

Överst slutligen: Koncentrerad i några få städer, den moderna kapitalistisk-industriella bourgeoisin och lönearbetarna. (På landsbygden var motsättningen mellan kapital och lönearbete ännu inte dominerande, utan hade endast i sällsynta fall förlorat sitt patriarkaliska skal.)

I de båda förkapitalistiska formationernas förhållanden finns anledningen till att Engels beskrev Ryssland "(som) till sitt väsen och sitt levnadssätt, sina traditioner och institutioner ... halvasiatiskt" (MEW 1/23). Självklart var allt detta – beträffande tsarsidan av de "asiatiska" förhållandena – i början av århundradet utomordentligt underminerat och europeiskt förstuckat. Men vad måste bli kvar när man jagar iväg kapitalisterna och även de igår ännu halvt byråkratiska, halvt feodala godsägarna, vilka just hade lyckats bli junkrar? Jo, det måste bli tsardespotins bondebaser – även om den under tiden blivit socialt förstörd, men hade långt kvar till en ny formering – och de "småborgerliga" skikten i de icke-industriella provinsstäderna (den traditionella ryska mesjtjanin var ingen potentiell borgare), och "den otaliga här av ämbetsmän som översvämmar Ryssland och utarmar det och som här utgör ett verkligt stånd (!)" (Engels i MEW 18/559). Detta fanns med i det "småborgerliga elementärvälde" som bolsjevikerna fick emot sig efter segern: 100 miljoner bönder och 15 miljoner småborgare, mot deras proletära bas på 5 eller 6 miljoner. Det Lenin nu, år 1921, skrev om Bonderyssland gav en annan bild än "Kapitalismens utveckling i Ryssland":

"Kasta en blick på kartan över Sovjetrepubliken Ryssland. Norr om Vologda, sydöst om Rostov vid Don och Saratov, söder om Orenburg och Omsk, norr om Tomsk sträcker sig omätliga vidder, vilka kunde inrymma tiotals väldiga kulturstater. Och på alla dessa vidder råder patriarkaliska förhållanden, halvbarbari eller rena rama barbariet. Och hur står det till på den avsidat liggande landsbygden i hela det övriga Ryssland, där tiotals verst landsvägar, rättare sagt ofarbara vägar, skiljer byarna från järnvägen, d.v.s. från materiell förbindelse med kulturen, med kapitalismen, med storindustrin, med de stora städerna? Råder det inte patriarkaliska förhållanden, oblomovism och halvbarbari också på alla dessa platser?" (LW 32/623)

Om dessa förhållanden skrev Engels 1875:

"En sådan fullständig isolering av de enskilda samhällena från varandra, som i hela landet visserligen skapar lika, men ändå motsatsen till gemensamma intressen, utgår en spontan grund för *orientalisk despotism*. Och från Indien till Ryssland har denna samhällsform, där den dominerat, alltid producerat detta, alltid funnit sin komplettering i detta. Inte bara den ryska staten i allmänhet, utan till och med dess specifika form, tsardespotismen ... är en nödvändig och logisk produkt av de ryska samhällsförhållandena" (MEW 18/563 f).

Måste inte denna den äldsta ryska ekonomins oerhörda block som just övergått i kapitalistisk jäsning också avkräva bolsjevikerna en institutionell tribut? Måste den inte, åtminstone tillfälligt, kräva av dem att tsarbyråkratin skulle ersättas med en ny, som Lenin faktiskt senare sade, byråkrati "helt lätt insmord med sovjetisk olja", för att detta jätterike, som dessutom var skövlat, uthungrat och desorganiserat av krig och inbördeskrig, skulle

kunna behålla sin förmåga att leva under den nya makten? Mot denna sovjetbyråkrati i vardande, som Lenin genom tvingande omständigheter hjälpte till att grunda, skulle han föra sin sista stora kamp: en kamp som på grund av att han själv stod på den grund han ville upphäva, var den enda utan framgång i hans liv. Bolsjevikernas maktövertagande i Ryssland kunde inte leda till något annat än den nuvarande *samhällsstrukturen*, och ju mer man – vilket här skulle leda alltför långt – tänker igenom den sovjetiska historiens milstolpar, desto svårare får man att dra en gräns – till och med inför de mest fruktansvärda extremer – och säga att här börjar något som absolut kunde ha undvikits.

Låt oss än en gång, när det gäller den grundsituation, som till följd av ”senkapitalismens” produktivitet finns kvar *än i dag*, ta vår utgångspunkt i Marx' och Engels' uppfattning om förutsättningarna för socialismen, och låt oss då inte glömma att bakom varje tillfällig uttalad teknik (som ju kan förstöras) står den historiskt skolade produktivkraften människan som en enda utslagsgivande storhet. Narodnikern Tkatsjov framhöll för Engels att den sociala revolutionen i Ryssland skulle genomföras mycket lättare än i väst, eftersom kapitalets makt där endast befann sig på fröstadiet och att de arbetande människorna därför bara skulle få kämpa med den politiska makten, alltså med tsarens despoti. Engels svarade, att för att utrota alla klasskillnader krävs ”inte bara ett proletariat som genomför denna omvälvning, utan också en bourgeoisie, i vars händer de samhälleliga produktivkrafterna har utvecklats i så hög grad att de tillåter en definitiv utrotning av klasskillnaderna... Först när de samhälleliga produktivkrafterna nått en viss, för våra tidsförhållanden till och med en mycket hög utvecklingsnivå, blir det möjligt att öka produktionen i en sådan utsträckning att avskaffandet av klasskillnaderna kan vara ett verkligt framsteg (!), att det kan bli varaktigt utan att medföra ett stillestånd eller till och med en tillbakagång i det samhälleliga produktionssättet” (MEW 18/566 f). Att Ryssland i denna mening inte skulle vara moget för socialismen, skulle senare, efter revolutionen 1905, ständigt framhållas av mensjevikerna. Inte bara Plechanov, utan till och med Gorkij förebrädde Lenin i den ”halvmensjevikiska” tidskriften ”Novaja Zijn” att denne satte den ryska arbetarklassens hoppfulla politiska existens på spel i förtid, för ett äregirigt äventyr, som bara skulle kunna sluta med en social katastrof, nämligen att utsätta proletariatet för en uppsplitande uppgift som vore det övermäktigt. Det skulle slukas av Bonderyssland. Som Zinovjevs och Kamenevs inställning före Oktoberrevolutionen visade, fanns dessa farhågor ända in i det bolsjevikiska partiet. Zinovjev var ju i alla fall Lenins mest förtrogne under den just avslutade tiden i emigration. Lenin kände naturligtvis lika bra som sina opponenter till den som han sade, *obestridliga* satsen om att produktivkrafterna i Ryssland ännu inte hade utvecklats fram till den nivå som krävdes för socialismen. Innan vi kommer fram till *motargumenten* ska vi framhäva den aspekt i hans inställning som stod i början och slutet av alla hans argument, och som alla opportunisten, sedan 1968 i Frankrike, måste förkasta som ”voluntaristisk” för att inte rodna av skam.

Just beträffande den avgörande strategiska frågan om maktövertagandet i detta Ryssland, där den nya statsmakten till en början skulle utgöra den enda panten för ett *mer fjärran* socialistiskt perspektiv, sade Lenin kärnfullt: ”Den som fruktar nederlag när han står inför den stora striden, kan kalla sig socialist endast som ett hån mot arbetarna.” (LW 33/4) Och som om han ville skära av den sista tillflykten för de ”ansvarsfulla politiker” som ”inte vågar riskera något”, skrev han med anledning av vänstermensjevikens Suchanovs anteckningar, ett år innan sin död: ”Jag vill minnas att Napoleon skrivit: 'On s'engage et puis ... on voit'. I fri översättning betyder det: Först måste man ge sig in i en allvarlig strid, och sedan får man se. Och vi gick först till en allvarlig strid i oktober 1917, och sedan fick vi se sådana detaljer i utvecklingen (ur världshistorisk synpunkt är det otvivelaktigt detaljer) som Brestfreden, NEP o.s.v. Och för närvarande råder det inte längre några tvivel om att vi i huvudsak vunnit segern.” ”För närvarande”, 1923, men 1917 då? Lenin fortsatte:

”Våra suchanovarer, för att inte tala om de till höger om dem stående socialdemokraterna, drömmer inte ens om att revolutionerna över huvud taget kan försiggå på annat sätt.” (LW 33/466)

Klart är att bolsjevikerna kom till makten *med* massornas vilja. Och Lenin rättfärdigade under sitt sista år bolsjevikernas handlande med märkligt reserverade, nästan defensiva, men därigenom desto mer imponerande ordalag. Han hänvisade till Europa, till dess utbrott i det just avslutade världskrigets barbari och frågade: ”Skulle inte ett folk som ställts inför en revolutionär situation, en sådan situation som uppstod under det första imperialistiska kriget – skulle det inte på grund av sitt förtvivlade läge störta sig i en sådan kamp, som erbjöd det åtminstone några chanser för att erövra inte alldeles vanliga betingelser för civilisationens fortsatta utveckling? ... möjlighet att börja skapa civilisationens huvudbetingelser på ett annat sätt än i de övriga västeuropeiska staterna?” (LW 33/464)

Samtidigt hänvisade Lenin till den konstellation som skulle komma att utgöra grunden för det mest omfattande rättfärdigandet av det bolsjevikiska handlandet, omständigheten att Ryssland på gränsen mellan Europa och ”då revolutionerna i östern håller på att börja och delvis redan börjat – skapat sådana betingelser för Rysslands utveckling, att vi kunde förverkliga just det förbund mellan 'bondekriget' och arbetarrörelsen”, som Marx en gång hade avsett för Preussens del (LW 33/464). För övrigt bekräftade Lenin flera gånger efter Oktoberrevolutionen, så att säga i en parafra till Engels' polemik mot Tkatsjov, att det i Ryssland var lättare än i väst att överta makten, men mycket svårare att befästa den och nästan oändligt mycket svårare att skapa den slutliga adekvata grundvalen för den. *Hur* han såg på lösningen av denna uppgift och *vilka konsekvenser som var oundvikliga* om inte bolsjevikerna skulle ge upp på halva sträckan, om de ville klara av den *andra, icke-kapitalistiska* vägen för en civilisering av Ryssland – det är en fråga av mycket aktuellt intresse för de i våra dagars kommunistiska rörelse oundgängliga försöken att bemästra det förflutna.

Den viktigaste synpunkten blir då: På grund av styrkeförhållandet mellan klasserna och utifrån hela den traditionella ryska ekonomin *måste* det hos Lenin ända från början ha uppstått en *annan inställning till statens roll under övergångsperioden* än hos Marx. I det utvecklade kapitalistiska samhället, som var Marx' utgångspunkt, skulle proletarietets diktatur bara behöva bryta bourgeoisins politisk-militära motstånd, en bourgeoisie som måste isoleras som klass eftersom den redan var ekonomiskt överflödigt. I själva verket hade arbetarmakten så snart den kommit längre än till kampen för sin existens i Paris, även i Frankrike funnit sig stå inför nödvändigheten av en centralt organiserad kamp för ekonomiska förändringar i landsbygdens och städernas småproduktionssektor. Och det ideologiska inflytande som arbetarna, vilka var koncentrerade till provinsernas huvudorter, i sig själva kunnat utöva mot bönderna, vilka proportionellt var mycket mer förankrade i det oskiftade jordbruket än de ryska bönderna, skulle också ha fordrat en tillsats av en systematisk omskolningspåverkan. Man kan inte, ens om man erbjuder ett samgående, lösa upp gamla produktionsförhållanden med bara en från industrin stammande teknik som exempel.

I Ryssland bestod arbetarstatens existensvillkor i att förändra det övervägande patriarkaliska och småborgerliga försörjningssättet och kulturen, närmast dess ”ytliga” underordnande under den proletära hegemonin, vilket alltså måste vara diktaturens avgörande funktion. Det var en gigantisk *politisk-organisatorisk* uppgift, denna uppgift att som Marx formulerade det med tanke på kommunen ”*organisera nationens enhet*”, men då under förutsättningen att man skulle finna en adekvat form för det ekonomiska samband som redan fanns framför allt genom den allomfattande nationella marknaden. Vi kan här lämna det därhän hur pass man i Frankrike skulle ha klarat av att nerifrån och upp sluta samman de existerande fabriksarbetarna (som i alla fall var bättre geografiskt fördelade) med

samhällena, så att man i den ekonomiska processen skulle ha varit på väg mot fulländning. I Ryssland utgjorde den nationella marknaden till sin volym och varustruktur, till sin territoriella utsträckning och materiella grund (kommunikationsväsendet) fortfarande långt ifrån nationen som helhet. Speciellt var det ännu inte ett ofrånkomligt reproduktionsvillkor för den övervägande delen av landsbygdsbefolkningen att sluta sig ekonomiskt samman med storindustrin i städerna. Om man bortser från textilindustrin, så klarade man sig i stor utsträckning fortfarande med hantverk i provinserna och byarna. Under sådana omständigheter skulle det fabriksrådssystem i en till ett fatal platser koncentrerad storindustri, som fungerade nerifrån och upp, nödvändigtvis ha resulterat i en särskild korporativ sammanlutning *mot* majoriteten av nationen. Det var inte av en slump som Lenin senare använde uttrycket "förbund mellan arbetare och bönder under den proletära statsmaktens ledning" (LW 33/3), *som nödvändigtvis också måste stå över arbetarnas speciella intressen*. (Detta måste inte från början utesluta en rådsregim inom fabrikerna. När det direkt efter Oktober visade sig att det vid arbetsmassornas givna ekonomiska och kulturella situation fanns en tendens till att specialisterna för ledning, ekonomi och teknik gjorde sabotage, som tärde på fonderna, alltså den industriella substansen, så handlade det här om ett specifikt moment av tyvärr mycket långtgående prägel. Jugoslavien bevisar att en kombination av central statsmakt och fabriksråd, även om den inte är optimal, i alla fall är möjlig.)

Under tiden har det överallt där det uppstått ett nytt samhällssystem grundat på arbetare och bönder visat sig att det är oundgängligt att bygga upp en ny statsapparat. Lenin, som för Rysslands del insåg detta mycket tidigt, gav i denna fråga marxismen en ortodox sett oförutsedd vändning. Det hade inte kunnat vara på något annat sätt. Han hade redan fattat sitt beslut genom hela det arbete han hade lagt ner för att skapa det bolsjevistiska partiet, ett parti av ny typ. Man förstod det inte i väst, och inte heller vänsterkrafter som Rosa Luxemburg, eftersom den in nuce redan var den nya statstyp som Ryssland behövde för att förnyas under "proletariatets hegemoni". Bakom Lenins uppfattning (som med orätt formellt stöds på Marx och Engels) om förhållandet mellan stat och näringsliv, stat och arbetsorganisation, stat och fördelning under socialismen stod till syvende och sist det minimivillkor för proletariatets hegemoni som han efter revolutionen sammanfattade i den enkla formeln att bolsjevikerna måste vara i stånd "att förvalta Ryssland".

Boken "Staten och revolutionen", som utgör Lenins direkta teoretiska förberedelse för maktövertagandet, citeras gärna av illusionister som i polemik mot den senare utvecklingstendensen håller sig till de traditionella positioner och element som utvecklas däri. Men beträffande den avgörande frågan så är det en skiss av sovjetmakten, så som den senare blev. För Lenin var denna "avgörande fråga" sommaren 1917 "om det gamla statsmaskineriet ..." skall behållas eller *förstöras* och ersättas med *ett nytt*", om revolutionen "kommenderar och förvaltar medelst ett *nytt* maskineri" (LW 25/501). Sålunda han fortfarande var övertygad om att man skulle klara sig utan byråkrati, verkade detta nya statsmaskineri helt enkelt vara en "de beväpnade arbetarnas organisation enligt Kommunens typ" (LW 25/499). Men det är också tal om en apparat "som består av beväpnade arbetare" och om att departementen skall ersättas "med fackmannakommissioner vid arbetar- och soldatdeputerades sovjet" (LW 25/501). Dessa sovjet skulle ha "hela den odelade makten". Men hur skulle kommissionerna, de senare folkkommissarierna, kunna vara underordnade gentemot sovjeterna, när Lenin gav staten följande funktion under övergångsperioden, som måste ställa den i motsättning till många av de *omedelbara* folkintressen som representerades i sovjeterna? Jag citerar: "Till dess den 'högre' fasen av kommunismen inträtt, kräver socialisterna den *strängaste* kontroll från samhällets *och från statens sida* över arbetsnormerna och konsumtionsnormerna ..." "Den borgerliga rätten" (som fastslogs av Marx i samband med prestationsprincipen) "ifråga om *konsumtionsvarornas* fördelning förutsätter naturligtvis oundvikligen även en *borgerlig stat*, ty rätten

är ingenting utan en apparat, som är i stånd att *tvinga* till iakttagande av rättsnormerna. Därav följer, att inte endast den borgerliga rätten kvarstår en viss tid under kommunismen utan också t.o.m. den borgerliga staten – utan *bourgeois*!” (LW 25/484 f) Här talas det omissskännligt om ett tvång, som inte riktas mot de tidigare härskande klasserna, utan som bara kan vara riktat mot de ”outvecklade elementen” inom arbetarklassen och folket självt. Lenin överför här till staten de funktioner, som hos Marx skulle regleras av den ”fria associationen”. Den ”fria sammanslutningen” förekommer över huvud taget inte hos Lenin, åtminstone inte under kommunismens första fas; ja han talar uttryckligen om ”att *alla* medborgare förvandlas till arbetare och tjänstemän i *ett* stort ”syndikat”, d.v.s.: hela staten, samt att hela detta syndikats hela arbete fullständigt underordnas en verkligt demokratisk stat, *en stat av arbetar- och soldatdeputerades sovjet*er”. ”Det rör sig om att de arbetar lika, iakttaga måttet för arbetet riktigt och erhåller lika lön” (LW 25/484). Och som om Lenin uttryckligen ville ge den av Marx avfärdade borgaren rätt tillade han, med anmärkningen att detta inte var slutmålet: ”Hela samhället blir ett enda kontor och en enda fabrik med jämlikhet i arbete och jämlikhet i lön” (LW 33/488). Slutligen en sammanfattning som formulerades redan en kort tid före ”Staten och revolutionen”: ”Socialismen är ingenting annat än statskapitalistiskt monopol som tillämpas *till gagn för hela folket* och därigenom *har upphört* att vara kapitalistiskt monopol.” (LW 25/369)

Detta är de fundament som än i dag är grunden till vårt system. Vi behöver här inte uppehålla oss vid betoningen statskapitalism. Lenin använde denna term delvis med tanke på de äkta kapitalistiska element, som på olika sätt var bundna till den proletära staten genom koncessioner. Beträffande socialismen som helhet, som han talar om här, betyder ”statskapitalism” ingenting annat än att staten förfogar över alla samhällsliga fonder och produkter, vilka genom revolutionen har avklänts sin egentliga kapitalkaraktär. Trots tillfälliga experiment har man i den reellt existerande socialismens länder aldrig producerat för att uppnå någon slags statsprofit. Det har aldrig i första hand gällt mervärdet, utan en merprodukt. Staten föreskriver den primära mängden konsumtionsvaror, och näringslivsfunktionärernas konkurrens om platserna i byråkratin sker genom hur många antal och ton man har producerat. Staten är hos oss bara en kollektiv *bourgeois* på ett sekundärt sätt, i sin egenskap av samhällets *arbetsgivare*. När Trotskij antog att de ansvariga funktionärerna någon gång skulle förvärva fabriken *privat*, så dokumenterade han bara hur anakronistisk den modell var, enligt vilken han uppfattade Stalin-epoken.

Hur ovanligt det än kan verka vid första anblicken, så är utsugningen hos oss ett *politiskt* fenomen, ett fenomen inom den politiska maktfördelningen. Naturligtvis varken kunde eller ville Lenin ännu inse denna sanning i ”Staten och revolutionen”, lika litet som Marx i sin tidigare strid med Bakunin. Statens nya funktioner skulle, försäkrade han, inte tillåta några som helst överordnade-rättigheter och -attityder, inte ett ens privilegier. Den samhällsliga kontrollen skulle inte utövas av någon ämbetsmannastat (LW 25/433 och 484). Det var inga förevändningar, för efter revolutionen kämpade Lenin mot ”kommissariserade” kommunister, mot ”kommunistiska pampar”. Men han såg arbetarstatens byråkratiska utväxter, vilka han genast gav sig i kast med, som en oundviklig tribut till det gamla samhället, ungefär på samma sätt som den redan tidigare nämnde författaren Platonov framställer det i sin satir Grad gradov (Staden Stadköping). Lenin framhöll framför allt ideligen att den nya sovjetiska byråkratin var en överbyggnad över böndernas *gamla* splittring, i själva verket den enda negativa roten. Den tvingade på några få år på staten centrala institutioner med tiotusentals ämbetsmän, vilka till största delen måste rekryteras från det föråldrade byråkratiska ståndet.

Men var det rätt av Lenin att värja sig mot byråkratin när man grundlade den nya staten? I april 1918 skrev han: ”Ju beslutsammare vi nu måste gå in för en skoningslös fast makt, för enskilda personers diktatur *beträffande bestämda arbetsprocesser*, i bestämda moment

av de *rent verkställande* funktionerna, desto mera mångskiftande måste formerna och metoderna för kontrollen nedifrån vara för att man skall kunna paralysera varje spår av möjlighet till att vanställa sovjetmakten, för att oavslått och outtröttligt rensa bort byråkratins ogräs” (LW 27/266). Men om, som Marx hade visat, arbetsprocessen i en fabrik leds despotiskt, om Engels och Lenin tog detta som en objektiv företeelse även bortom kapitalismen, och om detta fabriksystem sedan tillämpas på hela samhällets arbetsprocess, så är det praktiskt taget inte möjligt med en jämvikt mellan ”uppe” och ”nere”. Redan införandet av begreppet ”nere” pekar på härskarförhållanden. Lenins skiss av socialismen som ett statsmonopol till gagn för hela folket är visserligen en reaktion mot det ryska samhället, men måste *även utan* den specifika ryska efterblivenheten, leda till en socialism som kännetecknas av att producenterna är lydigt underordnade den samhälleliga arbetsledningens *politiska pyramid*. Istället för en massornas kontroll nerifrån inträdde därför tidigt ett studerande av *stämningen* bland massorna uppifrån. Apparaten måste ”lyssna på massorna”, eftersom massorna annars kan korrigeras först genom att de gör uppror, som senast i Polen 1970.

Denna statsmonopolismens *allmänna* problematik ska vi emellertid lämna därhän ett tag. Den gäller alla nutida socialistiska rörelser. På ett liknande sätt som kapitalismens egentliga väsen framträdde ”klart” först i den borgerliga republiken, skulle den ”socialistiska” statsmonopolismens väsen, de ännu inte upplösbara beståndsdelarna i dess hårda kärna, komma i dagens först på grund av den eftersträlvade demokratiska revolutionen i Tjeckoslovakien 1968. Det var ingen slump att reformens ledande ekonomiske teoretiker, Ota Šik, inte ville ha *några* verkliga arbetarråd, utan en direktörs-regim, som bara biträdades av råd... Men eftersom vi för ögonblicket fortfarande lever under den absolutistiska form som på grund av de ryska förhållandena visade sig direkt efter Oktoberrevolutionen och som befästes efter inbördeskriget, så måste vi fortsätta att undersöka det allmänna i det ryska specifika. Det Lenin lade grunden till och Stalin fullbordade, var inte en överbyggnad för en något så när utvecklad industri, vilket är vad den nuvarande politiska kampen mellan ”konservativa” och ”progressiva” handlar om, utan *industrialiseringens* överbyggnad, ett verktyg för att skapa de ekonomiska grundvalar som saknades för socialismen förverkligande, oavsett hur man sedan uppfattade denna. *Det avgörande objektiva faktum som återspeglades i Lenins korrigerande av Marx' syn på socialismen och staten, var att det fattades en kultur av borgerliga produktivkrafter*, saknades en kapitalistisk arbetsvana, -disciplin och -kompetens i vidaste mening. I maj 1918, när den jämförelsevis lilla ryska storindustrin *ännu inte* stod stilla, som efter inbördeskriget, så utvecklade Lenin följande tankegång mot ”vänsterkommunisterna”: ”Socialismen är otänkbar utan storkapitalistisk teknik uppbyggd enligt den moderna vetenskapens senaste rön, utan en planmässig statlig organisering som ser till att dussintals miljoner människor strängt iakttar en enhetlig norm vid tillverkning och fördelning av produkterna” – ett system som då representerades av Tyskland, och under den stalinistiska eran av Amerika. ”Socialismen är dessutom (!) otänkbar utan att proletariatet härskar över staten... Och historien ... tog en så egendomlig vändning, att den år 1918 *värpte* fram två socialistiska ägghalvor, den ena vid sidan av den andra, som två blivande kycklingar under den internationella imperialismens enda skal. Tyskland och Ryssland av år 1918 förkroppsligar på ett åskådligt sätt ett materiellt förverkligande av å ena sidan de ekonomiska, produktionstekniska och socioekonomiska villkoren, och å andra sidan de politiska villkoren för socialismen” (LW 27/332).

På den tiden fann sig ingen bolsjevik i utsikten att man skulle förbli ensamma med sin ”hälfte”. Utifrån historisk-materialistisk synvinkel kunde det knappast finnas något mer avlägset ”villkor för socialismen”. Men medan man aktivt ”väntade” på revolutionen i väst så formulerade Lenin det program som skulle visa sig bli Stalins bidrag till världshistorien: ”Så länge revolutionens 'födelse' ännu dröjer i Tyskland är det vår uppgift att lära oss av

tyskarnas statskapitalism, att *med all kraft* överta den, att inte dra oss för några *diktatoriska* metoder som påskyndar detta övertagande ännu mer; liksom Peter (!) påskyndade det barbariska Rysslands övertagande av den västliga kulturen utan att därvid avskräckas av barbariska kampmetoder mot barbariet” (LW 27/333). 1921 lade han till: ”Så länge det inte finns någon revolution i andra länder kommer vi att behöva årtionden (!) för att nysta upp problemen ...” (LW 32/227).

Åtminstone för den överväldigande majoriteten av den dåvarande ryska befolkningen, d.v.s. bönderna, innebar detta att man kunde räkna med årtionden av revolution uppifrån, för en ofödd tredje eller fjärde generations ”intressen”. Det innebar att de ändå inte skulle förskonas från den ursprungliga kapitalackumulationens lidanden. Under den ”andra revolutionen”, kollektiviseringen, var bondemassorna framstegens objekt. Till och med fattigdomen i byarna drogs med i ett våldsmaskineri som skulle ha fått Peter att bli blek av avund. Den våldsamma kollektiviseringen tryckte ner de ryska byarna till den grad att den jättelika Sovjetunionen fortfarande inte klarar sig utan amerikanskt spannmål. När Lenin hade dött, föregrep Gorkij i sin stora nekrolog, i ett avsnitt om bönderna, det dubbelsidiga dramat mellan dem och bolsjevikerna. Han skrev: ”Allt som är ovanligt hindrar människorna ifrån att leva som de vill. De längtar – om de längtar – över huvud taget inte efter en grundläggande förändring av sina sociala vanor, utan bara efter att det de har skall förökas. Grundtonen i majoritetens stönande och jämmer är: 'Hindra oss inte från att leva som vi är vana!' Vladimir Iljitj Lenin var en människa som såsom ingen före honom förstod att hindra människor från att leva det liv de varit vana vid” (Lenin und Gorki, Berlin und Weimar 1964/53 f.) Summan av individuell upplevd olycka växer om historiens gång påskyndas.

Bolsjevikerna önskade inte denna fruktansvärda sammandrabbning med bondeflertalet. Just *därför* att de absolut ville undvika detta hade de vid mitten av tjugotalet på grund av stämningen stött Bucharins ”högerkrafter” mot Trotskijs ”vänsterkrafter”, vilka praktiskt taget direkt efter inbördeskriget ville forcera den industriella ackumulationen på de rikare böndernas bekostnad. Eftersom bönderna senare tvingades betala de ”fem förlorade åren” mycket hårdare, på en kortare tid – och med oerhörda materiella och politiska förluster för hela samhället – så kan man i efterhand lätt konstatera att vänsteroppositionen ”hade rätt”. Men varför kunde den inte övertyga partiet – vid en tidpunkt när den politiska opinionsbildningen visserligen redan var deformerad av apparatens tyngd, men ännu inte på något sätt behärskades av säkerhetspolisen? Varför gick till och med Lenin, som ju hade inspirerat GOELRO-planen (Statliga kommissionen för Rysslands elektrifiering), till en början mot kravet på en industrialiseringsplan för hela staten, och de motsvarande utökade rättigheterna för den statliga plankommittén? När man med NEP skapat formella villkor för att tillfredsställa böndernas minimibehov måste rekonstruktionen av förkrigsindustrin, och naturligtvis framför allt *tillverkningssektorn* (verktyg, jordbruksmaskiner, textilier o.s.v.), först ge möjlighet till *materiell* tackning för de produkter bönderna hade skapat. Man koncentrerade sig först på detta, inte minst därför att det inrikespolitiska lägets relativa stabilitet var beroende därav. Så kunde Stalin så sent som 1926 förklara för centralkommittén att den planerade Dnjepr-dammen skulle bli till lika stor nytta för Sovjetunionen som en gramfon för en bonde utan ko.

Mot slutet av tjugotalet visade det sig att den av revolutionen lössläppta dynamiken i böndernas varuproduktion hade passerat den industriella utvecklingen. Då kulakerna var missnöjda med de stigande priserna för de otillräckliga industrivarorna, inledde de en utpressning av sovjetmakten genom att vägra lämna ut spannmål till städernas försörjning. Den oförberedda vändning till kollektivisering av jordbruket som nu följde, utan att industrialiseringen hade något förspång och den första femårsplanens därför tvångsmässigt uttagna ackumulationsdel var *svar*et på den fråga, om huruvida det icke-

kapitalistiska systemet skulle överleva, som rests av bönderna med kulakerna i spetsen. Men hänsyn till denna utveckling, dit bolsjevikerna drevs, kan den "rent ekonomiskt" rimliga kritiken att industrialiseringsprocessen i sin helhet var långt ifrån ett tänkbart optimum bara ha akademisk karaktär. Utan den tvångsapparat bolsjevikerna satte i rörelse skulle Ryssland än i dag vara ett bondeland, och sannolikt ett kapitalistiskt sådant. Och man får heller inte glömma att oppositionens politiska svaghet och därmed det hypotetiska alternativ den representerade, var något som hörde till de sekundära företeelserna i dåläget. Historikerna, och speciellt de sovjetiska, må slå fast i vilken grad det varit möjligt med modifikationer som skulle minskat offrens och förlusternas omfattning och djupet i den efterföljande jordbruksdepressionen. I vilket fall som helst var sammandrabbningen som sådan oundviklig, och detta desto mer, som historien sedan dess bevisat att inte ens en tillräcklig tillgång på moderna jordbruksmaskiner på något sätt automatiskt påverkar bönderna att acceptera en kollektivisering. I Sovjetryssland var bönderna befolkningens starkaste klass och det var fram till 1929 egentligen bara de som drog nytta av den sociala omvälvningen. De måste bli föremål för en andra revolution.

Och hur var det då ställt med den ryska arbetarklassen, med diktaturens proletära bas? Den frågan blev akut mycket tidigare, under den livliga fackföreningsdiskussionen 1920/21 en kort tid före upproret i Kronstadt. Fabriksarbetet, fabriksdisciplinen hade bara ändrat sin intellektuellt alienerande karaktär genom att arbetarpartiet kommit till makten, den politiska revolutionen kan inte producera något nytt liv för arbetaren som människa. I ett efterblivet land är den generation som tar fabriksarna i besittning till och med en hel epok från t.o.m. erövrandet av de materiella frukterna av sitt handlande. Därför är det bara det skikt av arbetarklassen som förmår höja sig över de korporativa intressena till politisk medvetenhet, som kommer att genomgå en mer än övergående förändring av sin inställning till arbetet. Men i själva verket försvinner just detta element från det fortsatta fabriksarbetet, eftersom det behövs på andra, mer personlighetsbefrämjande platser i den nya samhälls- och statsuppbyggnaden. I revolutionstimmen visar det sig att det gamla samhället bara givit psykisk energi nog åt en minoritet av den förtryckta klassen för en aktiv medverkan i ett uppsving. De flesta uppbringade visserligen kraft nog för en kollektiv aktion, för att erövra makten under sakkunniga ledare, och väldigt många tillräckligt för en uppoffring i inbördeskriget. En ledande funktion, en kommandoställning kräver en grad av självmedvetenhet och uttrycksförmåga, som bland utsugna rör sig om personliga lyckträffar. Däri ligger anledningen till att arbetarklassen, till skillnad från bourgeoisin, inte kan segra utan en *organiserad* "hjärna", utan en intellektuell förtrupp, som intellektuellt och emotionellt reser de mest lämpliga proletärerna över deras genomsnittliga miljö. Vad händer sedan i och med arbetarklassen efter segern?

En revolution väcker alltid ett gränslöst hopp om en stor och lycklig förändring av alla levnadsförhållanden i de deltagandes hjärtan. Hölderlin säger i *Hyperion* något som inte alla förmår uttrycka, men som nästan alla känner när deras rörelse når sin kulmen: "Enbart på fanan ska ingen känna igen vårt framtida folk. Allt måste föryngras, måste bli i grunden annorlunda, lusten fylld av allvar och allt arbete av glädje! ... och inte ett enda ögonblick får *en enda gång* påminna oss om det platta förflutna."

Detta är en psykologisk sanning. Och den massomfattande besvikelsen och tillnyktrandet över hur litet av vardagen som här förändrats kommer sedan att som en skugga följa framför allt dem som inte har förutsättningar att omsätta det komprimerade perspektivet i en aktiv roll för att långsiktigt förändra samhället. För de många människor som inte har nått en – i viss, subjektiv mening – fri verksamhet efter revolutionen har livet inte förändrats nämnvärt. Den förändrar bara omständigheterna, kulisserna förändras snabbare, för somliga alltför snabbt.

Många arbetare mötte med reservation det nya kommandot, vilket dessutom inte alltid var

fritt från de avancerades ”kommunistiska högmod”, som Lenin räknade in bland rörelsens största fiender, och ibland med misstro eller till och med uppror under påverkan av de mensjevikiskt-socialrevolutionära och anarkistiska strömningar som bolsjevikerna trängt tillbaka. Bolsjevikerna måste med fackföreningarnas hjälp inrätta disciplindomstolar mot dagdriveri och produktionsstölder, och försöka genomföra ett bonussystem mot den starka nivelleringtendensen.

Eftersom livsmedelsförsörjningen, drivmedelstillgången och transportproblemen var en enda ond cirkel efter inbördeskriget så låg storindustrin nere. Fabriksarbetarna och deras familjer svalt. Om de över huvud taget kunde göra något var det ofta bara produktion i liten skala, som de legendariska cigarrettändarna, och de tvingades omsätta en del av detta in natura på svarta börsen för att kunna hålla sig vid liv.

Med den nya ekonomiska politiken från 1921, som skulle säkra den ekonomiska förbindelsen till de motsträviga bönderna, skärptes den ideologiska spänningen ännu mera i arbetarklassen; eftersom denna, som påstods ha den politiska makten, samtidigt måste spela en askungeroll i konsumtionen. All tidigare partiopposition, från ”vänsterkommunisterna” över ”arbetaroppositionen” till de ”Demokratiska centralisterna” uttryckte på ett eller annat sätt arbetarskiktets besvikelse. De såg sig lurade på sin förstfödslo rätt. Det var en besvikelse som inte på något sätt koncentrerades på det speciella försörjningsproblemet, utan till syvende och sist hängde ihop med arbetarmajoritetens återigen subalterna roll i samhället.

Det missförstår t.ex. Ernest Mandel (*Marxistische Wirtschaftstheorie*, Frankfurt 1968/660 ff) när han härleder den ökande alienationen mellan arbetarklassen och partiet till i första hand den politik som påtvingat den att avstå från konsumtion, alltså en bristfällig lösning på den ”grundläggande motsättningen mellan ett icke-kapitalistiskt (detta ord döljer Mandels genomgående inexakthet att anse de sovjetiska förhållandena vara efterkapitalistiska!) produktionssätt och borgerliga fördelningsförhållanden”. Redan i situationen efter inbördeskriget, när man över huvud taget ännu inte kunde tala om någon för stor ackumulationskvot, gled de politiska förutsättningarna för att i en demokratisk diskussion med arbetarmajoriteten enas om offrens nödvändiga omfattning bolsjevikerna ur händerna. Det undertryckande av den ”gamla” arbetarklassen som satte in med början i slutet av tjugotalet, och som innebar att miljontals människor genom förändringarna i jordbruket kastades in i industrin, får tanken på en omröstning bland massorna om merproduktens fördelning att verka högst illusorisk i det konkreta sovjetiska fallet. Det jugoslaviska praktik som möjliggjordes efter andra världskriget under Sovjetunionens indirekta beskydd, har å andra sidan inte på något sätt bevisat att den socialistiska demokratin ”i och för sig”, i den mening som Mandel avser, är ekonomiskt effektivare. Beträffande Sovjetunionen på tjugο- och trettioalet kan man snarare befara motsatsen.

När den förenade vänsteroppositionen rustade sig för att storma emot partiledningens majoritet under Stalin-Bucharin 1926, så riktade politbyrån i Italiens kommunistiska parti ett uppfordrande brev till SUKP:s centralkommitté, i själva verket huvudsakligen till Trotskij, Zinovjev och Kamenev, där man på följande sätt sammanfattade den sovjetryska arbetarklassens problem:

”Kamrater, aldrig tidigare har det förekommit i historien att en härskande klass som helhet har haft en lägre levnadsstandard än vissa element i den klass som behärskas och underkastats. Denna oerhörda motsägelse är en lott som historien har förbehållit proletariatet. I denna motsägelse ligger den största fara för proletariatets diktatur, framför allt i de länder där kapitalismen ännu inte har fått något stort uppsving, och där den ännu inte lyckats göra produktivkrafterna enhetliga. Ur denna motsättning ... uppstår en korporativ anda och ett arbetararistokratiskt skikt. Och ändå kan inte proletariatet bli härskande klass om det inte upphäver denna motsättning genom att uppgå sina korporativa intressen. Det kan inte

upprätthålla sin hegemoni och sin diktatur om det inte offrar sina omedelbara intressen för de allmänna intressena. Det är säkert lätt att bedriva demagogi på det här området, och det är lätt att hålla fast vid motsättningens negativa sidor: 'Är det du, dåligt närde och dåligt klädd arbetare som är herre eller är det den pälsklädd NEP-mannen som har all jordens varor till sitt förfogande?'... På detta område är det lätt att vara demagogisk, och det är svårt att avstå ifrån det om frågan ställs med korporativandans begrepp och inte med leninismens, det vill säga läran om proletariats hegemoni, som historiskt befinner sig i den ena eller andra bestämda positionen" (Gramsci, "Philosophie der Praxis", Frankfurt 1967/124 f)

Detta är en slående argumentation, och den är inom ramen för den leninistiska traditionen omöjlig att vederlägga. Men om nu arbetarklassen inte visar "insikt", om striden mellan ledarna bara återspeglar att bandet mellan avantgardet och klassen redan har spänts till bristningsgränsen? Om arbetarklassen som helhet inte är denna "heliga skara", om den inte låter sig fångas i ett liv för denna världens transcendens? Den italienska politbyrån säger att då kan dess diktatur inte bestå. Eller att man måste försöka *tvinga* på det uppgiften att resa sig över sina korporativa intressen och att i det syftet reproducera proletariats diktatur inom proletariet. För att förbli konkret måste man ju ha klart för sig att den förestående industrialiseringen krävde att arbetarnas *antal* ökade med miljontals oupplysta landsbygdsinvånare; och att man på dagordningen satte upp att på kort tid tvinga dessa till en industriell disciplin de inte var vana vid. Hur skulle en kåranda ha kunnat tryckas ner under sådana omständigheter (om inte genom politisk atomisering av de nya arbetarmassorna)? Hur skulle man forma förhållandet mellan avantgardet och proletariet?

Teoretiskt är den proletära diktaturens mekanism helt klar så som Lenin beskrev den för de västeuropeiska kommunisterna speciellt i april-maj 1920 (LW 31/31 ff). Lenin talar där om partiets transmissionssystem till massorna. I dag är det modernt att bli upprörd över Lenins "mekaniska" uppfattning. Om man tittar efter litet närmare visar sig detta vara absurt, även om fackföreningarna till och med figurerar som "kugghjul" på ett ställe. Lenin använder en bild för att göra sig förstådd. Hans uppfattning om fackföreningarnas roll innesluter ett andra "kugghjul", som går åt andra hållet, nämligen skyddar arbetarna mot deras statsapparat. I denna funktion finns det utrymme för proletariats skråintressen. I fackföreningsbeslutet från 11:e partikongressen 1922 konstateras också uttryckligen en viss "intressemotsättning ... mellan arbetarmassorna och direktörerna som leder statsföretagen eller de ämbetsverk som de sorterar under" beträffande arbets- och levnadsvillkoren. Denna intressemotsättning hänförs till kommersialiseringen av reproduktionsprocessen, till införandet av ett ekonomiskt betraktelsesätt med "koncentration av hela makten i företagsledningarnas händer" (LW 31/170 ff).

Fackföreningarna skulle på ett skickligt sätt förena kampen för att utveckla produktivkrafterna med ett försvar av de arbetandes intressen mot byråkratiska övergrepp. 1920 förklarade Lenin på följande lika lättförståeliga som upplysande sätt hur den proletära diktaturen fungerar: "alla ledande organ i hela Ryssland, i det ojämförligt flesta antalet föreningar och i första hand naturligtvis i alla fackföreningarnas centraler och kontor, består faktiskt ledningen ... av kommunister som genomför alla partiets direktiv. På det stora hela taget har vi alltså en till formen icke-kommunistisk, elastisk och förhållandevis omfattande, mycket mäktig proletär apparat, genom vilken partiet är nära förbundet med *klassen* och *massorna* och som under partiets ledning förverkligar *klassens diktatur*" (LW 31/33). Eftersom arbetarklassen över huvud taget inte kan vara homogen och eftersom den inte kan regera som "en säck potatis" är nödvändigheten av en sådan *organisering* av dess politiska liv som härskande klass uppenbar. För övrigt organiserade inte den gamla tyska socialdemokratin sitt inflytande på något i väsentliga stycken annorlunda sätt. Lenins *modell* har inte den minsta spricka, under förutsättning att man över huvud taget är positiv till att arbetarklassen faktiskt har herraväldet under de givna omständigheterna.

Men om man *i dag* försvarar vårt statsmaskineri under åberopande av denna modell så använder man sig av ett taskspelartrick. Man låtsas att det är en självklarhet att *vårt* system fungerar enligt Lenins modell, så att man därigenom kan täcka över dess fundamentala svagheter. I den mån det stämmer att apparaten förbinder partiet med klassen och massorna på ett *politiskt* sätt och inte bara genom en mekaniskt administrativ kontakt – *i denna mån* har vi ”klassens diktatur”. Och i den mån det inte stämmer har vi en ”diktatur över folket och över arbetarklassen”. Hur avgör man då denna proportion, som naturligtvis alltid får ett särskilt kvalitativt förhållande till följd, och inte ett undflyende ”å ena sidan – å andra sidan”? För att ta tjuren vid hornen: Hur avgörs den *negativt*? Genom att arbetar-majoriteten tågar ut ur, drar sig tillbaka från ”apparaten”, vilken därigenom blir en apparat i vanlig mening. Av Lenins levande mekanism kvarstår då det byråkratiska skelettet. Det proletära elementet försvinner också ur umgängesstilen. Karriärämbetsmannen blir dominerande, även om han så skulle ha proletärt ursprung, det går inte på några månader, men på några år. Arbetarklassen *regeras*.

Tidigt på sommaren 1920 hade Lenin lagt fram sin syn för de västeuropeiska kommunisterna som ett säkert påstående, något man kunde fråga ”varenda bolsjevik” om. Men i december 1920 utbröt en diskussion om de sovjetryska fackföreningarna där arbetar-massornas passiva motstånd var en förutsättning. Trotskij var den utlösande faktorn genom att han inte insåg detta faktum och därför ville ”skaka om” den politiskt och administrativt dåligt fungerande fackföreningsapparaten, d.v.s. uppifrån sätta in lämpliga kadrer. Men inte heller Lenin ville till en början medge att diskussionen som höll på att komma igång handlade om något mer än överflödigt käbbel mellan intellektuella i partiet. Men fackföreningsdiskussionen visade sig snart vara ett symptom inom partiet på hur arbetarna reagerade på den kris som följde efter inbördeskriget. Det var under perioden kring upproret i Kronstadt, och på den följande 10:e partikongressen måste man försöka ena avantgardet. Under denna diskussion ledde helt enkelt den polemiska konstellationen till en viss förskjutning av hur Lenin framställde förhållandet mellan partiet och arbetarklassen: d.v.s. han var tvungen att betona den negativa aspekten, skillnaden mellan avantgarde och klass, eftersom demokratin underifrån började bli farlig, innehöll fientliga influenser.

Till att börja med konstaterade Lenin nyktert att proletariats diktatur ”inte kan förverkligas genom en organisation som omfattar alla industriarbetarna”. Här *betonas* alltså för första gången en arbetsdelning vid maktutövandet. ”Det blir så att partiet så att säga suger upp proletariats avantgarde och att detta avantgarde förverkligar proletariats diktatur” (LW 32/2). För: ”Vet kanske varje arbetare hur staten ska regeras?” (LW 32/47) Den centrala statsförvaltningen – ”den är ett jättemaskineri”! (LW 32/52) ”Vi har inget annat stöd än de miljontals oupplysta proletärer, som för det mesta är okunniga, outvecklade och obildade, men som proletärer följer sitt parti”. (LW 32/43) Deras plats är i fackföreningarna som *skolor* till kommunism och förvaltning. ”Om de tillbringar dessa år i skolan så kommer de att lära sig, men det går långsamt. Vi har inte ens likviderat analfabetismen”. (LW 32/48) ”För att regera behöver man en armé av härdade revolutionärer”, just ”bolsjevikerna, som har gått i en tjugoårig partiskola”. (LW 32/48) För att *senare* kunna släppa fram hela klassen i den statliga och ekonomiska ledningen ”krävs det fostran”. (LW 32/51)

Men den egentliga svårigheten låg ändå mindre i den fackliga än i den politiska kvalifikationen, åtminstone i det sammanhanget som är av intresse här. Om spektrumet av arbetarklassens politiska ställningstagande bryts på ett visst ställe blir den en konfrontation istället för kontinuerlig påverkan. Om man nu vill komma över brytningen utan att förändra den grundläggande inriktningen (vilket över huvud taget inte skulle kunna vara möjligt), så bortfaller, åtminstone i praktiken, den *politiska* kontrollen, den *politiska* återkopplingen nerifrån och uppåt som *aktiv* funktion. Då förverkligas proletariats

diktatur – formellt kan man fortfarande beskriva det så som det gjordes i maj 1920 – som ett nivågrupperat förhållande mellan fostrare och fostrade, genom att fackföreningarna fungerar som transmission till arbetarklassen, och arbetarna å sin sida tar bönderna, de verkliga ”amatörerna”, i lära. Mycket snart bortfaller ”att fostraren själv måste bli fostrad”, och samhället delas upp ”i tvådelar – av vilka den ena är upphöjd över det”, som Marx sade i teserna om Feuerbach.

Det fanns visserligen utrymme för att de arbetande skulle ha kontroll över *enskilda* funktionärer, men inte över deras skrå, över partiet. Partiet kunde bara fostra och kontrollera sig självt. I polemiken beskrev Lenin positivt ungefär det som Bakunin förutspådde negativt mot Marx: ”I över tjugo år har vi i handling och inte i ord bevisat för arbetarna att partiet är något speciellt, att det kräver politiskt medvetna människor beredda till själv-uppoffring, att det visserligen gör fel, men korrigerar dem, att det leder och väljer ut människor som vet vilken väg vi ännu har framför oss, vilka hinder vi ännu måste övervinna” (LW 32/74). Detta påminner tveklöst om hur beprövade präster framställde sig själva i forna dar. Här har den senare partimetafysiken och -mystiken sin början. Men det är inget fantasteri, som Marx utropade, utan ett uttryck för den nya samhällsformationen i status nascendi.

Särskilt beslutsamt tillbakavisade Lenin alla angrepp mot politiken att göra utnämningar och tillsätta viktiga parti-, stats- och fackföreningsfunktionärer uppifrån. Att avstå från detta, sade han, skulle innebära att man gav upp partiets ledande roll, och detta skulle i sin tur innebära sovjetmaktens undergång. Om det stämmer, och allt talar för att hade rätt, så måste man alltså tillämpa just den hierarkiska tillsättning som Marx menade var oförenlig med kommunens anda. Under dessa omständigheter kunde inte heller alla vara lika inom partiet, speciellt som det bara var en minoritet, partimedlemmarnas ”Gamla garde” som hade gått i en ”tjugoorig skola”. När partiet segrat och var den enda härskaren, fanns det naturligtvis hela tiden inställsamma karriäristiska element som måste rensas ut.

Men framför allt gjorde det Gamla gardet en hierarkisk indelning av sig självt: efter hur höga funktioner man hade i apparaten, som ju längre de varade, desto mera korrelerade till graden av lydnad, inte gentemot doktrinen, utan gentemot den härskande fraktionens linje. För det var mycket viktigare att statsapparaten fungerade efter *ett* kommando och uppträdde enhetligt utåt och neråt än *vilket* kommando den lydde. Eftersom de småborgerliga skiktens politiska intresserepresentation måste elimineras till förmån för en intresseutjämning genom den proletära diktaturen, så kunde man i längden inte heller tillåta någon indirekt representation av de andra strömningarna genom partifraktioner. De förbjöds också sedan som ett resultat av fackföreningsdiskussionen. Isaac Deutscher har i sina verk om Stalin och Trotskij och i ”Den ofullbordade revolutionen” på ett övertygande sätt visat hur fraktionsförbudet reducerade partiets kontroll över sig självt, och så småningom dödade partiets inre liv. Från och med nu hade oppositionerna fel så fort de framträdde. Den som ville ändra något måste sätta allt på ett kort: han måste försöka erövra makten över partiet. Detta tvingade fram en mekanism för maktstrider så som de brukade gå till i de orientaliska despotierna.

Efter inbördeskriget visade det sig att de 6 miljonerna fackföreningsmedlemmar det var frågan om inte på något sätt garanterade att det existerade en arbetarklass med förmåga att agera och härska. Lenin valde själv så tillspetsade formuleringar över bortfallet av detta avgörande ”kugghjul” för transmissionen till bönderna att opponenterna förebrädde honom, att han enligt sina egna ord utövade en diktatur för en icke existerande klass. Lenin framställde verkligen läget som om partiet hade blivit arbetarklassens ställföreträdare och höll dess plats. Under den period då maktapparaten formerade sig för revolutionens positiva uppgift, när den präglade den grundläggande gestalt som skulle bestå under årtionden, kunde man över huvud taget inte låta det stora flertalet av arbetarna

få ett ord med i laget, eftersom de hade deklasserats genom storindustrins stillestånd, hade "kastats ur klasspåren". "Fabrikerna och verken står stilla proletariatet är försvagat, splittrat, kraftlöst" (LW 33/46). "I den mån den kapitalistiska storindustrin är förstörd, i den mån fabrikerna och verken står stilla är proletariatet försvunnet." (LW 33/46) Än mer: "Då man talar om 'arbetare', tror man mycket ofta, att det betyder fabriks- och verkstadsproletariatet. Det betyder det inte alls. Till våra fabriker och verkstäder har det alltsedan kriget strömmat människor, som inte alls varit av proletär härkomst utan begett sig dit för att gömma sig undan kriget. Och är verkligen de samhälleliga och ekonomiska betingelserna hos oss i dag sådana, att det är verkliga proletärer som beger sig till fabrikerna och verkstäderna?" (LW 33/286) Dessutom hade man sedan Oktoberrevolutionen uppåddat det ena efter det andra av de medvetna elementen till militärt och politiskt tunga uppgifter, och dragit dem till den nya apparaten. Bourgeoisin kalkylerade alltså "alldeles riktigt med att 'arbetarklassens krafter', de *verkliga* krafterna, nu utgöres av denna klass' mäktiga avantgarde (Rysslands kommunistiska parti ...), plus de element, som försvagats mest genom deklasseringen och som är mest lättpåverkade av de mensjevikiska och anarkistiska svängningarna" (LW 33/7).

Det vill säga: Sovjetmakten, proletariatets diktatur vilade redan helt och hållet på enbart det kommunistiska partiets herravälde. Lenin fortsatte: "Parollen 'mer tillit till arbetarklassens krafter' utnyttjas nu *faktiskt* i syfte att stärka mensjevikernas och anarkisternas inflytande: detta bevisade och åskådliggjorde Kronstadt våren 1921 fullt påtagligt" (LW33/7). Avantgardet hade nu bara arbetarklassens "historiska" intressen, framtidsintressen, bakom sig, men inte längre dess omedelbara intressen. Från och med nu var det inte längre frågan om ifall arbetarklassen kunde ha förtroende för partiet, och dess ledare, utan om partiet kunde ha förtroende för arbetarklassen. Tid efter annan bekräftas detta. Det är inte arbetarna som tackar sina ledare, utan ledarna tackar arbetarna för deras insatser, och det verkar vara helt i sin ordning. Paternalismen har blivit det grundläggande draget i förhållandet mellan partiapparaten och arbetarklassen. Med denna långsiktigt verkande konstellation, kunde det spelrum som fanns och som möjligen kunde vara av betydelse för den fortsatta utvecklingen av de subjektiva produktivkrafterna och för att minska den improduktiva konsumtionen, bara förbindas med den grad av "pedagogisk" kvalifikation och upplysthet hos "fostraren" som motsvarade utvecklingen *inom* partiet. Här hade den paralysering och decimering av de mest medvetna elementen som förorsakades av Stalins apparat en förödande effekt; genom att de gjorde det omöjligt att utnyttja detta spelrum och banade väg för de mest stupida, de politiskt och moraliskt mest obildade byråkraterna.

Leninismens dilemma, det som enheten i den gamla partikärnan stupade på efter Lenins död, kommer tydligast till uttryck genom det faktum att Lenins medicin *mot* byråkratiseringen var en rekrytering av nya, oförbrukade kadrer ur arbetarklassen, en *rekrytering till den apparat som sedan länge konfronterats med massorna*. Varenda gång oppositionen talade om byråkratisering och därmed mer eller mindre medvetet alltid siktade på själva partiapparaten och inte i första hand de byråkratiska utväxterna i sovjetapparaten, så svarade Lenin med motfrågan: Var finns de tillförlitliga och bildade arbetarkadrer ni har förberett så att vi kan sätta in *vårt* folk på de uppdrag där vi nu måste lita till främmande element? Lenin kunde inte argumentera på något annat sätt, eftersom han ju redan hade insett att kampen mot byråkratiseringen, alltså dess existens, skulle bli lika utdragen som den tid det tog att skapa socialismens materiella grundvalar. Han förutsåg naturligtvis inte att skolningsarbetet bland massorna bara skulle få den framgången att man drog massornas mest energiska, och i den önskade riktningen mest upplysta element till högre poster, och i en massiv skala reproducerade deras omyndighet och oförmåga att regera.

När Lenin sökte byråkratiseringens orsaker gick han, utifrån vad vi kan se med våra nuvarande erfarenheter, uppenbarligen vilse. På 11:e partikongressen skildrade han ett fall,

där ett inköp av franska köttkonserver i utbyte mot sovjeternas inte så värdefulla papperspengar, alltså en mycket fördelaktig affär, inte skulle kommit till stånd utan Kamenev, som var Lenins ställföreträdare i folkkommissariernas råd under dennes sjukdom. ”... hur skulle ryska medborgare kunna lösa denna fråga utan RKP:s centralkommittés politiska byrås samtycke!... Detta skulle naturligtvis vara fantastiskt att föreställa sig.” ”Av det undersökningsmaterial, över vilket jag förfogar, ser jag att en ansvarig kommunist sagt till en annan ansvarig kommunist: 'I framtiden kommer jag inte att tala med er utan advokat'.” ”... det finns inga skyldiga, de finns bara beskäftigt springande, oreda och dumheter.” Naturligtvis finns det sabotörer, ”men kan man kämpa mot dem, då läget är sådant som jag skildrat? Detta är skadligare än varje sabotage” (LW33/280 ff). Men var såg Lenin orsaken? ”Alla institutioner fanns på ort och ställe. Vad var det som fattades? – Det fattades kultur hos nittionio på hundra av funktionärerna i Moskvas konsumtionsförening ...” ”Varje bokhållare, som genomgått ett kapitalistiskt storföretags skola, är i stånd att uträtta en dylik sak ...” ”Även de enklaste statsangelägenheter måste man gripa sig an på ett kultiverat sätt.”

Sedan dess har det visat sig, senast i DDR och Tjeckoslovakien, att varenda bokhållare i vårt system kan glömma bort hur man gör. Det Lenin på den tiden härledde direkt till den ryska bristen på kultur blev början till det en tidigare ungersk regeringschef, Andras Hegedüs, för några år sedan beskrev som ett ”system av organiserad ansvarslöshet”. Ungarna har länge haft det så. Under Maria Theresia gällde följande valspråk i Donaumonarkins armé: ”Det är bättre att ingenting göra än att göra fel.” Den mentaliteten härskar i varje byråkrati och hierarki, där länkarna bara bär ansvar och är beroende uppåt, och av princip inte har några skyldigheter att samarbeta.

Lenin såg naturligtvis genast tendensen till att även den nya kadern blev byråkratiserad vilket alltså helt uppenbart måste hänga ihop med själva institutionernas väsen. Vad hade han annars för skäl till att vilja hålla åtminstone det fåtal utanför apparaten som direkt ägnade sig åt politisk-kulturell upplysning bland massorna? ”Tillhör de en institution så blir de byråkratiserade ...” (LW 33/56). När det gäller känsliga frågor ger våra propagandister än i dag större akt på sina överordnades miner än på reaktionen hos de åhörare de ska övertyga.

Men under vissa omständigheter hänvisades även Lenin till byråkratiska mediciner. Hans kamp mot byråkratiseringen och mot sådana följdföreteelser som korruption etc. kulminerade i de bekymmer han hade beträffande en institution som också den bara var en del av apparaten: Arbetar- och bondeinspektionen som *myndighet*. Fastän han blev besviken på den ägnade han sitt sista stora skriftliga arbete åt dess program, och att lägga grunden till dess nyorganisering. Eftersom den skulle ha två huvuduppgifter, nämligen att rensa ut skurkar från ämbeten och rationalisera förvaltningsarbetet efter förebilder från väst, ville han koncentrera ”Rysslands bästa element dit”. Och han skissade en mönsterbild av dessa funktionärer, som i sig skulle förena revolutionär omutlighet och sakkunskap.

Men när han ställde sitt förslag måste han redan räkna med ett ringaktande från parti- och sovjetbyråkraterna, som i det här fallet skulle komma att få rätt. För övrigt befann sig Stalin i spetsen för Folkkommissariatet för Arbetar- och bondeinspektionen fram till maj 1922. Det var Stalins apparat som Lenin ville plocka isär och sätta ihop på nytt. Men Arbetar- och bondeinspektionen var och förblev inte ett fiasko därför att man här tillfälligtvis ville driva ut djävulen med belsebub, utan för att man inte *kan* kurera apparaten med apparaten. Lenin var inte den förste som kom på en institution av det här slaget. 1722, tre år före sin död, hade Peter I inrättat en ”prokuratorsinstitution” för att övervaka förvaltningsapparatus funktionärer.

Redan den mest humane och mest upplyste despot man kan tänka sig i den indiska

historien, den store Maurya-kejsaren Asoka, hade två och ett halvt århundrade före vår tidräkning sin "Arbetar- och bondeinspektion", sina "rättvise-ombud", vilka skulle kontrollera den omfattande ämbetsmannakårens moral och tillförlitlighet, och skydda folket mot övergrepp... Varje officiell arbetar- och bondeinspektion innebär ett erkännande av att den folkkontroll som kommunen borde upprätta saknas, ett bevis på en statsapparat som är isolerad från de arbetande människorna.

Om man bara följer den *politiska* utvecklingen som skedde inom Lenins parti efter dess maktövertagande, framträder inte händelsernas egentliga mening klart nog. Den historiska funktionen för det bolsjevikiska "partiet av ny typ" var att förbereda apparaten för ett produktivt omstörtande av den traditionella ryska samhällsstrukturen, för en våldsam industrialisering, och frambringa detta ur sina egna led. Stalins "förändring av naturen", koloniseringen av områdena i norr och Sibirien skulle ha varit lika omöjlig att genomföra som byggandet av kinesiska muren utan ett tvångsarbete i stor skala. Därför rekryterades Ivan Denisovitsj. Alla partistrider mellan "vänstern" och "högern" på tjugotalet var ingenting annat än despotins födslovärkar. De stridande insåg för sent att det aldrig hade gällt "vänster" eller "höger", och att deras uppträde hade en ofelbar verkan: Apparaten stärktes. Vad som negativt verkade vara ett utplånande av demokratin inom partiet, var baksidan av den process, i vilken entydiga hierarkiska underordnande-förhållandena skapades och fixerades uppifrån inför den egentliga, ekonomiska revolutionen. När det lydiga, fogliga verktyget var redo fanns det inte längre något kommunistiskt parti, inte heller något leninistiskt. Det fanns en politisk administration som flankerades av terrororgan. Det som fanns kvar av kommunismen var individuella samvetskonflikter hos enstaka kamrater här och var i organisationen.

Enligt Platons erfarenhet är den politiska människans existens tragisk om hon "inte har hittat den stat som passar henne". Detta fick Trotskij, Zinovjev, Bucharin och många andra revolutionärer uppleva, som *i sig* hade upprättat en annan stat än den som blev resultatet av deras kamp. De, och särskilt Trotskij, var beundransvärt oförmögna att slinka in i sin alienerade produkt. De förlorade makten därför att *de* inte passade den stat som var i vardande. Stalin vann eftersom han passade den. Inte bara på grund av det ständiga hotet, nej, utan på grund av den positiva uppgiften att driva in massorna i en industrialisering som de inte önskade sig med detsamma, så måste Sovjetunionen ha *en* järnhård "petersk" ledning. Skulle en subjektivt begåvad människa som Stalin ha förmått anpassa sig till detta syfte, så hade den gamla partitraditionens *ideologiska* informationsmedel och ramar räckt längre, och den yttersta terrorn hade kunnat undvikas, kejseri-vansinnet kunnat besparas. Men knappast mer. Klyftan mellan materiella framsteg och socialpolitisk frigörelse var oundviklig, vilket föregrips i Dostojevskijs legend om storinkvisitorn. Först massornas språngartade tekniskt-kulturella kvalificering kunde skapa förutsättningar för socialistiska produktionsförhållanden.

Men man får bara inte förbise att detta är ett rättfärdigande av det slag som Marx också gav åt bourgeoisins revolutionära verksamhet. Det gäller en antagonistisk realitet, i vilken "man bara når en högre utveckling av personligheten genom en historisk process, där individerna offras" (MEW 26.2/111). Och det tvingar oss inte på något sätt att upprepa den suveräna cynismen i Goethes Västöstliga divan, som lyder:

"Skulle detta kval oss kväla,
då det ökar lustan vår?
Tärdes inte myriader själar
i Timurs herraväldes spår?"

Detta i än mindre grad, då den konkreta formen på den industriella uppgången inte får tolkas fatalistiskt. Särskilt kan man göra en bedömning av hur stora följder det fått – hur man än bedömer dem – om Lenin, som Mao Tse-tung i Kina, överlevt längre, och vilka

möjliga modifikationer som alltså skulle ha kunnat ske.

Stalin-perioden berövade leninismen dess humanistiska perspektiv genom att på ett radikalt pragmatiskt sätt helt utlämna den åt den aktuella praktiken, och av varje sovjetisk nöd göra en allmängiltig dygd. Lenins åtgärder, som hängde ihop med en fruktansvärd kamp för att överleva i en belägrad fästning, skulle inte betytt några oföränderliga inskränkningar för partiets förmåga att leva och utvecklas under nya, förändrade förhållanden. *Genom att hålla fast vid allt Lenin en gång hade genomdrivit* (som förbudet mot fraktioner, vilket omöjliggjorde till och med bildandet av olika *tendenser* i partiet) *stelnade partiet under Stalin i den första, tidiga strukturella anpassningsformen som uppkommit i en speciell situation*. Liksom inom den biologiska evolutionen kan sådana våldshandlingar även inom den historiska evolutionen leda den organism det gäller in i en återvändsgränd.

Om man inte helt vill lämna tanken på att en bättre väg hade varit möjlig, så är det denna punkt man måste knyta an till när man funderar i efterhand. Är det tänkbart med någon annan metod än Stalins för att genomdriva det absolut nödvändiga samtycket från partiet, för en enda, men mer gynnsam praktik vid den protosocialistiska industrialiseringen? Lenin förutsade att sovjetmakten skulle gå under om det skedde en brytning i politbyrån på grund av motsättningen mellan Stalin och Trotskij. Då den brytningen skedde, blev enligt logiken i Lenins profetia tillintetgörandet av den ena av de båda fraktionerna ett överlevnadsvillkor. Skulle man under en fortsatt auktoritet från Lenin – *med en högre nivå på det teoretiska arbetet!* – ha lyckats bevara enheten i partiet, d.v.s. framför allt partiledningens politiskt-administrativa praktiska arbete, genom en verklig diskussion om de föreliggande alternativen? Endast med denna förutsättning kunde partikärnan förbli tillräckligt levande under det pansar som anlades på 10:e partikongressen för att senare, vid rätt tidpunkt och helt medvetet, göra sig av med det igen. I Lenins modell var den förestående vägen en *förmedling* till det kanske avlägsna socialistiska målet. *Detta medvetande* skulle överleva i partikärnan och överlämnas till nästkommande generation. Genom att Stalin alldeles för tidigt utropade en socialistisk författning, samtidigt som han lät skjuta det Gamla gardet, konstaterade han, och fullbordade samtidigt, förstörandet av detta medvetande. Från och med då var rörelsen allt och målet intet, åtminstone i parti- och statsapparatusens vardagsliv. Om det kommunistiska idealet – vilket sedan framför allt visades under kriget – ändå överlevde under ytan, så att det under femtiotalet kunde bryta fram i en gestalt av en närapå religiös längtan efter Lenin, så gällde detta framför allt något inom individerna, ett samhälleligt faktum utan samhällelig form, utan organiserad manifestation.

Frågan om en passerad möjlighet är i och för sig alltid spekulativ och går inte att besvara. Men i det här fallet lönar den sig ändå *som fråga*, eftersom det i dag gäller en livs- och utvecklingsform bortom det stalinistiska stelnandet. Partiet har sedan Stalin alltid bara anpassat sig till det yttre inför nya lägen. Lenin såg tre faser av kommunismen: proletariats diktatur (fram till upprättandet av socialismens grunder), socialismen och kommunismen. Kritiken mot det nuvarande tillståndet i det sovjetiska statssystemet kan man helt enkelt sammanfatta så, att det ännu inte har kommit ett enda betydande steg längre än de strukturer som skapades under tjugotalets mycket specifika förhållanden, för den första av de tre nämnda faserna. Med denna stelnade kontinuitet kan Sovjetunionen svårligen fullända ens grunderna för socialismen, redan av den anledningen att det ju inte är en rent teknisk uppgift. Det sovjetiska samhället behöver ett förnyat kommunistiskt parti, under vars ledning det kan utnyttja de produktivkrafter som arbetats fram under industrialiseringsdespotismens årtionden, och göra ett uppbrott till nya stränder, till den egentliga socialismen. Om ett hypotetiskt alternativ till Stalin ironiskt nog ser sig hänvisat till en annan personkult kring en överlevande Lenin, så kan alternativet till dagens partipolitik stödja sig på ett mäktigt block av progressiva krafter och intressen i det

industrialiserade protosocialistiska samhället. Det finns en objektiv grund och en subjektiv faktor för en ny politik – båda delarna finns *i mångfald*. Och den uppgift partiet måste ta som utgångspunkt för en förnyelse, är en adekvat intellektuell och politisk organisering av dessa subjektiva faktorer.

1972-1973

DEL II. DEN REELLT EXISTERANDE SOCIALISMENS ANATOMI

4. Förutsättningarna

Innan man försöker sig på en systematisk framställning, måste man, för att få förutsättningarna sammanfattade för sig, göra en resumé av huvudtankarna i det hittills anförda resonemanget.

Marx och Engels var som bekant övertygade om att redan den fria konkurrensens kapitalism i huvudsak hade frambringat, eller skulle komma att frambringa de produktivkrafter, som innefattar de materiella villkoren för den allmänna frigörelsen och alla individers fria utveckling. Efter expropriationen av utsugarna, räknade de med att de drivkrafter som frigjordes i ett samhälle befriat från alla hittillsvarande antagonismer inom en kort tid skulle sörja för att den gemensamma rikedomens källor skulle flöda tillräckligt för att fullborda en kommunistisk organisation, också vad det gäller fördelningsförhållandena, och göra varje statlig reglering överflödig. Enbart det faktum att ytterligare hundra år av snabba industriella framsteg följde med denna antagonistiska formation som grund, bekräftar i hur hög grad de överskattade produktivkrafternas mognad. Dessutom har vi under de senaste årtiondena haft en vetenskaplig-industriell revolution som nu går mot sitt slut.

Nedrustning *nu* skulle antagligen ge de *rikaste* kapitalistiska länderna ett läge, då de utifrån produktiviteten kunde garantera den fria individualitetens mest elementära villkor, om också *bara inom de egna gränserna*. Och där visar sig den andra, ännu mer tungt vägande aspekten, som gör att man måste tala om produktivkrafternas omognad på 1800-talet: De industriella framstegen har uteslutit den överväldigande majoriteten av världens befolkning. För närvarande kan problemet sägas bestå i att industrialismen, globalt sett, är så ojämnt utvecklad. Har den inte på vissa håll redan överskridit den omfattning som är fördelaktig och ökat det för kapitalismen typiska parasiterandet på naturen till en akut kris i den ekologiska balansen? Och skapar inte denna utifrån sin inre, antagonistiska reproduktionsmekanism den övriga världens elände och förvärrar den? Produktivitetens och levnadsstandardens katastrofala nedgång garanterar ju också att de i historien privilegierade nationerna inte kommer att nedrusta. De hindras alltså från en allmän frigörelse. En eventuell lokalt begränsad frigörelse kan inte vara fullständig.

De medel som frigörs genom nedrustning skulle dessutom till en början bara resultera i en summa dött kapital, så länge inte samhället utnyttjade dem på ett strukturellt förändrat sätt. Låt oss anta att man hade den nödvändiga kvantiteten producerade varor till sitt förförande! Låt oss vidare räkna med att de kapitalistiska produktionsförhållandena övervinns. Då skulle det med slutgiltig tydlighet visa sig, att jämlikhet i förhållandena för fördelning av varor och utbildningsmöjligheter inte i sig utgör en tillräcklig hävstång för att skapa fria individer i masskala. *Den sociala ojämlikheten är nämligen förankrad i arbetsdelningen, i själva teknologins och samarbetets struktur*. Hittills i världshistorien är det alltid de som uppburit det allmänna arbetet som varit fria, dvs de privilegierade planerarna och politikerna, tänkarna, vetenskapsmännen och konstnärerna – eftersom den reflekterade självmedvetenhet, som subjektivt sett är avgörande för friheten, endast uppnås i relation till massan av människor.

Det förflutna, det förtingligade arbetets makt över det levande, genomsyrar hela den oerhörda produktionsapparaten, infrastrukturerna, den byråkratiska överbyggnaden och ideologiproduktionen. Det finns till och med ett visst hopp i det faktum att innehavarna av den verkställande makten själva i dag i allt mindre utsträckning upplever att de har något inflytande på världsordningen. Våra främsta ekonomer har alla marxistisk bildning, men när de t ex citerar lagen om tidens ekonomi, tänker de knappast någonsin som Marx på den

allsidigt utvecklade människan som kriterium, utan för det mesta bara på utnyttjandet av arbetskraft och maskiner, och på produktivitet enligt värdelagens måttstock. I den moderna produktionsapparats informations-byråkratiska överbyggnad verkar åtskillnaden mellan intellektuellt och kroppsligt arbete vara mera massivt förankrad än någonsin tidigare. Det vill säga för att vara mera exakt: åtskillnaden mellan planerande eller kommenderande och verkställande arbete. Den åtskillnaden beskrev den kinesiske filosofen Meng-tse Kho som en "allmänt erkänd princip" för nästan två och ett halvt tusen år sedan: ". . . Somliga arbetar med sitt förstånd, andra med sina kroppskrafter. De som arbetar med sitt förstånd styr andra; de som arbetar med sina kroppskrafter styrs av andra. De som styrs av andra underhåller de styrande; de som styr andra underhålls av de styrda" . . . (A. Henriksson: "Kinesiska tänkare", Forum sid 64)

Genom att "det underhållande arbetet" nu inbegriper en mängd intellektuella deloperationer urholkas visserligen den allmänna principen, men den har fortfarande inte upphört att gälla.

Även de rikaste folken har alltså ännu en lång väg framför sig när det gäller att inifrån få kontroll över sin tekniska och sociala apparat, även om de skulle kasta av sig det kapitalistiska oket i morgon, dvs att bit för bit klä av reglerings- och förvaltningsfunktionerna deras inneboende härskarkaraktär. En av de mest betydelsefulla inspirationskällorna för maj-revolten 1968 var den spända förväntan på att nå detta mål.

Det är för övrigt självklart att marxismen, som denna rörelses motivation, inte skulle spelat så stor roll om Marx inte varit medveten om problemet med denna förändring. Kommunismen förutsätter i alla fall en mogen industrialism. Mognaden avgörs dock inte enbart av tekniska kriterier, utan snarare av sociala rörelser. Till och med kritiken av Marx' och Engels' överskattning av produktivkrafterna måste ställas i relation till detta. Med den struktur de industriella samhällena har för närvarande (båda samhällsformationerna) kommer produktivkrafterna, trots och på grund av sin tekniska dynamik, aldrig att mogna. Ändå står än i dag de länder som först slog in på den industrikapitalistiska vägen materiellt sett socialismen närmast. Ingenstans är det mer angeläget att förbereda omvälvningen. Men det är inte heller svårare någon annanstans. Och varken de mindre utvecklade eller de underutvecklade folken har råd att vänta på detta.

Lenin var den förste marxist som i Asiens uppvaknande—som ett svar på den moderna imperialismens förstörelse av dess nedärvda sociala struktur—insåg att folkmassorna i de koloniala och halvkoloniala länderna inte skulle stanna kvar i sin roll som passiva objekt för dubbel utsugning och absolut fattigdom. Den ryska revolutionen visade att dessa folk inte kan undkomma sin paria-roll enbart genom politiskt-militära befrielsekamper och -revolutioner. Dessa revolutioners egentliga uppgift är att ombilda de förkapitalistiska nationerna för deras egen väg till industrialisering. Denna kommer att vara ickekapitalistisk, dvs kommer att ha en form som är olik den europeiska.

Medan Lenin inte fick tid att i detalj bearbeta alla konsekvenser av denna utveckling, markerade han ändå mycket tydligt att, tills man kommit ifatt de kapitalistiska länderna, så skulle industrialiseringen av Sovjetunionen bara skapa förutsättningar för socialismen. Han hade bara den mer revolutionära, än historisk-materialistiska, förhoppningen att landets politiska struktur och maktförhållandenas karaktär i princip skulle kunna hållas i nivå med förväntningarna från 1917. Även om det inte skulle ske utan tillfälliga kompromisser och reträtter.

Medan den ryska revolutionens socialistiska illusion är historiskt förklarlig, och i högsta grad var nödvändig, kan det å andra sidan inte harmoniera med ett marxistiskt tänkesätt, att tro att faktiska socialistiska förhållanden skulle vara möjliga på grundval av betydligt svagare produktivitet än vad den konkurrerande kapitalismen redan har. Jag vill inte påstå

att industrialiseringsprocessen under alla omständigheter måste ha en antagonistisk karaktär. Men om dess takt är en fråga om att överleva i den överlägsna imperialistiska omvärlden, och om det ickekapitalistiska landet, på annat sätt än i Kina i dag, utan något stöd måste kämpa för sin autonomi, så finns det väl knappast ens en chans att undgå detta. Medan Sovjetunionens historia liksom Folkrepubliken Kinas inte kan förklaras så länge man undersöker dem med socialismens utgångspunkter (detta gäller över huvud taget hela vår samhällsstruktur med sina typiska kriser och kollisioner) – det må vara för att försvara eller förtala –, löser sig gåtan när man tänker igenom konsekvenserna av en industrialisering i ickekapitalistisk riktning, hur tom denna term än tycks vara till en början. Länder som DDR och Tjeckoslovakien måste därvid – till en början – lämnas därhän, eftersom deras politiska former har utvecklats på en annan plats (Sovjetunionen ö.a.) och nu tillämpas på främmande mark. Även om formerna ytligt påminner om preussiska traditioner (mer än om habsburgska).

Termen ”ickekapitalistisk” täcker utvecklingar som alltefter den traditionella miljö som måste omarbetas framträder i mycket olika former. Å andra sidan påvisar detta enda begrepp den i grunden gemensamma tendensen att alla dessa utvecklingar styrs av den utmaning som provocerar fram dem. Just i sin negativitet ger detta uttryck för att det precis som tidigare är den europeisk-amerikanska, och nu också den japanska *kapitalistiska* industrialismen, som ger den övriga världen problem. Även om styrkeförhållandet successivt vänds emot den. Den statliga repressionen i den reellt existerande socialismens länder är när allt kommer omkring en funktion av uppgiften att aktivt, genom en ”oorganisk” omstrukturering, övervinna denna underutveckling med bevarande av den nationella identiteten. (De ryska bönderna t ex, som till en början var den största klassen i revolutionens Sovjetunionen, hade helt enkelt ingen social-ekonomisk motivation till kollektivisering.) En minoritetsregim, som ger sig en sådan uppgift, kan inte bemöta trycket från en materiellt överlägsen civilisation på något annat sätt än med en befast järnridå, både inåt och utåt, och med en omfattande reglementering mot varje slag av ”spontanitet”.

Den industriella civilisationen, som under de senaste två århundradena har förändrat livet i Europa till oigenkännlighet, lämnar inget alternativ åt nationerna: antingen de i sin egen revolution redan har nått kapitalismens och industrialiseringens tröskel eller om det ännu är långt dit, så måste de in i en smältdegel. Om de som under tidigare skeden kom till korta om och om igen vände sig mot det förflutna i sitt sökande efter ett människovärdigt sätt att leva, det förlorade paradiset, så får liknande illusioner i dag helt visst ett snabbt, bittert slut.

”Garantierna för harmoni och frihet” kan, om de existerar, bara uppnås bortom industrialismen, vilket naturligtvis innebär att detta sker på den materiella grund industrialismen skapat och socialt bemästrar. Och bara de nationer som ur sin historia, och ur utmaningens storlek, hämtar förmågan att organisera sig själva för ilmarschen in i den moderna epoken, har utsikter att hävda sin identitet och föra med sig sina kulturella traditioners skatt i den gemensamma mänskliga kultur, som nu står i begrepp att skapas. Deras nedärvda liv sprängs obarmhärtigt, inte bara av de rika ländernas direkta aggression, utan av hela verkan av deras teknisk-vetenskapliga civilisation. Till och med de verkliga ”välsignelserna från den västerländska kulturen”, till exempel de hygieniska och medicinska landvinningarna, ökar i första hand eländets omfattning i jordbruksländerna med deras specifika sociala struktur, och förlänger utvecklingsvägens kval samt fördjupar känslan av förtvivlan.

För att förstå vad som har skett sedan 1917 i de mest vitala länderna (inte i den ”Tredje”, utan egentligen i denna enda förkapitalistiska Andra värld) måste vi i första hand förstå statens, av världshistorien bekräftade, civiliserande roll. Marx och Engels bortsåg ingalunda från detta, men koncentrationen på uppgörelsen med de borgerliga förhållandena gjorde att den europeiska arbetarrörelsen fick en för kategorisk föreställning om staten. En

föreställning som bara sätter statens maktfunktion och relation till de ekonomiskt härskande klassernas särintressen i blickpunkten. Tektoniskt sett, dvs om man betraktar historiens uppbyggnad är denna funktion sekundär. Primärt har staten varit en civiliserande *institution* som ursprungligen format de olika samhällena. Den uppstår med de tidigaste klassmotsättningarna, men är inte bara en produkt av dessa. Naturligtvis bröts det objektiva övergripande intresse som fanns hos den minoritet som bar upp den. Men denna antagonism blev akut då de härskande försakade sina övergripande funktioner för sina särintressen och på det sättet provocerade fram de förtrycktas uppror. I hur stor utsträckning hela förhållandet ändå var rättfärdigat kan mätas just med det historiska avstånd som i dag finns mellan de utsugna industriarbetarna och ingenjörerna i de rika länderna och – låt oss säga – de självstyrande latinamerikanska indianstammarna.

Den antietatistiska, antiauktoritära ideologi många vänsterintellektuella har i väst – fast de för det mesta är alltför dåligt upplysta – har sitt historiska berättigande i de redan industrialiserade länder, där de materiella villkoren för statens bortdöende håller på att mogna. Men de nationer som just håller på att industrialiseras kan inte avstå från detta instrument, och deras stat kan, ja får framför allt inte vara något annat än byråkratisk.

Staten som samhällets ordningsvakt i dess tekniska och sociala modernisering – det grundläggande mönstret kan man efter 1917 återfinna överallt där förkapitalistiska länder respektive deras ledande minoriteter förberett sig för att aktivt gå in i tjugonde århundradet. Sovjetunionen sett ur den synvinkeln är identisk inte bara med Kina, utan även med Burma, Algeriet eller Guinea. Men inte bara med Guinea, utan på senaste tiden även med Peru och Zaire. Och vidare inte bara med Zaire, utan till och med med Persien, där den förantike shahen låter sin ”vita revolution” gå av stapeln, vilket bara understryker statens grundläggande betydelse i sammanhanget. Och det leder framför allt fram till slutsatsen, att orsaken som i de mest skilda historiska miljöer framkallat en sådan gemensam nämnare visserligen helt visst måste träffa på en mer eller mindre gynnsam nationell grogrund, men till syvende och sist inte är av en inre, utan av en yttre natur. På ett liknande sätt som de utvecklade civilisationerna i den Gamla världen – babylonerna, egypterna, kineserna och romarna – såg till att det jäste hos de barbariska stammarna vid sina gränser, drog in dem i sina kriser och tvingade dem att bli stater, har den moderna kapitalismen och imperialismen nu sått upplösningens frö i askan från de tidigare civilisationernas slocknande härdar, stört deras sociala jämvikt och tvingat fram deras nybildande. Det var den internationella imperialismen, som fick marken att gunga under Romanovs och Mandsjus troner, och fick Asien, Afrika och Latinamerika att börja göra uppror mot sig.

Ryssland hade turen – samtidigt var det orsaken till det länge ihållande självbedrägeriet beträffande revolutionens karaktär – att åtminstone en klass i det efterrevolutionära samhället redan befann sig på den moderna industrialismens grund, även om denna till största delen var på 1800-talsnivå: textilfabriker, vapentillverkning, järnvägar, gruvdrift och metall. Den lilla arbetarklassen utgjorde revolutionens motor och var garantin för de industriella möjligheterna. I de helt och hållet förkapitalistiska länderna innehåller den traditionella sociala strukturen, de ekonomiska intressenas traditionella konstellation, inte en enda klass eller grupp som skulle kunna överta hegemonin vid en omvälvning. Stam-, kast- och släktskapsförhållanden sörjer i förening med de politiska traditionerna för en övermäktig tendens till korrumpning av varje progressiv inriktning. De auktoriteter som är fastrotade i de gamla förhållandena är helt olämpliga att ta initiativ som ofelbart skulle leda till att dessa rötter förintades. Det enda alternativet här är en byråkrati, civil eller militär, vars medlemmar är mottagliga för korruption huvudsakligen genom sin makt över den process som styr förändringarna. Disciplinen vid verkställande av order, vilken bara kan genomdrivas effektivt med en despoti av något slag, utgör den bästa garantin för att de progressiva intressena drivs igenom i de enskilda ämbetsmännens handlingar, dessa

ämbetsmän som personligen med tusen trådar är rotade i de gamla strukturerna. Partikärnor av det slag som Lenin och Mao Tse-tung förstod att skapa för sina framtida byråkratier utgör hittills ouppnådda förebilder för en disciplin som inte enbart är rotad i terror och som visat sig ge utomordentliga resultat.

Det var också inflytandet från industrikapitalismen som främjade tillkomsten av en social rekryteringsbas för dessa nödvändiga statsapparater eller gav redan existerande grupperingar deras moderna betydelse. I regel förhindrar kombinationen av imperialismen och de till kompradorer förvandlade inhemska handels- och ockrarkapitalisterna utvecklingen av en nationell industribourgeoisie så länge, att den inte är tillräckligt konsoliderad för att bli en representativ ledarklass, när det är dags för den politiska förändring som inleder den ekonomiska förändringen. Där bourgeoisin ändå på ett avgörande sätt kan göra sitt inflytande gällande, som i t ex Indien, sker detta till priset av att industrialiseringen, och den nödvändiga ombildningen över huvud taget, går långsammare. I det typiska fallet är det en helt annan social gruppering som så småningom löser sig från det gamla samhällets övre och mellersta skikt. Den går i lära i de industrialiserade länderna. Tar vidare upp agitationen för befrielse och nationell förnyelse (politiskt, ideologiskt och militärt) och ställer sig i spetsen för befrielsekampen. Slutligen skapar den, i en förändrad och utökad sammansättning, en "utvecklande" statsapparat samt bildar dess kader: en nationell "intelligentsia". Denna "intelligentsia" blir också socialrevolutionär när massorna mobiliserats tillräckligt av den skärpta krisen i deras levandsförhållanden.

Dess grund utgörs inte av en specifik socioekonomisk maktställning – som den växer in i först under de efterrevolutionära förändringarnas process – utan av massornas samtycke, då dessa inte längre kan fortsätta leva som tidigare och därför väntar på en ledning. I idealfallet för en befrielserevolution – när man nämligen lyckas att på ett effektivt sätt utmanövrera de gamla makthavarna och bemästra nödvändigheterna i produktivkrafternas utveckling – har man i förhållandet mellan de uppviolade massorna och denna till politiskt-militärt ledarskap organiserade gruppering en föraning om grundstrukturen i det samhälle som utvecklas på ickekapitalistisk väg. Intelligentsian blir som en byråkratisk ämbetsmannakår, en förhoppningsvis effektiv förmyndare och pådrivare för de arbetande massorna. Dessa har inte mycket att hoppas på under sin livstid – på den långa besvärliga och av umbäranden fyllda vägen mot en egen industriell grund – och de kommer snart att förstå det. Då uppstår antagonismerna, "motsättningarna inom folket", som det omstöpta samhället sliter ut sig på.

Om man sammanfattar allt som hittills sagts om detta ämne kan man ange följande historiska rötter för sovjetsamhällets underkastelse under en byråkratisk statsapparat:

1. Trycket från de imperialistiska ländernas teknologiska överlägsenhet, understruket av den militära interventions- och inringningspolitiken. Denna faktor hade i själva verket en deformerande verkan utifrån på utvecklingen av den politiska överbyggnaden och utgör den djupaste orsaken till den stalinistiska terrorns excesser. Det ständiga hotet utifrån förstärkte det tryck som redan belastade den politiska självständighetsprocessen inom det styrande partiet. Detta framkallade den specifika fängelseneuros där man inte längre kunde urskilja vän och fiende.

2. Rysslands halvasiatiska förflutna

- med den nedärvda splittringen av jordbrukets grund,
- med den ytterst heterogena sammansättningen av den kolonialistiska mångnationella staten,
- med det självhärskande tsardömet's politiska traditioner, som kan härledas till Babu-Khans despoti och
- med massornas tänkesätt till största delen ännu fastlåst i ett primärt patriarkat.

Antonio Gramsci präglade begreppet revolution-restauration för att uttrycka att det politiska språnget alltid måste följas av en förlikning med det förflutna. Detta eftersom de nya makthavarna aldrig på en gång omfattar de ekonomiska förhållandenas helhet och de produktivkrafter som bär upp dem och därför tvingas att kompromissa för att få behålla sin hegemoni. I det nya Ryssland var styrkeförhållandet speciellt ogynnsamt. Undvikandet av den politiska restaurationen och försvaret av staten måste köpas till priset av betydande eftergifter för det gamla levnadssättet och den gamla ideologin. Folket – inklusive den i stor utsträckning nyrekryterade arbetarklassen – väntade på sina natsjalniki (byråkrater).

3. Själva omvälvningssituationen. Även de formationer som prisats för sina pluralistiska ekonomiska maktstrukturer såg både sin början och sitt slut under den övergripande statsmaktens tecken: Perikles Aten står mellan Solon, Peisistratos och hans söner, samt Kleisthenes å ena sidan och Alexander å andra sidan. Det republikanska Rom står mellan tarquinerna och cecarismen med påföljande principat och dominat. Den feodala separatismen står mellan Karl den Store och Ludvig XIV. Den fria konkurrensens kapitalism står mellan Cromwells och Bona- partiets militärdiktaturer och samtidens statsmonopolistiska regim.

Om metoderna för den "primitiva ackumulation" av kapitalet precis kapitalet! – sade Marx: "Men alla använder statsmakten, samhällets koncentrerade och organiserade makt, för att drivhusmässigt främja det feodala produktionssättets förvandlingsprocess till det kapitalistiska och förkorta övergången. Makten är förlossningshjälp åt varje gammalt samhälle som är havande med ett nytt." (Denna mening citeras vanligen i samband med den politiska revolutionen.) "Den är själv en ekonomisk potens" (MEW 23/779). Under sovjetmaktens första år diskuterade bolsjevikerna frimodigt, främst Preobrazjenskij, konsekvenserna av de moderna produktivkrafternas "primitiva ackumulation" i Ryssland. . Och därmed kommer vi till den fjärde, avgörande roten till statsmaktens magistrala roll i Sovjetunionen, vilken det är av största betydelse att förstå rätt för att få ett riktigt perspektiv på de fortsatta omvälvningarna.

4. Produktivkrafterna, som måste ackumuleras under trycket från den kapitalistiska omvärlden för att skapa förutsättningarna för socialismen, bär i sig själva en antagonistisk karaktär. Om – som Marx konstaterar – arbetsredskapen "utvidgar de samhällseliga förhållandena, under vilka man arbetar" ("Inte vad som görs utan hur, med vilka arbetsredskap det görs), skiljer de ekonomiska epokerna från varandra" (MEW 23/194), hur kan vi då grunda kommunismen på vår taylorism, på det maskineri som till största delen finns beskrivet i "Kapitalet"?! Mot en sådan agitation – sedan länge mer hyckleri än en accepterad illusion – har till och med en man som Rostow rätt. Antingen man förklarar den roll produktivkrafternas nivå spelar som absolut eller inte, så kan de i alla fall inte över-skattas. Lösenordet att arbetet är en sak för berömmelse och ära döljer lika litet som protestantismens arbetsmoral det grundläggande faktum, att det industriella arbetet som dominerar i dag är av tvångskaraktär. Det är just vad lösenordet i själva verket' förutsätter. Sovjetstaten har med sin prestationsprincip, som ingalunda övertagits från Marx, uppfyllt sin tvådelade huvudfunktion: arbetsdisciplinering av massorna och kamp mot massornas jämlikhetssträvanden. Det var villkoret för det ekonomiska uppsvinget under de omständigheter som ärvts från det ryska förflutna.

Positivt sett bestod kärnan i den statliga näringspolitiken i en rigorös centralisering av hela det mervärde arbetarna skapat. Senare skedde samma sak för framför allt bönderna. Det gällde ju att ackumulera mer på en mindre grund än kapitalisterna, som man ju ville komma ifatt! Sett från de arbetande massornas sida innebar det lönearbete i dess mest osminkade form. Det vill säga arbete för att överleva som arbetare. Under de givna förutsättningarna kunde tävlingsmentaliteten och Stachanov-rörelsen bara leda fram mot en intensifiering av arbetet, en snabbare omsättning av livsmedlen och en större

differentiering bland de direkta producenterna. Men samtidigt – och denna subjektiva sida av industrialiseringen är den erövring som bar mest för framtiden i sitt sköte under denna epok av blod och järn – måste statsmakten sörja för en utökad reproduktion inte bara av kvantitetens arbetare, utan även för dessas kvalitet: för teknisk intelligens, för pedagogisk intelligens i stor skala. Allt som allt var sovjetstaten, med partiet som kärna, inte ställföreträdare för en arbetarklass som det var för mycket att begära självständigt styre av, utan extraordinarie ställföreträdare för en utsugarklass, men naturligtvis inte dess ersättare!

Men hur kan man *nu* förklara att den stalinistiska överbyggnaden så hårdnackat fortsätter att existera, då det tyngsta arbetet i Sovjetunionen är gjort och då de materiella förutsättningarna för socialismen vida har passerat det minimum Lenin en gång ansåg nödvändigt?

Framför allt kan det förklaras med att måttet på ackumulationen inte bestäms inom det socialistiska systemet, utan i den så kallade ekonomiska tävlan med kapitalismen. Både kvantiteten av de behov som framkallas och tillfredsställs av industrierna i väst och deras totalt sett högst tveksamma kvalitet genomdrivs i den sovjetiska planeringen mer eller mindre direkt, mer eller mindre ”brutet” som ”ledande storhet”.

Den sovjetiska näringspolitikens dilemma påminner mycket om fabeln om kapplöpningen mellan haren och sköldpaddan, där det är sköldpaddan som har hand om spelreglerna. Varenda gång det sovjetiska näringslivet skulle vilja andas ut efter en av sina ansträngningar hörs ropet från fårans andra ände: ”Jag är redan här!” Den oerhörda belastning de militära utgifterna utgör, som endast kan hållas i paritet med NATO:s till priset av en ojämförligt större andel av nationalinkomsten, torde vara det utslagsgivande handikappet. Kapprustningen är det verkliga huvudnumret i den ”ekonomiska tävlan”.

Den avgörande frågan gäller hur Sovjetunionen ska organisera sig samhällsekonomiskt för att kunna bemöta det västliga statsmonopolet. Det är svårt för ett land att kvalitativt sett efterbilda moderna tekniska produktionskrafter utan att ha den sociala organisationsform som de ursprungligen skapades i. Arbetarrörelsens teoretiker från Engels över Plechanov och Kautsky till Lenin och Bucharin var för övrigt alla av den bestämda åsikten att monopolkapitalismen på sitt dåvarande utvecklingsstadium redan hade framkallat socialiseringens lednings- och organisationsformer. De måste befrias från sina gamla produktionsförhållanden för att ge dessa en helt ny social funktion. Det sovjetiska statsmonopolet i näringslivet är i många avseenden en bild av de statsmonopolistiska tendenserna i Västeuropa (och speciellt den tyska världskrigsekonomin), som linjärt kan härledas till koryféerna i Andra internationalen.

På den tiden framträdde inte produktivkrafternas cybernetiska, kontrollerande, tendens så mycket ens inom monopolkapitalismen. Eftersom den reellt existerande socialismen i den primitiva ackumulationens tecken inte utgör ett upphävande av den utvecklade kapitalismen, har den inte heller förmått uppfylla ett krav som sträcker sig längre än kapitalismen, nämligen att finna former för en ”organisk” självreglering av den ekonomiska processen som helhet. Tvärtom måste den istället under dessa omständigheter börja konstruera det allmänna sambandet på en lägre nivå, dvs med en mekanisk styrning. För att nu kunna arbeta med att fullända denna oorganiska mekanism med överföring av historiskt mer utvecklade former. I dag består en del av problemet i att en regleringsform som i väst bara figurerat som en övergående, och dessutom på något sätt abnorm fas kunde spela en präglade roll vid det outformade sovjetiska näringslivets uppbyggnad, vilket dessutom under hela tiden av tvång har varit ett slags krigsnäringsliv.

Det militär-industriella komplexet i USA har sin ofrivilliga pendang i ett militär-byråkratiskt komplex i Sovjetunionen, som genom sin förbindelse med säkerhetsorganen utgör en oerhörd bromskloss för de inrikespolitiska framstegen. Ursprungligen hade man med utgångspunkt från Marx inte bara hoppats på en allmän förenkling och uppröjning av

förvaltningen genom den socialistiska revolutionen, utan speciellt också på en radikal avlastning av denna genom en reduktion av de huvudsakliga kostnaderna för distributionen. Varuproduktionen skulle ju bortfalla och med den pengarna. Men den första upptäckten för den politiska ekonomin efter revolutionen bestod i Sovjetunionen i att man skulle komma att behöva pengarna åtminstone i deras informationella betydelse, nämligen som *räkningspengar* för att kunna planera, styra och kontrollera hela folkhushållningsprocessen. Till slut måste hela den "socialistiska" ekonomin erkännas som en varuproduktions-ekonomi och man såg sig tvingad att så att säga uppifrån låta värdelagen träda i kraft igen. Den sista fasen i denna process, som man går igenom just nu, (efter att till och med den åtminstone formellt korporativa-kapitalistiska konkurrensen har återinförts i Jugoslavien), medför erkännandet av marknaden som regulator för behovstillfredsställelsen genom produktionen.

Även de länder som – på annat sätt än DDR och Tjeckoslovakien verkligen industrialiserats på ett ickekaptalistiskt sätt, har varit hänvisade till de kategorier den kapitalistiska reproduktionsprocessen hade stelnat i! Under deras specifika form dolde sig över huvud taget den industriella reproduktionsprocessens informationella överbyggnad. "Över huvud taget" får i det här fallet naturligtvis inte uppfattas metafysiskt, utan historiskt. Penningcirkulationen, kostnadsberäkningen som grundas på värdelagen osv utgör till sitt allmänna väsen den *historiskt nödvändiga* (emedan den är mest utvecklad) sekundära materialiseringen av informationsutbytet beträffande samhällets ekonomiska behov. Men det visar sig vara oerhört svårt att med sådana partiella "kapitalistiska restorationer" komma längre än den Ekonomiska despotins premisser, eller än den "asiatiska restorationens" långtgående bestämmande av sovjetsamhällets och -näringslivets form. Fram till Andra världskriget och antagligen till och med fram till återuppbyggnaden tillgodosåg den stela centralismen uppenbarligen i stor utsträckning behoven på basplanet. Medan den tröga slentrianen inom förvaltningen mer slätt än rätt förlikade sig med djärva ekonomiska initiativ från parti- och statsledning vilket resultaten bevisar.

Det gällde extensiv utveckling, och därvid spelade till exempel jämvikten mellan koppling neråt och återkoppling uppåt en avgörande roll. De horisontella kopplingarna hade ännu inte fått den utslagsgivande roll som tillkommer dem i folkhushållningar som är inriktade på intensivt, kvalificerat tillgodosende av behoven. För närvarande finns redan hotet från sjunkande tillväxtkvoter, för att inte tala om hämmandet av de kvalitativa faktorerna och speciellt arbetsproduktiviteten.

Förhållandet mellan folket och ledningen är institutionellt likadant som på trettioalet, då det trots terrorn fungerade progressivt. Men i dag visar det sig i allt större utsträckning vara ineffektivt. Här spelar institutionernas tröghet en ödesdiger roll, så som den är omedelbart förankrad i livsintressena för de två miljoner människor som skapade Stalin-apparaten eller formades av denna, finns den representerad ner till minsta kolchosby. Varje gång motsättningarna skärps är de spontant böjda att tillämpa regression, till de ständigt återkommande variationerna på "åtgärder", kampanjer och "strukturförändringar", som inte längre är särskilt uppfinningsrika i sin senila mekanism. I sin nuvarande utformning rör sig det sovjetiska regeringssystemet i en ond cirkel, som å ena sidan består av den ekonomiska tävlans dilemma, och å andra sidan består av denna socialpsykiska regression från parti-, stats- och näringslivsbyråkratin. Den onda cirkeln måste naturligtvis först brytas vid det andra elementet. Partiet, sovjetstaten kan hänvisa till en enorm ekonomisk prestation – som emellertid tillhör historien. Partiet kommer att förlora sin förstfödslo rätt om det inte är i stånd att förnya sig och staten från grunden, dvs socialt istället för byråkratiskt.

Men ligger lösningen helt enkelt i en omedelbar avveckling av statsmaskinen? Behöver inte det jättelika sovjetiska näringslivet någon statsplan längre, något centralt förfogande

över de viktigaste investeringarna i nya fabriker, ny teknik, i den alltmer angelägna infrastrukturen? Har statsprincipen spelat ut sin civiliserande roll? Här får man inte göra några förenklingar. Under senkapitalismen bildas just på grund av dess högt utvecklade produktivkrafter en *statlig* superstruktur över den ekonomiska processen. Monopolen blir, utan att därför genast någonting måste förändras internt, *isolerade*, eftersom det uppstår ett ekonomiskt samband *över dem* som de inte är tillräckligt stora för att omfatta. Staten är under dessa omständigheter något mycket mer än "kapitalistklassens gemensamma utskott". Eller varför ställer sig nu också de kommunistiska partierna, då de har så stort inflytande som i Frankrike och Italien, uppgiften att erövra statsapparaten istället för att krossa den? Ska de erövra den tillsammans med socialdemokraterna, som har haft detta som sin uppgift sedan 80 år tillbaka? Fast staten fortfarande även fungerar som ett instrument för klassförtryck, kan samhället inte längre tillåta att dess *apparat* krossas, utan att detta upplöser dess reproduktionsprocess. För denna apparat organiserar de produktivkrafter, som växt ifrån kapitalismen Och som härskare över människor kan inte staten falla. Den kan inte reduceras till att förvalta ärenden utan att övervinna den gamla arbetsdelningen. Den statliga, abstrakt centraliserade formen, i vilken förvaltningen av ärenden är inkapslad, blir bara positivt överflödig i den omfattning som ett system av samhällelig självorganisation växer in i denna oorganiska konstruktion underifrån. Även staten måste *upphävas*. Men detta förutsätter att den istället för att arbeta under en stelbent *partiapparats* byråkratiska kontroll arbetar under en organiserad kommunistisk rörelses ideologiska ledning, som definitivt hindrar den ifrån att trycka ner uppbyggnaden av denna samhällelige självförvaltning.

För närvarande är statsapparaten med den existerande författningen helt avgörande för den är en tummelplats för ett föråldrat skikt, under vars inflytande man inte har något alternativ att sätta emot den mycket mer flexibla internationella förvaltningen av de kapitalistiska statsmonopolen. I nuvarande läge kommer man ständigt om och om igen att spela rollen av andra fiol i den prisade samexistensen och det tillämpade samarbetet med väst. Och då blir sovjetsamhället aldrig av med den terror som binder dess produktivkrafter. För att bara nämna ett exempel, hur länge till kommer man att anse sig behöva sysselsätta och förnedra tiotusentals högt kvalificerade människor som statsparasiter inom censuren? All påkostad utstyrsel av den traderade legitimiteten kan inte dölja det faktum att landet behöver en ledningsauktoritet med ett från grunden förnyat förtroende, som bestämmer sin riktning i en säkrad demokratisk kommunikation med de arbetande människornas samhälle och återigen inspireras av idén om en ny civilisation. Det konkreta utarbetandet av detta alternativ är emellertid beroende av att en noggrannare analys görs av våra existerande samband. För de nya maktförhållandena hade inte Marx och Engels någon prognos. Det är vi som måste gå till botten med dem, helt i den anda som den unge Marx skred till verket med, och få förhållandena att dansa genom att spela på deras egen pipa.

För att få klart för sig den reellt existerande socialismens allmänna väsen måste man fråga följande:

- vilka konsekvenser planeringen och ledningen hade för samhället som helhet på den ickekapitalistiska industrialiseringens villkor,
 - vilken social struktur som måste skapas under de motsvarande reproduktionsvillkoren,
 - vad som följer av detta för de omedelbara producenterna,
 - hur ett samhälle, där de kapitalistiska driv- och disciplineringsmekanismerna fattas kan utveckla sin ekonomiska prestationsförmåga,
- medan det industriella arbetet bevarar sin individuellt otillfredsställande karaktär och
- hur den politiska överbyggnaden, parti- och statsapparaten måste utformas på grund av alla dessa omständigheter.

Just i sin kritiska realism kommer denna analys kanske närmast att ge sken av att vara

apologetisk, dvs försvarande: maktens alla karaktäristiska former, som vi som naiva kommunister först bortsåg ifrån och sedan upprördes över, kommer att framstå som praktiskt oundvikliga konsekvenser av ett bestämt historiskt förlopp. Man måste komma ihåg att Marx gjorde på ett liknande sätt med bourgeoisins makt genom att förkasta all romantisk och sentimental kritik av kapitalismen. Deformationsteorierna har allihop sina rötter i en romantisk behandling av historien: Om människorna, speciellt bolsjevikerna, bara hade velat intensivare och handlat visare, skulle socialismen ha funnits, istället för den reellt existerande socialismen. Den skulle åtminstone vara på en annan och bättre väg. Man behöver inte på något sätt ha några fatalistiska böjelser för att misstro en sådan upplysning. Den ger ingen nyckel till historien och samtiden, alltså inte heller till framtiden för vårt system.

5. Organisation av hela samhället på den gamla arbetsdelningens grund

Så länge arbetet tar all eller nästan all tid i anspråk för det stora flertalet samhällsmedlemmar måste samhället vara indelat i klasser. Utifrån det villkoret kunde produktivkrafterna utökas, kommunikationerna byggas ut, staten och rättsväsendet utvecklas, konsten och vetenskapen grundläggas endast med en ökad arbetsdelning. Denna baserades på uppdelningen mellan massorna, som skötte det enkla manuella arbetet, och de få privilegierade, som ledde arbetet, handeln, statens angelägenheter och senare sysselsatte sig med konst och vetenskap. Det måste helt enkelt finnas en särskild klass, som var befriad från det verkliga arbetet för att sköta sådana gemensamma samhällsangelägenheter. Sådant som de egentliga producenterna inte hade tid med. Denna särskilda klass har heller aldrig försummat att lasta mer och mer arbete på de arbetande massorna till gagn för sig själv. Men ursprungligen grundar sig all politisk makt på en ekonomisk samhällsfunktion. Det är alltså lagen om arbetsdelning som ligger till grund för klassindelningen. Men det hindrar inte att den härskande klassen, när den en gång hamnat i sadeln, aldrig har avstått från att förvandla ledningen av samhället till utsugning av massorna.

Föregående stycke är egentligen inget annat än en sekvens av tankar från Engels' "Anti-Dühring" (MEW 20/168 ff och 262 f) och handlar uppenbarligen om klassherraväldets grunder i allmänhet.

Redan i "Den tyska ideologin" skrev Marx och Engels att arbetsdelningen skapar en möjlighet, ja den verkligheten att den intellektuella och materiella verksamheten – njutande och arbete, produktion och konsumtion – tillfaller olika individer, och att möjligheten till att det inte uppstår någon motsättning dem emellan", – min understrykning "*endast består i att återigen upphäva arbetsdelningen*" (MEW 3/32).

Har det slaviska underordnandet av individerna under arbetsdelningen upphävts i Sovjetunionen och den reellt existerande socialismens övriga länder? Har man åtminstone inlett den processen? Eller finns det en jättelik *särskild* apparat som handhar den ekonomiska och politiska ledningens funktioner? Finns det en institutionaliserad *särskild* existens för stat och rätt, vetenskap och konst? Har – och speciellt hade – de verkligt arbetande massorna tid att ägna sig åt filosofi och statliga angelägenheter? Har dessa arbetande massor förbättrat sin sociala status (istället för i anspråkslös utsträckning enbart sin levnadsstandard), eller har det skett en förnyad koncentration av privilegier av de mest olika slag i samhällets motsatta pol? Det räcker med att ställa de här frågorna för att kunna konstatera att våra folk ännu inte har överskridit klassamhällets horisont. Men som vi kommer att se går klassgränserna helt annorlunda än den officiella teorin medger.

Klassherraväldet har visserligen redan *återförts* till sin elementära utgångspunkt, där det nu försvarar sig hårdnackat. Jag har visat hur det gick till när bolsjevikerna etablerade sin

parti-stats-apparat som ställföreträdare för en utsugarklass, som arbetsgivare för sovjet-samhället. *En organisering av hela samhället på den gamla arbetsdelningens grund kan bara vara en total statlig organisation, dvs ett samhällsbildande i den form som i sig skapar alienationen*, i synnerhet i de moderna massamhällena med deras hyperkomplexa reproduktionsprocess. Bland marxister säger man visserligen att man bär ugglor till Aten när man konstaterar att verklig samhällsägd egendom inte kan frodas under den gamla arbetsdelningens herravälde. Men om ändå motsatsen sprids ut, så sker det med syftet att lura den "lille mannen" – ryssarna säger "mannen i ledet", "rjadov tjelovek" –, som verkligen inte tror att han kan vara herre och ägare till de allmänna rikedomarna. Utan tvivel finns det i vår samhällsform världshistoriskt sett en objektivt verksam tendens till att övervinna den antagonistiska strukturen. Våra förhållanden *skulle kunna* vara en *process* där ledningsfunktionerna förlorar sin klasskaraktär. Men då skulle samhällets ledare tvingas vara de första att avslöja de äldsta motsättningarnas nyaste former. Genom att de döljer dem bekräftar och befäster de sig själva i sin egenskap av härskande skikt.

Reduktionsprocessen som Marx med rätta framställde för att åskådliggöra den kapitalistiska varuproduktionens *speciella* historia väsen, bidrar till att dölja de gemensamma motsättningarna i *all* antagonistisk produktion bakom det kapitalistiska produktionssättets specifika dialektik. Då räcker det att i dag jaga iväg bourgeoisin för att imorgon arbeta i frihet från makt, utsugning och alienation. Arbetet, som skulle främja allas individualitet, skall då utföras i efterlämnade fabriker eller nybyggda, med hjälp av den under kapitalet "mest utvecklade tekniken". Om detta inte genast sker till full belåtenhet så beror det framför allt på "ideologiska rester av kapitalismen i våra människors medvetande". Maskeraden har lyckats så till den grad att till och med marxistiska kritiker av vårt system hänför den uppenbara uteblivna frigörelsen till att bara vara "deformationer", som kommer från den nya politiska överbyggnaden – visserligen med misstänkt regelbundenhet, men lär ändå inte bero på förhållandenas socioekonomiska väsen.

Mot detta måste jag än en gång framhålla alienationens rötter i själva arbetsdelningen. Att enbart hänföra dem till varufetischism är felaktigt även realhistoriskt sett. Det abstrakta arbetet som *framkommer* i varans värde var världshistoriskt sett inte så epokgörande i bytesaffärerna i de primära samhällenas utkanter, utan för första gången i den gamla Ekonomiska despotin. I skatter och slavarbete finns, trots den naturliga formen, redan för staten "arbete som arbete" förkroppsligat, vilket naturligtvis inte är likgiltigt för byråkratin vad det gäller proportionerna. När allt kommer omkring förde ju också staten oxarna till säden och klädet till stövlarna. En tusenhövdad skara bönder som ena dagen togs ut till vägbygge kunde nästa dag sättas in för något helt annat genom en försyn som de drabbade inte kunde förutse. För övrigt skapades historiens första bestående varukosmos minst tusen år före grekerna och försörjde marknaden vid Medelhavet och i Mellanöstern. Varorna kom inte bara från privata småproducenter, utan bestod till största delen av överskottet från de ovan nämnda despotierna. Överallt där arbetsdelning och samarbete i stor skala utvecklades och alltså redan underordnades ett herravälde, förhöll sig den övergripande instansen allt mer avskild från arbetet, lät sig mer eller mindre ledas av produkternas och tjänsternas utbytbarhet, kände till "arbete som sådant" och efterfrågade det kvantitativt som grundval för dess självständiga makt i samhället.

Från det ögonblicket gäller också tanken, "att, så länge alltså klyftan mellan det speciella och gemensamma intresset existerar, så länge verksamheten inte är frivillig, utan delad på ett naturligt sätt, blir människans egna handling till en främmande, konfronterande makt för henne, som underkuvar henne, istället för att det är hon som behärskar den" (MEW 3/33). Klasssamhällets förankring i arbetsdelningen ligger till grund för alla senare samhällsformationer. Det vill säga, att sedan de moderna överlagringarna raserats kan denna fortfarande framträda i "ren" form men självklart inte längre i sin gamla, arkaiska

gestalt. Just den ryska revolutionen är lämpad att eftertryckligt lära oss att arbetsdelningens tid också är en tid när människor utövar makt över andra människor, vilket yttrar sig i en patriarkalisk grundstruktur i alla avgörande sociala förhållanden, från orientens gamla despoti till de fattigas råa, despotiska kommunism, som den unge Marx talade om som en i grunden redan försvunnen möjlighet.

Utifrån regeringsproblemets ursprung måste man göra klart för sig vari den mänskliga och historiska substansen består när det gäller förmågan att reglera hela det samhälleliga sammanhanget. På vilket sätt kunde redan stammens vise man i ursamhällets slutskede och de tidiga prästerna och profeterna uppnå sin makt över folket? De monopoliserade successivt handhavandet, tolkandet och rationaliseringen av riterna och myterna som reglerade arbetets årsrytm och livet i harmoni med de naturliga kraven. De förvärvade successivt det gemensamma intresse som enligt Marx inte bara existerar i föreställningen som något "allmänt", utan först i verkligheten som ömsesidigt beroende mellan individer, bland vilka arbetet är delat (MEW 3/33), även om detta kräver en formulering! Den utvecklade arbetsdelningen och naturligtvis också förhållandet till naturen och till andra samhällen motiverar objektivt ett "allmänintresse", vilket under de villkor som nämns i början av detta kapitel bara kunde bli en speciell angelägenhet för vissa individer och grupper. I så måtto är staten dessutom mer än en illusorisk gemensam angelägenhet: den utgör den församling som är samhällets avbild. Den visar att samhället verkligen existerar, att det nämligen är något mer än summan av sina delar. Staten reproducerar samhället ideellt som ett komplext system, vilket emellertid ännu inte är genomsyrat av medvetenhet ända ner. Samhällets självinsikt (som producerande subjekt) måste yttra sig som en särskild stat så länge individerna inte kan överblicka helheten de är integrerade i. Kort sagt, det gemensamma högre intresset blir till ett särskilt intresse för de högst stående. Deras ekonomiska särintressen tillkommer först då och är till stor del resultatet av detta.

I våra populära läroböcker kan vi ofta finna den banalt rationalistiska tanken att prästerna först hade förvärvat förfogandemakten över de gemensamma rikedomarna och därefter, i anslutning till en naiv folkmytologi, uppfunnit religionen som maktideologi och rättfärdigande ideologi. I själva verket var det precis tvärtom. Förfogandemakten växte fram ut den prästerliga *magin* som ett privilegierat, men för samhällets framsteg helt *nödväntigt* medvetandegörande.

Om vi tänker anakronistiskt, men med avseende på vår nuvarande situation: för att exproprieras dessa präster skulle man först ha behövt göra *magin* till en samhällsangelägenhet och först därefter–eller, rättare sagt: *därmed!* – välståndet. Och i *magin* finns inget annat än förmågan att genomskåda hela samhällets inre och därmed kunna representera dess behov gentemot den naturliga och sociala omvärlden.

Föremålet för detta ursprungliga förvärv och utövande av makten är alltså samhällets aktuella levnads- och arbetsprocess i sin tänkta och faktiska helhet, som av prästerskapet erhåller – respektive ursprungligen erhöi – ett perspektiv för kulturella framsteg.

Ur det subjektiva bemästrandet av denna skapande uppgift strömmar vishet och kallelse, strömmar den mystiska "charisman" av andligt (vilket inte behöver betyda: rationellt) ledarskap. De "upplystas" personliga auktoritet framstår då som en individuell förutsättning för prästämbetet. Men *tilläggnandet* av denna "vetskap" förutsätter redan objektivt arbetsdelningens hierarki i vidaste mening. Hebréer och hinduer har efterlämnat speciellt noggranna vittnesmål om denna situation som var utslagsgivande för deras kulturer. "Moses kallelse" var exempelvis av detta slag.

För en tid sedan skrev en genetiker: "Vi vet inte om det är en biprodukt till de estetiska anlagen eller en fundamental förmåga till insikt om sig själva, som ger vissa personer en aura av vishet, vilken förvånansvärt nog inte verkar stå i något förhållande till deras

behärsande av ett kunnande som ständigt ökas” (Th. Dobzhansky, *Dynamik der Menschlichen Evolution*, Frankfurt/M, 1965/405). Estetiska anlag och förmåga till insikt om sig själv hänger mycket nära samman, vilket särskilt Christopher Caudwell visat (*Illusion und Wirklichkeit*, Dresden 1966). Och med ständigt ökat vetande menas här uppenbarligen framför allt frukterna av den moderna specialiseringen, i vilken den gamla arbetsdelningen når sin sista höjdpunkt. Modern ”vishet” står mycket väl i relation till denna dåliga oändlighet av vetande, minimalt (inte optimalt) står den i en negativ relation: den låter sig inte irriteras och absorberas. Bland de tidigare (folken ö.a) framstod ”visheten” – då den i sig var odelad och därför inte var något annat än den individuella form som kommer av en privilegierad förbindelse med ”gudarna”, de ”högre”, objektiva makterna. Det vill säga en form som kommer av handhavandet av det komplexa samhällets allmänna, övergripande samband.

Denna upphöjning till en första reflekterad medvetenhet om samhället som helhet hade en oerhört progressiv betydelse. Människorna hade tillryggalagt vägen till klassamhället med den medvetenhet de givits som ett naturligt faktum. Nu började en minoritet göra historia med sin självmedvetenhet. Med denna prestation inleddes en helt ny fas i den mänskliga evolutionen. En fas där personligheten fick en insikt om världen samtidigt med medvetenheten om sin individualitet. En fas som innebar en reell ”andens fenomenologi”: och en nivå där den mänskliga anden ”existerar för sig”. Marxismen, den hittills mest mogna frukten av den samhälleliga människans insikt om sig själv, började med kravet på förverkligande av historisk självmedvetenhet för *alla individer*. Marx tidiga uppmaning ”att lyfta upp filosofin” i proletärernas handling betyder ingenting annat än det.

Självmedvetenheten, den fullt utvecklade, universella individualiteten, den personliga auktoriteten, är enligt alla psykologiska insikter bara möjlig som funktion av en aktiv tillgång till samhällets helhet, genom något som Spinoza ganska exakt uttryckte, när han prisade den insiktsfulla ”intellektuella kärleken till Gud” som människans högsta lycka, även om han var spiritualistisk och kontemplativ. Universalitet och totalitet är naturligtvis kvalitets- och inte kvantitetsbegrepp. Med det menas att den reella möjligheten att delta i den historiska processens *syntes* är det enda sättet att undkomma den subalternas existensen.

Hos det samhälleliga genomsnittet förutsätter den individuella förmågan till deltagande i samhällets syntes, speciellt på det planet där det gäller ”att regera staten”, två saker:

1. En kvalifikation som hittills alltid uppnåtts genom särskild, intensiv utbildning, vilken nästan alltid bara kommit de individer till del som på något sätt kvalificerat sig socialt för syntetiskt, ”offentligt” arbete.

Ännu i dag härskar principen om ”kvalifikation för arbetsuppgifter”, och den som där inte används för intellektuellt, utan för manuellt arbete lär sig också förr samordning av rörelser än av begrepp. Utbildningen till kokerska innefattar på sin höjd filosofi och politik som utantill-läxa, fastän det i princip redan kan ligga ett stort framsteg däri som rättfärdigar Lenins berömda krav *som paroll*.

2. En effektiv möjlighet att fylla en rad allt högre syntetiska funktioner, och att stå i spetsen för samhällets informationshierarkier eller åtminstone i någon form delta i det offentliga arbetet. Insiktsprocessen som främjades av övergången till civilisationen kunde inte fullgöras på en gång – varken subjektivt eller objektivt. Men framför allt kunde omöjliga samhället som helhet fullfölja den. Och om vi nu – på subjektens nivå – ser samhället delat i ”upplysta” och ”subalternas”, i ”dem där uppe” och ”vanligt folk”, så härrör detta ursprungligen från detta framsteg inom evolutionen.

De längst ner har sedan dess inte bara gett den största delen av sin vakna och framför allt

sin psykologiska tid rätt och slätt åt manuellt eller rutinmässigt arbete, utan åt arbete och liv i ett isolerat sammanhang. De fick en gemensam insikt om det gamla, lokala samhället genom att de producerade och reproducerade det på ort och ställe. Det gamla samhället fortsatte visserligen i regel att existera, och de reproducerade det som hittills. Men på annat sätt än tidigare presterade de där inte längre något – som Marx säger – ”omedelbart samhälleligt” arbete som inneslöt relationen till det offentliga. Det viktigaste sammanhanget de med sin merprodukt nu hjälpte till att frambringa och bära, drogs samtidigt med merproduktionen bort ur deras synfält. Där, i den fjärran Centralmakten utfördes nu i abstrakt, isolerad, halvt religiös, halvt intellektuell gestalt det ”offentliga arbetet”. Bara där och bara de som befattade sig med detta arbete kunde förstå det större sambandet på statens område och ”internationellt”.

Noga betraktat kännetecknar man den sociala differentieringens process, klassbildningen, som uppstår kring motsättningen mellan intellektuellt och kroppsligt arbete, mycket inexact när man säger att de som till en början kom till korta och senare blev förtryckta skulle ha förlorat sina ”gamla rättigheter” att medverka i utformandet av den allmänna viljan. Erövrade folk kunde till och med ofta fortsätta sina gemensamma traditioner i sina byområden. Men deras gemenskaper som helhet blev, från att tidigare ha varit sig själva nog i sin karaktär av fullständigt socialt kosmos, nu till inkompetenta delar av en överordnad helhet. De blev till delar som inte återspeglade detta nya, större sammanhang som ett mikrokosmos, utan istället tillgodosåg subalternas funktioner. Till största delen var det inte nedärvda gamla, utan tidigare ickeexisterande, nytillkomna funktioner som monopoliserades. Den första ledaren för ett stamförbund eller ett folk t ex grundade sin makt på ett intresse som tidigare aldrig funnit något institutionellt uttryck, ja som han kanske över huvud taget var den förste att artikulera. De enkla stammedlemmarna, de självstyrande i den nya klassmaktens tid som utvecklades, förlorade i början inte absolut, utan relativt sin makt i samhället. De behövde bara stå kvar och avvakta för att bli subalternas.

Naturligtvis krympte sedan samtidigt med deras släktens respektive bykommuners autonomi även dessa enheters ursprungliga funktioner, men detta kompenserades med den nya förbindelsen till Centralmakten, som aldrig var helt passiv. I allmänhet är en förtryckt befolkning i en högre samhällsformation just därför överlägsen dessa tidigare färdkamrater, som på sin tid kunde dra sig tillbaka från en civilisation som utlovade träldom.

Framstegsproblemet består aldrig huvudsakligen i att utplåna gynnsamma utvecklingsmöjligheter bara för att de är privilegier, utan i att göra dessa till allmän egendom. Samtidens industriellt mest utvecklade civilisationer står inför den enorma uppgiften att göra det ”offentliga arbetets” privilegium allmänt, att övervinna de existensvillkor för de ”små människorna”, som finns förankrade i den gamla arbetsdelningen och i en livslång underkastelse under isolerade sysslor. Den nuvarande situationen, där de objektiviserade produktivkrafterna oemotståndligt driver på återupprättandet av en Kooperation som omfattar hela samhället, medan den gamla arbetsdelningen fortfarande dominerar, måste framkalla ytterligare situationer av individuell och kollektiv vanmakt. Från detta är det moderna prästerskapet endast skenbart undantaget. De vet relativt sett mindre än Ammon Rê's gamla tjänare om det samhällseliga samband de måste styra.

Men lyckan finns därför inte hos de subalternas – vilket följer ur hela det sammanhang som här framställts. De subalternas skiktens och klassernas omedelbara behov är alltid konservativa och föregriper i själva verket aldrig i positiv mening en ny livsform. Bondeupproren i de orientaliska despositionerna slutade av nödvändighet med att en ny despot kom till makten. Slaverna eftersträvade där de reste sig att inta slavdrivarnas plats. Om de inte försökte ta sig tillbaka till sina respektive hemländer. Bönderna under feodaltiden kämpade för sina gamla friheter. Proletariatet kämpar spontant för att få del av bourgeoisins sätt att leva, åtminstone småbourgeoisins som står dem närmast. Det tidiga

proletariatets förtvivlan berodde på att det, nedtryckt under sitt existensminimum, inte kunde utveckla någon förhoppning om ett sådant perspektiv. Först när en fraktion av de högre skikten respektive klasserna eller, bättre sagt, en ny "medelklass" i en total samhällskris organiserar de förtrycktas massor för en reformation eller revolution, uppstår nya perspektiv. Man måste gå tillbaka till ursprunget för ojämlikheten, makten, utsugningen för att förstå denna framstegsmekanism. Den kommer ur *helheten* av ett motsättningsfullt socialt system och framkallas inte bara av en av dess poler.

Framstegets dialektik har förvrängts ganska mycket i den marxistiska litteraturen efter den mekaniska, dualistiska behandlingen enligt Plechanovs, som helhet, olyckliga kategori-schema "folkmassor - personlighet". Nya, högre kulturer har aldrig skapats utan massorna, utan en betydande förändring av deras livssituation, och inte heller utan deras initiativ från och med en viss mognadsgrad i den föregående krisen. Men inte i något fall som är känt i historien har den första skapande impulsen (ideellt, organisatoriskt) utgått ifrån dem (fackföreningarna föregriper *ingen* ny kultur). Även den politiska arbetarrörelsen grundades av f d borgerliga intellektuella, vilket inte på något sätt utesluter att de mest aktiva proletära elementen tidigt spelade en egen roll i de socialistiska partierna och påverkades att själva bli intellektuella. Det kan heller inte förnekas (men det har betonats tillräckligt) att den moderna arbetarklassen i många viktiga avseenden skiljer sig från de tidigare utsugna klasserna. Ändå gäller det allmänt att de arbetande massorna i historien till största delen presterar den kvantitativa ackumulationen.

Därför är bildandet av ett nytt historiskt styrkeblock alltid en \ formering av en *strukture-rad* organism, där *flera* element i det gamla samhället kombineras till en ny kvalitet. Så var det också i vår" revolution. Det var inte "förbundet" mellan elementen som var det avgörande, utan det var ledningen som stod över dem. Det är helt osannolikt att en förtryckt klass från det gamla samhället, som dittills i sin reella livsprocess i stor utsträckning uteslutits från den nämnda syntesen, *ensam* konstituerar en ny typ av samhälle. Det händer heller ingenstans. Om det ändå skulle ske, så måste den helt säkert gå igenom en grundläggande, inre klyvning dvs åtminstone frambringa ett nytt skikt. Vi har ju en högkomplex teknik och organisation av reproduktionsprocessen framför oss, som över huvud taget inte berörs på allvar enbart genom politiska förändringar. Men där finns under- och överordningsförhållanden av de mest ingripande slag, materiellt införlivade liksom psyko-fysiska kravskillnader av yttersta spännvidd.

Däriigenom är vårt samhälle skiktat, och det naturligtvis långt utöver det fysiska och intellektuella arbetets enkla uppdelning.

För länge sedan, när det första schamanistiska prästerskapet började göra det medvetna skiktet i det sociala livet institutionellt självständigt, har det alltså i dess inre skett en mångsidig differentiering. Numera ser man en mycket stor del av befolkningen i de moderna industrisamhällena åtminstone formellt syssla med verksamheter som inte engagerar och utvecklar människan som fysisk naturkraft, utan snarare berör det specifika organ som genom hennes speciella organisation ger en privilegierad ställning i naturen. Största delen av det intellektuella arbete som presteras i vårt samhälle är ett resultat av den tekniska arbetsdelningen inom produktionen och informationsbehandlingen. En ingenjör och ekonoms genomsnittliga verksamhet *framstår* inte som en underordnad funktion för den härskande klassen, såvida detta inte innebär något annat än en förmedling av själva produktionsprocessen hur litet denna uppgift faktiskt låter sig delas upp!

Till sitt ursprung är det intellektuella arbete vi i dag finner så minutiöst uppdelat, samhällelig ledningsverksamhet. Men i en utvecklad civilisation förhindrar begreppsparet kroppsligt och intellektuellt arbete till och med en analys, och i vår samtid mer än någonsin. Det mesta av intellektuellt arbetets massa utfördes redan tidigt inte av det

egentliga högre skiktet eller klassen själv. De orientaliska prästernas och despoternas lägre skriv- och räkenskapsämbetsmän fick visserligen sitt underhåll av merprodukten, men deras lön uppgick inte ens till en bråkdel av det hierarkins toppar förbrukade (de hade visserligen en byråkratisk karriär framför sig). Under antiken trängde det intellektuella arbetet in så långt som till slavernas klass. De grekiska slavdrivarna överlät även uppsikten över arbetet åt sina förvaltare och tyckte inte att det var något för dem personligen att ansvara för. Det de huvudsakligen förbehöll sig själva – utöver sinnenas njutning – var enligt Aristoteles statsaffärer och filosofi, just den sociala syntesens sysselsättningar.

Det gäller alltså ett elementärt, tidigt förhållande, hur ”modernistiskt” jag än vill formulera det här: Det organisatoriska behärskandet av Kooperationens arbetsdelning är *från början ett informationsproblem, medvetenhetsstrukturens problem* som framträder som förhållanden mellan personer. Arbetsdelningens hierarki uttrycker institutionellt de informationella kopplingarnas hierarki, och hela denna apparat återspeglar till syvende och sist den materiella reproduktionsprocessens uppdelning i behandlingsnivåer, kombinationsformer och -grader samt informationsbehandlingsprocessens nödvändiga inre arbetsdelning. Alla individer som deltar i Kooperationen förfogar också över medvetenhet som naturkrafter, men alla deltar inte huvudsakligen i denna egenskap.

Makt, utsugning och alienation är begrepp, vilkas reella innehåll, åtminstone i sin kärna, är ett och detsamma just mot denna allmänna bakgrund. Det gäller alltid att mer eller mindre stora andelar av det delade och enskilda konkreta arbetet som utförs av producenternas massa sammanfattas i namnet av ett särskilt gemensamt intresse, som därför finns förkroppsligat i ett speciellt klasssubjekt, så att detta koncentrerade objektiverade arbete blir ett medel för att kommandera det levande arbetet – med det totalt sett uppnådda syftet att kvantitativt och kvalitativt öka dessa främmande rikedomar. Oberoende av den konkreta formen och oberoende av graden av parasitism vid den sociala maktens pol (måtte denna för historiska ögonblick gå mot noll!) består utrustningen och förtrycket i att beröva producenterna deras bestämmande- och förfogandemakt över villkoren för deras materiella liv, så att deras sociala och inte sällan till och med deras biologiska existens som individer ligger i händerna på en till sitt väsen obegriplig, faderlig ödesmakt.

Har de arbetande massorna i de ”socialistiska” länderna något som helst positivt inflytande på de beslut som rör deras materiella och därmed definitiva öde? Har de något inflytande på besluten om proportionen mellan ackumulation och konsumtion, mellan krigs- och fredsproduktion, mellan bostadsbygge och monumentalbygge, mellan kostnaderna för utbildning och kostnaderna för maktens propagandistiska självförverkligande, mellan kostnader för kvinnans befrielse från hushållsarbetets slaveri och kostnaderna för säkerheten för ”samhällets förtroendevalda”? Naturligtvis inte. Tillfrågades de respektive folken om man skulle föra krig för en obebodd Ussuri-ö och intervensera militärt mot den socialistiska förnyelsen i Tjeckoslovakien? Definitivt inte. Det existerar bara en negativ, indirekt kontroll på grund av risken för spontana massuppror, som, om de inträffar, indikerar totalt misslyckande för de makthavande *inom ramen för deras eget värderingssystem*. Slutligen visar de att den politiska överbyggnaden har kört fast i den gamla arbetsdelningens onda cirkel, vars koncentrerade uttryck den utgör.

Utan tvivel får kritiken av den reellt existerande socialismen sin starkaste impuls genom provokationen från den statsmakt som har fastnat i den bestående arbetsdelningen *för att konservera denna*. Men för att kunna bli konstruktiv får kritiken beträffande denna utslagsgivande punkt på inga villkor inskränka sig till förtal. Enbart politiska förändringar skulle ensamma över huvud taget inte förbättra de realiteter som skapat den nuvarande ordningen och förorsakat dess utslitning. Vi måste veta hur den rådande samhälleliga arbetsdelningen på den moderna industrialismens nivå framstår, det vill säga, vari dess väsen består och hur den reproducerar sig. Annars inskränker vi oss till slut till att enbart

upprepa det i och för sig illusoriska kravet om att varje kokerska borde lära sig regera staten, trots att hon ju normalt sett – som kokerska, om hon skall förbli det – helt enkelt inte kan lära sig det.

För vad innebär det att regera staten, om den först (enligt sin arkaiska härkomst) som sist (bortom det privata ägandet av produktionsvillkoren) utgör arbetsdelningens aktiva överbyggnad och formen för dess organisation i hela samhället, dess sekundära, till sin substans *intellektuella, informationella* modell? Driven med arbetsdelningens princip återspeglar den (staten) på sina olika plan och grenar hela den sociala reproduktionsprocessens struktur. Senare kommer också den tekniska arbetsdelningen med avseende på näringsgrenar och sysslor inom företagen att bli ett problem – dvs förhållandet mellan specialisterna, deras ömsesidiga horisontella disponibilitet osv.

För närvarande gäller det den avgörande vertikala arbetsdelningen, tendensen till en polarisering av samhällets arbetarkollektiv genom en tvådelning av den materiella reproduktionsprocessen i en ämnesenergetisk och en informationell process som i överordnad ställning styr och reglerar den första.

Reglernivåernas hierarki är den struktur av informationssystem för reglering av komplexa sammanhang respektive system som upptäcks genom cybernetiken. Den tänkta helheten för en reglerad process på flera plan – och den samhälleliga Kooperationen har sedan civilisationens början varit ett företag på flera plan – uppnås bara på toppen av den informationella hierarkin. Endast där existerar formellt (informellt kan ju en del hålla sig underlättade i vissa fall) en fullständig medvetenhet om respektive processer. Därför kan inte – vilket jag här vill slå fast i förväg inför diskussionen i tredje delen – den kommunistiska rörelsen ensam konstitueras sig utanför respektive över den omedelbara produktionen, utan *som helhet* på toppen av den pyramid som informationellt förmedlar ämnesomsättningen med naturen och den sociala processen. Människorna i det kommunistiska samhället kommer att handskas med material och behandla information, på vilket koordinationsplan det vara må, vid vilken given tidpunkt som helst. Vad det gäller är att de socialt varken kommer att underordnas under ämnesomsättningen med naturen *eller under informationsbehandlingen*. I den omfattning det levande arbetet griper in alltmer koncentrerat på den informationella processen, kommer denna i uppgörelsens medelpunkt.

Den avgörande ledningsfunktionen är planeringen. Med reproduktionsprocessens tilltagande komplexitet blir denna alltmer ett centralt element inom alla dessa reglerkretsar och framför allt för folkhushållningssystemet som helhet. Om planen dirigerar det nationella näringslivet, eller till en början åtminstone dess så kallade ordregivning, då visar den i den rollen de nya förhållandena positivt som ickekapitalistiska respektive protosocialistiska – om de traditionella utsugarintressena inte har någon del i kontrollen. Planen är absolut nödvändig så snart utvecklingens riktning, tillväxttakten och produktionens proportioner beträffande hela samhället inte längre utformas empiriskt genom marknadsmekanismen. Samhällets behov, vilka under kapitalismen bestäms av efterfrågan, måste översättas till ett planmässigt behov, varvid naturligtvis de begränsade medlen spelar en roll vid tillgodoseendet av dem.

Den egentliga planeringsuppgiften verkar vid första anblicken vara att beräkna mallar för att säkra proportionaliteten i den massa av bruksvärden som totalt måste tillverkas (inklusive tjänster i vidaste mening). Detta arbete med sina förutsättningar i registreringen (resp sökandet) av primärdata tar också upp lejonparten av planeringsarbetet på alla plan i hierarkin. Det är ett oerhört spel med siffror att två till tre gånger om året räkna igenom tillverknings- och prestationsstrukturen (planeringsutkast, plan, preciserad plan, plan-korrektur) för den mängd av positioner den är uppdelad i och de olika näringsgrenar och -enheter den är fördelad på. Beräkningarna utförs ”materiellt” (dvs efter mängd, t ex styck),

finansiellt och tidsmässigt och åtgången på arbetstid, maskiner och material för detta kalkyleras. Vetenskaplig, som den gör anspråk på att vara, är vår planering, åtminstone i princip, just beträffande sitt metodiska sätt att säkra proportionaliteten. Man kan förutsätta att det räknas "lojalt", dvs matematiskt riktigt, till andra siffran bakom kommat, i den bokhållaranda som gör vår ekonomi så i detalj inrutad. Med de moderna räknemaskinerna utgör beräkningen av folkhushållningens ekonomi även med avseende på kraftförbrukningen ett problem som i princip är möjligt att lösa, så snart skedet för anpassningen till den elektroniska databehandlingen har klarats av. I så måtto verkar ingenting stå i vägen för närmandet till Webers idealtyp för opåverkad och effektiv byråkratisk ledningsorganisation, som utgjorde den hemliga strävan för den "marxistisk-leninistiska organisationsvetenskapen", salig i åminnelse. Men var slutar då planeringens vetenskaplighet? Vid sina premisser, alltså innan den börjar. Dessa premisser, jag menar prioriteringar och preferenser, som ingår i utarbetandet (av planen), kan inte alls bestämmas vetenskapligt-objektivt så länge det finns antagonistiska intressen i ett samhälle. Dessa finns i och med den ojämna fördelningen av de knappa existens- och njutningsmedlen samt framför allt den ojämna fördelningen av utbildning och arbete som medel för självutveckling och tillägnande av kultur. Och den byråkratiska intresseutjämningen *uppiifrån*, vars viktigaste instrument är planeringen, kan visserligen dämpa ett överskott på vissa isolerade intressen, temporärt förvränga krafternas "naturliga" parallellogram men den reella differentieringen gör sig ändå gällande!

Men framför allt ligger det i den hierarkiska arbetsorganisationens väsen för hela staten att med de olika nivåerna i den egna apparaten skapa en ny, vertikal allt genomsyrande uppbyggnad av intresse motsättningar. Det yttrar sig inte bara däri att varje djupare plan begränsas starkare beträffande sin administrativa kompetens än vad som är bra för dess levande förmåga att fungera, utan det har också djupgående ekonomiska konsekvenser. Varje högre plan tar sina medel för sina tunga projekt" (se t ex tilldelningen för DDR:s huvudstad på bekostnad av alla övriga distrikt) och andra behov från de allmänna fonderna innan bokslutsronderna inleds och därmed drabbas de underordnade av rödpennan. De normala basenheter, som fränsett detta måste uppfylla sina år för år rutinmässigt ökade planer, har svårt att bibehålla nivån på produktionsvärdet. Ett stort antal kommuner och företag blir helt enkelt ekonomiskt oförmögna att tillgodose elementära reproduktionsbehov enligt normal standard hos sin befolkning respektive hos sina anställda. Slöseri och knapphet på materiella resurser för planen går hand i hand. Inom sektorn för tjänster och service offras, eller bortrationaliseras, också delvis direkt civiliserande substans. Eftersom planerna som helhet alltid är ansträngda och endast med nöd och näppe säkrar proportionaliteten, visar sig de tunga projekten som säkra medel att störa hela processens ekonomiska jämvikt och därmed permanent belasta arbetsförhållandena för de arbetande massorna (t ex med övertid och extraskift som sedan länge blivit oundvikligt för att kunna uppfylla planen). Villkoren för uppfyllandet av planen tilldelas i mycket större utsträckning basplanen än detta har motsvarande inflytande – bortsett från dennas motspel med oupptäckta reserver på basplanet vilket heller inte bidrar till en ekonomisk resursanvändning. Särskilt en ingenjör, i sin egenskap av tekniker och teknolog, har knappast något inflytande över detta och styrs därför mer in på de byråkratiska kanalerna för beslutsfattande än på praktiska förändringar.

Engels hänförde omedelbart förekomsten av särintressen som manifesteras vertikalt till lednings- och organisationsproblem under den gamla arbetsdelningen. "Samhället", skrev han till Conrad Schmidt (MEW 37/490) "frambringa vissa gemensamma funktioner det inte kan undvara. De människor som utnämns till dessa bildar en ny gren av arbetsdelningen. De får därigenom ett speciellt intresse även gentemot sina befullmäktigade ombud, de blir självständiga gentemot dem. . ." redan under primitiva förhållanden. Hur mycket

mer måste detta inte gälla ett jättelikt korporativt förbund för informationsbehandling, som det som byggs upp kring dagens nationella planeringsarbete. Det är inte samhället, utan den statliga byråkratin som är planen subjekt i den reellt existerande socialismen.

Vilka "särintressen även gentemot sina befullmäktigade ombud" har den planerande stats- och näringslivsbyråkratin? Vilka särintressen *måste* den nödvändigt ha – närmare bestämt om man bortser från rivaliteten mellan dess olika plan och grenar liksom från det att enskilda funktionärer tillskansar sig oberättigade fördelar? Dessa gemensamma särintressen för byråkratin, representerade i apparatens topp, är inte lätta att se eftersom de alltid utgör baksidan av de objektiva kraven som rättfärdigar byråkratin som subjekt i planeringen. De hänger oskiljaktigt samman med dessa krav, eftersom just tillvaratagandet av de allmänna intressena utgör planeringens speciella uppgift. Detta är *statsintressenas* sida av skillnader och motsättningar till de samhällseliga intressena. De bestämmer *i grunden* det sätt, på vilket de samhällseliga intressena framträder i planen och är därför urskiljbara i de enskilda besluten endast när man frågar efter de outtalade *premisserna*, och det djävulska ligger här för det mesta *inte* i detaljerna.

Speciellt i folkhushållningens dimension som helhet seglar de byråkratiska intresseformlerna lätt oupptäckta under det gemensamma intressets flagg. Låt oss titta litet närmare på detta!

Kräver kanske inte ökningen av folkets välbstånd på lång sikt en så *stor ackumulationskvot* som möjligt, en så *stor tillväxt* som möjligt av nationalinkomsten? Ackumulationen av merprodukten har hittills varit *den* progressiva ekonomiska funktionen. Men samtidigt utgör tillväxten centralmaktens egentliga domäner. Vidare är den instrumentet och legitimationen för dess *näringspolitik*, där det inte bara gäller att balansera proportionaliteten, utan också åtnjutandet, utbyggnaden och säkrandet av den egna makten inåt och utåt. En ökad tillväxttakt kan alltid lätt användas för större bekvämlighet för regeringen och regenterna. Den maximala produktionens politik, som alltid går vidare under olika beteckningar, får dessutom effekt som källa för irrationell helhetsförbrukning av levande och förtingligt arbete.

Är inte en *koncentration av investeringarna* på tunga projekt mycket bättre än en uppsplittring på många mindre objekt? Den frågan kan man inte längre besvara utan vidare, eftersom det inte minst gäller *vilka* objekt man koncentrerar sig på och *vilka* områden man försummar. Man kan t ex driva personbilsproduktionen för privat och byråkratiskt bruk framåt, men man kan också rekonstruera trafiken och infrastrukturen över huvud taget. Men överallt där utdelningen på insatserna flyter tillbaka för långsamt eller inte alls i form av varuproduktion, investerar man på allvar först när disproportionerna blivit alltför uppenbara. En stor anslagskoncentration blir inte nödvändig förrän för många tunga projekt drar med sig för många nya tunga poster. Under dessas förverkligande, som för det mesta fördyras, medan effekten blir mindre än beräknat, skär investeringarna ofta fortfarande djupare in i den löpande reproduktionsprocessen än man planerat, inte minst för att det nästan alltid krävs extra kapacitet för att hålla tidsplanerna, vilket måste dras av någon annanstans.

Vem vill vända sig emot att hela reproduktionsprocessen fungerar friktionsfritt och utan störningar och mot dess förutsättning, näringslivspartnerns *absoluta trohet mot planen*? Det handlar ju bara om att planen inte förutser några reserver för störningarna. Medan det ofta skulle vara lämpligt att "störa" planens genomförande till förmån för rationalisering, störs i stället rationaliseringen för att rädda produktionsplanen. Det är inte ens alltid den näringsekonomiska nödvändigheten, utan ofta bara den byråkratiska formalismen, som till varje pris då kräver att planen ska uppfyllas värdemässigt, med åsidosättande av sortiment, alltså bruksvärdesstrukturen, och kostnaderna. Plandisciplinen blir ett självändamål, ett

medel för underkastelse under den hierarkiska rangordningen.

Kan man planera, styra och kontrollera reellt utan en fullständig, tillförlitlig, tidtabellsenlig rapportering nerifrån och upp? Apparaten bemödar sig om en etik för avgivande av informationer! Men med hänsyn till intressekampen för förhållandet mellan pålagan enligt planen och reserver och för investeringarna ökar ständigt det centrala behovet av *kontroll*-informationer från basplanet. Hur mycket arbete slösas inte bort på grund av att samhället fortfarande fungerar antagonistiskt! Informationsflödet, som sätter igång en central institution med hela dess matris av strukturelement, går förbi de underordnade enskilda ledarna och når för det mesta omedelbart samtliga deras underordnade funktionärer. De funktionella organen på basplanet har för länge sedan fått reda på sin pålaga av sina överordnade förvaltande organ, innan de informeras om den av ledningen för sin egen enhet. Med åren ökar denna metod ytterligare i rationalitet, eftersom de formellt ansvariga ledningarna inte längre behöver känna sig ansvariga för proportionaliteten i sin egen kraftinsats. Basplanets alltför begränsade situation, de lägre funktionärernas inriktning på byråkratisk disciplin istället för på industriell och ekonomisk framgång får naturligtvis motsatsen till en intensifiering som följd.

Är det inte uppenbart att man oavslåligt måste kvalificera, förfina, *perfektionera apparaten*, som ju ändå allting på ett eller annat sätt är beroende av, med hänsyn till dess kännbara brister? Men sådana strävanden resulterar inte minst i att byråkratins intresse av sin existens, sitt bevarande och sin expansion kommer till uttryck och utmynnar i att apparaten oupphörligt växer och äter upp en mycket stor del av produktivitetstillväxten. Den inre lagbundenheten i apparatens sociala liv når allt större inflytande på definitionen av de samhälleliga intressena. Socialismens så kallade ekonomiska grundlag är i det sammanhanget ännu en täckmantel som mycket kan döljas under. "Statens roll" växer verkligen högst påtagligt: Det finns inget område där den reellt existerande socialismen gör större framsteg än i byråkratiseringsprocessens bredd, djup och mångfald.

Som man nu kan se av allt detta utgör subjektivismen en nödvändig följdforeteelse till en till formen vetenskaplig planering som grundar sig på en dikterad *intresseutjämning uppifrån*. Centralmakten, som förhindrar varje autentiskt uttryck för de olika särintressena, som korsar varandra i samhället, kan bara genomföra integrationen som ett substitut i en handling som är ytlig för de reella intressegrupperna och inte deras egen handling. Och till grund för detta kan den bara lägga sina egna särintressen. Subjektivismen har alltså två källor som överlappar varandra i besluten: de egna särintressena, som centralmakten utgår ifrån, och en bristande kännedom om de samhälleliga behoven, som den pga strukturen inte kan ta upp i adekvat form. (Den sistnämnda bristen har rätt sitt uttryck i en institution som ska kompensera den långa vägen till insikt om den tröga hierarkiska apparaten och spara den korta vägen över att föra ut intresset i det offentliga livet: Parti och regering vill genom samma enkätsociologi, som i väst har visat sig vara en förstärkare av den härskande ideologiproduktionen, få reda på samhällets önskemål, var skon klämmer på den oundviklige "lille mannen". I själva centralkommitténs apparat har man inrättat ett institut för opinionsforskning. På ett mer handfast sätt kan man knappast dokumentera att det i själva verket inte alls finns något fungerande parti, utan bara en apparat över en förvaltat medlemskår. Det mest anspråkslösa lilla minimum av äkta kommunistisk aktivitet och demokratiskt samhälleligt liv skulle göra dessa torftiga forskningsförsök överflödiga liksom kassaskåpen man låter resultaten försvinna i.)

Varje protosocialistiskt samhälle har upplevt ett flertal exempel på att ekonomiska beslut fattats "subjektivistiskt" – ibland till och med utan att döljas tillräckligt rationellt – ("subjektivistiskt" lyder den officiella facktermen sedan palatsrevolutionen mot Chrusjtjov, för underordnandet av samhällets ekonomiska behov under rivaliserande byråkratiska grupperingars särintressen. Ner till de enskilda industrigrenarnas plan, ja på

företagsnivå uppstår ideligen situationer då ”pengar inte längre spelar någon roll” för att rätta till ett fel eller dölja det så länge, tills ansvarigheten inte längre kan lokaliseras, eller för att hålla tidsplanen för någon modern Potemkin-by. Samhället har i det avseendet all anledning att misstänka att det byråkratiska ”systemet för den organiserade ansvarslösheten” (en mycket träffande formulering av Andras Hegedüs) blir lika kostsam som den kapitalistiska anarkin. Apparaten styr och ställer med den merprodukt de arbetande massorna har producerat på ett sätt, så att man med hänsyn till det uppenbara slöseriet med nationalinkomsten på olika nivåer ideligen kan höra det cyniska rättfärdigandet att man vet om fall då ”helt andra summor kastats i sjön”. Förblindelsen går ibland så långt att den utvecklar en egen stolthet över ”att den socialistiska ekonomin ändå inte bryter ihop”.

Ändå är det bara i sensationella fall de ”subjektivistiska” extraturerna, det uppenbara missbruket av byråkratisk auktoritet förorsakar förlusterna. Ett sådant byråkratins misslyckande som i Polen i slutet av 1970 utgör en *ständig* fara som finns inskriven i systemet. Därför är den officiella kampen mot ”subjektivismen” en ständig nödvändighet. Den är helt enkelt en fråga om att makten ska kunna upprätthålla sig själv, och därför är den verkligen allvarligt menad. Om man alltför ofta måste sätta det på prov slits syndabocksmönstret, och en vacker dag skulle till och med det tålmodiga sovjetfolket kunna komma på tanken att det inte är jordbruksministrarna och deras rang i politbyrån det beror på om skördarna ökar eller minskar. Det beror inte på toppens dåliga vilja, utan på den byråkratiska principens oduglighet när näringslivet i växande omfattning och med växande differentieringsbarhet i ackumulationen uppvisar en tendens till stagnation.

Beträffande Hegels oro för ”säkrandet av staten och de regerade mot *missbruk* av makten från myndigheternas sida”, där den hierarkiska uppbyggnaden själv borde vara korrektiv, påpekade Marx sarkastiskt: ”... som om inte hierarkin vore det största missbruket och ämbetsmännens personliga försyndelser inte alls skulle kunna jämföras med deras *nödvändiga* hierarkiska försyndelser; hierarkin bestraffar ämbetsmännen såvida dessa syndar mot hierarkin eller begår en synd som är överflödig för hierarkin; dessutom låter sig hierarkin svårligen övertygas om synder bland de sina. . . Var finns då skyddet mot 'hierarkin'? Det minst onda upphävs i så måtto av det större onda att det försvinner” (MEW 1/255). Kampen för en ren förvaltning kommer naturligtvis ändå att ha sin betydelse och vara desto mer angelägen ju mer asiatisk tradition ett land har haft före revolutionen. Men i de industriellt framskridna länderna, där det oftast också finns en nedärvd etik riktad mot korruption av ämbetsmännen måste den mer allmänna blicken flyttas från de små synderna till de stora synderna, som finns i och med *existensen* av en utifrån okontrollerad byråkrati.

Sammanfattningsvis kommer man fram till slutsatsen att våra länders institutionella överbyggnad i sin konkurrens med motståndarnas statsmonopolistiska etablissemang otillräckligt strävar mot specifika socioekonomiska mål *därför* att den *korporativt står mot* det protosocialistiska samhället. Här som där gäller det ”ekonomisk tillväxt”, dvs att öka den merprodukt man kan förfoga över som bevis och socialförsäkring för den egna förmågan att styra. Självklart har massorna en viss del av detta på industrialismens nuvarande nivå, med vilken de *kvantitativt* kan *kompensera* sin förlängda subalternitet. Konsumtionen av materiella varor rullar här som där med historiskt sett relativt kort fasförskjutning.

Den reellt existerande socialismens härskande partier är till följd av den ursprungliga underutvecklingen i de flesta länder som tillhör den, helt visst ”mest socialistiska” där de åtminstone kvantitativt och i gynnsamma fall även strukturellt driver produktivkrafterna framåt. Men det finns inte längre något långsiktigt perspektiv för detta, och den mänskliga frigörelsen står långt efter sin tid i förhållande till de möjligheter som ges med de materiellt-tekniska medlen. Egentligen förhåller det sig precis så som Marx alltid påstod: att socialismen som materiell rörelse endast kan fortskrida synkront med upphävandet av den gamla arbetsdelningen. Den kan bara utgöra praktiken för producenterna (och

konsumenterna), inte för någon politisk ledning som är isolerad från dem.

6. Samhällsskiktningen i den reellt existerande socialismen

Klasser är både reellt och begreppsmässigt en produkt av de samhällsformationer, där det sociala sammanhanget samlats i för tiden typiska privatägares händer, som monopoliserat arbetsförhållandena under sin ledning. För närvarande är detta egentliga klassamhälle på väg att helt lösas upp i hela världen, inte minst i de klassiska kapitalistiska länderna. Självklart existerar fortfarande de för kapitalismen karaktäristiska klasserna där, på ett liknande sätt som, låt oss säga, feodalsamhällets klasser och ständer existerade på 1830-talet i Tyskland. Därför är tolkningarna av de senkapitalistiska förhållandena som ensidigt inriktas på skiktningssmodeller av samhällsstrukturen hycklande så tillvida att de bagatelliserar kapitalförhållandets fortsatta existens. Men det räcker heller inte längre att beskriva denna verklighet enligt klasstrukturens traditionella kriterier.

TABELL 1

Funktionsnivåer för det samhälleliga arbetet som helhet	i ämnesomsättning med naturen (reproduktionsprocessens tekniska sida)	i organisationen av den mänskliga samverkan (reproduktionsprocessens sociala sida)
5. Analys och syntes av naturens och samhällets helhet	Val av utvecklingsmål och -vägar, utlösande av motsvarande aktiviteter på grund av värdebedömningar av de mänskliga behoven i den givna samhällsgemenskapen	
4. Skapande vetenskapligt specialistarbete	Utforskning av naturprocesser för utökat tekniskt herravälde över naturen	Utforskning av samhällets processer för utkast till strukturförändringar i styrningen och regleringen av den sociala samverkan
3. Reproduktivt vetenskapligt specialistarbete	Styrning och reglering av den sociala samverkan; fostran och utbildning av mänskliga anlag	Styrning och reglering av teknologiskt behärskade naturkrafter och -processer
2. Komplicerat empiriskt specialistarbete	Omformning av ämnen i naturen; övervakning av processer i naturen med insikt i lagbundenheten och/eller (med)-ansvarig styrning av respektive särskilt arbetsmoment	Omformning och förmedling av informationer
1. Enkelt schematiskt del- och hjälparbete	Ingripande av människans fysiska (psykofysiska) energi som "dresserad naturkraft"	
	i produktions-, transport- och materiella serviceprocesser	i förvaltning, räkne- och databehandling samt kommunikationer

A. Arbetsfunktionernas hierarki

B. och motsvarande medvetenhetsstrukturer

1 Enstaka erfarenhetsmässiga kunskaper för elementära sysslor vilka en gång i tiden de enkla samhällenas integrerade liv byggde på (inkluderande alla högre funktioner ouppdelade) vilka numera reducerats till isolerade hjälpfunktioner i den allmänna reproduktionsprocessens mest skilda sfärer.

2 Systematiserade, yrkesspecifika och allmänneliga kunskaper som bygger på erfarenhet i produktion och förvaltning.

3 Tillämpad enstaka vetenskap i teknologi, ekonomi, medicin, pedagogik, styrning och ledning osv.

4 Enstaka natur- och samhällsvetenskaper som aktiva strukturer för abstrakta, systematiserade lagkunskaper.

5 Motivation utarbetad till färdiga ideologier och mentaliteter i form av filosofi, konst och politisk strategi.

Men *de (nya) drag* inom samhällsstrukturen i de senkapitalistiska industrisamhällena, som mer eller mindre signifikant kan beskrivas som skikttningsmodeller, har allihop en i hög grad besläktad motsvarighet i den reellt existerande socialismens länder. Det har de helt enkelt av den anledningen att de mer omedelbart än de traditionella klasskännetecknen uttrycker produktivkrafternas nivå. Vår samhällsstruktur är helt enkelt de moderna produktivkrafternas subjektiva sätt att existera och därför utgör skikttningsmodellerna hos oss en mycket lämpligare beskrivning. Den är arbetarkollektivets samhällsstruktur som helhet, och är alltså redan bortom den kapitalistiska. Om vi ser på karaktären av de arbetsfunktioner människorna precis som tidigare måste indelas i på ett annat sätt, utifrån synvinkeln av den *vetandes hierarki* som krävs för dess utförande, får vi ungefär följande schema (tabell 1).

Det är denna hierarki av arbetsfunktioner respektive medvetenhetsnivåer, som finns *inskriven* i det protosocialistiska industrisamhällets kvalifikationsberoende skiktuppdelning *på en bestämd historisk nivå för den samhälleliga arbetsdelningen*. Det är inte uppdelningen av arbetsfunktionerna och det de kräver rätt och slätt, som framkallar den sociala uppdelningen i skikt, utan detta sker först i och med individernas underordnade. Därvid är relationen mellan samhällsstruktur och produktivkrafter visserligen mer omedelbar (komparativ) hos oss än i senkapitalismen, men den är ändå inte omedelbar. Detta hänger just ihop med den fundamentala rest av maktförhållanden som behandlades i föregående kapital. Men det beror också på det "offentliga" arbetets utveckling mot självständighet och på den alltjämt inte övervunna existensen av en *särskild* agent för de allmänna framstegen. Den institutionaliserade avgränsningen mellan de olika sfärerna, som ständigt reproduceras genom hela den teknisk-ekonomiska politiken och utbildningspolitiken, den dominerande tendensen att binda och inskränka individerna på en bestämd funktionsnivå framkallar den pyramidformade organisationen av arbetarkollektivet som helhet inom den arbetsdelade produktions- och ledningsprocessen.

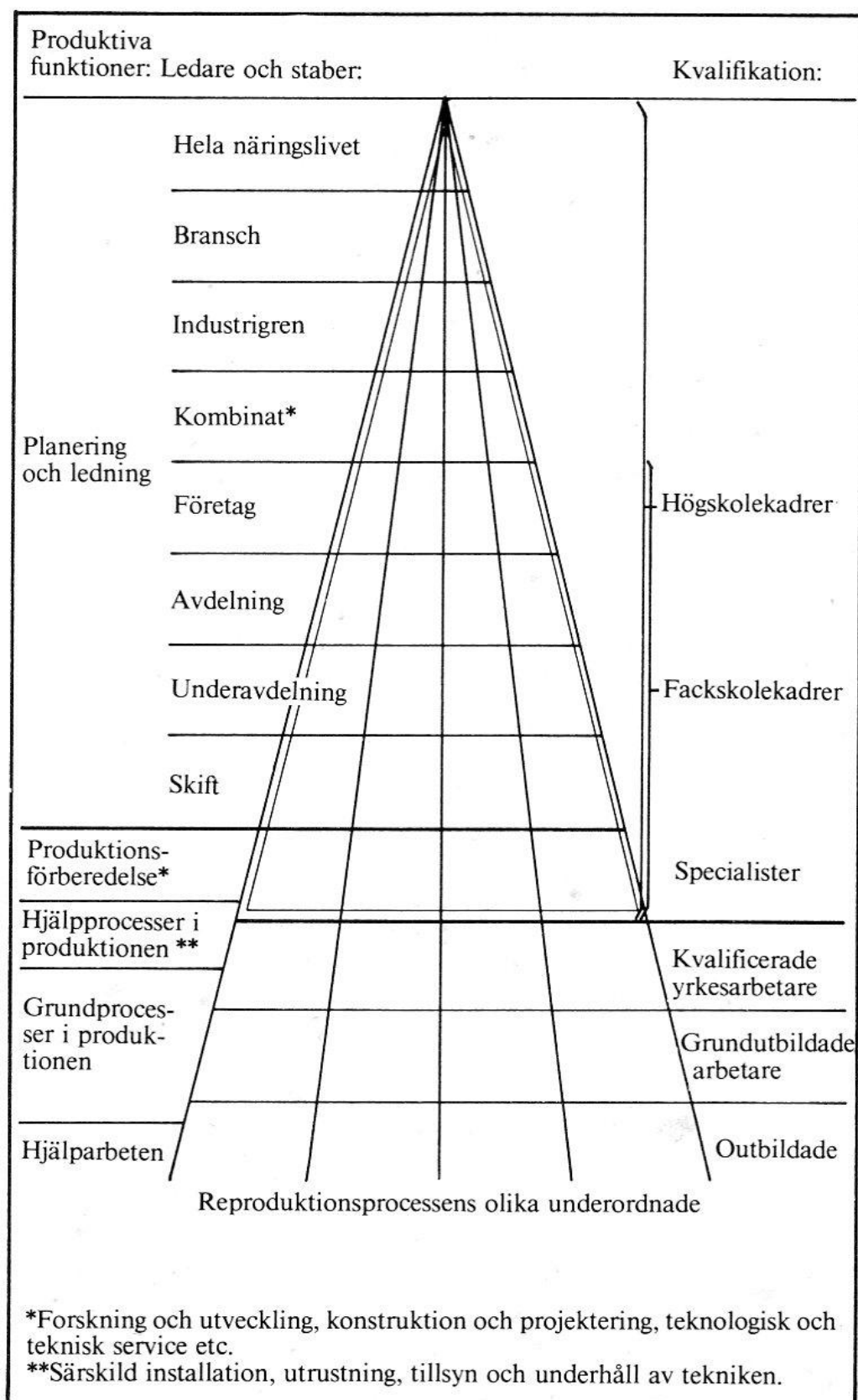
Det kan räcka med att anta en ytterst förenklad modell och utelämna mångfalden av områden inom den allmänna reproduktionsprocessen så länge. Följande schema skisserar samhällsstrukturen för det protosocialistiska industrisamhället i dess uppdelning enligt utbildningsgrader, ledningsnivåer, funktioner för reproduktionsprocessen och grenar av arbetsdelningen inom näringslivet (tabell 2).

Bortsett från två faktorer som inte medtagits här, nämligen teknikens överlägsna utvecklingsnivå i senkapitalismen å den ena och det relativa överskottet av kvalificerade krafter i våra länder å den andra sidan, sammanfaller strukturen helt med den som kapitalismen framkallat så länge man i vårt fall lämnar den speciella politiska överbyggnaden och i det andra kapitalförhållandets fortsatta existens utan avseende. Om man inte generaliserar de motsatta aspekterna för de båda produktionsförhållandena för en bestämd insiktsprocess, så pläderar man i själva verket för att framställa denna skisserade struktur som "naturnödvändig" och "evig", medan den i verkligheten *utgör den gemensamma historiska grunden för båda industrisamhällena och säkerheten för deras slutliga förening i socialismen*.

Låt oss först ta upp förhållandet mellan ledning och verkställande, och låt oss då läsa ett berömt och i vårt försvarstal väldigt omtyckt ställe i "Kapitalet" utifrån synvinkeln att

grunden för kapitalets specifika roll utgjorts av en mer allmän nödvändighet som gör sig gällande även i en annan form än den kapitalistiska, alltså utsugarnas ställföreträdare, låt oss säga: kan kalla in "ombud för kapitalisten som helhet".

TABELL 2

Marx skriver:

”Allt omedelbart samhälleligt eller gemensamt arbete i större skala kräver mer eller mindre direktion, vilken förmedlar de individuella verksamheternas harmoni och fullgör de allmänna funktioner som frambringas ur hela den produktiva kroppens rörelse till skillnad från dess självständiga organ... en orkester kräver en dirigent” (MEW 23/350).

Därefter talar han om denna lednings dubbla karaktär som å ena sidan nödvändig arbetsledning och å andra sidan en agent för kapitalets tillväxt. På ett annat ställe tillfogar han uttryckligen vid behandlingen av samma problem:

”Precis som överhöghetens arbete och regeringens allmänna inblandning i despotiska stater inbegriper båda delarna: både uträttandet av de gemensamma affärerna som framgår ur alla gemenskapsväsens natur och de specifika funktionerna som framkommer ur regeringens motsättning till folkmassan” (MEW 25/397).

Jag ska analysera det särintresse som specifikt tillkommer arbetsledningen hos oss, men jag antar redan här att detta (och inte bara detta) i stor utsträckning måste få analoga resultat beträffande förhållandet mellan ledare och ledda... Grundläggande är först och främst ”kapitalets största möjliga självtillväxt”, dvs de fonder som hos oss uppträder i form av statligt kapital.

Framför allt gäller detta investeringsfonderna, dvs byggnader och utrustning. Därför främjar man det erkänt ohälsosamma skiftarbetet just för de människor som *inte* har *något* offentligt – och ledningsarbete att utföra!

Detta resulterar även hos oss i ett förhållande av ömsesidigt tryck mellan ledningen och de verkställande. Detta försätter särskilt de undre ledande organen, speciellt verkmästarna, men även den teknologiska servicepersonalen, i ett permanent prekärt läge mellan de grundläggande intressena. Till följd av det faktum att arbetarna konfronteras med teknik och teknologi samt kraven på ekonomisk användning av material, maskineri och arbetstid i statskapitalegenskap respektive -funktion, betraktas *hela* den tekniskt-ekonomiska personalen *inklusive* specialisterna och till och med de enklaste förvaltningstjänstemännen med misstro och latent fientlighet. ”Tjänstemännen arbetar inte.” Den reaktionen är givetvis irrationell, men generellt sett är det rätt att hela denna personal (som jag har ramat in särskilt i tabell 2) representerar det förtingligade arbetets makt mot det levande som underkastas detta. Eftersom det fasta kapitalets roll endast fiktivt har ändrats hos oss, som Marx beskriver i exempelvis ”Grundrisse” (s 584 ff), kan det speciellt förklaras varför den egentliga skiljelinjen på företagen går mellan å ena sidan forskarna och ingenjörerna och å andra sidan maskinarbetarna – en skiljelinje skarpare än mellan verkmästarna och arbetarna.

Som Marx säger i ”Kapitalet” ”växer med omfattningen av produktionsmedlen som lönearbetaren konfronteras med som främmande egendom nödvändigheten av en kontroll över deras sakkunniga användande” (MEW 23/351). Man kan sluta sig till de verkliga egen-domsförhållandena genom den uppenbara nödvändigheten av en sådan kontroll i våra företag: våra arbetare behandlar i huvudsak inte fonderna på något annat sätt än de kapitalistiska lönearbetarna det förtingligade kapitalet. Så kan man även i den följande meningen sätta ”stat” istället för ”kapital”: ”Sambandet mellan deras funktioner och deras enhet som produktiv helhet ligger utanför dem, i kapitlet som förenar och håller ihop dem. Sambandet mellan deras arbeten framträder därför ideellt som en plan, men praktiskt som kapitalistens auktoritet, som en makt för en främmande vilja, som underkastar deras göranden sina syften” (Ebenda).

Det utbyte vi gör här har inte som mål att förneka eller suddas ut skillnaden mellan kapitalist och stat (som slutligen är något mer och något annat än den ”kollektive kapitalisten”). Utbytet skall bara betona en gemensam *grundstruktur för all* uppdelning.

Detta kanske blir särskilt tydligt om man erinrar sig ett något avsides men ändå välkänt exempel:

Förhållandet mellan dammgreven Hauke Haien och majoriteten i hans halvpatriarkaliska friesiska bykommun, som Theodor Storm berättar om i sin geniala novell om skimmelryttaren. Där möter man samma mönster som nu, och det framträder alltså konsistent bortom kapitalismen. Marx' beskrivning som riktas mot det för kapitalismen specifika har jag använt som mall för detta allmänna.

I den meningen ska vi citera följande som är intressant för den fortsatta tankegången: "Om därför den kapitalistiska ledningen till sitt innehåll är tveeggad på grund av det tveeggade i själva den produktionsprocess som skall ledas, vilken å ena sidan är en samhällelig arbetsprocess för tillverkning av en produkt och å andra sidan kapitalets tillväxtprocess, så är den till sin form despotisk. Med utvecklingen av Kooperationen i större skala utvecklar denna despotism sina egendomliga former. Liksom kapitalisten först blir förlöst av det manuella arbetet..., så överlåter han nu sin funktion att själv hålla omedelbar och ständig uppsikt över de enskilda arbetarna och arbetargrupperna till en speciell sorts lönearbetare (jag tillfogar här: kvarstår i sin funktion även när kapitalisten historiskt sett försvinner! R.B.). Liksom en armé kräver militära officerare, kräver en arbetarmassa som samverkar under samma kapital (och inte minst samma stats! R.B.) kommando industriella officerare (chefer, direktörer) och underofficerare (uppsiktsmän, foremen, overlookers, contre-mâtres), som under arbetsprocessen kommenderar i kapitalets namn. Arbetsledningen blir dess enda och etablerade funktion (MEW 23/251). Marx gjorde sedan i tredje bandet av "Kapitalet" (MEW 25/395 ff) en positiv värdering av denna arbetsdelning som till en början försiggick inom kapitalisten med hänseende till dess utveckling mot självständigt, speciellt lönearbete. Den gör kapitalisten produktivt sett överflödig, och det gamla förhållandet upplöses i den meningen att istället för kapitalisten anställer och betalar arbetarna tillsammans chefen.

Men vem vill förneka att det nu är cheferna som anställer arbetarna? Vem vill förneka att cheferna som är hierarkiskt förenade i staten, inför arbetarna framstår som enskilda individer?

Bilden av "kapitalets officerare" visar sig vara användbar för att bestämma den enkla arbetarens och kollektivbondens verkliga ställning i vårt samhällssystem. De är precis som tidigare "organiserade som soldater" (MEW 4/469) som Marx och Engels skrev redan i "Manifestet". Deras plats står inte bara metaforiskt nära den som meniga soldater har i olika trupper, där de på samma sätt är underkastade rangpyramidens ogenomskådliga funktion med dess många nivåer från underofficerare till armégeneraler och överbefälhavare. Beträffande *summan* av de underkastade individerna blir pyramiden smalare ju högre upp man kommer. Men över de spridda *enskilda* individerna verkar den vara en upp och nervänd trätt som brer ut sig mer och mer över dem från sfär till sfär. Varje högre nivå är en större himmel. Ju högre nivå, desto större stab. Den enskilde kan inte ens tänka på att ha omedelbar förbindelse med staten. Han når, som Kafka uttryckte det, alltid bara "lagens lägsta väktare". De små människornas mentalitet är i hög grad en återspeglning av detta sakförhållande.

Likt myteri i armén är i vårt förment socialistiska samhälle massuppror det enda sättet för de direkta producenterna att eftertryckligt påverka den allmänna marschvägen. I annat fall inskränks deras *initiativ* till att utföra order respektive genomföra beslut. Det är förhållanden fel om de tvingas till improduktiva och regressiva protestformer. Om det behövs något bevis på rättmätigheten i hela denna härledning så ska man inte söka den i teorin i första hand. Det mest varaktiga beviset levererade arbetarna i de polska kuststäderna i december 1970. Den nyligen upprepade konfrontationen, denna gång med en

mer flexibel ledning, underströk än en gång att man kan nå längre än den grundläggande situationen endast med en verklig förändring av systemet.

Vad arbetsdelningen inom den industriella lednings- och planeringsfunktionen beträffar måste jag återigen påminna om att den visserligen uppstått från grunder under kapitalismen – den tidiga industriella borgerligheten var ofta samtidigt också sina egna verk-mästare, bokhållare och försäljningsagenter –, men att hierarkiska ledningsfunktioner formellt sett jämförbara med den moderna näringslivsbyråkratin har existerat även under andra produktionssätt, och speciellt i den Ekonomiska despotin med ett likartat uttalat arbetsorganisatoriskt syfte.

Men förmanspyramiden har aldrig haft så många nivåer som nu, och speciellt den ledningsfunktionella överbyggnaden i reellt-socialistiskt statliga ekonomiska system har inte haft sin like i det förflutna, inte kvantitativt och därför heller inte kvalitativt.

Hierarkins systematik och antalet nivåer följer i huvudsak själva produktionsprocessens uppdelning. Ju närmare basplanet, desto större oberoende från produktionsförhållandena och inte minst från ledarnas godtycke.

Från skiftet ända upp till kombinatet är det för det mesta verkligen kombinationen av själva tillverkningsprocesserna som är verksamma med större eller mindre toleranser i ledningsstrukturerna. Redan frågan om hur många omedelbara producenter en ledare optimalt kan dirigera avgörs av karaktären på den arbetsprocess som skall genomföras. De producerande enheterna från företagen till hela näringslivet är utifrån den cybernetiska aspekten, aspekten för styrning och reglering som håller på att göra sig oberoende sedan civilisationens början, analoga med de biologiska organismer som ju också anpassar sig och reproducerar sig hierarkiskt reglerat. Ledningsnivåernas hierarki existerar objektivt som uppdelning av informationsprocessen, som förmedlar sambandet mellan delarbetena.

En given planering och ledning för hela samhället eller hellre hela staten kan endast innebära en "autonomi" för de så kallade del-respektive subsystemen i en snävt avgränsad bemärkelse, som kvalitativt innebär något annat än individernas krav på autonomi. Det industriella subsystemets autonomi ger möjlighet till bedömningar, men det är endast villkorligt ett fritt spelrum för den mänskliga självmedvetenheten. Här vill jag lämna frågan öppen huruvida det humanistiska kravet på autonomi för individerna är utopiskt – i vilket fall som helst hävdar det, alltsedan de gamla gnostikerna, hypotesen att den mänskliga individen skulle kunna kommunicera *direkt* med "Gud", med helheten, förstå och ta del i den. Detta har aldrig helt uteslutit – åtminstone inte bortom de mystiska höjdpunkterna – dess inordnande, dess egenskap som länk, som "subsystem" i ett mer inskränkt sammanhang. Det är helt enkelt den grundläggande olikheten mellan karaktären av "frihetens rike" och nödvändighetens rike, som framför allt gör sig gällande i produktionen.

Frågan om frigörelsen får inte ställas på det sättet som om uppgiften att upplösa ledningsstrukturen inom produktionen vore enkel. Den enda möjligheten är att leda människorna ut ur deras underordnade ställning i det moderna förbundsmaskineriet och på så sätt avlasta "*förvaltningen* av ting", *reglerandet* av produktionsprocesser från *herraväldet* över människor. (Jag betraktar här i första hand ledningsapparaten i dess roll gentemot produktionsprocessens omedelbart produktiva funktioner, inte beträffande dess inre motsättningar som i detalj bestämmer den byråkratiska ledningens profil.)

Ursprungligen konfronterades den ännu odifferentierade tidiga kapitalistiska ledningsfunktionen, som i det av Marx anförda exemplet om industriell produktion av synålar, med en i princip lika odifferentierad, dvs okvalificerad arbetare, som man direkt förutsatte skulle lära sig arbetet på några få veckor. Det vill säga var typen för en uttalat icke

sakkunnig eller konkret-historiskt sett en negation av hantverkaren. Denna typ utgör i dag understa skiktet bland arbetarna, där förutom en förskräckande stor andel kvinnor även en stor procent genetiskt eller miljöskadade människor finns samlade.

Men under tiden har en ny yrkesskala av aldrig tidigare skådad bredd och en egen skiktning utvecklats inom produktionen. Som jag ser det, är denna uppbyggd i fyra nivåer och beträffande den subjektiva faktorn har den sin topp i det tekniska *specialistskikt* (se tabell 2 ovan) som möter den övriga produktionspersonalen i dagens samhälle som en agent för en alienerande teknik och teknologi. Närmast dem står de yrkesarbetargrupper som arbetar utanför produktionens grundprocesser. Den romantiska kulturkritiken, som inte kommer loss från sin hemlängtan till hantverksarbetet som det enda meningsfulla, vet ofta inte att den moderna industrin, där bl a ändlöst många formdelar tillverkas och förbrukas, totalt sett torde sysselsätta ett större antal människor än någonsin tidigare enbart i specialhantverket verktygs- och formtillverkning, vilket som konkret arbete kan vara i högsta grad tillfredsställande. På ett liknande sätt är det inom specialmaskintillverkningen och på försöksavdelningarna. Även de mer begåvade yrkesarbetarna i den mekaniska verkstad som finns på varje företag får då och då tillfälle till skapande hand- eller maskinarbete. Dessa arbetare kontrollerar maskineriet åtminstone på sitt arbetsområde. De har alltså åtminstone en viss teknisk överblick och har därför en betydande handlingsfrihet pga att de inte direkt kan ersättas.

Monotoni härskar framför allt inom den egentliga grundproduktionen, inom tillverkningen, monteringen, testningen, förpackningen och lagringen av massartiklar. Där är arbetsplatserna sådana att de ofta inte alls kräver yrkesarbetare och där också från början de lägsta löneklasserna har inplanerats. Denna situation uppstår framför allt på grund av att verksamheterna är eller är på väg att bli mogna för automatisering.

Men medan det hittills handlar om en kvalitativ differentiering och specialisering som pågått sedan den neolitiska tidens övergång till bronsålderns civilisation, fast på ojämförligt större nivå, frambringar den moderna industrialismen i de *vetenskapligt*-tekniska specialisterna (i ordets vidaste bemärkelse till att börja med) en helt ny typ av producenter. De har visserligen också sina förelöpare hos de orientaliska, antika, medeltida byggmästarna och ingenjörerna. Men de har det aldrig i den meningen att det gällt ett relativt självständigt socialt samhällsskikt som är fast rotat i den allmänna arbetsdelningen. Civilisationen, som grundas på att de intellektuella förmågorna skiljs från den omedelbara arbetsprocessen, har via industrikapitalismen lett till en intellektualisering av den omedelbara produktionsprocessen, till att det manuella arbetet successivt har dragits ur denna.

”Förvandlingen av vetenskapen till en omedelbar produktivkraft” uttöms inte i teknologins naturvetenskapliga fundament. Detta utvecklades som en följd av den första industriella revolutionen genom det mer indirekta samarbetet mellan vetenskapsmän och mekaniker. En modern ingenjör, speciellt en högskoleingenjör, som utgör en förening av båda, är en exemplarisk nyckelfigur för den mogna industrialismen. Hans objekt är de komplexa maskinsystemen som vi skjuter mellan oss och våra arbetsobjekt i ämnesomsättningsprocessen med naturen. Ingenjörens arbete skapar de materiella förutsättningarna för att ”*vända upp och ner*” på grundproduktionen, på ett negativt sätt inom taylorismen och på ett positivt sätt inom automatiseringen och den elektroniska databehandlingen.

”Ingenjörarbete” är naturligtvis bara en generell metafor för hela produktionsförberedelsens komplex. Den sträcker sig från grundforskning i olika skeden över utveckling, konstruktion och projektering till den nya teknikens installation och reproduktiva skötsel. Dessutom skiljer sig den typ av specialister som befattar sig med hjälpfunktioner i ledningsstaben – t ex i samband med organisation och databehandling – sociologiskt och socialpsykologiskt allt mindre från teknikerna i trängre bemärkelse. Även den mängd av

ekonomen som inte deltar i de avgörande näringspolitiska besluten för sin producerande enhet står nära den typen. Jag utgår bara ifrån att ingenjören har en nyckelroll i produktivkrafternas nuvarande utvecklingsetapp.

Om man nu – och fortfarande med rätta under senkapitalismen – skall använda begreppet arbetarklass, så är ingenjören, den tekniska och ekonomiska specialisten, dess privilegierade representant. Han kan förhållandevis lätt flytta över till ledningen. Han har också möjlighet att dra sig tillbaka ur "etablissemangen". Det nya som har börjat hända sedan cirka hundra år tillbaka består å ena sidan i att de lägre ledningsfunktionerna är djupt inordnade i själva den materiella produktionsprocessen genom att administrativa anvisningar är förbundna med tekniska anvisningar och ingrepp. Å andra sidan genom specialisterna griper de omedelbara arbetsfunktioner som uppstår genom produktionsförberedelserna och -organisationen över i den administrativa sfären och dikterar avgöranden för ledarna. Specialistkåren – och detta måste absolut vidhållas trots motsatsställningen gentemot produktionspersonalens äldre skikt – utgör i sin egenskap av levande intellektuellt arbete ingen ny fraktion för arbetsdelningen inom *ledningsverksamheten*, utan inom *produktionen*. Och specialistkåren är böjd att underordna ledningsfunktionerna under sig, eller att åtminstone kontrollera dessa.

Den betalar visserligen tills vidare för detta med sin smygande byråkratisering eller åtminstone med sitt underordnande under de inombyråkratiska kontrollmekanismerna. Därför håller den tills vidare ofta en passiv distans till ledningen och visar synbar motvilja mot att överta ledande funktioner. Dessutom verkar naturligtvis också "ledningskadrernas" officiella indoktrinering och politiska förpliktelse fränstötande, då de ju inte bara ger lämpliga kandidater en odör av karriärism, utan även av mänsklig principlöshet. Dessa funktioner är alltså nästan helt och hållet förbundna med pålagan om medlemskap i partiet. Å andra sidan är det också alltför uppenbart att det i dag finns väldigt få, och i så fall för det mesta unga människor, som strävar mot medlemskap i partiet utan baktankar. Men det är en företeelse som till skillnad från den allmänna byråkratiseringstendensen kan försvinna redan genom en politisk förändring.

Ingenjörens arbete – och här far det inte finnas några illusioner – är i sig självt ännu inte något offentligt arbete, utan det är underordnat den extrema arbetsdelningen inom vetenskapen och tekniken. Och specialisten är i regel långt ifrån någon intellektuell i traditionell mening. Inte sällan står han lika långt från att vara "filosof" som kokerskan från förmågan att regera. Men genom att underkasta sig den vetenskapligt-tekniska specialistrollen har han förvärvat en *abstraktionsförmåga* – som verkar inhumant, "rent objektivt", dvs innebär en uppfattning av natur och teknik som icke-samhälleligt föremål med dess begränsning till mekanism, positivism och vetenskaplighet – och som även kan användas för subjektiv såväl som historisk reflexion. Därför befinner sig ingenjören potentiellt betydligt närmare "filosofin" än kokerskan, och den sociala motsatsen mellan specialistkår och den etablerade allmänna politiska och ekonomiska ledningen torde bli det progressivt verkande momentet under *nästa* skede i övergångsprocessen.

Jag betonar naturligtvis inte specialistkårens framträdande bland samhällets alla arbetare med syftet att frånta de direkta producenterna i botten på pyramiden de redan förekommande aktiviteter som innebär att de överskrider sina speciella roller i arbetsprocessen. Tack vare den mänskliga hjärnans universella naturliga anlag, och tack vare vårt fundamentala biologiska försprång som föregår möjligheterna till samhällsbyggande har ju inte ens de mest uttalade kast-, slav- och rasförtryckssystemen lyckats reducera den mänskliga subjektiviteten till enbart en arbetsfunktion. I dag existerar mer än någonsin dels redan aktuellt, dels latent ett *mänskligt kvalifikationsöverskott*, som under de existerande produktionsförhållandena principiellt inte kan frammanas respektive utnyttjas, utan istället är utsatt för ett ständigt reduktionstryck.

”Var med och planera, var med och arbeta, var med och regera!” dånar det ur högtalarna, och det betyder: Var och en bör visa sig mer anpassad till systemet på den plats han befinner sig. Så snart någon vill överskrida de existerande regleringarnas och institutionernas gränser, får han höra den verkliga regeringsstämman: ”Skomakare, bliv vid din läst!” Och detta på alla plan, inte alls bara i det politiska livet. Man måste tacka Edward Gierек för den ärlighet med vilken han sammanfattade våra samhällsproblem efter den polska decemberkrisen, till parollen: ”Ni ska jobba bra och vi ska regera bra!”

Den hittillsvarande, från klassamhället ärvda arbetsdelningen går just ut på att den övervägande majoriteten av individerna på ett avgörande sätt präglas och inskränks av ett tidigt förprogrammerat underordnande under en bestämd yrkesverksamhet och sedan på sin höjd passivt kan ta del i andra områden. Men allting beror på om en sådan realism framstår fatalistiskt och därmed revolutionärt. Kritisk och revolutionär kan denna realism bara vara om den betraktar den gamla arbetsdelningens herravälde varken som ett oföränderligt faktum eller dess övervinnande som en uppgift för ofödda generationer. Man måste återigen göra klart vad Marx menade med upphävandet av den gamla arbetsdelningen.

De ovetande kritikerna av denna ”marxistiska utopi” drar med förkärlek ut i fält mot den med inflationen av högt specialiserade sysslor på den mänskliga verksamhetens olika plan och områden som vapen. Bortsett från att integreringstendensen inom vetenskapen även främjar den *horisontella disponibiliteten* – helt och hållet till individernas förmån – gäller det inte alls att ge den ena eller andra fackmannen tillträde till så eller så många ytterligare specialområden på hans funktionsnivå. Det är inte mellan låssmeden och laboranten och inte heller mellan geologen och fysikern som främlingskapet är alienerande. Människor som är medvetna om de dialektiska strukturerna i filosofin, cybernetiken, matematiken och konsten kan principiellt göra sig förstådda beträffande vilket komplicerat problem som helst. De kan göra detta mer djupgående än som vore nödvändigt för likaberättigad social kommunikation, och det måste inte alls ha gjort dem oförmögna att skjuta en lastad skottkärra utan att välta den på vägen. Men det är just detta den härskande arbetsdelningen förhindrar, nämligen *vertikal universalitet*! Den förhindras i så hög grad att man kan observera hur t ex människor, vilkas utveckling under ungdomen och praktik i arbetet har gjort dem till yrkesarbetare, i medelåldern även med betyg från korrespondensstudier som de genomfört under svåra plågor, inte når ut över sin medvetenhets ursprungliga strukturnivå.

Över vårt samhälle står med stora bokstäver principen ”Av var och en efter hans förmåga, åt var och en efter hans prestation”, och samtidigt antar man i dess namn en plan som reglerar proportionerna för hur samhällets uppväxande medlemmar ska uppnå olika nivåer av prestationsförmåga och tillfredsställelse av konsumtionsbehov, mänskligt förverkligande över huvud taget. I Orwells satir ”Djurfarmen” kompletteras parollen på ladugårdsväggen, enligt vilken alla djur ska vara lika, senare med tillägget: ”Men några är mer lika än de andra”. För att komma till kärnan i den bitande korrigeringen måste man översätta den till ett språk som står ekonomin närmare. Då lyder den: Samhället (den mänskliga civilisationen och kulturen) tillhör alla, men några är mer samhällseliga än de andra. Tillägnandet av kultur är en fråga om *aktivt, medvetet deltagande* på dess olika funktionsnivåer och uttrycksområden. Och den som varje dag måste koncentrera sin energi på sysselsättningar som kräver en relativt låg nivå av medvetandekoordinering på ett isolerat område under åtta timmar blir med stor sannolikhet utesluten ur medbestämmandet på bredare basis. Detsamma gäller på högre nivå eftersom han inte får tillfälle att tillägna sig nödvändig differentierings- och abstraktionsförmåga, och sedan tillhör han i grund och botten samhällets förtryckta.

Undanflykten om att det är den naturliga fördelningen av anlag och talanger som återspeglas i individernas fördelning på olika sfärer i den reellt existerande socialismen måste

definitivt tillbakavisas. Skillnaderna i bildningsförmågan uppstår till största delen under barndomen, och särskilt den tidiga barndomen, som dikteras av den härskande arbetsdelningen och dess planerade reproduktion. Individuellt är det naturligtvis möjligt att höja sig över ett underordnat delarbets barriärer. Detta leder förr eller senare till att man får ett mer allmänt arbete, någon slags ekonomisk eller politisk ledande funktion, någon vetenskaplig eller konstnärlig sysselsättning. Detta gäller i samma bemärkelse som uttalandet om att varenda skoputsare kan bli en Rockefeller under kapitalismen – även om det nu är med en kvantitativt större chans för den enskilde. Inte heller i borgerliga samhällen finns det längre – åtminstone jämfört med förr – några direkta inskränkningar i tillträdet till syntetiska funktioner och utbildning till sådana. För övrigt härskade i det gamla Kina under Han-tiden juridisk jämställdhet genom att ganska breda befolkningsskikt kunde nå en byråkratisk karriär. Bönderna kunde konkurrera med adeln om examina. Problemet är alltså verkligen inte nytt. Det gäller här den subjektiva aspekten av ”tidens ekonomi”, och ”tid för utveckling av det mänskliga väsendets krafter”.

Det finns två mekanismer som hänger mycket nära samman som stoppar tillträdet till samhällelig syntes för handens arbetare, rättare sagt för alla dem som nu måste tillbringa sin normala arbetsdag med abstrakt delarbete.

Den första mekanismen utgörs av underutvecklingen beträffande motivationen att lära redan hos barnen till de eftersatta skikten. I komplicerade samhällen, där vägen till insikt om det allmänna sammanhanget (inte bara övertagandet av en manipulerad åsikt om det) utgör en stegvis process från företeelse till väsen, krävs det skolning och övning av abstraktions- och reflexionsförmågan för att begripa de avgörande förhållandena. På den punkten är de individuella chanserna i vårt samhälle på det stora hela taget (även om det finns små differenser) *lika* ojämnt fördelade som i det senkapitalistiska samhället. För att närmare belysa det citerar jag ur ett arbete från Mitscherlichs skola (skola för utbildningspsykologi, ö.a.), där följande tankegång utvecklas.

”Frågan om de beteendemönster som enligt gängse definition räknas som 'intelligens' och har omedelbar betydelse för utvecklingen av *reflexionen* utvecklas redan i barndomen, beror på det *tidsperspektiv* barnet upplever i hemmiljön.” Det som menas är de vuxnas tidsperspektiv i den meningen att det i deras horisont finns en kvalitativ förväntan med hopp om förändringar (förbättringar) och framgång (i mer eller mindre omfattande mening), eller om de har funnit sig i den monotoni som alltid kommer att innebära samma sysslor och nöjen och där tiden alltså mäts enbart i meningslösa minuter, timmar och dagar. I ett sådant tidsmönster ”är varken revolution eller hopp för individen tänkbart och knappast nyfikenhet, ingen exploratory drive, inget strategiskt tänkande, alltså ingen utveckling. Därmed sjunker också chanserna för bildandet av intelligenta beteenden för problemlösning och reflexion. I detta ”tidsperspektiv” ... reproduceras i första hand arbetstypen: antingen monotont med mycket litet frihet i valet av sätt för det egna arbetets fortgång, utan motiverande hopp om avancemang, utveckling, förändring, utan istället beroende, disponerat, föremål för andras strategiska utkast eller hellre växlande, mobiliserande, disponerat, med (partiella) organisationsstrategier eller problem. Även omfattningen av arbetets fragmentering torde ha ett inflytande. Som man kan se honoreras samhället hellre stabiliteten (den berömda ”trohetsbonusen”) hos arbetare och lägre tjänstemän och delar knappt ut lustbonus för nyfikna undersökningar... Till och med den tydlighet, med vilken intelligensfunktionerna reduceras med stigande ålder verkar vara beroende på arten av verksamhet, av arbetstypen. Arbetarbarn skulle då vara mindre 'intelligenta' än mellanskiktens barn, då de växer upp i skuggan av en latent depression hos fäder (mödrar), för vilka utvecklingen upphört redan vid tidig ålder. Arbetarbarnen går miste om elevens och den studerandes 'förlängda pubertet' (för att inte tala om den 'upprepade puberteten' för begåvade människor i privilegierad ställning), och i ålderdomen

blir de tidigare avtrubbade: de vet ju att de ska förbli arbetare – en vetenskap som är djupt inarbetad och som inte behöver artikuleras. De är för alltid 'de därnere' ... Skulle detta stämma kunde man förklara det sociala underskiktets lägre intelligens och reflexionskraft med de lönearbetandes samhälleliga *oförmåga* som – mer eller mindre – tvingar dem till att ta emot, konsumera, bli förtryckta och sakna perspektiv och därmed implicera avsägel-se från intellektualitet” (Brückner, Leihäuser, Kriesel: Psychoanalyse, Frankfurt/M, 1968/38 ff).

Om alltså denna första mekanism hjälper till att förklara hur den existerande arbetsdelningen redan sörjer för subalternerna individer i nästa generation, så gäller den andra mekanismen den aktuella blockeringen av möjligheten att delta i den samhälleliga syntesen. Här kan man hålla sig till de diskussioner som den franske marxisten Lucien Séve har i sin bok ”Marxismus und Theorie der Persönlichkeit” om ämnet ”personlighetens tidsplan”. Séve menar med detta att de proportioner, i vilka individen kan tillbringa sin tid med abstrakt (för det psykiska växandet förlorat) lönearbete och en passiv reproduktion av sina krafter och behov å ena sidan respektive med produktiva och konsumerande läroprocesser, dvs med förvärvandet av nya kunskaper, å andra sidan får utlopp i bestämda proportioner för psykiskt engagemang, psykiskt användande av krafterna för vissa typer av handlingar som så småningom stabiliseras. Utifrån den synvinkel kan *varje* modernt industrisamhälle uppdelas mellan extrempunkterna: människor som (helt bortsett från parasiterna) kan prestera hela sitt nödvändiga arbete i form av produktiv konsumtion, alltså som skapande verksamhet, och dem, för vilka den nödvändiga arbetstiden som sådan går förlorad för den egna utvecklingen.

Genom det blotta faktum att vissa delar, grupper, skikt för egen del ställer anspråk på att som anställda, på heltid under hela livet prestera ett skapande arbete som är avskilt och allmänt inom politik, vetenskap och konst, att de lägger monopol på *det* arbete som genom sig självt leder till utveckling av individuella väsenkrafter, genom detta faktum döms andra grupper och skikt till yrkesmässig inskränkning, för att inte säga ett förslöande av hjärnorna. Och naturligtvis projicerar de materiellt sett detta tillstånd på framtiden i kraft av sitt avgörande inflytande på planeringen av investeringarna, på utbildningsväsendet, på masskommunikationsmedlen. Liksom bourgeoisin inte kunde föreställa sig en framtid som inte reproducerade dess egen privilegierade ställning, kan de flesta av våra politiker och funktionärer, precis som våra vetenskapare och konstnärer inte föreställa sig något perspektiv, där de själva inte längre är privilegierade.

Om man betraktar den totalstruktur för vårt samhälle som motsvarar arbetarkollektivets struktur så kan man vid första anblicken å ena sidan konstatera en relativt kontinuerlig ”vertikal” övergång från det ena skiktet till det andra, från en materiell och kulturell levnadsstandard till en annan. Fördelningen av individerna på de olika skalorna är förhållandevis jämn bortsett från undantag som inte är statistiskt viktiga, som följande kunde reduceras, vilket också sker i kritiska lägen. Det är också av betydelse att inkomstdifferentieringen, fast den tidvis ökar bland vissa bättre ställda kretsar genom kumulationseffekten, inte skärps till en mer avgörande nivåskillnad efter utbildningsgrad och position i samhällets reproduktionsprocess, inte ens om man inberäknar uppkomlingarnas privilegier.

Som en efterverkan av de gamla marxistiskas hedersbegreppen finns det i den här frågan fortfarande tydliga barriärer och ett mer eller mindre medvetet motstånd mot ohejdat utnyttjande av positioner för det låga syftet att berika sig. De egentliga privilegierna är av politisk natur, allt det övriga fås mer eller mindre till skänks.

Som helhet betraktat beror problemet i vår samhällsstruktur enligt det anförda inte på någon social ”orättvisa” som är inbyggd i systemet beträffande *fördelningsförhållandena*

(såvida en sådan inte har sina rötter i själva prestationsprincipen). Ändå uppvisar pyramiden över arbetsdelningen och ledningen inte bara en bipolaritet beträffande den radikalt ojämna maktfördelningens politiska företeelseform. I Sovjetunionens sociologiska litteratur har man på senaste tiden i förstärkt omfattning framhävt de "kulturella" komponenterna i de arbetandes sociala skiktindelning, den kulturella kvalifikationens komponenter i vidaste bemärkelse. På goda grunder tar man därvid upp kontinuiteten från aspekterna om graden av urbanisering, bildningsnivå och könsdualitet. I motsats till städernas högkvalificerade män (i länder som igår fortfarande var agrara är differensen mellan industriarbetare och bönder naturligtvis fortfarande väldigt stor), som statistiskt sett strävar mot pyramidens topp, tenderar de lantliga, mindre kvalificerade och kvinnorna till dess bas.

Här – speciellt i bearbetningen av de historiskt äldsta resterna av klassdelningen – finns i våra länder, och bortom kapitalismen även i de högindustrialiserade västliga länderna den avgörande uppgiften för de progressiva krafterna. Politisk revolution eller reformation har bara en mening om den förbättrar villkoren för den tekniska och samtidigt kulturella revolutionen, som steg för steg befriar människorna från den gamla arbetsdelningens och statens bojor och ända in i samhällets primära celler säkrar förutsättningarna för en fri utveckling för alla.

7. Ickebegreppet "arbetarklassen" bortom kapitalismen

Begreppet arbetarkollektiv som jag utgick ifrån i förra kapitlet har trots kvantitativa överlappningar ingenting med begreppet arbetarklass att göra. Särskilt vänsterkritiken av våra förhållanden, som jag känslomässigt sympatiserar med, följer ofta en dogmatisk logik när den ställer det vilseledande, ja objektivt reaktionära kravet som syftar till ett upprepande av den cykel som genomgått, att äntligen vilja upprätta arbetarklassens autentiska herravälde. Begreppet arbetarklass är helt enkelt olämpligt för att närma sig vårt samhälles viktigaste strukturella karaktäristika och problemet beträffande dess framtidsperspektiv. 1969/70 grasserade i DDR tesen att arbetarklassen skulle vara den fysiskt och intellektuellt produktiva, ledande och maktutövande klassen. Inte minst i försvarssyfte, uppfunnen för att dölja de sociala motsättningarna, innebar den i alla fall att alla "arbetare och tjänstemän" inklusive de "stora delar av intelligentsian", som inte kan särskiljas från de förra i vår befolkningsstatistik, och naturligtvis hela parti-, stats-, fackförenings- och näringslivsbyråkratin teoretiskt skulle befinna sig i en enda lufttät gryta. För närvarande ges det över huvud taget ingen definition av "arbetarklassen" längre, eftersom en sådan – vilket man naturligtvis inte vill tillstå – är objektivt omöjlig. Begreppet arbetarklass har inget avgränsat och, vilket är mycket mer avgörande, som enhet i praktiken ingen relevans som företeelse i vårt samhällssystem. Dåtidsens "arbetare och tjänstemän" utgjorde över 80 procent av hela befolkningen. Med framstegen för den kooperativa samverkan inom jordbruket anpassades alla dess arbetare i sin sociala struktur mycket snabbt till det industriella arbetarkollektivet. Detta beror på produktionsförhållandena som verkligen inte längre bestäms av någon egendomsrätt.

Beträffande de grundläggande problemen i vår samhällsstruktur kan man redan identifiera "arbetare" som "kooperativbönder", vilket naturligtvis inte gör en analys och ett beaktande av de speciella egenheterna överflödigt. De kan och måste vara identiska med varandra eftersom en "horisontell" klassdelning inte längre är karaktäristisk för vårt samhälle, utan en "vertikal" skiktföljd, visserligen fortfarande med skarpa övergångar.

Det grundläggande förhållandet finns inte mellan en arbetarklass och samhällsstrukturens övriga element, utan i deras gemensamma likhet gentemot en tredje faktor. Mellan en arbetare i produktionen och en manuellt arbetande kooperativjordbrukare finns det knappast mer än formella skillnader när det gäller ställningen inom produktions- och reproduktionsprocessen.

Indelningen i strukturella klasskategorier kan i bästa fall användas för att tolka vårt icke-kapitalistiska systems *förflutna*. Ur den synvinkeln utgör det ett subtraktionsresultat: Summan av klasserna och skikten i det borgerliga samhället minus bourgeoisin och junkrarna. Till och med om man konstaterar att de kvarvarande elementens styrka och viktförhållanden ändrats betydligt efter denna subtraktion kommer man på det sättet inte längre än till en morfologisk beskrivning, vars indelningskriterier härstammar från det gamla samhället. Bortom kapitalismen förlorar begreppet arbetarklass inte bara sin operativa mening, utan det kan nu användas för att skyla över ett eller annat nytt särintresse, speciellt beträffande en pseudolegitimering av den byråkratiska ställföreträdarkraften. För övrigt finns det knappast en enda teoretiker i de reellt socialistiska länderna som skulle ge sig på att seriöst fastlägga gränserna för begreppet.

Individer utgör en klass såvida de beträffande sin ställning till produktions- och levnadsförhållandena står i gemensam motsättning till en annan klass. Klasser är principiellt korrelativa kategorier som kommunicerar med alla andra element i samhällsinformationen och då naturligtvis speciellt med de dominerande. De kan bara definieras utifrån samhällets hela konstruktion. Med bourgeoisin förlorar även proletariatet sin specifika socio-ekonomiska identitet, vilket gör att helt andra, interna strukturkriterier måste gälla i en efterrevolutionär situation. (Att få fram dem fördröjs naturligtvis av att de nya härskande elementen i förstärkt omfattning försöker rädda över den gamla identiteten i konfrontationen med den yttre fienden, i form av de stater som förblir borgerliga, för vilket det ju absolut finns en objektiv grund.)

Låt oss, som en indirekt bevisföring, betrakta fakta utifrån de traditionella begreppens ståndpunkt och speciellt det vanliga proletariat, som avser industriarbetarna och undanta den tekniska intelligentsian.

I de senkapitalistiska länderna har den reformistiska tendensen i arbetarrörelsen länge varit dominerande. Redan då man kunde urskilja en "arbetararistokrati", hade arbetarrörelsen blivit reformistisk i och med att en stor del av det manuella arbetet genom den kapitalistiska industrialiseringen blev kvalificerat, och i och med ökningen av tjänstemannaskiktet, vilken baserades på uppdelningen av ledningsfunktionen. Dess delning i divergerande partier istället för fraktioner kan bara förstås mot bakgrund av den segerrika ryska revolutionens förutsättning, dvs den var från början inget rent internt fenomen i de hög-industrialiserade kapitalistiska länderna. Särskilt den tyska arbetarrörelsen misslyckades på tjugotalet genom sin splittring och "bolsjeviseringen" av KPD (Tysklands kommunistiska parti), dess mest aktiva element. Rosa Luxemburgs betänkligheter, som hon aldrig övergav helt, mot vänsterflygelns självständiga agerande hade en rationell kärna.

Inte i något västligt land har det självständiga kommunistiska partiet, vars ideologiska intention naturligtvis varit helt aktuell, kunnat uppfylla de förväntningar som ställts på det. Den gamla kominternstrategins nedärvda anakronism medförde avsevärt minskade chanser för den portugisiska revolutionen när PCP (Portugals kommunistiska parti) såg till att landets politiska spektrum splittrades till vänster istället för till höger om mitten. Dessutom splittrades militärens vänsterflygel och dess bästa krafter slets sönder. Man kan bara hoppas att den portugisiska erfarenheten definitivt var dödsattesten för hela den här olycksaliga typen av kommunistisk strategi.

I dag, när den ryska revolutionens impuls är förbrukad, medan den gamla ordningen i väst fortsätter att existera på nya nivåer, kan man inte bortse från "resocialdemokratiseringen" av de starkaste kommunistiska partierna, i Italien, Frankrike, Spanien, Finland osv, från deras tendens att samla sig (fast den på intet sätt hänför sig till de nuvarande socialdemokratiska ledningarnas positioner). I alla fall kommer inte den traditionella arbetarrörelsen till makten i de senkapitalistiska länderna. Revolutionära aktiviteter som i Frankrike 1968

utgår från samhällskrafter som hittills inte har räknats till arbetarklassen. De historiskt äldre arbetarskikten finns naturligtvis fortfarande med i bilden, och de måste behålla sin representation i det kommunistiska partiet, men man kan inte längre grunda den allmänna strategin på deras intressen.

Med övergången till statsmonopolism går även socialdemokratin in i ett nytt utvecklings-skede, vilket återspeglar nästa kraftförskjutning hos det "lönearbetande" arbetarkollektivet, kraftförskjutningen mot specialistkåren. Hur kan socialdemokratin vara ett dominerande regeringsparti? Särskilt i det klassiska amerikanska fallet har ledningsfunktionen visat sig vara ett socialt och politiskt konservativt element. Whyte (W.H. Whyte: Organisation Man, Harmondsworth, 1961) påvisade detta efter sin lovsång över "managerial revolution". Men i Amerika finns en senkapitalism som ännu inte lämnat prägeln från den första pionjärtiden helt bakom sig och som därför trots "pentagonismen" saknar den statsmonopolistiska sista smörjelsen. Whyte koncentrerade sig speciellt på koncernledningarna, där allmänt arbete fortfarande görs i isolerade syften – mätt efter det bestående samhällets ramar.

Den framträngande *statliga* ledningen är beträffande sina framgångar och i sitt sociala perspektiv bunden vid att reformatoriskt bemästra de anpassningar som följer av hela samhällsprocessens allt snabbare spontana utveckling, dvs i harmoni med det fundamentala klassintresset hos en finansoligarki som själv befinner sig i omvandling.

Viljan till detta var hemligheten och utstrålningen hos John F. Kennedy, som använde den traditionella familjeförmögenheten som språngbräda för en högre typ av nationellt ledarskap än den industriella borgarens. Kennedy ville ge den amerikanska staten en samhällelig roll som den aldrig tidigare haft i den amerikanska historien. (Mordet på Kennedy signalerade på ett liknande sätt som mordet på Walter Rathenau faran för en konservativ-fascistisk motrevolution, för en flykt bakåt istället för framåt ur den permanenta krisen för övergången till en ny, högre civilisation).

I Västeuropa verkar blocket av fascistiska krafter redan vara historiskt slut. Dess tid torde vara förbi. Det konservativa-reaktionära blockets nedgång i Västtyskland efter kriget utgör ett betydelsefullt symptom för vår kontinent. Om inte tecknen slår fel kommer Västeuropa att bli socialdemokratiserat, kanske till och med Frankrike, fast de traditionellt härskande makterna där har haft ett gammalt etatistiskt försprång. Brandt var Kennedys motsvarighet, men han gick in i statsmaskinen "nerifrån" med en helt annan massbas – den var nämligen inte bara temporär-psykologisk. Den tyska bourgeoisin har på grund av hela sin historia inte varit i stånd att ens för en timme presentera någon som varit likvärdig Kennedy i nationens ledning, dvs en typ som Rathenau. Den har inte kunnat prestera mer än prokuristerna Stresemann och Adenauer. Därför återstod ingenting annat för neo-liberalerna än att sekundera socialdemokratin (vars namn naturligtvis inte får tas bokstaveligt). En socialdemokrati av typen Wehner-Brandt-Schmidt kan – och det är det viktigaste – helt enkelt inte längre betecknas som ett "borgerligt arbetarparti". Därför att den vid den ekonomiskt potenta statliga superstrukturens spakar blir något mer än enbart en storhet som är beroende av bourgeoisin, utan att därvid själve regenereras "neoproletärt". Processen är naturligtvis inte avslutad. Positionerna är ännu inte definitivt konsoliderade. Mycket kommer att bero på om EG driver igenom en nationellt övergripande *statlig* superstruktur.

Vad är dagens västeuropeiska och speciellt då västtyska socialdemokrati (och då beroende av om dess politiska riktning går mer till höger som hos Brandt eller mer till vänster som hos Palme)? Den är varken ett borgerligt eller ett arbetarparti och framför allt inget "folkparti". Utifrån den kvalitativa kärnan i sin massbas är den hellre ett parti för den "nya arbetarklassen", det breda specialistskikt vi talade om och som naturligtvis också utvecklar

likartade ideologer.

Studentupproren i väst är uppror för framtida specialister för deras anspråk på att inte bli några sådana, att inte rycka in i den förberedda subaltern positionen i senindustrialismens bikupor. Detta skikt med studenterna i spetsen är både antikapitalistiskt och anti-auktoriärt, dvs mot etablissemangen. Hur omoget och numera dogmatiskt det – på grund av sin ännu helt nya självkänsla – än artikulerar sig, ger det ändå åtminstone potentiellt också uttryck för hela arbetarklassens och speciellt arbetarungdomens intressen. Detta gäller särskilt med hänsyn till att det väl finns en differens, men inte någon som helst antagonism mellan de naturvetenskapliga, tekniska och ekonomiska områdenas specialister och det kvalificerade manuella arbetet. På försöksavdelningarna arbetar de till exempel kamratligt tillsammans, utan att någon är en faderlig förmyndare över någon annan, och känner sig hänvisade till varandra i sina respektive specialisdömen. Åtminstone tendensiellt härskar här den lovordade principen ”kommunikation på lika villkor”.

Men i den utsträckning det kapitalistiska elementet trängs tillbaka i ett samhälle kan detta skikt uppträda som verklig motpart till den etatistiska ledningen, oberoende av om denna är socialdemokratisk eller kommunistisk, och då stå i spetsen för den stora majoriteten som utför arbetarkollektivets funktioner. Men mot den privata kapitalismen, mot monopolens partikularism sammanfaller specialistskiktets intressen under vissa förutsättningar med den etatistiska ledningens, som i sin strävan efter rationell reglering uppifrån hindras av bourgeoisins traditionella ”pluralism” och av koncernerna, och ser därmed sina utsikter till social framgång hindrade. (Hur ofta ger inte ideologerna och journalisterna uttryck för sin avundsjuka över våra ledande byråkraters *dirigistiska* makt!)

Socialdemokratin vid makten utgör ett parti av intressekompromiss mellan det ”system-transcenderande” voterande specialistskiktet och ledningens ”systemreformerande” del, speciellt den ”offentliga”, som naturligtvis precis som tidigare i monopolkapitalets långsiktiga intresse respekterar dess gränser.

Noga betraktat finner dessa båda flyglar bara ett gemensamt språk i konfrontationen med bourgeoisins konservativa del. Men, särskilt när de icke-etablerades grupp är stark och gör sig till talesman för alla arbetande som står utanför ledningen, alltså förfäktar en högre version av de allmänna intressena, kan rivaliteten visa sig vara relativt givande för en längre evolutionär period och dialektiskt bana väg för en mer principiell antikapitalistisk linje för massorna. Kring den ungsocialistiska linjen inom socialdemokratin grupperas i dag de mest progressiva elementen i det västtyska samhället, vilket inte innebär att de bör går upp i den och kompromissa inför den socialdemokratiska partidisciplinen. Men sekterism är den största synden i dag. I längden kan inte något annat ske än att det bildas ett stort marxistiskt parti, en union mellan alla verkliga socialister i Västtyskland. Men politiskt kommer detta att artikulera ett kvalitativt annat subjekt än ”arbetarklassen”.

Hur är det med arbetarklassen i den reellt existerande socialismens länder? Bolsjevikernas diktatur var från början lika litet identisk med arbetarklassens makt som Jakobinerdiktaturens med Sansculotternas makt. Ingen av de tidigare och inte heller någon av de nyligen utkämpade sociala sammandrabbningarna kan leda till någon slutsats som ens kommer i närheten av att det skulle finnas en tendens till en autentisk arbetarmakt.

Införandet av självförvaltning i Jugoslavien ledde till en början primärt till en delning av den sociala makten mellan staten och en decentraliserad ledning som i allmänhet visserligen formellt är ansvariga inför de omedelbara producenterna, men som inte kan kontrolleras effektivt av dem. Men Kommunisternas förbund kan ändå hävda den abstrakta principen om arbetarmakt eftersom det varken har sålt sig till statsapparaten eller till ledningen.

Den ”Stora proletära kulturrevolutionen” i Kina drabbade landets arbetarklass som objekt (fast detta på intet sätt var dess väsen).

I Tjeckoslovakien dominerade ”intelligentsian” helt klart 1968, och var huvudsakligen ute efter sin ”glorious revolution” (analogt med den kända händelsen i den engelska historien, där de som verkligen drog nytta av den borgerliga revolutionen anpassade det politiska systemet till sina behov).

I Polen provocerades arbetarklassen till uppror i december 1970 på grund av parti-stats-apparatens stupiditet, men var efteråt genast helt hänvisad till ett acceptabelt alternativ inom apparaten. Upproret föranledde, kan man säga, en ”liten proletär kulturrevolution” uppifrån, för att rensa apparaten från de mest reaktionära, hänsynslösa och obildbara byråkraterna. Vi borde uppfatta detta som ett resultat som är *adekvat* för de socio-ekonomiska och politiska förutsättningarna.

Det väsen vår inre situation har, kommer till uttryck just i att arbetarklassen inte har några andra kadrer, några andra organisationer än dem som den behärskas av. Om den nya staten bemöter arbetarklassen som allmän kapitalist, alltså just i det avseendet att den fortfarande bevarar sin gamla lönearbetaridentitet, har arbetarklassen inga andra ledare än några spontant upphöjda oprövade talesmän. Fackföreningarna, ursprungligen kamporganisationer för deras speciella klassintressen, framträder nästan uteslutande i hjälpfunktioner för statsapparaten (även om denna funktion att vårda och kontrollera i och för sig kan vara viktig). Berövade dessa förbund som motsvarar deras omedelbara intressen är arbetarna automatiskt uppsplittrade gentemot regimen. De utgör i alla fall ingen ”klass för sig” längre, och framför allt inte i politiskt hänseende.

Om den tjeckoslovakiska reformrörelsen hade haft framgång (av vilket slag det vara må) skulle arbetarna ha återfått sina fackföreningar, vilket hade förbättrat deras socialpolitiska läge. Men å andra sidan skulle deras subaltern roll som lönearbetare i en byråkratiskt styrd stat ha accepterats just i och med en sådan restauration. Hur långt man kunde komma utöver detta tillstånd, med de ickesuveräna arbetarråden man hade planerat och godkänt är en öppen fråga, då det nya partiets samhällspolitik inte framträdde praktiskt. Det kan i alla fall inte vara någon tillfällighet att principen om arbetarråd hittills aldrig har lett till önskade resultat. Just i den reellt existerande socialismens länder har det helt tydligt visat sig att industriproletariatet som sådant inte äger de perspektiv som förutsagts. Det Marx sammanfattade i begreppet om proletariatets världshistoriska mission upplöses i de icke-respektive senkapitalistiska samhällenas historia. Men om den allmänna frigörelsen är en process som varar en generation kan den inte vara en rörelse för ett subjekt som redan är i harmoni och förblir som det är. Att förneka dess karaktär, som fortfarande är antagolistisk, innebär att teoretiskt bestämma resultatet i början. Proletärernas oerhörda massa kan bara finna sin situation nominellt förändrad. De måste under vissa omständigheter till och med betala den anspråkslösa vinst som huvudsakligen består av ”social trygghet” med en långsammare ökning av levnadsstandarden.

I dag gagnar förekomsten av en officiell teori och propaganda om ”arbetarklassens ledande roll” endast och allena rättfärdigandet av apparatmakten. Idén om arbetarmakten utnyttjas för att dölja en realitet som utgör ett slag i ansiktet på den. Arbetarklassen som helhet och arbetarmedlemskapen i partiet i synnerhet har politiskt sett syftet att utgöra den ballast som är nödvändig för att förstärka partistats-maskinens tröghet mot varje försök till effektiv kurskorrigering. Det var inte av en slump som Novotny, även om han inte hade någon framgång, före sitt störtande försökte appellera till arbetarna! Det är inte av en slump som partiets organisationsapparat vakar med argusögon över ”andelen arbetare” som den enda sektorn av medlemskåren som den måste forcera fram artificiellt! Arbetarna är nämligen inte särskilt angelägna om att få det slags ”ledande roll” som systemet vill

pracka på dem. Istället har det både i Tjeckoslovakien och Polen visat sig att de kan spela en progressiv roll i samhället just då de frigör sig från partiapparatsens förmyndarskap.

Nu kommer de som vill blunda för det verkliga förhållandet mellan arbetarklass och parti-stats-apparat och därför alltid vill föra dogmatiska diskussioner om ortodoxa teser naturligtvis att påpeka att Marx proletariatbegrepp visserligen ekonomiskt-analytiskt koncentrerar sig på industriarbetarna, men ingalunda är begränsat till dem. När det gäller det skall jag nu inte konstatera något mer än att det historiska block som har utkristalliserats kring de "proletära" intressena och fått sitt mest avancerade uttryck i de socialistiska partierna redan från början har kännetecknats av den inre motsättning som var orsak till att blocket måste spricka efter dess politiska maktövertagande. Marx' och ännu mer Lenins partibegrepp rör sig just kring denna motsättning. Det var den revolutionära elitens program som drog arbetarklassens intellektuella element till sig, och förenade dem med sig för att med den verkliga arbetarrörelsen som material – som medan det följer sina *speciella* klassintressen – ännu inte kan ha någon sådan tendens att ta itu med uppgifter som människans allmänna frigörelse eller Rysslands förnyelse.

Det är en sak att leda arbetarna till fullständig medvetenhet om sin ekonomiska klassmotsättning till bourgeoisin och en helt annan sak att göra dem medvetna om deras "universella" intressen. Detta innebär att man samtidigt konstaterar och förnekar arbetarklassens specifika alienation som en realitet, samt att man jämför den proletära individens möjlighet till frigörelse med hela klassens. I följande text av den unge Gramsci kan vi studera hur det ena problemet ersätter det andra.

Gramsci, som jag citerar just därför att han redan *då* hade en framskriden inblick i detta problem långt *utöver dagens* genomsnittliga nivå, skrev i Ordine Nuovo i september 1920!

"Vilken expansionskraft kan en arbetares känslor ha, som böjd över sin maskin åtta timmar om dagen upprepar sin yrkesgest, monotont som bedjandet med radbandet, när han en gång blir "härskare", när han blir måttet för de samhälleliga värdena? Är inte enbart det faktum ett under, att arbetaren lyckas tänka trots att han måste göra något, utan att känna till sin praktiska verksamhets hur och varför? Detta under för en arbetare, som dagligen erövrar sin andliga autonomi och sin egen frihet att ordna idéer, kämpar mot tröttheten, långtråkigheten, mot gestens montoni som hotar att mekanisera och följaktligen döda det inre livet, detta under organiserar sig i det kommunistiska partiet, i viljan till kamp och till revolutionärt skapande. Arbetaren har bara rent verksamhetsfunktioner på fabriken. Han följer inte den allmänna arbets- och produktionsprocessen, han är ingen punkt som rör sig för att skapa en linje, han är en knappnål som är faststucken på en bestämd plats, och linjen uppstår av en följd av knappnålar som en främmande vilja har ordnat för sina syften. Arbetaren är böjd att bära denna slags existens i alla sitt livs kretsar. Överallt anpassar han sig lätt till uppgiften att vara materiellt utförande, att vara "massa" som leds av en vilja som är främmande för honom. Intellektuellt sett är han lat, vet ingenting och vill inte se någonting omedelbart utanför det givna. Därför har han inget som helst kriterium vid valet av sin ledare och låter lätt lura sig av löften. Han tror att han kan få något, utan att behöva göra någon stor ansträngning och utan att behöva tänka så mycket. Det kommunistiska partiet är instrumentet och den historiska formen för en inre befrielseprocess, genom vilken arbetaren blir *initiativtagare*, från att ha varit *verkställare*, *ledare* från att ha varit *massa*, blir huvud och vilja från att ha varit arm... Den ryska revolutionen utfördes av människor som är organiserade i det kommunistiska partiet, som i partiet har fått en ny personlighet och nya känslor, och förverkligar ett andligt liv som strävar efter att bli universell medvetenhet och mål för alla människor" (Philosophie der Praxis/83).

Så långt Gramsci.

De marxistiska intellektuella har alltid haft en idealiserad bild av "arbetaren", som leder tillbaka till dem själva. På grund av fixeringen till *den* arbetare som blir partimedlem, kommunistisk intellektuell och organisatör, har så mycken marxistisk diskussion i Europa sedan 1914 gått ut på förklaringar om att de intressen arbetarna verkligen visar inte skulle

vara deras egentliga intressen. I själva verket uttrycker Marx' proletariatsbegrepp utopin att kommunismen skulle följa omedelbart efter en kort övergång från den fria konkurrensens kapitalism. Därför har han och hans efterföljare inte blivit medvetna om den egentliga betydelsen av den motsättning som fanns från början i hans partiuppfattning, fast man i den marxistisk-socialdemokratiska rörelsen alltid upprepat och insisterat på att "huvudet och handens arbetare" skulle gå "sida vid sida". Vi har ju redan sett att Marx inte ville se möjligheten av en ny Ekonomisk despoti.

Men den möjligheten finns redan i det tidigaste fröet för den kommunistiska partiiden, i kravet på en förening av filosofin och proletariatet. Den finns i kravet på "tankens blixtnedslag i det naiva folkets jungfruliga jord (Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie) eller mer konkret uttryckt i kravet på den revolutionära intelligentsians förening med arbetarklassen. Idén var och har förblivit preceptorisk, inte minst i leninismen, även om begreppen har blivit alltmer konkreta och mogna i och med den fördjupade förståelsen för ekonomin. Endast "filosofin", endast den intelligentsia som genomsyrats av det samhällsvetenskapliga tänkandets sista ord – Heine kallade Marx och hans vänner "revolutionens doktorer" – kunde göra proletariatet medvetet om dess sanna öde, dess samtida situation och dess framtidsintressen. Vem annars skulle slänga iväg den så hett önskade blixten?!

De socialistiska partierna har ända från början, och inte alls bara i Ryssland, ambivalent varit både proletariatets partier och partier *för* proletariatet. Deras grundare och förrevolutionära ledare var av helt förklarliga skäl med få undantag intellektuella från mellanskikten. Arbetarklassen gav sig inte dem som ledning, utan de gav arbetarklassen sig själva som ledning. Och för att få en plats bland dem måste arbetarna själva bli intellektuella. Varvid arbetsdelningen och klasstrukturen i det borgerliga samhället, som också återspeglas i arbetarorganisationerna, alltid fick till följd att dessa arbetarintellektuella slutade vara arbetare. De slutade att leva som arbetare och flyttade till en annan miljö, till en annan särskild existens som ideologer och organisatörer, som rörelsens "officerare". Efter segern framträder de som funktionärer för den härskande apparaten gentemot sina kamrater i arbetarklassen.

Dagens problematik ligger till att börja med inte i denna realitet själv, utan i teorins försummelse och ignorans av den, en försummelse som hänger mycket nära samman med arbetarofficerarnas omedelbara särintressen. Även Marx och Engels reflekterade mindre kritiskt och mer emotionellt på sin egen roll i arbetarrörelsen än på någon annan fråga som de behandlade, fast de upplevde den mycket medvetet och ofta tog avstånd från de omedelbara ledarna. Även hos dem kan vi alltså finna en rest av subjektets karaktäristiska blindhet gentemot sig självt.

För mig verkar det som om hela deras proletariatsbegrepp på grund av sina subjektiva behov aldrig helt har kommit loss från den hegelianska motsatsen mellan (förnuftig, väsentlig) verklighet och (enbart empirisk, tillfällig) existens. Det reella empiriska proletariatet är, fast det kallats som representant för hela den framåtskridande mänskligheten, en klass, som utifrån sig själv bara når fackliga, tradeunionistiska uttryck för sina intressen. Motsvarande en övermäktig historisk realstruktur av det slag som på en tidigare utvecklingsnivå brukade stelna i själäsörjande kyrkoorganisationer måste medvetenheten om dess "sanna", "världshistoriska" mål föras in i arbetarrörelsen. Men då handlar det alltså, om intressen och mål som är motsatta ett förverkligande på samma tid och plats där också den religiösa subjektiviteten borde realiseras: efter de kallade individernas livstid. Arbetarklassen måste alltså uppfostras till att individ för individ höja sig över sina empiriska, direkta intressen, övervinna trögheten i den enligt Marx' egen teori utslagsgivande arbets- och livssituationen, vilket enligt sakens natur bara kan lyckas för en minoritet. Här förebådas redan i förhållandet mellan "filosofin" och "proletariatet", i hela

den följande diskussionen om att ”föra in” ett revolutionärt medvetande i arbetarmassorna, för att förena socialismen (som vetenskap) och arbetarrörelsen, för problemet rörande ”spontanitet och medvetenhet”; ett samhälle, som – enligt teserna om Feuerbachs språk – med nödvändighet blir ”delat i två delar, varav den ena är upphöjd över samhället”. Ty det är bara ”filosoferna” och deras intellektuellt-fostrande och administrerande anhang som kan ”filosofin”! Men i den helleniserade formen att filosoferna skulle härskas genom en transmission från ”väktarna” så påminde Platon på sin tid om den karaktär som den gamla Ekonomiska despotin i Egypten hade.

Ett sådant perspektiv – fast framåt och inte bakåt – motsvarade helt behoven hos den med kapitalismen missnöjda intelligentsian, vilken hade den historiska fasen av romantiskt förnekande bakom sig och sökte ett alternativ framåt, och i ökande omfattning röstade revolutionärt. Den allmänna frigörelsens program ger framför allt uttryck för denna elits strävan efter en helhet, att deras sätt att leva och deras subjektivitet förallmänneligas och kompletteras. Motsättningen mellan de direkta och världshistoriska intressena visar sig i praktiken bara för dem. Kravet att arbetarna ska offra sina omedelbara skråintressen för något som man inte med säkerhet kan nå fram till i detta livet, men som inte desto mindre är nödvändigt för mänskligheten eller åtminstone för hela nationen, står i harmoni med en reell livsnjutning för de människor som sysslar med att skola och organisera armén för detta syfte. Senare kommer det att konstituera sig en kärna av härskande parti-, stats- och näringslivsbyråkrati ur dem. Det intellektuella avantgardet tar ut denna roll i förskott redan när det leder den politiska arbetarrörelsen. Hegel löste gåtan med deras förrevolutionära uppoffringar när han iakttog att martyrer i allmänhet uppnår vad de vill (åtminstone psykologiskt). Det historiska intresset som helhet är deras särskilda intresse, och genom det politiskt-organisatoriska arbetet får de bekräftelse för sig och sin auktoritet.

Gramscis, speciellt för Ryssland och Italien myntade idé, enligt vilken proletariatet bara kan förbli härskande klass om det offrar sina aktuella livsintressen till förmån för sin hegemoni och ställer sig i tjänst hos mänsklighetens vetenskapligt bevisade intressen, löser enkelt och uppenbart upp sig i det sedan dess uppenbara faktum att proletariatet inte *kan* vara härskande klass. I själva verket gick Lenin efter revolutionen med på detta för Rysslands del när han i sin berömda essä ”Hellre mindre men bättre” istället för att appellera till arbetarklassen som helhet, appellerade till Rysslands mest upplysta element och därmed menade de mest framskridna (mest kultiverade, mest intellektualiserade) arbetarna, och den minoritet intellektuella och specialister som inspirerats av revolutionen.

Naturligtvis hade varken Marx eller Lenin något som man i något som helst meningsfullt hänseende skulle kunna kalla ”fel” i sin partiuppfattning. Tvärtom sökte de och fann en lösning som motsvarade de reella betingelserna för arbetarnas frigörelsekamp. Fram till maktövertagandet är ”filosoferna”, precis som bourgeoisin och dess upplysande förtrupp tidigare var det, äkta representanter för det specifika allmänna intresse de formulerat: de leder fram en ny formation. Marx och Lenin bortsåg bara precis som andra ideologer från de objektiva motsättningar som med nödvändighet måste finnas med i partiernas idéer och aktiviteter. Det är något helt annat än den ansträngda ickeuppriktigheten hos dagens avlönade ”marxister”, som anstränger sig för att dölja den nya samhällsstrukturens redan fullt utvecklade motsättningar. I dag är dilemmat i den marxistisk-leninistiska partiuppfattningen helt logiskt uppenbart: Varje klass som hittills har kallats att härskas var naturligtvis själv i stånd att formulera sin helhetliga samhällsroll och representera den. Den på sin tid fullt politiskt adekvata uppfattningen att ”föra in” medvetenhet i den tänkte hegemoniutövaren tar i förskott ut splittringen av tillhörande teori.

Arbetarna har – med individuella undantag – aldrig varit marxistiska i en någorlunda sträng bemärkelse. Marxismen är en teori som grundas på arbetarklassens *existens*, men det är inte *arbetarklassens* teori. Det har alltid varit vänsterintellektuella som varit i en sådan

position att de kunnat förstå marxismen i dess helhet. Det var desto lättare för dem, då de kallades under de proletära framtidsintressenas fanor – vilka ju bara är ett annat uttryck för ”helhetsintresset” en efterkapitalistisk mänsklighets ”allmänintresse” – som dessas historiskt privilegierade sakförare. Politiskt representerar de ”fjärde ståndets bourgeoisie”, dvs de gör anspråk på att senare få herraväldet över det historiska block som de leder till makten. Deras uppgång till politisk makt motsvarar den av Marx registrerade och allt mer ökande differentieringsprocessen inom hela industriarbetarkåren, vilket innebär social uppgång för ett nytt skikt av intellektuella specialister och ”anförare”. I gestalt av själva arbetarrörelsen och dess öden förebådas ett samhälle, vars centrala konflikt beror direkt på det industrialiserade arbetets karaktär och sammansatthet. Jag ska tills vidare bara konstatera att Marx till följd av att han koncentrerade sig på den kapitalistiska formations problem inte såg den så att säga *klassmässiga* karaktären på den funktionsdifferentiering som pågick inom hela industriarbetarkåren (och samhällets alla arbetande över huvud taget) i någon självständig betydelse.

Men även om man bortser från detta, så har det aldrig lagts fram något absolut bevis på proletariats *världshistoriska* mission inom den marxistiska teorins ramar. Marx och Engels antog det *innan* de i detalj hade analyserat det kapitalistiska produktionssättets lagar. Det som definitivt framgår av ”Kapitalet” är bara proletariats antagonistiska förhållande till bourgeoisin *inom* förhållandet mellan lönearbete och kapital; och den skärpning av klasskampen som härleds ur detta är bunden till konkurrenskapitalismens fenomen, respektive dess reproduktion i monopolens konkurrens. Att proletariats därutöver skulle vara den allmänna frigörelsens aktuella kollektiva subjekt, det förblev en historisk hypotes, till vilken marxismens utopiska komponenter koncentrerades. Den kunde omöjligt infrias av kapitalismens politiska ekonomi. Åtminstone sluts inte luckan av funderingarna kring profitkvotens fallande tendens. Marx för fram två argument för att proletariats skulle kunna grunda ett nytt samhälle (i en rörelse som inte längre är dialektisk, dvs inte utvecklar någon ny motsättning ur sig själv).

För det första, negativt, koncentreras all hittillsvarande alienation, all fattigdom och all mänsklig förnedring på proletariats. Redan på ett tidigt stadium hade Marx en tankestruktur som gick ut på att beskriva det samhälle han fann på ett sådant sätt att det inte verkade möjligt med någon annan lösning än en total revolution. Efter 1848 kom denna utopiska relik visserligen i bakgrunden, eller ännu bättre: i underjorden. Men den därifrån kommande impulsen bevarades. Idéns mest allmänna innehåll, dvs att rikta in det revolutionära intresset på möjligheterna att släppa loss de underutvecklade, varje samhälles och hela mänsklighetens underprivilegierade, förblir ju också en absolut nödvändig beståndsdel i varje frigörelse – ideologi. Hans i ”Kommunistiska manifestet” ingående slutsats, att enbart en sammanslutning som garanterar en fri utveckling åt var och en kan borge för en fri utveckling för alla, att man bara kan nå ett samhälle utan våld, utan terror– och nerifrån på detta vis, är fortfarande det avgörande rationella motivet för de mer avancerade skiktens revolutionära engagemang för den allmänna frigörelsen. Den är och förblir den fasta grund, på vilken man kan bilda en prometheisk solidarisk etik gentemot alla det sociala sammanhangets mindre utvecklade länkar. Det har aldrig funnits något förtryck eller någon orättvis behandling som inte i överförd form har återkopplat sina tvång på sitt subjekt. Och ju mer despotiskt en elit måste regera, desto mer erbarmligt och tomt på lycka är dess eget liv. I manifestets formulering har den gamla upplysningsdrömmen om kungarnas republik kommit till uttryck.

Jämlikhetstanken har alltid först tagits upp till diskussion av en viss ideologisk fraktion hos de härskande, vilka bara måste ha börjat ställa djupare frågor om hur de skulle nå en harmonisering av sina egna existensvillkor. De förtryckta direkta producenterna har bara kunnat släppa sin drängnats tänkande och resa övergripande krav i tider av skärpt social

kris. De har aldrig kunnat förverkliga dem i stor skala, eftersom deras situation ända från barndomen begränsat deras tillägnelsemöjligheter. En förtryckt klass, politiska frigörelse i stor skala kan bara leda till att man tillfredsställer några av de uppsamlade kompensatoriska behoven. Efter revolutionen inleds en kamp för en ny fördelning av de materiella varor som samhället kan ställa i beredskap för konsumtionen; och det krävs fler – enligt något så när säkra rön från socialpsykologiska undersökningar *åtminstone* två – nya generationer för att etablera en ny genomsnittlig subjektivitet. På Marx' tid hade psykologin ännu inte nått den utvecklingsnivå som i dag tillåter den att förklara det som helt enkelt omöjligt att en förtryckt alienerad klass av direkta producenter, som är underkastad arbetsdelningen, "själv" skulle kunna bli härskande klass och i denna utöva hegemoni över hela sitt samhälles kulturprocess. Speciellt saknades de omvälvande verken från Freud och hans skola.

I själva verket kan alltså Marx' vision, vars struktur ju faktiskt är besläktad med Nya Testamentets ord att "De sista kommer att vara för de första", endast förverkligas under en efterrevolutionär förändringsprocess som varar i flera generationer. Detta till och med om man låter förstå att industrialiseringen skulle vara så gott som fulländad. Den faktiska processen går därför via en till sin tendens ännu antagonistisk differentiering av samhällets alla arbetande i spetsen för dennes arbetsdelade och hierarkiska organisering. Här kommer Marx med det andra, positiva, argumentet för att proletariatet har en världshistorisk mission, vilket abstrakt sett behåller hela sin giltighet: Det är bara proletariatet som från grunden är förbundet med den moderna produktionen, och i och med att hela samhället tenderar till att polariseras mellan proletariat och bourgeoisie, där den sistnämnda blir parasitär och förlorar sina funktioner i reproduktionsprocessen, så finns det ingen annan bärare kvar av det framtida samhället än proletariatet – alla produktiva arbetare som helhet. Om man nu ser det nya samhället genom sina gamla glasögon och konstaterar en tillbakagång för mellanskikten, att kollektivbönderna proletariseras och att det skapas en ny intelligentsia som bearbetar ursprunget, kort sagt att hela samhället tenderar att förvandlas till den socialistiska statens arbetare och tjänstemän, då är det bara logiskt att man definierar "arbetarklassen" så, som man gjorde under slutet av Ulbricht-eran, nämligen som om den omfattade alla länkar i den allmänna reproduktionsprocessen, från städerskorna till de högsta politbyråkraterna. Betecknande nog tjänade denna begreppslek till att dölja en våg av det mest genomträngande partiofficiella daltande med den teknokratiska ledningen, som öppet fick kungöra sitt anspråk på att dra upp "en strukturbestämmande linje" i vårt samhälle. De senaste förvirrade diskussionerna om förhållandet mellan "arbetarklassen" och "intelligentsian" kan åtminstone inte leda till något logiskt försvarbart resultat, eftersom det är omöjligt att särskilja "intelligentsian" från alla produktiva arbetare. Än en gång visar hela förvirringen bara att de traditionella klassbegreppen har passerats av produktivkrafternas strukturutveckling, och detta särskilt i de samhällen där reproduktionsprocessens inlednings- och förmedlingsfunktioner inte längre står i den privata kapitaltillväxtens tjänst; där alltså dess speciella ställning inte längre sammanfattas under de *traditionella* klassmotsättningarna. Det intellektuella arbetet går i dag i spetsen för de subjektiva produktivkrafterna.

För övrigt undvek Lenin direkt efter revolutionen begreppet intelligentsia när det gällde att karaktärisera alla möjliga slags experter. Han talade nästan alltid om "specialister", och var benägen att använda den termen ända ner på de förutvarande "bildade stånden". Det kunde till och med gälla köpmän om de stod kulturellt högre än att vara krämare. Ett särskilt skikt av ideologer, vilka finns i varje modernt samhälle precis som i alla tidigare, det förekom inte uttryckligen i Lenins perspektiv. Detta helt enkelt därför att detta skikts traditionella element måste undertryckas, och de progressiva elementen "verkligt upplysa" var koncentrerade till partiet eller dess periferi. Man talade visserligen om den gamla

intelligentsian, men inte med tanke på den nya samhällsstrukturen. I varje fall betonade Lenins terminologi samtidigt att de intellektuella yrkena var inlemmade som underfunktioner av det totala arbetet, och att specialisterna fram till den fullt utvecklade kommunismen skulle utgöra ett speciellt skikt.

Detta är desto viktigare att betona, då det specifika problemet med det ickekapitalistiska industrisamhällets intelligentsia då ännu inte kunde framträda sociologiskt. Dagens "socialistiska intelligentsia" har ju till sitt stora flertal inte rekryterats ur de traditionella utbildade medelklasskikten, utan ur de arbetande klasserna, så att det – speciellt i Sovjetunionen – sociologiskt sett bara har spunnits en tunn tråd av kontinuitet mellan den "gamla" och den "nya" intelligentsian. Den nya intelligentsian lovade först att bli ett ganska homogent skikt, nära knutet till partiet. I den första generationen visade sig den i själva verket karaktäristiska uppdelningen mellan specialister och ideologer (de sistnämnda blev endast alltför snart ämbetsmän för den politiskt-administrativa och ideologiska apparaten) ännu inte så starkt, eftersom det ännu fanns en viss realitet i att fostra fram en identitet mellan "fackman och socialist". Ideologerna dominerade, subjektivt identifierade med partimålet. Det var en period, då många specialister verkligen blev kommunister och då åtminstone inte ungdomen strömmade till partiet av karriäristiska skäl.

Nu är "den socialistiska intelligentian" – om man därmed förenklat menar människorna som har mera än normal skolutbildning – ett socioekonomiskt och politiskt ytterst heterogent konglomerat av grupper och skikt med mycket olika samhällsfunktion och -ställning. Där har alla motsättningar som över huvud taget är typiska för det ickekapitalistiska industrisamhällets sociala struktur präglats på en specifik nivå. Närmare betraktat verkar det hellre som om de avgörande kollisionerna sker mellan olika fraktioner i denna "intelligentsia", vars toppar dessutom alla är organiserade i enhetspartiet. I själva verket är det emellertid så att den oppositionella fraktionen så snart den kan formas och utvecklas, uppträder som en – i olyckliga fall endast egoistisk – representant för ett förändrat *allmän*intresse, i motsättning till den ledande, som grupperas kring parti- och statsapparaten. I Tjeckoslovakien stod den helt klart i spetsen för hela den produktiva samhällsgrupp som krävde en ny överbyggnad.

Inför en sådan konstellation måste programmatiska och strategiska bedömningar som av den efterrevolutionära parti- och statsapparaten grupperats som, i olyckliga fall ett alternativt, intellektuellt dominerande förbund av kommunisterna, i konventionella fall som "arbetarparti", redan från början gå utöver det ickekapitalistiska industrisamhällets realitet. Dess förfäktare opererar på den historiska processens bakre front, vilket alltid varit de sekteristiska eftertruppernas öde. Därmed ignorerar man inte det stora ämnet att skapa en politisk intresserepresentation för de underprivilegierade, eller rättare sagt, de underutvecklade skikten hos alla samhällets arbetare, eller hemställer det till de "vetande" intellektuellas pedagogiska godtycke. Det handlar inte om att ersätta arbetarklassens påstått "ledande roll" med intelligentsians faktiskt "ledande roll". Den i sina egna ögon kompetenta dirigerande, vetenskapliga och ideologiska intelligentsians intressen har lika litet universell karaktär som de direkta producenternas. Hela problemet med den allmänna frigörelsen måste resas på ett praktiskt-politiskt sätt.

8. Drivkrafterna och vad som hindrar dessa i det icke-kapitalistiska samhället

Vilken social och ekonomisk utvecklingsdynamik utstrålade inte de gamla socialisterna! Hur stora solidariska ansträngningar skulle man inte göra för allmännyttan! Just de stora initiativ som Lenin beskrev så entusiastiskt när arbetarna vid Moskva-Kasan järnvägen

genomförde sin första revolutionära subbotnik (frivilliga helgarbete ö.a.) Det var just sådant som utgjorde grunden till att vi litade på att det socialistiska produktionssättet var överlägset, så att vi envist höll fast vid vår övertygelse om att inom en överskådlig framtid ”hinna upp och gå om” kapitalismen. Vi tvivlade inte på den principiella överensstämmelsen mellan individuella och gemensamma intressen, och såg däri en drivande kraft utan like för våra harmoniska framsteg.

Tyvärr har den – enligt vår åsikt beroende på vissa rester från det förflutna i människornas medvetande – ännu inte gjort sig tillräckligt gällande. Det verkade här som om hela den oerhörda överbyggnaden förändrades allt långsammare istället för allt snabbare. Och vi gick över till att med stor möda utforma en tävlan ovanifrån och preparerade ”initiativtagarna” efter ett ändamålsenligt urval. I dag stoppar man alltid färdiga riktlinjer för det allmänna tävlingsuppropet i fickan på de ansvariga i parti- och fackföreningsorganisationen, vilka man valt ut efter företagsekonomiska överväganden, så att ingen viktig synpunkt skall riskera att bli bortglömd. Det är en tragikomedi med rituella inslag, pinsam för alla som deltar. Enbart indiciet ”tävlan” skulle kunna vara nog för att föra den socialistiska illusionen in i absurdum.

Just det som Rosa Luxemburg sade till Lenin redan 1918, har inträffat utan att han skulle ha haft något alternativ till den kurs han valde, nämligen: Ni kommer att nå en punkt där byråkratin är det enda verk samma elementet i er stat, i ert samhälle. Med sitt socialistiska perspektiv såg naturligtvis Rosa inte att byråkratin, oaktat de ofrånkomligt uppträdande negativa konsekvenser hon såg samtidigt, framför allt skulle spela en positiv roll som den faktiska initiativapparaten för de ekonomiska och sociala förändringarna. Därom har jag redan sagt nog. I vilket fall som helst är det fel att avsaknaden av massinitiativ *hänförs* till byråkratins verksamhet (så som tvivelsutan är fallet, *sekundärt* sett!), utan att man först erkänner att byråkratins roll som ”enda initiativtagare” primärt var ett *surrogat för bristande initiativ från massorna*. Vem skall ta initiativet i ett ickekapitalistiskt samhälle, när massorna följer Puskjins regionvisning i Boris Godunov: ”Folket tiger”? Från början fråntog inte apparaten de arbetande massorna några positivt tillvaratagna rättigheter och aktiviteter. Man kan endast förebrå apparaten att den fortsatte med att reproducera den gamla omyndigheten. Det är framför allt inom partiet som detta har drabbat i huvudsak dess intelligentsia (och därutöver de intellektuella över huvud taget) av nödvungenheten att samhället organiserades byråkratiskt innan det var socialt och ideologiskt reorganiserat.

Under det första skedet efter den politiska omvälvningen täcktes svagheter i drivkrafterna över, dels av en minoritets revolutionära entusiasm (framför allt bland ungdomen), och dels, och framför allt, av att man, på grund av nödvändigheten för ett krigs- och revolutionshärjat näringsliv att överleva, mobiliserade massorna. Hos oss var det ungefär likadant under de första åren efter 1945. Här minns man fortfarande inte utan nostalgi ruinkvinnornas grå romantik, och det envisa knåpandet med förstörda maskiner. Men när uppgörelsen om normerna kom 1953 visades tydligt nog att detta skede definitivt var över. De nya motsättningarna framträdde som ett fullbordat faktum – fast bilden precis som 1956 i Ungern fördärvades av nationalistiska och andra reaktionära elements come-back. Den grundläggande inställning de direkta producenterna har till ”sin” stat skiljer sig än i dag inte så mycket från den som arbetarna i kapitalismen har till ”sin” koncern. Mot bakgrund av att arbetsdelning, varuproduktion och pengar fortsätter att bestå, så har heller ingenting förändrats beträffande principer och regler för hur man utvärderar prestationerna. Lönen är ingenting annat än det pris som tillägnaren staten betalar för varan arbetskraft. Det är en rent ideologisk saltomortal, när man erkänner produkternas varunatur i den reellt existerande socialismen, och samtidigt förnekar att därmed också arbetskraften har en varunatur.

Idén om socialistisk tävlan, identisk med ett hopp om ett massivt initiativ från de direkta

producenterna, måste därför anses vara utopisk. Redan från början räknade man med villkor som först måste produceras. Att skapa omedelbara *bruksvärden* för ”vänner och fränder”, skapa dem åt samhället, förutsätter ett tillstånd där det inte längre behövs någon särskild etik, något altruistiskt motiv, någon idealisering av självuppooffringen, eftersom arbetet har blivit individernas ”främsta livsbehov” eller, kanske tydligare: ”naturliga livsyttning”, deras avgörande njutnings- och utvecklingsmedel, just den *sociala* verksamhet, i vilken de kommunikativt kan hävda sig gentemot varandra och utvecklas. Men så länge tävlan mellan individerna ännu sker inom ramen för grundläggande sociala olikheter, så kan den inte omedelbart hänföras till en kvalitetsjämförelse mellan de produktiva livsyttningarna.

Men varför fungerar då inte de gamla impulserna – då de nya uteblir – åtminstone lika effektivt som under kapitalismen? Också där förblir de ju förbundna med lönearbetet när den kapitalistiska *staten* uppträder som företagare. En del borgerliga propagandister drar, inte i första hand av illvilja, utan av dumhet, på grund av vår propaganda för bättre kvalitativt och framför allt kvantitativt utnyttjande av arbetstiden den felaktiga slutsatsen att det råder ett starkt prestationstryck på företagen. I själva verket är inte bara arbetsintensiteten, utan även arbetsdisciplinen sämre än under kapitalismen. Rätten till arbete och socialpolitiken har hänskjutits till en med t ex inkafolkets arkaiska ”statssocialism” jämförbar socialförsäkringsplikt, något som emellertid tidigare alltid åtföljdes av en eller annan form av utomekonomiskt arbetstvång. Redan Fourier såg ”att folket skulle hänge sig åt sysslöshet om det hade ett tillräckligt *existensminimum*, en säkrad födkrok och anständigt underhåll, eftersom det civiliserade produktionssättet är alltför fränstötande”. Och han hade – ”naivt-grisettemässigt”, som Marx apostroferade det utan att helt förkasta den centrala tankegången – dragit följande slutsats: ”I det socialistiska systemet måste därför arbetet erbjuda samma inspiration som våra dagars festligheter och skådespel”. Boten mot lättja och andra laster som skulle kunna skaka associationen ligger i att utforska och upptäcka ett attraktivt produktionssystem som förvandlar arbetet till ett nöje och garanterar folkets uthållighet i arbetet och därmed fullgörandet av deras i förskott betalda *existensminimum*” (Von Babeuf bis Blanqui, Band II: Texte, s 192, 183, Leipzig 1975). För övrigt var detta attraktiva produktionssystem för Fourier en fråga om *social organisering och fördelning av arbetet*, och på inget sätt dess tekniska aspekter! (Och i detta fullständiga ringaktande av tekniken ligger enligt min mening felet).

Över huvud taget utgör de ansträngningar som individerna gör – och de behöver absolut inte vara antagonistiska – inte bara beträffande sina existensvillkor, utan sina respektive historiskt bestämda utvecklings- och framträdandevillkor (som senare bestämmer omfattningen av och det sätt på vilket de kommer att njuta av livet i samhället), historiens grundläggande drag. Så länge man bara kan tömma sina egna krafter inom arbetets sfär, men inte kan konsumera dessa psykiskt produktivt, så måste individernas mål vara att göra så litet som möjligt och få största möjliga utbyte, vilket man sedan, bortom denna sfär, kan omsätta i självbevarelse och i bästa fall självutveckling och livsnjutning. Det är visserligen abstrakt sant (och inses för övrigt även rationellt av människor som verkar vara helt utan insikt) att genomsnittet av de individuella andelarna beror på hela mängden av den produkt som går att fördela. Men det är obestriddligt att man inte får individuella andelar i proportion till ansträngningarna, att fördelningen är orättvis, och att man inte kan kontrollera principen som används för denna. Inkomsternas relativa storlek sinsemellan kan knappast påverkas (mindre än under kapitalismen – här finns det ingen egen facklig kamp, utan man får tacka partiet och regeringen när proportionerna någon gång justeras till förmån för den egna gruppen); och framför allt bestäms storleken på det som skall fördelas av påverkningar och intressen man inte kan kontrollera (världsmarknaden, avdrag från totalprodukten – här skulle absolut behövas att man oberoende av apparaten undersökte de

makroekonomiska proportionerna och hur det förfogas över dessa. Individerna hänvisas alltså tillbaka till sin egoism. Och det finns ingen äkta moralisk auktoritet att sätta emot, ingen icke misstänkt instans som skulle kunna ställa krav, eftersom byråkratin genom att manipulera prestationsprincipen och budgeten aldrig har rätt inför massorna, och däri konsekvensens namn flertalet av dess företrädare aldrig identifierar sig med kraven.

Vår stat är i huvudsak inte, och detta på grund av sin plats i historien (och bortsett från drakoniska och martialiska lagformuleringar så gäller detta även den sovjetiska) – i stånd att *framtvunga* samma arbetsintensitet som kapitalismen. Det hör till förutsättningarna för dess existens, är ett elementärt villkor för att den skall bestå genom alla inre och internationella uppgörelser, att motsättningen mellan den och de direkta producenterna inte ger sig tillkänna. *Ekonomiskt-politiskt* sett, så har arbetarna i den reellt existerande socialismen mycket större möjlighet att öva utpressning mot "samhället som helhet" än fackföreningarna i kapitalismen. Detta utnyttjar de verkligen också, även om man inte tror det, men kan bara göra det på ett sätt som inte ger något utbyte, nämligen genom att minska prestationen. Detta gäller mindre för de arbetandes lägsta skikt, och allra minst för kvinnorna, som utför lejonparten av ackordsarbetet i vår industri. Men flertalet kvalificerade arbetare bestämmer arbetstakten enligt sin egen smak, och särskilt specialisterna är (även om de innehar lägre prestationsposter) inte utsatta för samma prestationstryck som de skulle utsättas för "på andra sidan". Det är de flesta väl medvetna om, åtminstone de äldre.

Den differentiering efter prestationsprincip som görs i vårt näringsliv, tenderar att fungera tvärtemot vad Marx och Engels förutsåg. Enligt "Kritiken av Gothaprogrammet" avser *inte* "Åt var och en efter hans prestation" en uppdelning efter kvalifikationen, såsom man hos oss i största utsträckning förverkligat prestationsprincipen. I "Anti-Dühring" står det helt klart: "Hur skall nu hela den viktiga frågan om högre avlöning för sammansatt arbete lösas? I privatproducenternas samhälle står privatmänniskor eller deras familjer för de facklärda arbetarnas utbildningskostnader. De privata får ju också till en början nytta av den skolade arbetskraftens högre pris. En skicklig slav säljs dyrt, en skicklig lönearbetare blir högre belönad. I det socialistiskt organiserade samhället står samhället för dessa kostnader, därför tillhör frukterna, de tillverkade högre värdena av det sammansatta arbetet, också samhället. Arbetaren själv har inga anspråk på mer" (MEW 20/187). För "produktionen främjas mest av ett fördelningssätt som ger *alla* samhällsmedlemmar tillfälle att utbilda sina färdigheter så allsidigt som möjligt, att bevara och att utöva dem" (MEW 20/186).

Hos oss härskar däremot helt och hållet "Herr Dührings föråldrade sätt att tänka som de lärda klasserna", enligt vilket "det visserligen (måste) verka som något oerhört att det en gång inte skall finnas några som kör skottkärror och inga som är arkitekter till yrket längre, och att den man som under en halvtimme har gett anvisningar som arkitekt också skjuter skottkärran en tid tills hans verksamhet som arkitekt tas i anspråk igen" (Ebenda). Beträffande de egentliga ekonomiska prestationsfunktionerna så antog ju Marx och Engels istället att de skulle förenklas ordentligt istället för att både objektivt och subjektivt kompliceras allt mera. Även Lenin lämnade strax efter revolutionen inte så mycket utifrån ekonomiska, som tillfälliga politiska funderingar – tanken på att dessa funktioner skulle utföras för arbetarlön.

Hos Marx och Engels hänförs prestationsprincipen helt enkelt till den i genomsnitt använda arbetstiden. I "Kapitalet" står det med direkt syfte på socialismen: "Producenterna kan gärna för mig (debatten gäller här avskaffandet av pengarna) få anvisningar på papper, för vilka de kan ta ut det kvantum ur de samhälleliga konsumtionsförråden som motsvarar deras arbetstid" (MEW 24/358). Här finns det en ojämlikhet och orättvisa som grundas på fysiska olikheter, vilket tas som utgångspunkt för att alla möjliga (och däribland naturligtvis även intellektuella) verksamheter är av olika varaktighet och intensitet, liksom för

individernas olika existensvillkor. Den som i sitt yrke presterar färre arbetsenheter än andra skall också få mindre. Vi måste konstatera att arbetsprestationen – här åsyftande produktiv åtgång av genomsnittlig arbetstid – hos oss minskar vid stigande funktionsnivå. Inte bara inom förvaltningarna, utan även i forsknings-, konstruktions- och planeringsinstitutionerna och många liknande ställen, ödslar man bort mycket mer arbetstid än i den direkta produktionen. Här menar vi naturligtvis inte den speciella typen av höga parti-, stats- och näringslivsfunktionärer som ofta drivs på av den egna apparaten; eller de vetenskapare och ingenjörer hängivna sitt yrke, som naturligtvis inte är representativa för tjänstemanna- och specialistskiktet i allmänhet.

Inom de olika yrkena – och även här särskilt utpräglat hos specialisterna, medan normen inte sällan driver på arbetaren (arbeterskorna) i masstillverkningen – tillämpar man prestationsprincipen på ett mycket dämpat sätt. Om de planerade tjänsterna en gång är fastställda och tillsatta så skiner solen likadant över alla, rättfärdiga och orättfärdiga, skickliga och okunniga. Bäst går det att provocera en viss prestationsfrämjande rivalitet mellan olika kollektiv. Men totalt sett så har prestationsprincipen, tävlings- och aktivist-rörelsen inom hela industrin, havererat som medel att stimulera fram särskilda ansträngningar till allmän nytta. Man konkurrerar inte med varandra (om den byråkratiska konkurrensen skall jag tala senare). Man fördärvar inte normen för varandra. Bonusen slås helt enkelt ihop. När ledningarna någon gång lyckas genomdriva den differentiering som krävs så ökas i regel inte prestationerna på något sätt. Istället fördärvas med all säkerhet den normala arbetsatmosfären. Det är oftast bara genom en målinriktad specialbonus för socialt och ekonomiskt högst problematiskt övertidsarbete inom evigt återkommande flaskhalsar som man når en del av sitt omedelbara syfte. Arbetarna bevakar, delvis framgångsrikt, att de merkostnader som uppstår vid sådana tillfällen inte belastar den allmänna bonusfonden, utan att det verkligen rör sig om extrainkomster. Här finns det gränser som vårt ekonomiska system i sin nuvarande form inte kan hoppa över, trots att ledningspersonalen, en del av specialisterna och yrkesarbetartoppen resignerat beklagar den bristande arbetsdisciplin som även yttrar sig i slöseri med material, för stort spill, oordning vid arbetsplatserna osv.

Som en följd av sin världshistoriska roll att förbereda en ny civilisation framkallar industrialismen en strävan hos alla jordens förtryckta och utsugna massor, som man kan sammanfatta i formeln "Jämlikhet nu!" Den socialistiska rörelsen tillträdde direkt under förutsättningen att produktivkrafternas mognad skulle möjliggöra socioekonomisk jämställdhet mellan alla individer. Men under nuvarande omständigheter så innebär "likställdhet" (så formulerade man kravet på jämlikhet redan i det första efterrevolutionära ögonblicket) att försöka genomföra jämlikhet utifrån *fördelningsförhållanden* – främst *att de drivkrafter som det alienerade arbetet behöver försvagas*, medan och eftersom – individernas sociala ojämlikhet utifrån de *sakliga produktivkrafterna* visar sig vara långtidsresistent. Och ju mindre landets tidigare generation har kunnat förinnerliga arbetstvånget, desto mer förödande måste resultatet bli. Därför är kampen mot massornas jämlikhetssträvanden, och för genomdrivandet av prestationsprincipen i fördelningsförhållandena, en huvuduppgift för den protosocialistiska staten. I praktiken kan man naturligtvis komma fram till en kompromiss. Denna måste visserligen bli något annorlunda för vart och ett av våra länder, men får alltid ett slätstruket resultat.

Utsugningen, som var den ursprungliga hävstången för märkbart utökad reproduktion, "skäms" – som man psykologiserande kan säga för sig själv i den reellt existerande socialismen. Den måste använda sig av en komplicerad hämmande maskering. Härskarna vågar inte längre se sig själva öppet i ansiktet. Det är just den bästa delen av vår ideologisk-moraliska tradition som får dem att rodna. De arbetande massorna kan alltså genomdriva att man i verkligheten handhar fördelningsförhållandena på ett mer

utjämnande sätt än vad arbetsdelningens utvecklingsnivå rättfärdigar rent ekonomiskt sett. Fördelningen – och därmed den ”materiella” stimulansen – utgör inte på något sätt en huvudkälla till den sociala differentieringen i vårt samhälle, men detta sker i en situation där själva arbetets karaktär och organisation ännu inte leder till någon utslagsgivande prestationsdrift. I förhållande till de direkta producenterna plågas produktivkrafternas dynamik av en ”skymning” mellan ett ”inte-än” och ett ”inte-längre”.

De här tankegångarna stannar fortfarande inom ramarna för Fouriers tidigare citerade uppfattning om ”existensminimum”. Men som bekant leder produktionen ”snart till att den så kallade 'struggle for existence' inte längre handlar om rena existens-, utan om njutnings- och utvecklingsmedel” (MEW 20/565), säkerligen till en början för de redan privilegierade. Ur denna synvinkel måste man i dag framför allt sikta på arbetets egna naturliga funktion som grundläggande medel för att utveckla de mänskliga väsenskrafterna. Efter funderingarna kring den gamla arbetsdelningen som den djupaste källan för de sociala ojämlikheterna, vilka visar sig i att personligheten utvecklas till olika nivåer och strukturer, så måste den sociala intressekampens tyngdpunkt successivt förskjutas från att fördela arbetsbelöningen till att fördela själva 'arbetet, efter det att levnadsmedlen på det stora hela taget har säkrats. Arbetets innehåll och karaktär, de med arbetsplatsen sammanhängande avancemangs- och tillväxtchanserna, spelar enligt sociologiska undersökningar i olika länder inom vårt system redan nu en större roll för motivationen än lönesumman och ju mer utbildade människorna är, desto starkare är denna tendens.

Därmed blir konkurrensen om sysselsättningar gynnsam för den egna utvecklingen, konkurrensen om platserna i den samhälleliga arbetsdelningens mångdimensionella system, det ekonomiska livets specifika drivkraft, något karaktäristiskt för den reellt existerande socialismen. Det är inte av en slump som individernas tävlingsbeteende hos oss är så starkt koncentrerad till utbildningsskedet. Det är där man avgör ingången, tillträdet till de fördelaktiga platserna i hela systemets samhälleliga arbete. Och de skikt som redan nått bildning och inflytande behärskar bilden. Kampen har en uttalat politisk karaktär. Skall man kämpa för användandet av en ”ren” prestationskonkurrens, eller skall man, under inflytande av halvhjärtade och ytliga socialpolitiska korrigeringar, kämpa till förmån för de skikt som blivit eftersatta vid arbetets fördelning, eller för en långt gången byråkratisk och inofficiell korruption. I vilket fall som helst ser man till att kaderns söner och döttrar inte kommer till korta, eftersom de – exempelvis – ”tillhör arbetarklassen”, eftersom pappa eller mamma arbetar på ett eller annat ministerium.

Sedan visar sig samma politiska innehåll i striderna om hur man ska tillsätta de mest åtråvärda arbetsplatserna och ledningsfunktionerna på företag och i institutioner: Är det kunnandet eller den byråkratiska dygden som skall avgöra? Den överdimensionerade ledningsapparaten utgör redan en tung belastning på näringslivets och det kommunala områdets produktiva och agerande bas, eftersom den använder kadrernas tid, kraft och koncentrationsförmåga för sitt behov av kontrollinformationer. Men en sak till bör tilläggas. Den sociala strukturen inom apparaten, som inte kontrolleras av någon oberoende samhällelig makt, underordnar systematiskt – vilket under förutsättning att den gamla arbetsdelningen består i normal utsträckning absolut är att föredra – den produktiva prestationskonkurrensen om att tillägna sig ”bra arbete” och ”lukrativ ställning” ett annat driftsmönster, av eget ursprung: den *byråkratiska rivaliteten*. Foglighet uppåt, disciplinärt genomförande neråt, och först i tredje hand kompetens – så brukar urvalskriterierna rangordnas. Därför får de produktiva, skapande krafterna beklaga sig över att medelmåttighet, ja oförmåga, oärlighet och osäkerhet tar överhanden, för att inte tala om den tillhörande politiska standardiseringen.

Problemet består i att alla betingelser för att utveckla skapande initiativ inom näringslivet skall förmedlas via byråkratiska konstellationer, att man alltså även för att genomföra en

nyttig produktiv verksamhet måste inlåta sig på kamp om karriär, rang och inflytande och i stor utsträckning anpassa sig till detta beteendemönster. Den skapande aktiviteten kan naturligtvis inte stå utanför de grundläggande intressekonflikterna i ett samhälle som som helhet fortfarande är antagonistiskt – den kommer därvid i första hand. Till slut strävar de mest aktiva krafterna efter att undgå enkelt reproduktivt arbete, för att istället helt enkelt fungera. Som redan nämnts tjänar de sitt uppehälle genom personlighetsbefrämjande arbete. Men inte bara det! Skapande arbete är det ont om, man måste kämpa med andra individer för att få utföra sådant, framför allt som dess objekt på grund av formationen i praktiken förlänas ett uteslutande av alla andra (aktuella eller potentiella) intressen, dvs till den funktionsenhet som man redan har programmerat för det. Och den knappa tillgången på skapande arbete beror (grovt uttryckt) på att material- och tidsfonderna är begränsade till den utvidgade reproduktionen. Antingen har man investeringar på ett företag under femårsplanen, eller så har man det inte. Det betyder att individerna får tämligen olika förutsättningar. Här finns objektiva motsättningar som nu regleras av hierarkin; och det på ett sätt som förorsakar mycket stora förluster av skapande energi och ekonomisk rationalitet.

Planeringens byråkratiskt-centralistiska form präglar ”uppdragsutdelningens” mekanismer. Toppen föredrar att bara ta emot passiv faktainformation och ”frågor” nerifrån. Själva delar den ut aktiva plikt-informationer. Människorna får av princip inte själva söka uppgifter, inse och ta upp problem, utan dessa anvisas dem som plikter. På samma sätt delar man ut medel efter en kalkyl som ju längre den är desto mer går ut på en ransonering till det mest nödvändiga.

Man brukar säga att klassamhället uppträder styvmoderligt mot flertalet av sina medlemmar när det gäller levnadsmedlen. Den reellt existerande socialismen lägger där till att den även försörjer sina privilegierade individer på ett styvmoderligt sätt vad gäller nödvändiga materiella medel för de produktiva uppgifter den ger dem i uppdrag att utföra. I kapitalismen var det ont om kapital i form av pengar, i vårt system fattas det ständigt arbetskraft, material av än det ena, än det andra slaget: investeringsvaror och byggnadskapacitet. Allt detta är hopplöst ransonerat, eftersom det de facto inte finns någon ekonomisk mekanism för att skapa harmoni mellan tillgång och efterfrågan. Själva planen blir här störande, eftersom den, som jag tidigare antydde, enligt idén om att den representerar behoven, varje gång anstränger sig att få ut mer av produktionen än vad samhället vanligtvis ger.

Den centraliserade förfogandemakten måste till sist – och till denna koncentrerar sig den byråkratiska rivaliteten mellan de aktiva elementen inom hierarki och specialistkår – fördelas bland de olika kollektiven och individerna inom näringslivet, dvs delegeras till dem juridiskt, men framför allt måste ansvaret föras över på dem genom materiella och finansiella planer och kalkyler. Men att slå fast plannormer kräver dels insikt om samhällets behov och krav och dels om lokala kapaciteter och kostnader. Därför måste kombattanterna även här ställa in sig efter den byråkratiska informationsprocessens egenarter. Det byråkratiska universum kröker sig precis som det kosmiska inåt (enligt relativitetsteorin), ingen linje går ut därifrån.

I polemiken med Proudhon, som ansåg det självklart att ”den industriella tävlingslustan nödvändigtvis (är) en tävlingslusta inställd på profit, dvs konkurrens”, betonade Marx konkurrensens historicitet som en form av tävlingslusta.

Den *industriella* tävlingslustans omedelbara objekt borde vara *produkten* och inte profiten. Därför är konkurrensen ”inte en industriell tävlingslusta, utan en kommersiell. I dag finns det bara industriell tävlingslusta inom handeln. Det finns till och med skeden i folkens ekonomiska liv, när hela världen grips av en slags yra att göra profit utan att producera.

Denna periodiskt återkommande spekulationsyra avslöjar konkurrensens verkliga karaktär, att den försöker smita ifrån de nödvändiga betingelserna för den industriella tävlingslustan” (MEW 4/159). Precis som den kommersiella tävlingslustan i kapitalismen uppträder som en främmande form av den industriella, så uppträder hos oss den byråkratiska tävlingslustan, den byråkratiska rivaliteten, med sina egna lagar. Det är självklart att den byråkratiska rivaliteten – vilken liksom den kommersiella tävlingslustan i kapitalismen mer eller mindre omfattar alla områden av samhällets sysslor –, om den har antagit allmän karaktär – inte heller begränsas till den industriella sfären, även om den i sista hand är förankrad där.

Det är förståeligt nog framför allt intelligentsian som på grund av vårt system trängs in i den byråkratiska rivalitetens beteendemönster. Den statliga arbetsorganisationen och -ledningen tenderar objektivt att gå i riktning mot att byråkratisera hela intelligentsian, eller att åtminstone kontrollera den säkert genom byråkratiska mekanismer för hur man fördelar de materiella betingelser som möjliggör intellektuell produktion, och detta till och med på det konstnärliga området. För att inte tala om kadreerna inom näringslivet. (För övrigt är det ett stående klagomål, grundat på nakna fakta, att specialisterna ofta är direkt motspänstiga när det gäller att överta ledande funktioner. Även om man tror sig vara kompetent så vill man inte. Till och med inom vår vetenskap är det inte vetenskaperna, utan byråkraterna bland dem, som hamnar i ledningen, vilket speciellt den sovjetiske författaren Granin har påpekat flera gånger i sina verk.) Den dominerande tendensen är i alla fall att intelligentsian förvandlas till byråkrati. Hög- och fackskoleutbildning, speciellt det förstnämnda, utgör mer eller mindre en inträdesbiljett till en byråkratisk karriär inom vilken bransch det vara må.

Innan vi slår fast vad det innebär med en byråkratisk avlösning av den kommersiella ledningen för den industriella processen, så lönar det sig att titta på Marx' uppfattning om byråkratins allmänna väsen. När det gäller orden ”byråkrati” och ”byråkrat” kan man inte undvika att dessa i politiska strider blir lika mycket invektiv som ordet ”bourgeoisie”. Men orden har i båda fallen ett objektivt innehåll. Hos Marx är det hans tidiga uppgörelse med Hegels statsrätt som är källan, (MEW 1/242 ff) där byråkraterna, de ”exekutiva stats-tjänstemännen”, mycket träffande figurerar som ”*regeringsmaktens ledamöter*” mot ständernas representanter och framför allt mot ”de många”, mot folket. (Man kan naturligtvis som en anpassning till våra förhållanden säga gentemot istället för mot. Det ändrar ingenting i sak, speciellt inte som de verkställande organen har en lika utvuxen överbetoning gentemot de i verkligheten själva byråkratiserade folkvalda, som hos oss). Lika betecknande är det när Hegel ställer dessa regeringsledamöter som ”*allmänneligt stånd*” mot det ”borgerliga samhällets” speciella stånd. För Hegel, konstaterar Marx, är ”*regeringsmakten* ingenting annat än den administration, som han utvecklar som ’byråkrati’”. Naturligtvis uppfattar Hegel ”medelklassen”, vars blomstring byråkratin är, som det ”bildade” ståndet.

När vi betraktar följande resonemang hos Marx, så låt oss då tänka på vad det betyder, när han observerar den traditionella statsbyråkratin och när staten uppträder som omedelbar organisatör och regulator av hela det nationella näringslivet, ja hela samhällslivet, medan de samhällseliga organisationerna har ungefär samma underdåniga själv ständighet gentemot den som stånden, ”korporationerna” hade i Preussen före marsrevolutionen 1848.

Marx betonar först och främst att det är en *formell* reglering av de faktiska samhällsangelägenheterna som utgör innehållet i den byråkratiska verksamheten, så att den praktiskt taget ständigt måste befinna sig i försvarsställning mot förändringar som kan störa lugnet. ”Det egentliga syftet med staten” – dvs att reglera samhällets allmänna angelägenheter, då de uppträder som realprocess – ”framstår alltså för byråkratin som ett syfte *mot* staten. . .

Byråkratin uppfattar sig själv som statens slutgiltiga syfte. Eftersom byråkratin gör sina 'formella' syften till sitt innehåll, så råkar den överallt i konflikt med de 'faktiska' syftena. Därför tvingas den utge det formella som innehåll och innehållet som formellt. Stats-syftena förvandlas till byråsyften, eller byråsyftena till statssyften.”

I och för sig räcker det med den mer eller mindre motiverade övertygelsen om att administrationen är nödvändig, att dess institutioner alltså måste bestå för att man så fort det blir kris först förfäktar dess princip och existens. De ”faktiska syftena” måste brytas mot institutionerna som har bildats för att reglera dem. Konflikten mellan de formella (som å sin sida är högst reella ända in i vårt samhälles grundfästen) och de faktiska syftena är i vårt samhälle allvarligast inom den industriella reproduktionsprocessen, även om byråkrats ingripanden naturligtvis är mycket mer direkt smärtsamma på områdena intellekt och kultur. Produktivkrafterna fångas vid sin bas, och den byråkratiska närings-livsorganiseringen blir springkälla för en allmän byråkratisering.

”Byråkratin”, fortsätter Marx, ”har statsväsendet, samhällets intellektuella väsende i sin besittning, det är dess *privategendom*”. Medan byråkrats egentliga anda är ”rutin” och ”en begränsad vy” uppfattar den sig själv som en ”*kunskapshierarki*”. ”Ledningen anför-tror lägre kretsar insikt i detaljer, och de lägre kretsarna ledningen insikt i det allmänna, och på så sätt vilseleder de varandra.” Där statens verksamhet inte har förvandlats till speciella ämbeten, där alltså staten inte är skild från samhället, ”handlar det inte om varje medborgares möjlighet att ägna sig åt varje tillstånd som ett speciellt tillstånd, utan det allmänna tillståndets förmåga att verkligen vara allmänt, dvs varje medborgares tillstånd”. Därmed är examina ”ingenting annat än en frimureriformel, ett lagenligt erkännande av att medborgerliga kunskaper är ett privilegium. . . ingenting annat än ett byråkratiskt kun-skapsdop, ett officiellt erkännande av de profana kunskapernas förvandling till heliga kunskaper (det är självklart vid varje examen att examinatorn vet allt). Man hör ingenting om att de grekiska eller romerska statsmänniskorna avlade examina. Men det är klart, vad var väl en romersk statsman mot en preussisk regeringsman!”

Den byråkratiska pyramid som befattar sig med att reglera alla samhällets angelägenheter antyder verkligen att den vet allt, dvs dess planering förutsätter att de verkliga samhälls-behoven syntetiseras genom den specialiserade apparatens insiktsprocess. I själva verket har man i bästa fall givit dem en fullständig klassificering. Den byråkratiska metodologin kan bara leda från det konkreta till det abstrakta, men inte tillbaka till någon konkret tanke; i det här fallet en modell för samhällsprocessen; utan bara till ett mekaniskt aggregat. Det som är levande försvinner ur ekvationen när de drar sina slutsatser, och ingen annan har befogenhet att tänka på de detaljer de glömmer. Den enskilde byråkraten kan själv vara filosof, men den byråkratiska apparaten kan omöjligen vara en kollektiv filosof. Detta är inte något bevis mot den historiska nödvändigheten av sådana apparater, men de måste hållas beroende av samhället, och det kan man bara göra om de byråkratiska apparaterna antingen begränsas till särskilda områden, där de inte skall förmedla sambanden dem emellan, eller om det blir möjligt för samhällskrafterna att när som helst göra utbrott på varje nivå som kan slita itu de byråkratiska nödvändigheternas nät.

Men: ”Byråkrats allmänna anda är det *hemliga*, mysteriet, som hierarkin bevarar inåt och den slutna korporationen utåt. Den uppenbara statsandan, även statens karaktär, verkar därför vara ett *förräderi* mot mysteriet för byråkratin. Därför är *auktoriteten* dess kunskapsprincip, och auktoritetsdyrkan dess *karaktär*.” Statens existens blir nu bara olika fixerade byråandar, vilkas samband är underordnade och passiv lydnad. ”I den mån de mindre stupida av de byråkrater, som fördelats över staten, når en medvetenhet om sina förhållanden och subjektivt genomsådar dem, så uppstår den specifika statsjesuitism som utgör den verkliga andan i vår samhällsvetenskap.” ”Byråkraterna är statsjesuitier och statsteologer” säger Marx (hos oss har de delats in i praktiska och teoretiska byråkrater).

Byråkratin är en republik av präster. Men inom byråkratin blir ”*tankeverksamheten*” till *krass materialism*, en materialism av passiv lydnad, auktoritetstro, en *mekanism* för ett fixerat formellt handlande, fixerade principer, åsikter, traditioner. Vad den enskilde byråkraten anbelangar blir statssyftet hans privatsyfte, blir ett *jagande efter högre poster, karriärism*”. Och här kommer den intressanta frågan om hur långt denna byråkratiska rivalitet kan ha rollen av drivkraft när nu förhållandena förändrats betydligt i en helstatlig näringslivs- och samhällsplanering.

Vid första blicken verkar den ju jämfört med konkurrensen om högst profit vara förhållandevis oförarglig. Den erbjuder egentligen ingen parallell till kapitalets brottsliga djärvhet, som Marx trots all kritik var imponerad av. I grund och botten består problemet just i att den verkligen är en ljum ersättare, jämfört med hur den kommersiella konkurrensen driver på produktivkrafterna. (Man kan naturligtvis inte tänka sig – och det vore för övrigt inte heller önskvärt – att det skulle finnas något annat system, som *uppbär* en lika expansiv *permanent* ekonomisk tillväxt som det som grundas på jakten på mervärde.)

Den enskilde byråkraten får alltså inte möta samhällets behov via marknaden, utan förmedlat, via planen. Det leder till olikheten, att där utlovar bourgeoisin honom rikedom om han lyder marknaden, och här kan han bara, om planen uppfylls, undvika tråkigheter. I vilket fall som helst får man sin andel av det inflationsmässiga regnet av ordnar och utmärkelser. Karriären är inte ens direkt knuten till uppfyllandet av planen. Om man klarar planen eller inte, det beror sällan på en ledares individuella förtjänster eller misslyckande, utan på betingelser, varibland hans subjektivitet bara är en enda. Den näringsbyråkratiska rivalitetens ”krassa materialism” innefattar en ovillkorlig passiv lydnad, auktoritetstro och jakt på högre poster, men den koncentreras inte på det. Men en sak konfronteras den näringsekonomiska funktionären alltid med i varje läge: planen och villkoren för dess förverkligande. *Hur möjlig planen är i förhållande till möjligheterna att förverkliga den*, det är den avgörande punkt som bestämmer läget i respektive position under hela året.

Det dynamiska element, det ”materiella intresse” som driver på de ekonomiska funktionärerna rör sig i ganska liten utsträckning om pengar, dvs deras lön. Dess storlek är ändå mer eller mindre fastställd (den får naturligtvis alltid bli större). Det handlar mera om bra poster, men sådana poster är de som redan står i ett fördelaktigt förhållande till det subjektiva planuppfyllningsproblemet, dvs att man t ex har bättre förutsättningar eller inte står direkt i centrum för planens tryck eller liknande. Till vardags, där lön och ställning kan anses vara oföränderliga för det stora flertalet av funktionärerna, riktas det materiella intresset in på *möjligheterna att uppfylla planen*, i grund och botten på arbetssituationen i stort, och med stigande ålder gäller det inte minst hälsan.

Människorna strävar efter att optimera sina möjligheter att handla fritt inom sina respektive verksamhetsområden. Att ekonomifunktionärerna på företagen hela tiden blir så besvikna är den viktigaste orsaken till deras inaktivitet, deras tillbakadragande i ett byråkratiskt beteende som då också blir subjektivt. När de en gång har nått det stadium att de inte längre finner nöje i själva arbetet, så handlar det för den enskilde om att hålla plansiffrorna nere under gränsen för vad deras enhet kan prestera, och fylla ut material- och kapacitetsfonderna med ett reservlager. I bägge fallen gäller det framför allt att dölja en del av kapaciteten, att förankra det invanda, hela den inrikespolitiska konstellationen, det förutbestämda måttet av oordning och desorganisation i normerna för hur mycket material och arbetstid, maskinkapacitet etc som får gå åt. Om man då når gränsen för vad nationens näringsliv kan prestera, så är det alltid ändamålsenligt att t ex börja rekonstruera den löpande planen.

Här kan man se att den byråkratiserade ekonomifunktionärens intresse inte nödvändigtvis är bundet till att utveckla (bredda och kvalificera) bruksvärdesproduktionen, att denna

därför inte bara periodiskt (som i bourgeoisins kommersiella tävlingslusta), utan över huvud taget tenderar till ”att dra sig undan den industriella tävlingslustans nödvändiga betingelser”. Detta stämmer för flertalet av de funktionärer, som – av vilka motiv det vara må – inte är inriktade på avancemang genom prestation. I den kapitalistiska konkurrensen sorteras sådana mindre företagsamma karaktärer snart bort. Men i den reellt existerande socialismen finns det uppenbarligen inte någon mekanism att tränga bort dem ur de positioner de en gång fått och sköter initiativlöst. Detta problem förekommer naturligtvis också på lägre nivåer inom (de kapitalistiska ö.a.) koncernbyråkratierna, men där upphör byråkratin högst uppe i respektive ekonomiska enhet. Men hos oss finns det en byråkratisk kontinuitet som sträcker sig från den mest diskrete förman till parti- och statsledningen. Genomsnittligt sett har man därför, i varje ekonomisk ledning, en övervikt av krafter som envist kämpar för att bli kvar i status quo, och som även sköter de utvecklingsfunktioner de har i denna anda.

Helt följdriktigt trasslar denna typ in sig i en kamp för politiska och administrativa makt-positioner, istället för att tävla i ekonomiska framgångar för samhället. De är aldrig mer konsekventa än när det gäller att sätta åt ”orostiftare”. En byråkrat som är ekonom måste naturligtvis också underkasta sig de ekonomiska lagarna, men produktionens utveckling är inget självändamål för honom, som värdestorleken är för kapitalismen, och är heller inte något samhälleligt ändamål, utan är i första hand bara ett medel för att stabilisera situationen för byråkratin. Detta hävdar de till och med under de hektiska och oekonomiska förberedelserna inför partikongresser och jubileer, dessa den byråkratiska tävlingslustans mest uppskattade milstolpar. (Typiskt nog konstlade ingrepp i den ekonomiska processen.) Byråkratin har alltsedan sitt första stora historiska framträdande i den Ekonomiska despotin visat sig vara ett verktyg för en *enkel* reproduktion, utan kvalitativ utveckling, samt improduktiv förbrukning av möjliga överskott. Då är den i sitt rätta element.

Det som mest hämmar en företagsekonomisk dynamik är alltså att det byråkratiska beteendets lagar ständigt står över den ekonomiska ändamålsenligheten, ända ner till företagsdirektörer och avdelningsledare, som borde vara det högsta kriteriet i denna relation. Den ekonomiska funktionären tvingas helt enkelt att alltför ofta rikta in sin självhävdelsevilja på utomekonomiska kriterier. En kapitalistisk företagare är i första hand entydigt en ekonomisk person, åtminstone under den era som nu går mot sitt slut, där han bildade epok. En ”socialistisk” företagsdirektör å andra sidan, tvingas i första hand att vara en byråkratisk person. Den relation han har till generaldirektören för sin industribransch eller sitt kombinat, den relation han har till ledningen i sitt partidistrikt eller kretsledningen osv, är inte bara lika viktigt som den ekonomiska framgång han når med sitt kollektiv, kan under en hel del omständigheter inte bara kompensera misslyckanden (som ofta inte heller beror på honom själv), utan kan till och med förutbestämma den ”ekonomiska” framgången. Sådana kan man under vissa omständigheter tilldelas hos oss. Bortsett från att det över huvud taget går tusentals trådar från de överordnade nivåerna till företagsdirektören, som utnämner respektive stöder honom, så har den företagsekonomiska reformen aldrig gått så långt hos oss, inte ens när den stod i zenit, att den ens formellt givit företagen autonomi, eller helt enkelt låtit dem försörja statshushållningen via en bindande beräkningsbar skatt. Vinstöverföringen till staten, dvs dess andel, underkastas periodiska manipulationer som följer oberäkneliga näringspolitiska konjunkturer. Den utvidgade reproduktionens tidpunkt, inriktning och storleksordning är avhängig så många inflytelser och avgöranden av enbart betingat ekonomisk natur över och utanför företagen, att det efter en företagen investering ofta inte finns en människa på företaget som kan säga att hon har någon del i avgöranden (bortsett från de teknologiska detaljerna naturligtvis). Det gäller framför allt i stora verk och kombinat. Verkets ledare fungerar som en byråchef, och hans situation medför dessutom psykologiskt en tendens till att kompensera sin bristande

tillfredsställelse som ekonom med disciplinära befogenheter.

Som ett resultat av denna allmänna konstellation, där företagsledaren bara är en excellent nyckelfigur, har Tyska postens berömda dygder brett ut sig inom hela näringslivet, minskade med den vanvård som sprider sig även där. Medan industribyråkratin bara vara en underfunktion för det kommenderande kapitalet ända in i monopolkapitalismen, och än i dag trots alla teorier om "managerial revolution" och "organisation man" inte har frigjort sig helt, så står den hos oss utan korrigeringar över hela reproduktionsprocessen. Partiets näringsekonomiska apparat är själv alltför mycket överbyråkrati för att kunna korrigera principerna; den tar bara initiativ till kursförändringar, inte till principer, och är framför allt inte någon instans som skulle kunna tolka produktivkrafternas behov. Den agerar ju under förutsättningen att inte minst dess egen struktur och funktion måste kvarstå under hela processen.

Dessutom har vi, också till skillnad från senkapitalismen, en enda byråkrati, vars funktionsorgan endast har rudimentära möjligheter till och intresse av saklig tävlan. Kompetensgränsen, som ju nu en gång är nödvändiga i byråkratier, utesluter att man utformar alternativ till avgörande problem. Enbart antalet nivåer och gebit, som man sist och slutligen bara kan samordna på ett bindande sätt, via de överlastade topparna i respektive inblandade pyramider, skapar en oerhörd tröghet i hela mekanismen, och man kan i själva verket inte ens bemästra den "däruppe". Medan produktivkrafterna sedan länge hänger ihop via ett stort antal horisontella kopplingar, (vilket ju bara är ett uttryck för deras framskridna församhälleligande) försöker man alltjämt leda hela landets näringsliv enligt den "marxistisk-leninistiska organisationsvetenskapens" raka linjer (en linje som åter insomnat i stil med den nyaste kameralistiken), vilken var det borgerliga industrimanagementets organistoriska landvinning innan databehandlingen kom. Stats- och näringslivscybernetik, som tills helt nyligen predikades som senaste ledningsvetenskap, var ingenting annat än ett nytt skynke för den gamla byråkratiska centralism, som man ville sätta fart på genom förbättrad information.

Allt detta förklarar varför den byråkratiska rivaliteten över rang och inflytande, omfattning och nivå för förfogandemakten är relativt improduktiv som drivkraft för beteendet. Inombyråkratiska initiativ begränsas alltid och trycks ner om de inte tillfälligtvis positivt berör något "högre intresse", inte så mycket genom obehag, som i dag sällan påverkar våra modiga byråkrater, utan istället genom upplevelsen av att det inte lönar sig att satsa sig själv i angelägenheter som går utanför det egna behörighetsområdet. För karriären, om det finns intresse för någon sådan, är det mycket viktigare med en progressiv framtoning än en verklig aktivitet, som stör de "normala funktionerna", och som alltid kan komma olägligt av en eller annan anledning. Avancemangsinriktade tjänstemän kan bara ha som mål att deras rivaliserande aktiviteter gör ett "positivt" intryck uppåt. Initiativ-mekanismen innehåller alltså från början ett konformitetstvång, åtminstone i princip. Det finns nog utrymme för instrumentalt förstånd, men knappast för "negativt", "systemöverskridande" dialektiskt förnuft.

Det är bara på toppen det finns alldeles särskilda möjligheter till initiativ – så verkar det åtminstone vara, och formellt stämmer det också. Särskilt finns här en möjlighet att genomdriva inadekvata lösningar. Men varje verkligt försök till reform som görs inom ramen för de byråkratiska spelreglerna går om intet, även om det kommer från en högre ledning. Byråkratin som härskande form för lednings- och arbetsorganisationen skapar en specifik människotyp av konservativ medelmåttighet, folk som (i gynnsamma fall) kan hävda sig genom en "skapande" konformitet, att (i genomsnitt) utföra alla möjliga uppdrag korrekt och genom en ofruktbar beställsamhet (skalans lägsta punkt).

När det finns en byråkratisk centralism så avgör man effekterna inom denna allmänt

ofördelaktiga ram, hur pass toppen skall utnyttja stämningarna bland specialisterna och göra produktivitet, prestation och tingsinriktat fungerande till *villkor* för avancemang och erkännande. Det vill säga den teknokrat som inriktar sig på det förtingligade arbetets ekonomi, alltså är ekonomiskt inriktad, utgör en progressiv karaktärsfigur i jämförelse med den konservativa politbyråkrat som huvudsakligen har reproduktionsbetingelserna för sin administrativa-politiska maktposition för ögonen. Teknokraten arbetar objektivt med att likvidera sin roll om han driver igenom progressiva produktivkrafter, medan byråkraten dagligen helgar status quo.

I DDR framträder byråkratin i en i grunden icke-provokativ form, till följd av den relativt utvecklade civilisationen och massornas högre sociala och kulturella nivå. Särskilt sedan de polska decemberhändelserna 1970 har den allvetandets posen tonats ner och förmyndarskapsandan, vilket principiellt inte har förändrats, uppträder med en viss mildhet. I Sovjetunionen, där man har arbetat fram samma gamla rangskalor och dessutom försett dem med officiella och inofficiella privilegier så att man tydligt kan se språng i samhällsutvecklingen just där byråkratin, natsjalstvo, börjar, där är läget mycket mera spänt. Till skillnad från hos oss och i Tjeckoslovakien skulle det där inte bara krävas några månader av politisk vår för att få detta block att smälta, trots att det redan visar synliga sprickor. De tongivande kadrernas prästerliga högmod där är i varje fall mycket svårare att dämpa, vilket man lätt kan avläsa genom att man där nästan vid första blicken upptäcker *moraliska* ojämlikheter i de olika skiktens vardagsbeteende. Hur otroligt det än kan låta, så finns det en moralisk-politisk klassindelning. Man kan tilltalas med "du" av en överordnad utan att få svara med "du". Den marxistiska bolsjevismen är ingenstans i ett sämre läge än inom den sociala kommunikationen mellan samhällsskikt med olika medbestämmandepotens.

Enbart reformer ovanifrån kan inte ändra på något av detta. De upplysta element som successivt samlas i centrum, partiets yngre stabsofficerare, stöter ständigt på ett oövervinneligt motståndsbeteende hos den i sin helhet konservativa hierarkin av partifunktionärer. I distrikten har partisekreterarna större personlig makt, en mycket intensivare aktionsradie och mer långtgående disciplineringsmedel än vad tsarens guvernörer hade på sin tid.

Det Sovjetunionen lider av i dag är det gamla "befälsväsendet" (LW 25/438) apparatjikk- och natsjalknik-öfoget, där bondelandets gamla patriarkat och den industriella despotins nya patriarkat har legerats med en partidisciplin och stelnat till ordenslydnad. Det grundförhållande som man möter i i detta jättelika land och som har verkningar långt in i den privata sfären, det är förhållandet mellan chefer och underordnade, och detta har lämnats fullständigt oberört av Chrusjtjovs halva politiska reform. Fast det i dag i stor utsträckning är anakronistiskt och mycket successivt urholkas från basen av de yngre arbetarna och ingenjörerna, lärarna och vetenskaparna, så är det precis som tidigare den reella kärnan i partiets och statens "ledande roll". Det förlamar på ett ödesdigert sätt hela sovjetsamhällets levnads- och arbetsprocess.

Det onda består, tyvärr, inte helt enkelt i att det sovjetiska natsjalstvo är en byråkrati, ett "management" rätt och slätt. Jag har redan påpekat att man måste räkna med byråkratin som ett faktum, eftersom den har objektiva grunder i produktivkrafternas nuvarande utvecklingsstadium. Som vi kan se har inte heller Jugoslavien, som går den antibyråkratiska vägen, på något sätt kommit över motsättningen mellan självförvaltning och etatism. Sovjetunionen har som helhet sett en *oupplyst* byråkrati med dogmatisk skorpa, vars medlemmar huvudsakligen inte har någon distans till sin roll, och med en frapperande naivitet gör mentaliteten av anpassning till karriärens krav till sin filosofi. Framför allt domineras toppen alltså av oupplysta, som är politiskt och moraliskt bundna till Stalinperiodens traditioner. Om det inte sker någon djupare samhällelig omskakning kommer så många människor att gå i samma spår att framstegsprocessen som helhet torde gå framåt

med förtvivlad långsamhet. Sovjetsamhällets bästa element ligger fjättrade, de vänjs av med att ta initiativ och förbittras.

Byråkratin *intellektuella misär* betingas av den onda cirkel, där byråkratin censurerar en ideologisk förståelse av sovjetsamhället. Med hänsyn till den oöverbryggbara klyftan mellan det socialistiska programmet och verkligheten ser oligarkin att dess maktanspråk bara kan legitimeras genom att man fortsätter med en falsk världsbild. Därför kan den inte tillåta någon mer kvalificerad politisk-teoretisk fundering över sitt dilemma eller de sociala förhållandena över huvud taget. De sovjetiska samhällsvetenskaparna måste göra oerhörda ansträngningar för att få sina insikter om förhållandenas sanna väsen att formellt harmoniera med de nedärvda dogmerna. I partitoppen finns det naturligtvis folk som privat genomskådar sin situation. Men då de ständigt tvingas upprepa de vanliga fraserna för allmänheten (och till och med för själva politbyrå), och då de kroppsligt absorberas av sin egen arbetsstil, så kan inte det privata funderandet sträcka sig längre än till ett cyniskt konstaterande av fakta. "För själen" producerar de sedan gnälliga självkräftfärdiganden. På grund av sin position och mentalitet måste de blockera en objektiv analys och insikt. De behöver bara instrumentala kunskaper i syfte att åter möjliggöra en reproduktion av det etablerade systemet. Vad därutöver är, är för dem överflödigt och skadligt.

Men det finns *en* källa, där man kan se hur det sovjetiska överhöghetssamhället ganska ohöljt ger sig till känna. Det är litteraturen, där man ju inte tvingas till att göra otvetydiga begrepp av sina slutsatser, och där man i vissa fall kan säga mer med en naturalistisk skildring än vad man kan skyla över i partikongressreferat. Inom den nutida sovjetiska litteraturen finns det två stjärnor av största storleken, vilka har mycket olika positioner men ändå inte saknar beröringspunkter med varandra: kirgisen Aitmatov och ryssen Solzjenitsyn. Och det finns en hel plejad av betydelsefulla författare, som Nekrassov, Antanov, Belov, Kasakov och fler andra. (Sedan har jag måst lägga till Trifonov, Tendrjakov, Sjuksjin, Abramov, Rasputin, Salygin, Gelman och Vampilov) som skrider till verket med en ärlighet som anstår verkliga konstnärer. I den sovjetiska liksom den gamla ryska litteraturen är de moraliska kriterierna långt viktigare än de estetiska, eftersom författarna (och i dag naturligtvis också filmskaparna) är det enda landsomfattande offentliga samvetet. Men med djupet och uppriktigheten i sina reflexioner har de under de senaste tio åren även kunnat bemästra sitt ämne estetiskt, och åter nått den världslitteraturnivå som en gång Gorkij och den unge Sjolochov representerade.

Sedan Stalins död har natsjalnik-typen, som utgör centralproblemet i sovjetsamhället, blivit kritiskt gestaltad kritiskt av många författare, t ex av Ovetsjin, Granin och Nikolajeva. Deras böcker handlar om alternativet "bra" och "dåliga" chefer. De ställer Hegels fråga om hur staten och samhället skall kunna skydda sig mot byråkratin ovärdiga medlemmar och besvarar också frågan helt som Hegel. Därvid står denna idé fadder åt den uppriktiga illusionen att de stora och små autokraternas ofog skulle försvinna med "personkultens" mysterier, denna sista ideologiska produkt från Chrusjtjov. Solzjenitsyn är den enda hittills som har frågat efter hur man ska skydda samhället mot *hierarkin som sådan*. Den typ av funktionärer som skildras i den beprövade psykologiska realismens stil i "Cancerkliniken" och framför allt hans oöverträffade roman "Den första kretsen" avslöjar inte så mycket byråkraterna som individer, utan differentierat och kompromisslöst hur hierarkin som sådan systematiskt syndar genom sina medlemmar, som de dessförinnan har berövat sin mänskliga substans. Hos Solzjenitsyn märks det förresten mycket tydligt att "förvaltarna av ting" och speciellt "de som leder de produktiva processerna" är mycket mindre underkastade denna demoralisering än verktygen i den politiska- och polis-apparaten, och att dessa grupper redan från början rekryteras från en helt annan grupp av människor. Bortsett från sin bakåtsträvande inställning har Solzjenitsyn också i gestalt av den politiskt och sociologiskt intresserade naturvetenskaparen Nereshin fört in det hittills

klaraste alternativet till den byråkratiska funktionären i litteraturen. Det talar för författarens objektivitet att denna imponerande figur bejakar Lenins tradition i "Den förstas kretsen".

Solzjenitsyn är naturligtvis ett undantag. I grund och botten bär partiapparaten själv skulden till att den stora ryska litteraturtraditionens mantel, dess ständigt verkande etiska arv, nu har lagts på denne ende mans axlar. De som ännu försöker skriva så att deras böcker trycks och sprids i landet gör naturligtvis också rätt, på sitt sätt. Solzjenitsyns roll har emellertid den fördelen för Sovjetunionens litterära liv att den utmanar de andra författarna och sätter upp mönster för den, även det skrivna ordets mest betydande representanter, som inte makthavarna vill tränga in i samma position som Solzjenitsyn: det är inte lätt att vederlägga Solzjenitsyns konst, att korrigera den.*

Särskilt Tjingis Aitmatov är den som utan tvivel kan mäta sig med Solzjenitsyn ifråga om gestaltningskraft, och han kommer också honom mycket nära beträffande ärlighet och mod i sina verk, även om han har valt ett annat sätt att kämpa på. Hans radikala frågeställningar bagatelliseras systematiskt av sympatiserande kritik. Att han råkat utses till att vara en representativ motpol till Solzjenitsyn ökar spelrummet för hans kritik. Redan i "Farväl Gülsary" gick Aitmatov så långt att han utropade en av de stalinistiska läderocksavgudarna till en ny manap (namnet på kirgisernas gamla orientaliska förtryckare) och fällde följande omdöme om en tidigare glödande revolutionär som resignerat i lydnad: "En gång upphörde du att vara kommunist." I ett senare verk, "Den vita ångbåten", vänder han sig utifrån ett historiefilosofiskt fundament, med djupare insikt än Solzjenitsyn och utan dennes folkliga romanticism, just mot att klassherraväldets patriarkaliska urberg var en livsmäktig realitet. Det hela mynnar ut i ett utopiskt engagemang, för ett nytt uppbrott till frihet och mot alla opportunistisk anpassning till omständigheterna.

En annan framstående författare, Antonov, har i sin berättelse "Den sönderslitna rubeln" blottat våra samhällens karaktäristiska mekanism att bryta ner initiativ och individualitet. Berättelsen visar utvecklingen av de produktivitetshämningar, som hindrar det sovjetiska samhället från att lämna slutskedet av den industriella underutvecklingen bakom sig. Samtidigt visar den olyckligheten hos ett växande antal individer, som inte kan förverkliga den prestationsförmåga landets materiella och kulturella framsteg skapat hos dem. En liknande bakgrund har en ännu skarpare berättelse av författaren Belov med titeln "Är vi ju vana vid". Med ett exempel från Nordryssland upprörs Belov över kolchosböndernas hopplösa, rättslösa existens i alltför många sovjetiska byar. Som i Hemingways berömda novell "Den gamle och havet" når människan bara sina rättigheter som högsta väsen i kampen mot naturen. För hjälten Belov utgörs havet av skogen. Förhållandena bär inte någon revolution i skötet, utan kan på sin höjd framkalla lokala uppror av oförmåga. Den gamla byn är mer utlämnad än någonsin i Rysslands historia. Men det är lika sant som på 1800-talet, att det skulle krävas en ny revolution för att ge de förslavade själarna den enda tänkbara möjligheten att erövra sin värdighet som fria medborgare, möjlighet till politiskt självbestämmande i kampen mot "befälen", mot hela befälsväsendet, något som naturligtvis endast skulle kunna inledas av ett stadselement. Från Solzjenitsyn till Aitmatov finns det konstnärliga bevis för att de sovjetiska folkens liv på nytt måste genomgå en

* Efter "Gulagarkipelagen" och utvisningen av författaren från Sovjetunionen vill jag tillägga: Hela problemet Solzjenitsyn skulle inte existera om partiet för 20 år eller för 15 år sedan, när det var aktuellt, hade lagt fram den verkliga undersökningsrapporten för det sovjetiska folket och hela mänskligheten. Om det finns ett helt berg av förtal i Gulag-rapporten, så innehåller den ändå uppenbarligen alltför många stenar av sanning, och Sovjetunionens kommunistiska parti kommer inför historien att förlora en ärekränkingsrättegång. En rapport är nödvändig. Eftersom partiet inte har lämnat denna, och inte vill, så föreligger den nu i denna form. Det viktigaste med den är att den i den nuvarande ideologiska kampen avslöjar de politiskt-moraliska svagheter Sovjetunionens kommunistiska parti har efter Stalin!

grundlig omvälvning.

De verkliga konstnärer som nu bildar skola, kan för det mesta kännas igen på att de söker sina hjältar bland de icke-privilegierade massorna. De har bestämt sig för de så kallade "enkla människorna". De som har bekymmer med funktionerna de uppfyller stiliseras med liten eller ringa estetisk effekt till mer eller mindre "positiva hjältar" av andraklassens författare. Ändå kan det vara informativt att läsa framställningar av det sovjetiska härska skiktet skrivna "ur ledarens synvinkel", ibland delvis kritiska, men som helhet ändå bekräftande.

Typiskt för den differentiering som pågår i funktionärshierarkierna till en början psykologisk och först på ett mycket framskridet stadium även politisk – är en differentiering mellan "progressiva" och "konservativa". De verk från Chrusjtjovs tid, som jag redan nämnt, kunde till och med ta politiskt (även om det bara var ytligt) parti för de "progressiva" så länge den halva reformationen var vid makten. På den tiden kände sig till och med en så notorisk, konstnärligt undermålig reaktionär som Kotsjetov (som specialiserade sig på "arbetardynastier" – en av stalinismens skamligheter) kallad att avhandla temat bra och dåliga partisekreterare. Senare litteratur i denna genre undviker en politisk tillspetsning som tidigare alltid förpliktade till illusoriska lösningar, vilket inte alls är till skada för böckerna. Den visar helt enkelt karaktärer som kolliderar psykologiskt när någon uppgift ska lösas. Ju mer realistiskt arbetsplatsernas och apparaternas miljö skildras, desto bättre för läsaren – och för de utländska sociologerna, som på detta sätt får autentiska brottstycken av den sovjetiska verkligheten i sin hand. Befälsförhållandet är något självklart i alla böckerna i den här genren, en okritiskt förutsatt realitet. Det handlar bara om att hierarkin ska fungera mer produktivt och – alltefter författarens uppfattning – humant, en skiss av en klok, modig, objektiv ledare. Dessa romaner är alla medelmåttiga som konstverk. Även om de är mer eller mindre klumpigt gjorda, måste man huvudsakligen bedöma dem i enlighet med författarens avsikt, och, som sagt, efter den sociologiska upplysningsförmågan i detaljerna. För att ge en antydning om detta kan vi ta två nyare romaner, Popovs stålverks-roman "Uppnått i kamp", skriven i traditionen efter "Strider på vägen", och Lipatovs "Direktör P:s mår".

Popovs historia handlar om en ung specialist, ingenjören Rudajev, och hur han avancerar till ledare för företagets viktigaste avdelning. Hans kontrahenter är en företrädare som har bitit sig fast i en konservativ ledningsstil och teknologisk konservatism och ledarna för ett utbyggnadsprojekt vid företaget, vilka har drivit igenom en otidsenlig lösning, efter vilken man redan håller på att bygga. Rudajev segrar tillsammans med en ny företagsdirektör. Ganska osannolikt tas de nya fundamenten bort för att bereda plats för ett mer progressivt projekt. Boken pläderar för att ingenjörerna och åtminstone en intresserad minoritet av arbetarna deltar när man förbereder de tekniska och ekonomiska förändringarna. Den framför alltså vissa specialisters krav, men på ett sätt som i grunden är odramatiskt och helt konformistiskt. Denna tendens täcks av den officiella partipolitiken. Inget karaktäriserar författarens oförarglighet så bra som att han, säkert utan "onda avsikter", låter en partifunktionär, om vilken det heter att man måste hålla honom varm eftersom han förfogar över hela områdets resurser (!), uppträda som "byggherre". Det är en sådan där förrädisk detalj och för övrigt inte den enda i den här boken.

Lipatov är betydligt djärvare än Popov. Hans manuskript har så att säga "inte *hela* partilinjén" bakom sig. Han kräver att den hänsynslösa, men framgångsrika teknokraten ska ha obegränsad makt att förfoga över människor och medel. Det sibiriska flottningskontoret, där hans roman utspelar sig, hotas av att få en utifrån kommande, färglös byråkrat till direktör. Den rättframma chefsingenjören Prontsjatov har utnämnts som legitim arvinge till ämbetet av den tidigare direktören, som avlidit. Han har till och med efterlämnat en stor hemlig reserv av timmer åt ingenjören i kampen om makten. Nu

firas och rättfärdigas, i produktivitetens namn Prontsjatovs lika skamlösa som ändamåls-enliga karriärism, som spelar upp hela registret – inklusive hans härkomst som kaderson – för att nå sitt ”mål som är till nytta för samhället”. Hans motto är: Ni (arbetarna) har sänt mig för att studera för att jag ska tänka åt er, och direktör på kontoret måste den vara som lovar att flotta mest timmer. Det finns inte en åtgärd gentemot parti- och statscheferna han inte gör med baktanken att bli direktör. Även här lönar det sig på grund av detaljerna att läsa de scener där Prontsjatov träffar områdets partikommitté för att utifrån funktionärernas beteende och Prontsjatovs taktik få klart för sig vilka interna relationer som råder inom den sovjetiska parti-, stats- och näringslivsledningen. Att den ”lämplige mannen” får sin plats efter ett karriäristiskt agerande och inte på grund av objektiva kriterier, det är Lipatovs självklara moral. Om man sedan tar de scener där Prontsjatov värvar den fossila patriarken Nechamov, vars släkt har lagt beslag på ungefär hälften av alla politiska och tekniska funktioner på flottningskontoret och i den intilliggande staden, så får man en åtminstone lokal bild av samhället. Konstigt nog har hjälten på sin tid kommit över upplevelserna från kriget med hjälp av en kvarvarande schaman. Det är konsekvent tänkt, för om han hade tvingats tänka igenom upplevelserna nu hade han inte haft den nödvändiga tveklöshet som krävdes för rollen. På sin tid såg Balzac det som ett villkor för avancemang i det efterrevolutionära Frankrike, att man bara måtte sitt subjekt efter de yttre framgångarna. Uppenbarligen får den industriella rovriddaren aldrig ha ”känt av några bekymmer”, inte heller när han uppträder som teknokrat.

”Direktör P:s mär” är en bok med en hel del liv i, men man måste vara övergiven av alla socialistiska teoretikers goda andar om man ser ens den minsta likhet mellan Prontsjatov som typ och hela hans miljö och några socialistiska förebilder. Men konstaterade jag inte att det fanns drivkraftshämningar i ett samhälle där all aktivitet ser sig inpressad i en byråkratiskt rivaliserande form, bara för att med detta som underlag se att det, låt oss säga, åtminstone går att konstruera en typ med absoluta initiativ? Finns det någon specifik dialektik som arbetar på att få fram en sådan typ? Även här ger oss Lipatov en fingervisning: För honom har partiet i grund och botten bara sitt berättigande genom att det placerar Prontsjatovarna på de poster som tillkommer dem. Sedan kan det alltså diktera yttre regler för deras uppträdande. I den meningen pekar Lipatov på den sovjetiska intelligentsians stora skapande potential, som just för att partiet *inte leder*, och inte skapar någon ny allmän samstämmighet, riktar in sig på sina teknokratiska och expertokratiska särintressen.

9. Parti och byråkrati

Bristen på motivation, vilken dels är ett resultat av växelverkan mellan lämningarna av klassamhällets arbetstvång och dels av den byråkratiska organiseringen av det allmänna sammanhanget, är en omedelbar och därför obestridlig vardagserfarenhet för vår befolkning, inklusive funktionärerna. Vårt system ger mer utrymme för en ”naturlig” mänsklig tröghet och vårdslöshet (vilken i själva verket naturligtvis har en rent historisk nivå) än kapitalismen, och inte bara ”nertill”, utan även ”upptill”. Byråkraternas håglöshet har sin motsvarighet i arbetarnas brist på intresse och specialisternas olust (det är överflödigt att tillägga att de levande individerna inte kan reduceras till sådana tendenspersoner). Nästan allt som företas kännetecknas av en karaktäristisk obalans mellan kostnader och resultat. Personliga initiativ avtrubbas genom för övrigt oftast rätt odramatiska – sisufusupplevelser. Det är inte av en slump som en ironisk tjänstemannaregel lyder: ”Det ordnar sig av sig självt.”

Den verkställande byråkratins arbete består huvudsakligen i att hålla igång det som en gång beslutats och getts order om, sammanfatta alla olika eventualiteter och eliminera det avvikande – som något som hotar lagen och kontinuiteten. Byråkratikåren präglas av en tröghet som, med den storlek den har fått nu och här, kan betecknas som fysikalisk. De

moderna produktivkrafterna grundas mer än någonsin på de skapande människorna, men bromsas effektivt i sina känsligaste förnimmelser av vår byråkrati. Byråkratin håller dessutom nästan alltid fast vid en utvecklingsriktning som vid den tidpunkten redan är föråldrad, eftersom de oundvikliga kursförändringarna – såvida det inte gäller någon politisk överlevnadsfråga – sker med en karaktäristisk fördröjning. Och partiet, som är det enda som kan fungera som motor för industriella och samhällsliga framsteg här under de förhållanden det själv initierat, är *genom sin egen apparat* djup intrasslad i denna allestädes närvarande spindelväv, som inte lämnar något om än så aldrig så avlägset område av det sociala livet därhän.

Men om maktapparatusens byråkratiska förkalkning vore ensamt härskande tendens, om dess utan tvivel tungt belastande verkningar slog igenom på ett avgörande sätt, då skulle vi aldrig kunna ha den ändå förhållandevis höga ekonomiska tillväxttakt som utmärker de ickekapitalistiska länder i vars ledning det sitter partier med en marxistisk-leninistisk tradition. Jag visade hur byråkratin höjde sitt konservativa huvud över den ryska revolutionen redan på Lenins tid, och att den genast visade sina entydiga symptom. Ändå följde trettioalets oerhörda ekonomiska dynamik: Om den apparat som Stalin i stor utsträckning förnyade personellt visade sig vara ett av terror tämjat verktyg för den politiska och industriella revolutionen. Än i denna dag är den byråkratiska formen på vår överbyggnad mindre till men för den kvantitativa än den kvalitativa tillväxten, men det senare naturligtvis på ett sätt som man inte kan korrigera inom ramen för de givna förhållandena. När man söker ett alternativ är det därför mycket viktigt att man begriper att, och varför, vår maktapparat inte kör helt fast i sin onda cirkel.

Här finns det två anledningar som man måste skilja på även om det är svårt att hålla isär dem i den politiska praktiken. Den ena är apparatusens självbevarelsedrift gentemot den ständiga utmaningen från den materiellt tekniskt överlägsna världshistoriska partnern och motståndaren. Bolsjevikernas ursprungliga motiv till den ekonomiska tävlan entusiasmerade naturligtvis inte det stora flertalet av byråkraterna något särskilt, i synnerhet som Oktobers tankar om världsrevolution förföljdes sedan mitten av tjugotalet. Men Lenins testamente, att arbetsproduktiviteten till syvende och sist är det avgörande, kan inte förtigas, eftersom det i dag formulerar de villkor som gör att vårt system kan överleva i ett samhälle som i stor utsträckning är besviket på detta system.

Den hektiska aktivitet som om och om igen sprider sig som konvulsioner uppifrån och ner över hela den ekonomiska förvaltningsapparaten, utgör de förbannelser som härrör ur situationen i den fabel jag nämnde förut. Igelkotten är redan där. Dagens sovjetproblematik har i grund och botten ännu mycket kvar av den gamla utmaning utifrån som drev Peter den store att svänga sin piska över Ryssland, och det innebär i första hand: över den ryska byråkratin. De genomsnittliga parti- och statstjänstemännen drivs inte till hjärtinfarkt av sina gnagande samveten – deras uppenbara mentalitet passar helt in i hela den traditionella ämbets-konservatismens mönster –, utan på grund av de högsta funktionärernas självhävdelsebegär, eftersom de inte till något pris vill släppa maktens spakar. Naturligtvis skapar partitoppen i detta avseende mindre en ny civilisation än de är uttolkare av de drivkrafter SOM håller de tekniskt-ekonomiska framstegen igång ”på andra sidan”, i senkapitalismen. De anstränger sig förtvivlat för att rycka upp de ekonomiska drivkrafterna, på sistone till och med i troskyldig samverkan med Nordamerika, Japan och EG. Ekonomiskt sett kan den senkapitalistiska grupperingen avstå från varje roll-back-politik, eftersom vårt block återigen integreras alltmera i den enhetliga världsmarknaden, där senkapitalismen dominerar. När den sovjetiska ledningen betraktar landet och sig själv har den över huvud taget inte något annat val. Om man tar saker och ting för vad de är och inte vad de borde vara, så är dess relativa framsteg inom industri och jordbruk ändå dess bästa legitimation. Inåt sett är det stora dilemma att massorna i allt mindre grad gör jämförelser

med de små framsteg som utlovas i varje årsplan, och i allt högre grad efter hur stort avståndet är till de senkapitalistiska industrinationernas ”konsumtionsparadis”. Byråkraternas översta skikt och dess anhang visar själva folket i den riktningen. I Sovjet ännu mera än hos oss. Ingenting finns kvar av den gamla bolsjevikiska anspråkslösheten, där man gjorde det till en hederssak att dela de fattigastes materiella umbäranden.

När satellittekniken gör fullständigt slut på de sovjetiska massornas otidsenliga isolering från dagens ”världsbild”, så kommer apparaten i Moskva att trona på en vulkan av otillfredsställda materiella behov. Det och ingenting annat är anledningen till den stämning av panik som märks i t ex Gromykos avtalsförslag ”Till principerna för utnyttjandet av konstgjorda jordsatelliter för direkta TV-sändningar”, ett dokument som påminner om vad tsar Nikolaus den förste skrev. Vad det handlar om i dagens Sovjetunionen är inte att helt enkelt försvara sig mot den traditionella sortens ”ideologisk diversion”. Propagandamaskinen kommer att vara helt maktlös inför blotta åsynen av ”välfärdssamhället”. Det är ju en offentlig hemlighet att inte ens det egna blockets västligare länder utan vidare kan ställas till allmänt beskådande för sovjetiska medborgare. Om det sker en förändring i Sovjetunionen torde det främst vara den ekonomiska politiken, vilken konfronteras med massornas jättelika behov, som blir den hårdaste provostenen för landets nya ledning.

Men det finns ytterligare en, och så att säga högre anledning till att vårt system är förhållandevis funktionsdugligt än bara självbevarelsedriften. Vi ser i många utvecklingsländer partier och byråkratier utan marxistisk-leninistisk grund som kämpar med betydligt mindre framgång för att ekonomiskt legitimera sitt herravälde. De lyckas inte ens bemästra korruptionen – en annorlunda korruption än den systematiska mutning till trohet mot staten som Stalin förstod att organisera uppifrån, vilken på det stora hela taget aldrig stod utanför central kontroll. Slutligen så beror inte den för äkta stalinistiska byråkratier karaktäristiska disciplinen varken på de allt större privilegierna eller på det ständigt närvarande indirekt hotet om repressalier mot eventuella avvikare. Till denna dag har man bevarat en rest av moralisk lojalitet mot världsåskådningen, där det är av avgörande betydelse att de tongivande representanterna håller fast vid den rena lärans lilla katekes. Det gäller för alla världsåskådningspartier, liksom kyrkorna, att man bevarar den ursprungliga inspiration, som är dess existensvillkor. Kyrkan är inte död än i dag trots statsreligion, ortodoxi och inkquisition, eftersom och i den mån den har lyckats hålla åtminstone några av sina medlemmar kvar i en levande tro på Kristi i Nya testamentets upptecknade mission som livsideal (under sina värsta kriser räddas kyrkorna av sina kättare). I alla våra makthavande partier finns det fortfarande människor, ända upp i toppen, som åtminstone är bundna vid idén genom sitt dåliga samvete.

Till och med i Sovjetunionen, där det är så länge sedan revolutionen ägde rum att dagens ledare knappast har lärt känna något annat än Stalins byråkrati, efterlämnar den kommunistiska traditionen fortfarande ett obekvämt arv. Om de skulle vilja ta avstånd från idén offentligt så skulle de sopas bort direkt. Förföljda av ett oundvikligt legitimitetskomplex använder de den historiska lögnen som sitt dagliga bröd, och de måste åtminstone under vissa icke uppriktiga ögonblick tro på alltsammans för att kunna överleva psykologiskt. Den förrådade och fördärvade marxismen är alltså det pund de ockrar på. Men det Marx och Engels säger i ”Den tyska ideologin” gäller även för dem: ”Ju mer samhällets normala umgängesform, och därmed den härskande klassens villkor utvecklar sin motsättning till de framskridna produktiv-krafterna, ju större tvedräkten därigenom blir inom den härskande klassen själv och till den behärskade klassen, desto osannare blir naturligtvis den medvetenhet som ursprungligen motsvarande umgängesformen. . . , desto mer sjunker de tidigare nedärvda föreställningarna om dessa umgängesförhållanden, i vilka de verkliga personliga intressena etc, etc, uttalas som allmänna, ned till enbart idealiserande fraser, till medveten illusion, till medvetet hycklande. Men ju mer livet får

dem att ljuga och ju mindre lögnerna gäller samvetet självt, desto mer avgörande kommer de att göras gällande, desto mer hycklande, moraliskt och heligt blir språket i detta normala samhälle” (MEW 3/274).

Intellektuellt befinner sig apparatens folk i en hopplöst defensiv situation. Deras direkta ansvar för den administrativa maktapparaten blamerar ständigt de principer, på vilka deras makts högre auktoritet och rättfärdigande vilar. I rörelser där de åberopar ett messianskt ideal, någon slags ”världshistorisk mission”, kommer motsättningen mellan avsikten att frigöra och den repressiva härskarpraktiken alltid att leda till att kättarna gör uppror och strävar efter en reformation. Kärnan i deras argumentation kommer alltid att vara den-samma, om det nu är Luther som talar om ”påven, djävulens sugga” eller Trotskij om Stalin som ”revolutionens dödgrävare”. Det avgörande är inte om och i hur hög grad sådana kvalifikationer passar för olika sammanhang. Avgörande är reformationsrörelsernas avsikter att skilja idén från den maktapparat som perverterat den. På lång sikt kan man också i dag lita på en sådan mekanism.

Vad är då grunden till de stalinistiska byråkraternas svaghet? Varför är de inte i stånd att ta ett språng framåt, att själva ta initiativet och bryta dilemmat mellan sitt ursprungliga revolutionära uppdrag och sin härskarpraktik? Mer långsynta funktionärer, som till exempel Kadar, upprepar Lenins tanke om att partiet när det är ensamhärskare också måste överta oppositionens roll. Men det lyckas inte effektivt, eftersom partiet till följd av sin egen byråkratisering, till följd av att man underkastat sig den jättelika apparaten och dess reproduktionsbehov, inte är i stånd att skaffa sig en kritisk distans till statsapparaten, till etatismen.

Man bör slutgiltigt göra upp med de sista resterna av illusionen att vi vad gäller flertalet av de politiska och administrativa byråkraterna bara skulle ha att göra med på ytan kommissariserade eller byråkratiserade *kommunister*, att man bara behöver vädja litet grundligare till deras förhårdade samveten. Nej, byråkratin har sedan länge upphört att bara vara en ytlig och främmande form. Den har i viss mån blivit en naturligt politisk existensform för en stor grupp av människor med utpräglade särintressen, kristalliserade kring maktens stam, grenar och kvistar. Samhällets allmänna intressen måste nu gå via dessa särintressen för att officiellt erkännas som sådant – så har det egentligen varit under alla historiens maktförhållanden. Denna sociala grupp omfattar mer eller mindre hela *yrkeskåren* i den politiska, statliga och ”samhälleliga” ledningspyramiden (inklusive polisen och de militära, och de ideologiska grenarna), alltså tjänstemannakåren i dess vidaste mening, den utvidgade parti-, stats- och högre ekonomitjänstemannakåren. Ekonomiskt-politiskt sett tenderar de att stå i motsatsställning till de direkta producenterna (inklusive specialisterna, även om vissa av dem sugs upp av maktapparaten via stabsfunktionärerna).

Statsegendomen är ett alldeles särskilt slags domän för denna politbyråkratiska och administrativa förvaltning, ett produktionsförhållande sui generis (av ett särskilt slag). ”Till gagn för folket”, som den speciellt efter skräckhändelserna i Polen i december 1970 inte kunde framhålla högt nog, avgör oligarkin i pyramidens topp för vilka ändamål man skall använda merprodukten och underkastar *hela* reproduktionen av det ekonomiska, sociala och kulturella livet sitt reglemente. Som under varje tidigare herravälde ingår den ständiga och om möjligt utvidgade reproduktionen av dess monopol i kalkylen över samhällsutvecklingen, och den måste betalas även av massorna. Liksom arbetarna under kapitalismen inte bara förbättrar sina egna och de allmänna arbetsvillkoren inom systemet med sin goda ansvarsmedvetna produktionsverksamhet, sina egna och de allmänna existensvillkoren, utan framför allt ökar kapitalet, så ökar de i den reellt existerande socialismen parti- och statsapparatus potentiella förfogandemakt, samtidigt med sin oförmåga gentemot den.

De arbetande massorna kan bara tillfälligt och punktvis påverka den förfogandeprocess som pågår, och det inom ramen för en korporation som slutits mot dem. De har i princip inget tillträde till de platser där trådarna löper samman och kan alltså inte kontrollera något viktigt. Precis som förut står de "proletärt" egendomslösa konfronterade med den samlade statsegendomen. Och eftersom fackföreningarna inte längre är *deras* sammanslutningar, utan sammanslutningar *åt dem*, är de institutionellt sett mer maktlösa än någonsin tidigare. I den reellt existerande socialismen är människorna atomiserade just i så kallade samhälleliga organisationerna, vilket för övrigt i särskilt hög grad gäller medlemmarna i partiet, där detta finns förankrat i stadgarna. Naiva personer förundras ofta över att partiet försvagar sig självt genom att ta in så många "ovärdiga". I själva verket växer byråkratsmakt med antalet underkastade och förvaldade själar.

Folk och funktionärer – det är den oundvikliga uppdelningen inom de protosocialistiska samhällena. Det är den viktigaste "motsättningen bland folket". Men det antagonistiska skick man kan se i de sovjetiskt inspirerade länderna är något specifikt. Det är resultatet av att partiledningen arbetar, inte för att övervinna, utan för att konsolidera och föreviga detta vårt sena klassamhälle och att de skulle vilja hålla kvar de socioekonomiska framstegen inom de för dem nödvändiga skrankorna. Erfarenheterna från Jugoslavien och Kina visar att det inte bara är teoretiskt, utan även praktiskt-politiskt möjligt att ta staten med i beräkningen i det protosocialistiska samhället och utnyttja dess apparat för en revolutionär förändring, utan att man gör någon dygd av nöden (det onda, som Engels säger) och upptäcker någon pseudodialektik, som säger att statens från partikongress till partikongress "växande roll" en dag leder till att den dör bort – en dag som naturligtvis aldrig kommer. Men det är en partiapparats ideologi, som hyllar sin egen oändliga reproduktion genom att permanenta statsapparaten. I själva verket är det inte så mycket statens givna form som gör statsförgudningen nödvändig, utan just *partiets* givna existensform. Teknologiskt uttryckt, så är partiet inte bara den sociala utvecklingens motor, utan även dess styrman. Statsapparaten är bara ett verktyg. Här producerar den inte någon ideologi (vilket är fallet t ex i Jugoslavien), bortsett från de direktörer som är direkt förbundna med de ekonomiska processerna och ger den officiella ideologin ett teknokratiskt inslag.

För att förklara partiapparaten måste jag än en gång påminna om våra förhållandes art. Lenins förslag till hur den proletära diktaturen skulle fungera innebar att man underordnade förtrycket "inåt" under den mycket mera omfattande och i kommunistisk riktning pekande fostrarrollen i förhållande till massorna. Ändå har förhållandet mellan parti, fackföreningar och massa aldrig fungerat som den föreställning om transmission Lenin tänkt sig, inte heller när det gäller arbetarklassen i snäv bemärkelse. Fackföreningarna skulle vara skolor för socialismen och kampinstrument mot statsmaktens byråkratiska urartning. De har varken blivit det ena eller det andra. Deras roll lider av en sådan näringsrubbing att det blir ödesdigert för statsapparaten själv, vilket bevisades av decemberhändelserna i Polen. I själva verket kan inte partiets ledning av massorna vara i huvudsak fostrande, utan måste i första hand vara administrativ och repressiv: Denna transmission sker genom statsapparaten. Och med tanke på avsaknaden av alla korrektiv nerifrån, uppstår nu frågan om hur partiet ska kontrollera statsmaskinen så att den inte ska degenereras av att de byråkratiska rutinerna och korrupsionen får försiggå utan kontroll. Lösningen blev *att bygga upp en bredare byråkrati som var överordnad statsapparaten, dvs en partiapparat*.

Naturligtvis behöver varje politiskt parti en organisationsapparat i form av kontor, sekretariat eller vad man nu kallar sådana hjälpavdelningar. Men den ursprungliga betydelsen av dessa begrepp har ställts på huvudet i våra regerande partiers praktik. Det har aldrig funnits något herravälde, vars tongivande representanter kallat sig just "byråmedlemmar" och "sekreterare". Redan ur dessa beteckningar skulle man kunna

utläsa byråkratins stora dominans över det levande partiet. Det är knappast en tillfällighet att partilivet i dag inte frambringar några politiska ledarpersonligheter och några verkligt fruktbara ideologer. Istället finner vi att partiinstanserna utan undantag *fördubblar* alla grenar och nivåer inom den statliga och "samhälleliga" byråkratin, men i komprimerad form och ända upp till centralkommitté-apparaten (vilken i själva verket bara är politbyråfunktionernas utbredda totalitet). På samma sätt är även alla samhällslivets grenar utan undantag fördubblade i regeringsapparaten och de officiella "samhälleliga" organisationerna. Utarbetandet, genomförandet och kontrollen av partibesluten måste fördelas inom den egna byråkratin, eftersom partiet inte kan ta några initiativ genom en självorganisering av sina medlemmar, genom att ge dem verklig representation, utan bara genom sin apparat. Därför reser det sig inte en sfär av folkmacht, representerad av ombud över den administrerande statsbyråkratin (sovjeterna spelar ingen nämnvärd roll i sovjetsystemet deras sammanställning bestäms inte genom allmänna val, utan genom byråkratiskt urval under partiets uppsikt) –, utan istället en särskild politisk byråkrati som i sin tur manipulerar valen inom partiet. Högst upp finns i form av politbyrå en institution, som de facto utnämner sig själv. Vem som skall komma till som ny till denna ledning avgör de som redan finns där och inte ens alla de. Dessa "kommunister" går så långt att de sätter upp ett särskilt protokoll, där man bestämmer den interna sittplatsordningen efter rang.

Politbyråns diktatur utgör en ödesdiger överdrift av den byråkratiska principen. Dess underlydande partiapparat är både kyrkohierarki och överstat. Hela strukturen är kvasi-teokratisk. För kärnan i den politiska makten (jag menar här inte de onaturligt ansvärliga polis- och verkställande organen) utgörs av den andliga makten, med en ständig tendens till inkquisition, så att partiet självt är den egentliga politiska polisen. Partiapparaten som statsmaktens kärna innebär en sekulariserad Gudsstat, vilket kyrkan före den som tur är aldrig har lyckats med annat än lokalt. Aldrig någonsin sedan de tidiga teokratiernas undergång, har den världsliga och andliga auktoriteten förenats i en hand på ett sådant sätt.

Eftersom den på det här sättet verkligen är "ansvarig för allt" så måste den misstro varje avvikelse från den byråkratiska praktiken som ideologiskt kätter. Just de stora felen undandras över huvud taget varje kritik, just när den behövs. Genom att göra anspråk på att känna till historiens lagar och massornas verkliga intressen så kan man rättfärdiga vilket politiskt beslut som helst oavsett vad det kostar. "Politikens primat", som gjorts om till subjektivismens Magna Charta, innebär automatiskt, när en klick i politbyrå alltid har monopol på den politiska opinionsbildningen just att objektiva argument inte har någon betydelse när det gäller de stora frågorna. Överallt där inte miljoner, utan miljarder av den merprodukt som producerats av de direkta producenterna står på spel, så kan man bara söka de ansvariga i ledningens ledning. Endast där ansvarar man för riskerna, eftersom man tar dem "åt samhället" istället för med detta. Det slingrar sig en totalt apologetisk sentimentalitet kring denna "ansvarets börda", som ju till syvende och sist gäller världens gång över huvud taget. Man bär den som ett kors, och den måste naturligtvis kompenseras med ett visst mått av livets goda.

Här är källan till allt försvar för hur byråkratin korrumpas sig själv, när maktapparatusens matgäster fullt synligt tillägnar sig främmande arbete.

Den politbyråkratiska centralismen talar mycket om sin vetenskaplighet – det är en oavlätlig trosakt. Enligt den förenklade historieuppfattning den har snickrat ihop av Marx, mot dennes intentioner, så finns det historiska lagar som existerar oberoende av människornas konkreta behov och handlingar vilka partiet kan se och tillämpa på det verkliga samhället, oavsett hur mycket samhället sätter sig emot genom att de inte känner till sina egna intressen. Samhället måste därför uppfatta partiets vilja som ett tvång, och det påtvingas det därför i praktiken ännu mer. I samma utsträckning om detta påtvingande fungerar effektivt, så *ser det ut som* om det är "sant" och "vetenskapligt".

Det är över huvud taget vansinnigt att anta, att ett samhälle som består av vitt skilda intressegrupper skulle kunna jämka samman sina allmänna intressen till en *vetenskaplig* gemensam nämnare, som utan förutfattade meningar om de sociala motsättningarna beskriver utvecklingens gång. Vetenskapen, och speciellt den sociala, är i första hand ett uttryck för de intressen som mest överensstämmer med samhällets härskande makter. Om man bara kan förverkliga det rationella via staten och partiet, så *tjänar* vetenskapen dessa institutioner och blir ett socialt vapen för det därmed förbundna skiktet. Det är "vetenskapligt bevisat" att en högt uppställd byråkrat måste få en speciallön från 2000 mark och uppåt för sina prestationer, medan en städerska skall tilldelas 400 mark. Vårt system har inget socialt organ för fördomsfria insikter, en objektiv analys av de existerande förhållandena. Varje undersökning innefattar från början vissa premisser, som förfalskar grundstrukturen av sociala fakta redan innan man kastat en första blick på dem. Det kan och får inte komma fram något som går emot den härskande avsikten. Skulle detta i undantagsfall ändå ske, så måste det uppslag som ledde till de oönskade uppgifterna ha varit felaktigt. Då säger man att forskarna visat bristande partitrohet. En sådan vetenskap förtjänar inget annat än förakt utifrån en marxistisk standpunkt.

I bästa fall gör partiledningen rent objektivt experiment med samhället – dvs om man bortser från de särintressen hos skiktet av vidhäftade yrkesfunktionärer som bara kan hållas tillbaka genom chockterapi. Partiapparaten utgör en institutionaliserad vägran att utnyttja det sociala objektets egenskap av subjekt. Istället för att uppfatta sig själv som en i alla fall framstående del av detta allmänna subjekt så gör partiledningen anspråk på att i varje ögonblick representera hela det relevanta medvetandet i samhället. Som insiktsfull målar den ständigt en bild av att ha kommit längre än det sociala objektet, och ställer enligt tingens natur anspråk på en status av gudomligt allvetande vad gäller frågor som rör grundläggande sociala behov. Man har redan avgjort "människornas bestämelse" genom sin vishet. Men denna teologiska förmåtenhet är bara en reflex av den objektiva roll partiledningen har som suveränt subjekt för den centrala planeringen. Inom ramen för sin mekaniska samhällsmodell, vars element och strukturer bara sägs vara lineära "vidareutvecklingar", så är den naturligtvis "allvetande". Något som varje mindre invigd måste konstatera när de vill diskutera med ledningen på dess premisser.

Allt som allt så är det politbyrån och dess apparat som i sin okontrollerbarhet, sin institutionella identitet av statsauktoritet, makt att förfoga över ekonomin och ideologiskt ensamrättsanspråk, som är den reellt existerande socialismens främsta problem, och det som man måste ändra först. *Den centralistiska monopoliseringen av all makt över ekonomiska, politiska och intellektuella beslut leder till en oöverbärlig motsättning mellan partiets sociala uppdrag och dess politiskt-organisatoriska existensform.* Partidiktaturen sviker på sin mest elementära nivå, där *vilken* härskande makt *som helst* måste hävda sig om den vill uppfylla sin samhälleliga funktion:

Partiets roll har inte utan rätt ofta jämförts med hjärnans roll för en organism. Men en sådan jämförelse förutsätter naturligtvis att vi fortfarande befinner oss djupt inne i ett tillstånd av polarisering av det samhälleliga tänkandet och det direkta produktiva arbetet. Men fränsett det, så måste partiet åtminstone vara det insiktsorgan, med vars hjälp samhället genom institutionerna regelbundet och i rätt tid anpassar sig till sina egna och omvärldens förändringar. Om en persons hjärna inte längre är beredd eller i stånd att ta omvärlden som den är och göra organismen beredd att praktiskt klara av detta brukar man inom psykologin tala om neuroser eller något ännu värre. I samhälleliga institutioner är problemet inte i första hand representanternas obehag, även om reaktionära institutioner t ex drar till sig särskilt många med tvångsuppfattningar och andra aktiva neurotiker. Det handlar istället om strukturen mellan individens psyko-fysiska organisation och samhällsinstitutionernas struktur, i deras egenskap av informationsbearbetande system.

Vad jag påstår är att den partiorganisation som vi nu har konkret framför oss, konserverar en föråldrad världsbild och beteendemodell. Som socialt kunskapsorgan fungerar den åderförkalkat på den "fysiologiska" nivån och "psykologiskt" sett neurotiskt. Sådana prestations-hämmande och funktionsstörda hjärnor brukar förr eller senare leda sina organismer i fördärv, eftersom de beslut de fattar ligger alltför långt från optimum (och *måste* göra det) och ofta bara duger till att trassla in hela systemet ännu djupare i krisen. Dagens partiorganisation är en struktur som *aktivt producerar falsk medvetande i massomfattning*. I toppen stelnar denna falska medvetenhet till avgöranden och beslut som sammantaget inte *kan* utgöra någon adekvat tolkning av samhällets behov, nödvändigheter och möjligheter. Den är betingad som Pavlovs hund, och behöver lång tid på sig för att glömma en gång inövad reaktion på någon slags signal om denna signal ändrar sin betydelse.

Den är till och med ännu mer trög än hunden. Den gör allt som är möjligt och ibland även omöjligt för att bevara den invanda signalen så mycket som möjligt i dess forna betydelse. Så långt dess makt sträcker sig ser den till att de förväntningar efter vilka den styr bekräftas, och speciellt då de negativa, som ständigt utgör ett försvar för att man ska bibehålla den repressiva mekanismen. De informationer som kommer fram har för det första vanställts av det första filtret, där det som är bra förpassas till krukans och det dåliga till krävan. Och framför allt så skriver man naturligtvis alltid in det stelnade systemets villkor för hur man ska bedöma sammanfattningen. Det är alltid klassfienden som ligger bakom alla obehagligheter. Den gamla klassfienden eller den nuvarande. Om något inte fogar sig efter schemat, dvs om det inte är med i den förutfattade officiella bilden, kallas det för diversion, förbigås eller också nedvärderas man dess betydelse (som en "otypisk företeelse").

Apparaten är – långt utöver den personliga inskränktheten hos dem som bär upp den – blind för alla samhällets reaktioner på dess egen tyngande och provocerande existens. Den enskilde byråkraten kan ta fel – eller det kan åtminstone efteråt visa sig att han tagit fel –, men partiet, det vill säga apparaten som helhet, har alltid rätt, som vår frireligiöse Louis Fjörnberg en gång skrev. Det är därför man så regelbundet ser de anställda historiematerialisterna leta efter syndabockar för att dölja felfunktionerna i den sociala ensemble de förestår.

Om samhället vill ta partiet på orden kan det sammanfatta allt detta i en enda fundamental förebråelse: Partiet borde vara en social struktur som utvecklade den samhälleliga insiktsprocessen, ungefär som det sociala nervsystemets stora hjärna, ett organ där alla folkets tänkande element kunde delta (verkligen inget maximalt krav!). Istället lägger sig partiet mellan det samhälleliga tänkandet och verkligheten som en missfärgande förvrängningslins, systematiskt försedd med mörka fläckar. De arbetande massorna, som inte kan vara medvetna om hur denna lins är utformad och konstruerad, hur den ställs in och justeras, vad den bländar av och vilka systematiska fel den förorsakar, kan bara avstå ifrån att använda detta instrument, och det gör de också: De "slår ifrån" redan innan de officiella bönekvarnarna har malt fram första meningen. Men tragedin består i att de då måste avstå från nyanserad kunskap över huvud taget, eftersom samhället inte har någon alternativ struktur. Ja, än värre: Den enda teori som är lämpad att tränga igenom den byråkratiska centralismens djungel och dess politbyråkratiska allraheligaste, den revolutionära marxismen, är till följd av apparatens totala makt över massmedia och utbildningsväsende än i dag så effektivt usurperad av partibyråkratin att massornas omfattande misstro även gäller denna. I vilka varianter den än uppträder så misstänker människorna att den bara har skapats för att rättfärdiga det nuvarande partiheraväldet.

I det högradiga vakuum som på så sätt har uppstått skjuter sig västvärldens ideologiska massproduktion in, så långt som dess kommunikationsteknik kan nå. Och motsättningarna

i vårt system har utvecklats så långt att den borgerliga propagandaapparaten åtminstone delvis spelar rollen av ett nyttigt korrigeringsmedel: Där dess inflytande saknas, vilket fortfarande är fallet i stora delar av Sovjetunionen än i dag, är de arbetandes intellektuellt politiska situation gentemot den politbyråkratiska regimen ännu mer gynnsam än hos oss, i blockets perifera länder. Varifrån får kommunisterna i de östeuropeiska länderna sina kunskaper om vad som verkligen händer i de progressiva rörelserna i hela världen? Varifrån har de fått kunskap om de socialistiska erfarenheterna i Jugoslavien och Kina och om det tjeckoslovakiska partiets handlingsprogram från 68? Vem citerar, hur tendentiöst det än är, de italienska kommunisternas ”Rinascita”? Listan kan göras oändlig. De tongivande ”broderpartiernas” antiprometheiska karaktär (speciellt det sovjetiska och vårt tyska), är ett förödande faktum. *Deras inre tillstånd och deras sätt att styra som en överstatlig apparat är de avgörande utvecklingshindren* för att man ska kunna utveckla människans frigörelse i våra länder. Det parti som en gång var Lenins, det parti som bildades av Liebknecht, av Luxemburg – det arbetar i dag med omvända förtecken.

I sådana partier är kommunisterna organiserade mot sig själva och mot sitt folk. Redan genom sin blotta fysiska existens är den nuvarande partiapparaten, utan någon speciell illvilja, dödgrävare för partiiden, tänkandet och den personliga känslan för partiet. Just de människor, som på grund av sin karaktär och övertygelse är kommunister, görs överflödiga som partimedlemmar. Än mer: Om det inte lyckas att göra dem till byråkrater, att integrera dem i apparaten, kan de i själva verket bara vara till ”skada”. Så det blir logiskt att maskineriet sätter sig i alarmberedskap mot dem. Det bästa med den mekaniska logik som härskar i huset är att partiets egen stil manar fram en opposition även där övertygade partikamrater ännu inte har genomskådat dess lag. Alla uttalade oppositioners ursprungliga emotionella grund har varit att de tänkande medlemmarna protesterat mot den förmyndaraktiga stupiditeten hos en partiapparat som inte längre tjänar, utan härskar.

I förändringens stund kommer det liksom i Tjeckoslovakien 1968 överallt att visa sig att under det hårda skalet väntar ett annat, nytt parti – och vi måste säga: *åtminstone ett* – på att förlösas. Vi måste försöka förutse vilket slags parti det kommer att vara. Ty det är klart att dess verkliga natur bara kommer att rätta sig efter våra principiella önskemål under speciella omständigheter. Marxismen ger oss bara möjligheten att extrapolera fram det ur det existerande samhället och dess motsättningar. Och de enskilda kommunisterna kommer att behålla sin historiska rätt att göra sitt personliga val, och göra sitt inflytande gällande på händelsernas riktning – en möjlighet de inte har nu. Bara det vore ett stort framsteg. Det skulle vara vansinnigt att kräva garantier i förväg för att allt ska göras efter någons kloka huvud. Det borde alla de tänka på (särskilt de gamla kommunisterna) som inför nya utvecklingar och nya teorier alltid först meddelar sina moraliska budord, som består av principer, efter vilka de växte upp, i en helt annan situation. Kan man över huvud taget glömma att dessa principer varit med vid partiets förvandling till härskarapparat, och att man bara låter allt förbli vid det gamla om man fortsätter att svära på dem? Har inte många gamla tjeckoslovakiska kommunister på grund av sådana, subjektivt begripliga, motiv hjälpt till att återställa den nedkörda Novotny-regimen efter augusti? Vi måste sätta kurs mot en ny början istället för att dömas till överksamhet under tyngden av våra tidigare nederlag.

1973-1975

DEL III. STRATEGIN FÖR ETT KOMMUNISTISKT ALTERNATIV

10. Dagens villkor och perspektiven för den allmänna emancipationen

Denna sista del innebär naturligtvis den svåraste uppgiften, och det är den text som innehåller mest osäkerhet och flest luckor. Ett programmatiskt arbete bör ske i öppna kollektiva former. Inte så mycket av förnufts-skäl som av sociologiska skäl. Detta förvägras emellertid oss i den reellt existerande socialismens länder – åtminstone än så länge. Inte desto mindre måste vi ta itu med detta arbete, och jag kommer att uttala mig med bestämdhet, även om jag löper risk att vara utopisk i vissa detaljer.

Marxisterna har haft en avvärjande hållning till utopierna. På sin tid var det svårt att slita sig lös från deras band. Men nu har utopin blivit nödvändig på nytt. Nu *måste* vi övervinna den spontana historiska process, som Marx beskrev som en naturhistoria, och som våra marxist-leninister hyllar som objektiva ekonomiska lagar. Nu måste just det hända som marxismens grundare väntade sig: Att den kommunistiska rörelsen ”för första gången medvetet behandlar alla spontana förutsättningar som om dessa skapats av de människor som existerat tills nu, kläs av sin naturnödvändighet och underkastas de förenade individernas makt” (MEW 3/70 f). Den måste göra ”allt det som existerar oberoende av individerna” omöjligt, ”eftersom denna existens ändå inte är något annat än en produkt av individernas hittillsvarande verksamhet”.

Naturens processer slutar normalt i en tillbakagång. Den troligaste utvecklingen är att alla enskilda livsformer under växelspelet mellan slump och nödvändighet får en livskurva med uppgång, kulmen och nedgång. Om vi ska överleva, måste vi ställa den mänskliga existensen ”på huvudet, det vill säga på tanken”, som Hegel uttryckte det 1789; på en gång idealistiskt och föregripande. Detta gäller först och främst för de industriellt mest utvecklade nationerna, eftersom de har de materiellt-tekniska förutsättningarna. De måste skaffa sig den sociala organisation som krävs för att de på en gång ska kunna minska det förstörande och utjämnande tryck, som sprids över alla andra nationers livsformer av den civilisation, vars utgångspunkt är Europa.

I dag är den allmänna frigörelsen en absolut nödvändighet, eftersom vi i det blinda antagonistiska spel av subalternitet, egoism och brist på solidaritet, som pågår mellan alla atomiserade, alienerade individer, grupper, folk och alla slags sammangyttringar allt snabbare ilar mot den punkt, varifrån det inte längre finns någon godartad återvändo. Detta måste man förstå innan man frågar efter hur det ska bli möjligt.

Människornas allmänna emancipation, eller enklare: människornas frigörelse är (till skillnad från en, som t ex bara är politisk) ingenting annat än den kommunistiska rörelsens subjektiva sida. Kommunismen kännetecknas av ”att individerna med de befintliga produktivkrafterna som grund får en ursprunglig och fri utveckling, grundad på individernas allmänna funktionssäte” (MEW 3/424 f). Det kan inte råda något tvivel om att marxismen från början förutsatte att individerna som sådana skulle få en *övergripande* tillägnelse, att de som individer (och inte bara via sitt förbund) skulle tillägna sig *helheten* av de samhälleligt skapade produktivkrafterna (MEW 3/67 f). Det står uttryckligen att vid den kommunistiska tillägnelsen måste ”en massa produktionsinstrument samlas hos och underordnas varje individ”, inte bara (det självklara) ägandet.

Först – och det måste man betona i dag – *först* ”när de förenade individerna tillägnat sig produktivkrafterna i dess helhet upphör privategendomen”. Först därmed, och inte förr! Marx och Engels sade senare uttryckligen att: ”Vi har vidare visat att privategendomen endast kan upphävas under villkor av en allsidig utveckling av individerna, eftersom till

och med nuvarande sysslor och nuvarande produktivkrafter är allsidiga och bara kan tillägnas, dvs göras till fria verksamheter för livet, av allsidigt utvecklade individer” (MEW 3/424). Och när de ännu en gång sammanfattar innehållet i den mänskliga frigörelsens rörelse, kommunismen, så konstaterar de ”att i sista hand betingar upphävandet av omständigheternas självständiga kraft i förhållande till individerna, individernas underkastelse under tillfälligheternas, att deras personliga förhållanden sammanfattas under de allmänna klassförhållandena etc, av om arbetsdelningen upphävs” (ibid).

Den allmänna frigörelsen innebär alltså att individerna befrias från alla socialt betingade utvecklingshinder, ty dessa måste leda till att människorna utestängs från att vara med och bestämma över de allmänna angelägenheterna, utestängs från att medvetet framkalla samhällseliga förändringar.

Jag visade i första delen hur det allmänna sambandet började skapas ovanför individernas huvuden i ursamhällets början, och hur man då också känslomässigt förlorar länken mellan vad man själv gjorde och helheten. En allmän frigörelse fordrar i första hand att alla individer har möjlighet till en allsidig tillägnelseverksamhet (utbildningsverksamhet). Den förverkligas i samma mån som människorna kan tillägna sig den sociala helheten på ett skapande sätt; eller med andra ord, att de subjektivt går till sitt eget, det som är det bästa och det väsentligaste i det som den samtidigt existerande mänskligheten objektivt producerar och reproducerar (överbärar). Om detta ska ske, krävs att samhällslivet i sin helhet, och särskilt produktionsprocessen – inklusive informationsöverbärgningen, organiseras på ett sådant sätt att alla kan förvärva de Personliga färdigheter som motsvarar den allmänna nivån på produktivkrafterna och det sociala regleringssystemet.

Redan här ser man att den allmänna frigörelsen ställer villkor som går mycket längre än till att man i snäv bemärkelse har materiella medel att tillgå. Det viktigaste ”utvecklingsmedlet” blir helt enkelt det sätt på vilket den sociala baletten är organiserad. Man måste framför allt skapa en objektiv grund för ”individernas utveckling till fullständiga personer” (MEW 3/68).

Istället för att på ett pseudomarxistiskt sätt konstatera, vilken medvetenhet som automatiskt måste uppstå genom de rådande förhållandena, och sedan tillfredsställa motsvarande ekonomiska behov, så gäller det att ställa frågan om vilka förhållanden som måste skapas för att man ska bryta förtingligandets onda cirkel, så att behoven förändras innehåll. Ty de rådande betingelserna kännetecknas mindre av att den materiellt tekniska basen har en viss utveckling än av två föråldrade produktionssätt, två föråldrade produktionsförhållanden.

I båda systemen är de konservativa rädda för viljemobiliseringar. Men då visar de bara att de är rädda för förändringar. I varje fall att de inte vill leda och ta ansvar. Man måste tänka på att samhället har sina ekonomiska lagar i sin *egenskap av subjekt*, och inte tvärtom. När nomadfolken lämnade sina stäpper för att exploatera och behärska civiliserade länder, så slängde de genom detta kollektiva-subjektiva agerande hela sitt dittillsvarande system av ekonomiska lagar överbord, och skapade sig ett nytt system i en motsättningsfull samverkan med sina underordnade.

Det verkar som om man inte kan jämföra våra problem med sådana arkaiska exempel; eftersom vi inte kan flytta någonstans; eftersom vi inte längre kan bryta med det förflutna så som nomaderna bröt upp från sina tältläger; eftersom vi i vår väldigt förtingligade värld är mer beroende av de ekonomiska nödvändigheterna än någon av de civilisationer som föregått oss, vilket ger dessa ekonomiska nödvändigheter en utomordentligt stor tröghet.

Men ”när nöden är som störst är räddningen som närmast”. I dag anar till och med de mest mekaniska materialisterna att ”den subjektiva faktorns växande roll” även kan innebära

något annat än ett medvetet verkställande av historiens lagar. Det har i alla fall sagts inom marxismen, att varandet kan bestämma medvetenheten till att bestämma varandet på ett *nytt* sätt.

Den mänskliga naturen, som själv sedan länge är en social skapelse, griper in i de historiska lagarna med sina grundläggande behov och strävanden och blir en källa till förändring, när motsättningen till de objektiva omständigheter som uppstått ur den materiella praktiken blir alltför smärtsam. Medvetenheten är ju i alla fall människans främsta organ. För första gången i historien har vi nu en verkligt stor mängd av ”över-skottsmedvetande”, det vill säga en energisk psykisk kapacitet, som inte längre suggs upp av den mänskliga tillvarons *omedelbara* nödvändigheter och faror, och som därför kan rikta in sig på de mer avlägsna.

Tidigare så konfronterades de bildade eliterna alltid med obildade massor, eftersom det var knapp tillgång på de njutnings- och utvecklingsmedel som var nödvändiga för att man skulle kunna producera och reproducera högre andliga färdigheter.

Dessa klasskampskomponenter tog sig om och om igen uttryck i en tendens till kulturell tillbakagång, på båda sidor om de sociala motsättningarna. Från den ena sidan exklusiv arrogans och från den andra avundsjuk förstörelselusta. Och båda är viktiga drivfjädrar för de ekonomiska och politiska aktionerna. Denna konfrontation förlorar nu sin skarpa frontlinje, eftersom teknologin kräver bildade massor och samtidigt skapar sådana omständigheter att den personliga underutvecklingen och subalterniteten kan likvideras.

Det gäller att öka ”överproduktionen” av medvetenhet så att hela det historiska händelseförloppet ställs ”på huvudet”, att göra tanken, idén till en *avgörande* materiell makt. Att styra saker och ting fram mot en omvälvning som kommer att vara mycket djupare än att inom samma civilisation gå över från en formation till en annan. Det som vi har framför oss, och som egentligen redan har börjat, är en *kulturrevolution* i dess verkliga mening: en *omvälvning av massornas livsform i dess helhet*. Den enda historiska jämförelse man kan göra är den när man via patriarkatet, den vertikala arbetsdelningen och staten tog sig in i klassamhället. Under denna nya kulturrevolution kommer människorna att ta medvetenheten, ”materiellens högsta existensform”, som grund för sin tillvaro och koncentrera sig på att organisera denna noosfär socialt, så att man därifrån kan reglera om de spontant uppkomna förhållandena.

Denna kulturrevolution hör samman med ett par problem som de gamla socialisterna och kommunisterna inte – och särskilt inte de vetenskapliga – prioriterade eller gav någon särskild betydelse. I flera avseenden står marxisterna inför en situation som är ny i jämförelse med hur de hittills uppfattat sig själva. Människornas allmänna emancipation bör enligt deras traditionella uppfattning nås via en klass, genom arbetarklassens frigörelse. Arbetarklassens hittillsvarande existensvillkor måste naturligtvis precis som tidigare upphävas för att samhället ska befrias. Men de hinder som den proletära befrielsekampen i det kapitalistiska samhället undanröjer är ändå inte på långt när de sista. (Analogt gäller detta naturligtvis i ännu större utsträckning för de förtryckta och utsugna massorna i de länder där jordbruket ännu dominerar).

Det visar sig att människorna stöter på hinder för sitt självförverkligande i bägge formationerna, och att de är av ett allmänt slag, som inte är bundet till en särskild klasstruktur. Ett skikt av härskandeförhållanden, som inte på långt när försvinner med kapitalismen. Eftersom arbetarklassens rörelse (i de kapitalistiska länderna) är en alltför smal bas för att man under dessa omständigheter skall kunna förändra samhället – (spelar inte de specifika arbetarintressena i princip allt oftare till och med en konservativ roll?) – så har de väst-europeiska och japanska kommunisterna redan kommit därhän att de anpassar sig till praktiskt taget *alla* progressiva elements världsförändringsbehov, oavsett vilken

traditionell klass, vilket skikt eller vilken sektion de tillhör. Uppenbarligen utvecklas helt andra intressefronter, och de pekar redan fram mot ett helt annat system än vår hittillsvarande ekonomi.

Särskilt när det gäller Italien, där det här är mest utpräglat, är det ur historiskt metodologisk synpunkt inte något nytt fenomen. På samma sätt som kommunisterna i dag får proselyter ur alla befolkningsskikt, när det gamla systemet är inne i en allmän kris som drabbar alla människor i landet, så vann en gång i tiden de kristna romarna anhängare för sin sak tvärs över alla klassmotsättningar och satte sin prägel på en stat och ett samhälle av ny karaktär, när de färdades från sin rörelses plebejiska ursprung till att bli härskande kyrka. Analogin har naturligtvis sina gränser. Men vad som är viktigt är att man ser att *materiella* intressen – vilka naturligtvis också låg till grund för de kristnas ideologiska erövringar i det senantika Rom – inte alltid kan reduceras till en så enkel *ekonomisk* motsättning – i begreppets trängre bemärkelse – som den, kring vilken arbetarnas klasskamp utan tvivel organiserades från början. Rom hade ju för övrigt även sin gracchiska tid, då samhällets rörelselag verkade vara lika reducerad till problemet med jordegendomen som det europeiska samhällets rörelselag på 1800-talet var reducerad till problemet med den kapitalistiska utsugningen. I bägge fallen rörde det sig om perioder då samhällsformationerna var i sin ungdomsutveckling. De en gång så uppenbart dominerande motsättningarna kan dröja kvar, men förlorar sin ledande roll och blir relativt betydelselösa, när det i en senare tid gäller frågan om vad som ska följa sedan. Hela den traditionella motsättningsstrukturen kan då bli irrelevant, och dess mekanik ett uppbromsande element i övergångsprocessen.

Hur ska då de revolutionära krafterna uppträda, när det som i Italien kommer en kris i samhället som drabbar hela landet, och snart hela globen, som drabbar hela mänskligheten? Marx och Engels erkände som en historisk möjlighet, *att de kämpande klasserna i vissa samhällen går under tillsammans*. Den nuvarande totalsituationen innebär att mänskligheten löper en sådan fara. Kommunismen blir inte möjlig om inte denna fara undanröjs. Under sådana omständigheter får inte längre den kommunistiska rörelsen stå för utestängande, speciella klassintressen, vilka dessutom mindre än någonsin överskrider gränserna mellan de olika nationella och övernationella näringsekonomiska komplexen.

Istället för (en i dag illusionär) ”proletär hegemoni” över det block som består av i olika grad revolutionära krafter (så som Lenin såg och måste se saken – se LW 6/35 ff), alltså *att skapa en övergripande (om än formellt eklektisk) tillåtelse att lösa den allmänna krisen genom att konstituera partiet och dess stöd bland massorna (inom alla samhällsskikt) till allmän representant för en ny ordning, så kvarstod en kontinuitet i de grundläggande reproduktionsfunktionerna, isolerades den gamla regimen förbrukade fraktioner och trängdes undan från samhällslivets nerver, inte minst från spakarna inom stats- och förvaltningsmaskineriet*.

Bakom formuleringen ”den historiska kompromissen”, som på det politiska ytplanet de facto har ersatt ”proletariatets diktatur”, ligger den viktiga idén (inte viktig för att den skulle vara ny, utan för att den nu har möjligheter att lyckas) om en omfattande social nydaning som skall vila på *alla samhällets produktiva krafter*. Det handlar om hur den kapitalistiska strukturens dominans successivt skall försvinna ur nationens liv genom att man vinner kontroll över den för de ekonomiska funktionerna allt viktigare statsapparaten. Samtidigt ska man desarmera den traditionella klasskampen genom att intensifierat ”låsa upp” de underutvecklade klasserna, och genom att utnyttja de ickeparasitära elementen i de privilegierade klasserna produktivt.

Förmodligen kommer det att visa sig att en verklig demokratisering av nationens ekonomiska liv (där en si eller så långt framträngande statsmonopolreglering är en av

betingelserna) kommer att innebära nästa verkliga framsteg i massornas *ekonomiska* frigörelse, som kan öppna vägen för en underifrån, upp och in i institutionerna framväxande självförvaltning. Något som vi knappast kan vänta oss av en snabb total expropriation, dvs ett förstatligande. Om vi skall döma av erfarenheterna från den reellt existerande socialismen.

Här har vi en länk till en annan aspekt, där frigörelseproblemet spränger klassbefrielsens ramar. Vi vet att även för Marx hörde människorna t ex inte till de sociala klasserna i sin egenskap av personligheter, hur mycket de än påverkades. Alltså kan de inte heller automatiskt befrias i denna egenskap även om de befrias sig klassmässigt. Marx och Engels kunde lätt lämna denna punkt därhän, eftersom de ansåg att proletarietets klasskamp mynnade ut i en allmän frigörelse.

Redan 1845/46 skrev de:

”Under den nuvarande epoken får tingens makt över individerna, omständigheternas nertryckande av personligheten sin skarpaste och mest allmänna form, och ställer därmed de existerande individerna. . . uppgiften att ersätta tingens och omständigheternas makt över individerna med individernas herravälde över omständigheterna och tingen” (MEW 3/424).

Men det är först i dag som förtrycket av personligheten (genom den moderna superorganiseringen) blir till ett så *allmänt* besvär att man därigenom kan bilda motkrafter och sätta dem i rörelse. Från början hör de egentliga mänskliga behoven oskiljaktigt samman med det faktum att vi är personligheter, och pekar i riktning mot mellanmänskliga förbindelser, för personerna viktiga kommunikationer med andra, och en responsgivande, påverkbar gemenskap. All objektiv kultur skulle förlora sin mening (om man inte minskar sina anspråk till att vi bevaras som art) om den sociala miljön förlorade sin karaktär av en konkret, mänskligt förbindande kommunikation i den grad att allt som vi gör blir abstrakt och funktionellt, att vi tjänar en mekanism som bara ger möjlighet till något annat än ett bekvämt privat vegeterande. Personens värdelöshet inför den objektivt spontana utvecklingen, där informationsprocessen till sist centraliseras till en världsregering skulle omöjliggöra varje harmoni mellan individ och samhälle. Orwells och Huxleys negativa utopier har till sitt innehåll ännu inte försvunnit från vår horisont.

Man måste inse vilken storlek som det psykologiska personlighetsproblemet har i det superkomplexa industrisamhället. Livets olika områden – arbete, utbildning, boende, avkoppling – har kommit så långt ifrån varandra, att nästan allt vi gör, ja till och med våra privata förhållanden, har avpersonifierats och berövats så mycket av sin nödvändighet, att alla hotas av ett främlingskap i förhållande till varandra. Den olyckliga ensamheten och den totala förlusten av kommunikation får ett allt djupare grepp under den jättelika ytan av abstrakta, själsligt likgiltiga funktions-sysslor. Vi kan hitta brist på känslomässiga kontakter ända in i kärnfamiljens intimiteter, denna sista rest av ursprunglig gemenskap. Man kan kalla det för ett avancerat levnadssätt efter vilken måttstock som helst, men så länge det resulterar i en sådan disharmoni för individerna så leder det i alla fall inte fram mot människornas frigörelse.

Men alla dessa frågor – Vilket är förändringens sociala subjekt – Hur ska man bemästra utmaningen från byråkratin – Hur ska människan åter inlemmas i ett gemenskapsliv – bestäms av ett ännu djupare liggande bredare problemskikt. Detta är om möjligt ännu mindre reducerat till den marxistiska traditionens ursprungliga förutsättningar än nyorienteringen av klassfrågan. Och det kräver än mera av nyanpassning. Vår invanda bild av övergången är att den utgör en formationsavlösning *inom* de grundläggande betingelser som den europeiska civilisationen, vilken kulminerar i industrialismen, och det inte bara i Europa, har skapat och framkallat.

Till och med en så lärd tänkare som Gramsci accepterade tekniken, industrialismen,

amerikanismen, forderiet *som ett öde* och framställde oss kommunister som om det egentligen var vi som skulle verkställa människans anpassning till den moderna teknologin och det moderna maskineriet. Marxisterna tänker ofta inte på att mänskligheten inte bara måste göra en grundläggande omvälvning av sina produktionsförhållanden, utan av produktionssättets hela karaktär, *alltså även produktivkrafterna*, den så kallade teknostrukturen. De får inte låta sitt perspektiv bindas upp till *någon* historiskt föråldrad *form* för hur man utvecklar och tillfredsställer behoven med den därför avsedda produktionen.

Hela den typ av utvidgad reproduktion, som den europeiska civilisationen åstadkommit under sin kapitalistiska epok, denna lavinartat svällande expansion i alla materiellt-tekniska dimensioner, börjar bli ohållbar. Den framgång vi haft i att på vårt sätt behärska naturen, hotar obarmhärtigt att förrinta oss och alla andra som sugts med.

De industriellt mest framskridna nationerna har ett sätt att leva som (över hela världen) går in i en antagonistisk motsättning till mänsklighetens naturliga existensvillkor. Vi livnär oss av det, som andra folk och framtida generationer kommer att behöva för att leva.

Åtminstone ökar vårt slöseri med tillgängliga resurser det nödvändiga de måste utföra och fördröjer därmed deras befrielse från gamla historiska tvingande omständigheter.

De nuvarande råvaru- och miljöproblemen är en biprodukt till vad en bråkdel av mänskligheten utträttat under två århundraden av industriverksamhet. Enligt den ekonomiska principen om profitmaximering, som är en mäktig regent ända in i den reellt existerande socialismens länder, handlar det huvudsakligen om kvantitativa framsteg, ända ut i en bitter oändlighet. Detta måste stoppas, eftersom det bara är en begränsad del av jordskorpan som kan föras in i den industriella kvarnen, om man vill att vi trots all möjlig och omöjlig ökning och forcering av förbrukningen ska ha en beboelig planet.

Av vetenskap och teknik fascinerade futurologer glömmar alltför gärna, att om man ska öppna de jämförelsevis outtömliga energikällor som de utlovar, så måste man uppenbarligen först tömma de hittillsvarande uttömliga energikällorna.

Om utvecklingen under de närmaste årtiondena går ut på att mänsklighetens 10 till 15 miljarder personer ska rikta in sig på att jaga ikapp de mest utvecklade ländernas förbruknings- och emitteringsmaximum (enligt nuvarande utvecklingskurva), så kommer kommande generationer att få syssla med att tillverka syre till atmosfären, vatten till floderna och kyla ner polerna. Med hänvisning till "den grundläggande skillnaden mellan de två världssystemen" uttalar sig sovjetiska teoretiker med allvar och optimism för en exploatering av andra planeter eller, om en allt mindre kostnadskrävande gruvdrift i jordens berg.

Den teknokratiska och scientistiska tron att vetenskapens och teknikens framsteg kommer att kunna lösa mänsklighetens sociala problem med sin nuvarande metod är en av nutidens livsfarligaste illusioner. *Den så kallade vetenskaplig-tekniska revolutionen, som nu huvudsakligen går åt detta farliga håll, måste programmeras om efter en ny samhällelig omvälvning. Framstegstanken måste över huvud taget tolkas på ett sätt som är radikalt skilt från vad vi är vana vid.*

För en människoålder sedan varnade Tolstoj för den framskymtande omättlighet, som den inbrytande kapitalistiska epoken drog fram hos de mest företagsamma av de ryska bönder, vars uthungrade själar fått vänta på jord under hundratals år.

"Hur mycket jord behöver människan?" Djävulen lovar att Pachom skall få så mycket jord, som han hinner gå runt mellan solens uppgång och nedgång. Bonden tar till en så stor sväng, att han faller ned död när han kommer fram till den kulle som han måste nå för att cirkeln skall slutas. Knekten lyfter hackan och gräver en grav åt Pachom, "just så lång som behövs från huvudet till fötterna— inte fullt tre arsjin". (1 arsjin = 0,71 m). Denna liknelse

har nu fått precis den övergripande betydelse som den åldrige profeten säkert hade i sinnet.

Per capita-förbrukningen av råvaror och energi, per capita-produktionen av stål och cement är utmärkta kriterier på – totalt alienerade framsteg.

Den ”ekonomiska tävlan”, som underkastas denna felaktiga måttstock, är en strategi som binder oss vid epokens största vansinnighet: Att vi hellre tänker oss att resa bort från detta solsystem än att sikta på en djärv nyorganisering av människans tillvaro här på jorden. Att medverka i denna egendomliga ”systemkonkurrens”, där ”de stora ledarna” anpassar varuutbudet så, att man håller det politiskt-militära maktuppbådet på samma nominella nivå, är bekvämare och utan personliga risker jämfört med att försöka få massorna att ändra och bryta sina vanor. Man märker inte den minsta samhörighet med det svar som Tjechov gav på Tolstojs fråga: Människan behöver inte tre arsjin jord, hon behöver inte heller något litet gods, hon behöver hela jorden, hela naturen. Det kallar de skönlitteratur!

Men den ekonomiska planeringen i exempelvis DDR är istället inställd på att under år 1970-1990 fyrdubbla varuproduktionen, och även en viss minskning på materialförbrukningen. De innersta drivfjäderna i denna kamp för produktionen leder aldrig utöver den av alla generaler helgade terrorbalansen, och lika litet utöver knappheten på existens- och utvecklingsmedel. I en av Marx inte avsedd riktning ökas här (till synes oändligt) ”den omedelbara nödvändighetens rike, eftersom behoven gör det” (MEW 25/828). Och vi skjuter utan att komma ifatt det ögonblick framför oss, ”då den makt och det monopol som en del av samhället har över samhällsutvecklingen på den andras bekostnad, ska falla bort” (ibid, 827). Att öka arbetsproduktiviteten (ett instrument med vilket man kan öka den tid man kan disponera för att utveckla individerna) blir ett allt mer främmande fordon i denna ödesdigra kapplöpning.

Med våra härskande partiers SEV-”internationalism” sitter vi liksom för övrigt också de kommunistiska partierna i Italien, Frankrike osv, med dessas västeuropeism, vad gäller det faktiska intresseläget i samma båt som den kapitalistiska statsmonopolismen och neokolonialismen; även om vi på däck, i lastrummen och vid maskinerna kämpar om kursen och om hur rättigheterna ska fördelas.

På båda sidorna är vårt samhällsliv där organiserat på ett sådant sätt, att de arbetande människorna här står närmare en andra bil, än vad sluminvånarna och bönderna på södra halvklottet står sin enda måltid, liksom närmare än de står bekymret hur de skall öka sin medvetenhet, sitt självförverkligande som människor. Särskilt har de, som först vill nå ifatt kapitalismens standard, under lång tid framåt mer än nog att göra med sig och sina ”tillväxt”-problem. Lika mycket som kommunisterna helt enkelt anpassar sig till dessa särintressen, lika litet är de vad de utger sig för att vara, nämligen förkämpar för den allmänna frigörelsen. De tillägnar sig med all kraft allt detta onda som de vill avskaffa: förtingligandets och alienationens herravälde och särintressenas anarkistiska konkurrens. Det är inte produktionstillväxten, utan kulturrevolutionen – nuvarande form för den *ekonomiska* frigörelsen – som är det medel med vilket man definitivt avlöser den kapitalistiska strukturen.

Den biologiska människan har mer hjärna än alla andra väsen. Men socialt sett övermannas den medvetna styrningen av den ”oorganiska lekamen” som hon lägger sig till med. Till följd av en bristfällig organisering av sin noosfär, vet *arten* människa mindre än primitiva arter om vad som är bra för henne. Frånsett utvecklingsländernas behov av att komma ifatt en hel del (som inte kan mätas efter våra per capita-prestationer), är det inte sant att kommande generationer behöver denna ekonomiska tillväxt. För närvarande ger den ständigt upphov till fler problem för mänskligheten än man kan klara av att lösa inom de nuvarande samhällsstrukturer med hjälp av vetenskap, teknik och organisation.

Alltför ofta drivs djävulen ut med belsebub. Istället visar det sig att tillväxtpolitiken är en stabiliserande agent för de rådande maktförhållandena. *Om den kommunistiska sammanlutningen skall vara ett samhällsorgan som är herre över sina problem, utan att därför tvingas strypa sina individer, så kan den bara vara ett system med kvantitativt enklare, eller åtminstone mycket långsamt och försiktigt ökad reproduktion av människor, verktyg och materiella varor.* Bara så kan hela världen få ett relativt överflöd av livsviktiga varor. Om den gamla ekonomin fortsätter som herre med dess permanenta "förväntningarnas revolution", vilken drivs framåt av ständigt nya lyxbehov, så kommer samhället *alltid* att vara *för fattigt* för kommunismen. På den grunden kommer man även om hundra år att förebrå kommunisterna för att de ville göra fattigdomen allmän.

Dessutom är det bara under en långsam successiv teknisk evolution som man kan utveckla en tillförlitlig självförvaltning. Detta är motsatsen till en styrning genom en byråkratisk apparat, vilken i sin inskränkta allkunskap ständigt belastar individernas ryggar med de disproportioner och diafunktioner den förorsakar, eftersom den alltså kommer till insikt för sent. Byråkratin är en oundviklig konsekvens av den spontana utveckling som behärskar oss i vår fetischerade förtingligade värld. Så länge människorna inte upphört att hetsas av det nödvändiga arbetet, så länge ett alltmer förtingligat arbete är "nödvändigt" för att tillfredsställa en människas behov, kan inte striden om det nödvändiga, en jämlik rätt åt ojämlika individer, eller staten, ta slut.

För att göra sig till herre över naturen måste mänskligheten i ökad omfattning reproducera sig själv och sina verktyg. Men för att vara kvar i naturen och få kontroll över sig själv måste den stabilisera sin utvecklingsgång. Sett i världsmåttstock måste visserligen "den kooperativa rikedomens källor" ännu en historiskt kort tid flyta ymnigare, men framför allt måste de flyta på ett annat sätt än nu.

De epoker som haft en ökad reproduktion kännetecknas av att produktionen av ting haft prioritet framför människornas utveckling. Det mönster av social ojämlikhet för de kulturella framstegens skull, som även präglar den reellt existerande socialismens samhällen från grunden, har till sist lett till den förskräckliga brist på kollektiv självmedvetenhet i förhållande till vår sakvärld, som vi nu konfronteras med.

Mänsklighetens extensiva fas går ändå på det ena eller andra sättet, på gott eller ont mot sitt slut. Släktet kan och kommer att fortsätta utveckla sin materiella grund, men måste för att överleva och för att få någon mening med livet bryta med storhetsvansinnet och lära sig ta hänsyn till de natursammanhang man hittills snarare förmått förstöra än förbättra. Människans fortsatta uppgång måste bli en "resa i det inre". Språnget in i frihetens rike är endast tänkbart om det råder en jämvikt mellan människosläktet och miljön, och man definitivt lägger dynamiken på det kvalitativa och subjektiva. Om man inte lyckas organisera samhället så att det kan slå in på denna riktning i rätt tid, kommer det en kort tid därefter att tvingas dit på grund av katastrofala sammanbrott för civilisationen, barbariska strider och diktaturer.

På grund av en missuppfattning uttalas ofta en rädsla för att släktet skulle kunna förlora sin drivfjäder, om man avstod från den ekonomiska tillväxten. Denna missuppfattning betonar det sakfetischistiska i vår kultur.

För det första gör man lätt misstaget att tro att ett system med enkel reproduktion också måste avstå från att öka arbetsproduktiviteten eftersom syftet med en ökad produktivitet uppenbarligen är fler produkter. Det "sunda förnuftet" har svårt att se att den skulle ha någon annan mening, eftersom "den ekonomiska tävlans" förespråkare i sin kommunikation med massorna är helt överens om att arbetslöshet är av ondo. Här skiljer sig den reellt existerande socialismen fördelaktigt från senkapitalismen på så sätt att folk kan vara säkra på full sysselsättning med alienerat arbete.

Men ännu djupare ligger fördomen att människorna bara kan utveckla sin kreativitet om de har en ekonomi med ökad reproduktion. Eftersom människan aldrig slutar att utvecklas, och alltså inte heller hennes förmåga att uttrycka sig, så blir det ett "evigt" problem att upprätthålla balansen i förhållande till naturen. Och för generationer framåt är det en skapande utmaning av första klass att återställa den ekologiska balansen.

Dessutom är det emellertid inte bevisat att människan över huvud taget alltid måste hämta de *viktigaste* drivkrafterna för sitt engagemang ur utbytet med naturen.

Utan tvivel rycker problem med den *sociala* regleringen fram i centrum för de praktiska och teoretiska aktiviteterna, liksom samhällsförhållandenas inre motsättningar, och inte minst problemen kring den individuella regleringen, alltså människans fysiologi och psykologi. För individerna reser sig i vart fall den hart när olösliga, och ändå för den egna delen av kommunikationen människor emellan avgörande, uppgiften att tillägna sig den sociala helheten. För hur mycket än "resan i det inre" (att fördjupa den egna existensen) innehåller en komponent av att man känslomässigt abstraherar bort alla slags objekt, är och förblir naturligtvis dess grundläggande innehåll just att man upphäver avyttrandet, den vidareförvandling av släktets skapade kultur, vilket Hegel uppfattade som den subjektiva andens stora arbete. Att njuta av sin existens i samhället och av kulturen, av kommunikation och konkurrens med andra personer, det kan människan bara nå om hon anstränger alla sina sinnen, krafter och färdigheter. Det vi älskar mest är att vara någon som man känner till, skriver Christa Wolf någonstans. Men detta att bli något är en oerhört stark drivkraft för människan. Allt detta leder efter 1900-talets erfarenheter fram till tanken att till och med det förståeliga begreppet "den kapitalistiska privategendomens upphävande" är ett för smalt begrepp. Det är inte längre tillräckligt, och är i vissa avseenden till och med missvisande när det gäller att presentera kommunismen som mänsklighetens framtid. Det är den unge Marx' målinriktning som ligger närmast dagens krav, med hans bearbetning av de till Rousseau tillbakagående traditionerna att privategendomens upphävande skulle *vara en försoning mellan kultur och natur*. Detta låg med säkerhet i periferin för Marx' tankar.

I de "Ekonomisk-filosofiska manuskripten" talas det om det kommunistiska samhället som en verklig upplösning; inte bara av motsägelserna människor emellan, utan även mellan människa och natur, däribland hennes egen. Där framställde Marx kommunismen som ett för den mänskliga naturen passande levnadssätt, varvid han självklart framhöll det mänskliga väsendets samhälleliga karaktär. Först här, i kommunismen, "är hennes (människans) *naturliga* varande varandet som *människa*. . . Alltså *samhället* är människornas fulländade väsensenhets med naturen, naturens sanna återupptagande, människornas fulla naturlighet och naturens fulla humanisering" (MEW Ergänzungsband, Erster Teil/536).

Men på den tiden innebar det inte någon motsättning till att man fortsatte utvidga produktionsprocessen. Tvärtom krävde detta mål att man frigjorde de moderna produktivkrafterna så att produktionen skulle ökas på snabbaste sätt. Detta perspektiv måste nu snabbt korrigeras. Kommunisterna måste modifiera sin uppfattning om "socialismens ekonomiska grundlag" –, säkrandet av den största välfärd...", som Lenin inleder det (LW 6/40) – och att kommunismen förutsätter ett överflöd av materiella varor. Hur långt socialismens och kommunismens stora lärare än stod från att reducera den socialistiska ackumulationens uppgifter till en maximal varutillverkning, så återspeglar deras formuleringar för våra dagar ändå en epok, där de arbetande massorna aldrig kunde vara säkra på att få ett existensminimum av mat, kläder, bostäder och utbildning. I dag, när senkapitalismen till och med i stor utsträckning besparar sina arbetslösa denna osäkerhet, så ligger det i öppen dager att det inte behövs någon socialism för att säkra en välfärd – så länge resurserna räcker.

Däremot bör socialismen gå i täten för nödvändiga, djupgående *förändringar av produktionens och konsumtionens struktur*. Ett rikt land som DDR, som först nu (5 till 10 år efter att det blev möjligt) tar itu med att lösa massornas bostadsbehov, har redan i 20 år i allt större omfattning slösat arbete på relativa lyxprodukter som de ofrånkomliga privatbilarna, olika statspalats, extrabostäder åt de privilegierade skikten i rekreatiionsområdena och mycket annat.

Man kan höra direktören för en textilfabrik i Berlin (dvs en typisk kvinnobranch) tala i radio om att "befolkningens ökade behov kräver att vi går treskift". – Må klädgarderoberna spricka i sina fogar! Den som inte vill "låta utvecklingen stanna" måste kasta bort sina möbler tre gånger under sitt liv. Vi skyndar på de tekniska konsumtionsvarornas "moraliska förslitning". Ur armarna skakar vi fram ytterligare en industri, för att slå ihjäl det alienerade arbetets påföljd, den alienerade fritiden. För att fullgöra planen säkrar vi med ett mödosamt övertidsarbete en ökning av varor, tjänster, underhållning osv. På ett kapitalismen snarlikt sätt driver inte detta överskott, utöver det nödvändiga, så mycket fram en utveckling av personligheten, utan är istället en kompensation för en utebliven personlighetsutveckling. Frågan om *med vilket syfte* vi driver den här karusellen till att snurra fortare och fortare överläts till de isolerade individernas hemliga förtvivlan, vilken tendens svaren har, visas bland annat i den ökade mängden självmord.

Här är inte platsen att dra fram alla de många faktorer som gör vår statsplanering till verkställande organ för den här sortens växande behov. I princip har jag sagt mitt om det i del två. Det står också utom allt tvivel, att inte ens en revolutionär ledning skulle kunna bemöta detta i en hast (och framför allt inte restriktivt). Men var och hur skall man kunna bygga upp kontrapositioner, skapa positiva fakta för hur man skall fördela resurser, investeringar, arbete och möjligheter till utbildning så att man kan få samhällets behovsstruktur att gå i riktning mot de livsformer som befrämjar *syftet* med den "största välfärden", att den ska vara grunden för den allmänna frigörelsen, dvs en "fri *allsidig* utveckling av *alla* medlemmar i samhället" (LW 6/40)? Var sker åtminstone något teoretiskt förarbete för detta; var är det tillåtet? Partiledningen skickar fram sina samhällsvetenskapare – som Nick i "Einheit" 5/6-76; också kloka individer som måste veta bättre – för att ta upp sådana frågeställningar som borgerligt sabotage, och skickligt täcka över "mänsklighetens globala problem" (i alla fall något!) med effektivitets- och intensifieringsparoller, vilka utan tvivel äger sitt berättigande i mer begränsade sammanhang.

"Låt oss slå kapitalismen med större varuproduktion, värde mot värde! Håll er lugna tills vi åtminstone har uppnått 51 procent av världens industriproduktion! Ser ni inte att den cykliska krisen ger några procent till vår förmån?" Det är det innersta syftet med den propaganda som kortsiktigt och trögtänkt ställer sig i den spontana historiska utvecklingens tjänst.

Utvecklingen i de industriellt mer utvecklade länderna har under de senaste årtiondena bevisat att den allmänna frigörelsens problem inte alls består av att säkra tillräckligt med materiella existensgrundvalar för alla. Det förblir visserligen en ofrånkomlig förutsättning (men högst sannolikt pendlar den nödvändiga omfattningen av denna grundval inom vidare gränser än vad vi är benägna att tro, när vi alltför starkt fixerar blicken på den aktuella standarden i det egna samhället). Men "har ni skylt över blottorna så ordnar det sig med värdigheten". – Dock *inte* "av sig självt".

Den massa och mångfald av varor och njutningsmedel som tränger sig in i konsumtionen och som vanställer individernas tidsplan, dels så att det abstrakta arbetet ökar, och dels genom att man passivt anammar saker man "förvärvar för dyra pengar", kan till och med lämpa sig för att täcka för frigörelsens källor och framkalla en parasitär mentalitet.

Comecon-ländernas nuvarande ekonomiska politik kommer bara att förbättra den personliga utvecklingens villkor när det gäller att fortsätta häva äkta brister. De former den har för att öka utbildningen (som är oundgänglig för den vetenskapligt-tekniska utvecklingen) berövar redan under inlärningsprocessen människorna alla fördelar av att utveckla personligheten. Där har vi inte längre något att hoppas på, eller något att söka.

Det visar sig om och om igen att den allmänna frigörelsens verkliga problem är individernas *avskiljande* från den självskapade samhällsmaktens källor (vilket man ständigt försöker dölja från intresserat officiellt håll); ja deras till och med tilltagande vanmakt och brist på inflytande över den helhetsprocess som är deras öde; och deras brist på kommunikativa förbindelser. Emellertid är avskiljande (alienation) ett alltför abstrakt begrepp som mera beklagar och förtalar än förklarar och mobiliserar. Men min analys i de båda föregående delarna tillåter att man mer exakt formulerar kravet att upphäva detta avskiljande som en aktuell uppgift. Särskilt i den reellt existerande socialismens länder har den antagit en ren gestalt, eftersom den inte längre döljs av någon kapitalistisk form.

Den är en långsiktig uppgift, med konkret socioekonomiskt innehåll, som man *omedelbart* kan ta itu med – när det gäller de materiellt-tekniska villkoren och utvecklingstendenserna i vår sociala struktur. Det fattas bara att den politiska makten formeras på ett nytt sätt: till en politisk makt som är beredd att, och i stånd till, att skapa en ideologisk samstämmighet och de organisatoriska ramarna för en kulturrevolution. Den historiska uppgift jag talar om är att övervinna subalterniteten, ”den lille mannens” sätt att vara och tänka. Innerst inne innebär det att man upphäver den gamla, vertikala arbetsdelningen och gör en omvälvning av hela den därmed förbundna behovsinriktningen och strukturen. Det är en uppgift parallell till att radikalt förändra alla våra invanda institutioner och handlingsmönster i samhälle och näringsliv. *Det enda möjliga alternativet till de materiella behovens gränslösa expansion är en massövervinne av subalterniteten.* Det kan få den hittillsvarande behovstillväxtens drivkrafter att upphöra (de som är förankrade i mervärdesskapandet). Och detta av följande skäl: Det överskottsmedvetande jag tidigare talade om, den fria psykiska kapaciteten som inte längre absorberas av kampen för livsupphället fördelas komplementärt på två diametralt motsatta slag av sociala framträdelseformer. Bägge berör människans grundläggande sociala behov. Därför konkurrerar de i allmänhet med varandra inom vars och ens medvetande, och delar alltså i mindre grad än tidigare upp individerna i fasta sociala grupperingar. Striden dem emellan börjar med att ”den ena själen vill skiljas från den andra” inom vars och ens medvetande.

Det är dels *kompensationsintressena* som är en ofrånkomlig reaktion på att samhället redan tidigt begränsar och blockerar många människors utveckling och förmåga att hävda sig. Behoven avspisas med ersättningstillfredsställanden. Genom att äga och använda så många och så för byte värdefulla saker och tjänster som möjligt, kompenserar man att man kommer till korta vad gäller de egentliga mänskliga behoven. Även strävan efter makt hör till kompensationsintressena, som en sorts högre avdelning. Frigörelseintressena är inriktade på personlighetens tillväxt, dess differentiering och ett självförverkligande inom alla de mänskliga aktiviteternas dimensioner. De kräver framför allt en genom andra individer, ting, beteendesätt och förhållanden potentiellt allomfattande tillägnelse av de förtingligade mänskliga väsenskrafterna, och att dessa blir subjekt, något som inte innehas av juridiska personer, utan besitts av en andlig och etisk personlighet, som för sin del trängtar efter en produktiv funktion.

Jag gav här till att börja med en mycket allmän beskrivning. Frigörelseintressen är lika gamla som klassamhället, som att de arbetande massorna avskiljs från ett växande antal historiskt givna verksamheter, förhållanden och njutningar – även om dessa oftast inte har kunnat få någon bred utveckling och visat sig socialt. Det är ju synliga hinder som människorna vill befria sig ifrån, och få tillgång till något, kunna tillägna sig något som de

alltjämt föreställer sig fritt, glatt och lyckligt, idéer som inte kan drivas bort med cynisk ironi. Det är den mänskliga naturens outtömda möjligheter som är roten till all utopi.

Dessa möjligheter ökar å sin sida med kulturens framsteg. Detta är för övrigt mycket påtagligt och absolut inte immateriellt. Det tvingar fram en önskan om att förändra livet.

Detta, att kompensations- och frigörelseintressena är olika sidor av samma överskottsmedvetande, medför att kulturrevolutionen (som övervinner subalterniteten) är ett villkor för att bryta med den extensiva ekonomiska dynamiken, och att åter föra in människorna i naturens jämvikt.

Men för att se de konkreta målsättningarna, de överskådliga handlingslinjerna och de praktiska åtgärder som nödvändiggörs av *dagens* omständigheter, så måste vi påminna oss vilka positiva förutsättningar det finns för att alla individer ska kunna tillägna sig kulturen, och därifrån ställa frågan om hur man ska komma dit. Där har vi också förutsättningarna för en verklig social jämlikhet. Som historien tidigare har visat tydligt nog, är det inte alls inom storheterna inkomstfördelning, socialförsäkring eller konsumtion som man kan söka denna.

Alla människor måste få en reell möjlighet att *kunna vara* med ända upp på högsta funktionsnivå inom alla väsentliga *verksamhetsområden*. Ty man har bara tillägnat sig kulturprodukterna i den mån som man kan vara med och skapa dem – själv, eller via andra personer, med vilka man kan kommunicera på samma nivå.

I princip måste envar kunna häva sig upp till den vetenskapligt-tekniska nivå, på vilken samhället förhåller sig till naturen. Och i än högre grad till hur institutionerna fungerar, den sociala regleringens nivå. En social jämlikhet kräver också att de känslomässiga och estetiska upplevelserna har psykiska strukturer som tillåter inre och yttre reaktioner, som tar sig över flera inre och yttre trösklar, och som håller jämna steg med abstraktionsgraden inom de allmänna samband som representeras av informationsbehandlingsstegens högre nivåer.

Då uppstår frågan om hur individerna ska kunna förvärva ett ingripande beteende, disponera nog med motivation, sammanfattnings-förmåga och känslor, i enlighet med hur arbetet, utbildningen, livet och samhällets organisering arrangeras och det sätt på vilket institutionerna systematiseras och fungerar.

Subalterniteten, som på olika sätt och i olika grad präglar det absoluta flertalet av mänskligheten, är en följd av *hela det moderna produktionssättet*. Därför kan den bara övervinnas om detta förändras. Vi har sett att den har relation till just det samhälle som individerna tillhör, exaktare uttryckt: Relation till den översta nivån inom den aktiva samhälleliga organisation, som reser sig över samhället på egen hand. Ju flera trösklar inom hierarkin, desto djupare kan subalterniteten bli. Här är en djup motsättning verksam genom historien. Ju större och mer sammansatt det sociala förbundet är, desto mer subalternerna har individerna hittills varit. I den romerska gensen, liksom i stammarna kunde man inte vara lika subaltern, maktlös och så utan inflytande som i en modern nationalstat. Där kan man se vilken stor uppgift kulturrevolutionen har, när det gäller att utforma den mänskliga subjektivitetens objektiva utvecklingsvillkor på ett nytt sätt. Följande huvudområden kommer att vara de viktigaste när man ska ingripa mot subalternitetens rötter och förverkliga en reell jämlikhet (vilket ömsesidigt förutsätter vartannat):

– att arbetet fördelas enligt principen att alla fullgör en lika stor del av verksamheterna på de olika funktionsnivåerna, och att de utförande är socialt jämställda i allt nödvändigt arbete, på så sätt att ingen människa längre kan vara funktionen av en viss begränsad eller underordnad syssla;

- att alla har oinskränkt tillgång till en allmänbildning på högsta ("universitets-") nivå som omfattar natur och teknik, samhälle och konstarter istället för att skiktas upp efter utbildningsgrad och till socialt inkompetent fackidioti;
- en barndom som bevarar och främjar utvecklingsförmågan och -beredskapen hos det övervägande flertalet av de uppväxande, istället för att som i det patriarkaliska prestationssamhällets uppfostringsstil hämma och förstöra detta hos de flesta;
- upprätta möjligheten av ett nytt gemenskapsliv på basen av självstyrande autonoma gruppaktiviteter, vilka kan ta tillvara de mänskliga relationerna, och därigenom sätta en gräns för individernas isolering och ensamhet i den moderna arbets-, skol-, familje- och fritidsvärldens enskilda celler;
- församhälleligande (demokratisering) av den allmänna insikts- och beslutsprocessen, så att den konstitueras utanför och över den hierarkiska apparat, som säkrar den löpande reproduktionens normala funktion.

Det finns varken hopp om eller risk för, att dessa mål (där inget kommer först och inget sist, och inget kan uppfyllas utan de övriga) kommer att nås "för fort". Man kan inte överrumpla samhället med dem, som vid en statskupp. Man kan inte "över en natt" vänja samhället av med den spontant ökande produktionen, den gamla arbetsdelningen, ransoneringen av den högre utbildningen, den patriarkaliska uppfostran, att inkomsterna fördelas enligt prestationsprinciper, bristen på gemenskap, byråkratin. Om man försökte, skulle det utan tvivel innebära sammanbrott, kaos, anarki och förtvivlan: mest för dem som hittills kommit till korta – allt de önskar sig för att sprida rädsla, det nuvarande systemets försvarare.

Istället gäller det framför allt att skapa politiska och intellektuella förutsättningar för att livets grundläggande brister inte ska fortsätta att behandlas som definitiva dygder, och "vidareutvecklas" in i framtiden av folk som inte vet vad de gör. Till problemet med hur man politiskt ska ta itu med kulturrevolutionen och stegvis genomföra den, ska jag återkomma i de sista kapitlen. Nu ska jag först antyda några reflexioner som lett till formuleringen av de fem ovannämnda målsättningarna.

* * *

För det första – arbetets omfördelning. Om klasskampens tyngdpunkt förskjuts från tillägnandet av levnadsmedel (vilket fortfarande naturligtvis inte är tillräckligt säkerställt) till tillägnandet av kultur i de rika länderna, så är denna förskjutning ännu mer aktuell i de ickekapitalistiska industriländerna.

Tillägnandet av kulturen är i första hand en fråga om hur samhället organiserar arbetet och de däri liggande förprogrammerade möjligheterna för människan att utveckla sig själv. Det är ju som bekant arbetets sociala karaktär och funktionella innehåll som bestämmer utbildningsväsendets inriktning, ja socialiseringen över huvud taget, i den utsträckning denna sfär å sin sida återverkar på arbetet. Marx formulerade i "Grundrisse" (s 505) de villkor som skall framkalla arbetsdelningens upphävande. Efter att ha talat om "verkligt fritt arbete, t ex att komponera" (vilket uppenbarligen sker utanför produktionssfären) så fortsätter han: "Den materiella produktionens arbete kan erhålla denna karaktär endast genom att 1) dess samhälleliga karaktär är fastlagd, 2) att det har vetenskaplig karaktär, samtidigt är allmänt arbete, att människans ansträngning inte är en bestämd dresserad naturkraft, utan . . . en verksamhet som reglerar alla naturkrafter. . ." Det första villkoret innebär att avbyråkratisera ledningsverksamheten och göra den samhällelig, att alla individer deltar i förfogandet över reproduktionsprocessen. Det andra villkoret innebär att arbetaren lyfts upp till principerna inom den nivå där den dåtida vetenskapen och tekniken är insatt i produktionsprocessen.

I bägge fallen visar sig vid horisonten en reell möjlighet att alla människor solidariskt delar hela det samhälleliga arbetets alla funktionsnivåer mellan sig, och särskilt att de får ett verkligt inflytande över avgörandena på högsta kunskapsnivå. Kulturrevolutionens stora strategiska problem är naturligtvis inte någon slags "degradering" av de privilegierade, utan att de skikt som hittills hållits tillbaka i subalternen sfärer ska stiga uppåt. Traditionellt sagt handlar det om att människan som väsen socialt utvecklas till att bestå av en samling individer, som är konsekvent filosofiskt – *självmedvetna*. Men vi måste naturligtvis räkna med att det enkla kropps- och upprepade arbetet inte kan upphöra inom överskådlig framtid. – Det är för övrigt ett ytterst tveksamt mål, och är enligt min övertygelse inte ens önskvärt, redan av biologiska skäl. Ur humanistisk synvinkel måste bara det fysiskt alltför betungande och monotona (okvalificerade, ensidiga) arbetet försvinna. Allt annat kan snart utjämnas på ett ändamålsenligt sätt. Vare sig vi beklagar "primitiviteten" i Engels' exempel eller inte, så kommer ändå just det samhälle som vill fungera som en fri sammanslutning lyft över sina reproduktiva sysslor, att tvingas kräva att även arkitekterna är villiga att göra sin del när det gäller att "skjuta kärror", så länge det kommer att vara tekniskt-ekonomiskt nödvändigt att "skjuta kärror".

DDR-statistiken uppger t ex en automatiseringsgrad på 7 procent vid sjuttioalets början, vilket inte alls har någon *kvalitativ* betydelse vad gäller produktionsförhållandena, och dessutom avser mer eller mindre isolerade sysslor och tillverkningsprocesser. En automatisering av tillverkningen och en databearbetning av den ekonomiska informationen kan till en början leda till att de gamla motsättningarna skärps, dvs leda till en större objektiv koncentration av den verkställande makten, så att man (subjektet) uppfattar de alienerande förhållandena som värre än de är.

Men det är en fråga om social strategi. Sambandet mellan övergången från den mekaniska till den cybernetiska maskinåldern och den allmänna frigörelsen är inte alls så omedelbar ens i framtiden, som alla de antar vilka låtit sina grusade socialistiska förhoppningar leda till att de tillber den vetenskapligt-tekniska revolutionen. Att det skulle vara nödvändigt att behöva vänta tills människorna inte längre behöver fylla upprepande funktioner inom den materiella och informationella reproduktionsprocessen, det är den mest lämpliga upplysning som teknokraterna kan bistå den politbyråkratiska konservatismen med.

Den nuvarande praktiken får sitt koncentrerade ideologiska uttryck i sociocybernetiska idéer, där man vill forma samhället efter förebild av informationsbehandlingssystem i stil med t ex den idealiserade mänskliga hjärnan med dess hierarki av funktioner, insikter och kompetenser (se t ex Georg Klaus). Man verkar hoppas på att det kanske i alla fall går att genomdriva en naturlig kastorganisering, trots människosläktets övergripande och omställbara karaktär. I själva verket kan man nu se de *subjektiva* produktivkrafternas vändpunkt vid horisonten. Det är bara de klyftiga illusionerna att detta "språng" från nödvändighetens till frihetens rike skulle ha en företrädesvis *politisk* karaktär, som lämnar ett resignerat perspektiv efter sig. Att upphäva och störta den gamla arbetsdelningen (vilket naturligtvis inte kan ske som en våldtäkt mot levande generationer, vilka har anammat den inskränkthet de lever i, utan i en planerad process med tid för sociala hänsyn) – det blir det centrala temat för det revolutionära maximiprogram, som måste sättas in i en konkret politisk och socioekonomisk strategi; en rad av politiska och socioekonomiska strider, inte minst vad gäller utbildningen.

Nu är omfördelningen av arbetet, vilket jag ser som det första avgörande steget, inte på något sätt helt identiskt med att rätt och slätt upphäva den gamla arbetsdelningen. Vid första anblicken kan det till och med verka som om man på ett konstlat och romantiskt sätt försökte föregripa den process som den vetenskapligt-tekniska revolutionen nästan automatiskt driver fram. Samma människor som anser det vara en illusion att som Marx vilja upphäva den gamla arbetsdelningen, drar sig inte för att plötsligt citera: "att i alla hittills-

varande revolutioner har man alltid lämnat arbetets karaktär orörd och det har bara handlat om att omfördela detta arbete till andra personer. Men den kommunistiska revolutionen riktar sig emot arbetets hittillsvarande *karaktär*, avskaffar arbetet. . ." (MEW 3/69 f).

Då måste man göra invändningen: Marx och Engels förtröstade sig aldrig i sitt sociala perspektiv på en dag som aldrig kommer, den dag då *allt eller närapå allt* "gammalt" arbete kommer att vara övervunnet. De ville göra ett aktivt ingripande i upphävandet av det gamla arbetet med något som jag med medveten politisk udd kallar kulturrevolution. Detta eftersom de – *på den tiden* kanske något för optimistiskt – trodde att redan den tidens produktion räckte till för att man skulle kunna avsätta tillräckligt med "disponibel tid" så att man när *alla* delade på det nödvändiga arbetet skulle kunna utveckla alla människans allmänna färdigheter. Därför var deras inriktning på arbetsbyten något mycket mera än en nödlösning för att slippa monotonin, vilket är det sätt på vilket man inte sällan betraktar det i dag.

Visst förtjänar ansträngningarna för att berika och utöka arbetets innehåll på en viss funktionsnivå (kanske på montageavdelningen i en fabrik som tillverkar elektromekanisk apparatur) stöd och uppmärksamhet. Men resultatet kan bara bli att man blir mer tillfreds med arbetet på detta begränsade verksamhetsområde, och man förbättrar bara möjligheterna att övervinna subalterniteten så tillvida att man undviker en allmän avtrubbning av de psykiska krafterna.

Men vilket modernt industriföretag som helst (om också bara ett medelstort) ger i dag sin personal arbetsuppgifter på alla funktionsnivåer, från att ta hand om de särintressen som karaktäriserar företaget som ekonomisk enhet i förhållande till hela samhällets mål och värderingar, till att städa arbetslokalerna.

Om personalen (vilket tas upp i nästa punkt) består av människor som i princip har samma höga utbildningsnivå, så är det inte längre möjligt att binda en människa för gott vid tråkiga och okvalificerade sysslor. När vi idag hör att "ingen akademiker kan begäras utöva sysslor som ligger långt under hans kvalifikationsnivå under en längre tid", så tänker vi i allmänhet inte på de konsekvenser det medför, nämligen att det alltså ska finnas människor, som högskolekadern, som på livstid har monopol på utvecklingsbefrämjande verksamhet, och att andra ska utföra de själödande rutiner som de själva upprört viftar ifrån sig. Ett sådant krav kan inte upprätthållas om man har en verkligt social kontakt mellan de privilegierade och de eftersatta skikten. Slutsatsen är att man vill binda *mer* personal på de lägre funktionsnivåerna med dessa förslag, alltså en i praktiken ännu skarpare avskiljning från tillgången till högskolestudier.

På sikt leder emellertid logiken i kravet om arbete efter utbildningsnivå till att arbetet bara uppfylls om *ingen* drar sig undan de sysslor som det ställs lägre krav på, för annars skulle det snart finnas högskolekadrer, för vilka det över huvud taget inte skulle finnas någon lämplig sysselsättning.

Med tanke på effekten på de kvalitativa förändringarna och intensifieringen av produktionsteknik, -teknologi och -organisation, kan det bara vara till största fördel om arbetets splittring och sociala delning får ett slut som förorsakar stora ekonomiska förluster (t ex genom systematisk maskning) och överflödiga insatser (t ex arbetsnormer som knyter an till de faktiska intressebegränsningarna). Låt oss istället föreställa oss en enhetlig producent som inom ramen för en viss specialiserad bransch omväxlande utför sysslor på alla funktionsnivåer i företaget enligt en fastslagen tidsplan. De som sysslar med ny- och vidareutveckling av maskiner, teknologier eller produkter kommer att anpassa sig till masstillverkningens krav mycket snabbare och ordentligare om de dessutom utför det egentliga arbetet, den operativa teknologiska tillsynen. Den relativt korta tid, låt oss säga en tredjedel av hela arbetet, de tillbringar med att sköta produktionsmaskiner, kommer att

vara till nytta för att förbättra arbetsprocessen. Arbetsvillkoren skulle kunna förbättras snabbt och varaktigt om de som konstruerat maskinerna även arbetade med dem under en längre tid. Hela lednings- och förvaltningsapparaten skulle dels befrias från många kontrollfunktioner och dels från sin bristfälliga detaljkännedom; allt mera ju flera ”nivåer” det rör sig om, om de som arbetar däri skulle vara med i de mest olika och problemrelaterade sysslor (ledningens kontinuitet skulle garanteras genom att man systematiskt tillsatte fler tjänster).

För att ta ett exempel från ett annat område, som är ännu mer belastat av den gamla arbetsdelningens fördomar, så föreställ er vardagen på ett sjukhus, där hela personalen består av människor med fullständig medicinsk eller annan adekvat utbildning, som delas upp i dels vård- eller hjälparbete, och dels sociala och ekonomiska funktioner.

Det måste framhållas att allt detta handlar om att markera en princip, och inte att lägga fram ett schema. Inriktningen på att omfördela arbetet ska förhindra att den rådande strukturen på arbetsplatserna och i tjänsteplaceringarna leder till en alienerat-”adekvat” struktur vad gäller den mänskliga arbetskraften. En ny-organisering av arbetsdelningen, som gör slut på de mångas uteslutning från att tillägna sig den sociala och kulturella helheten – det är som sagt en länk som avgör möjligheten till att övergå från en kvantitativt till en kvalitativt inriktad tillväxttyp. Detta samband är så viktigt att jag ska upprepa det:

Även om den materiella nöden är upphävd så kommer vi att *tvingas* tillverka mer och mer så länge massorna fortfarande måste kompensera sig för sin subalternitet genom att tillägna sig saker, så länge de tvingas hänga upp sin självkänsla på yttre saker och slå ihjäl den fritid de vunnit eftersom de inte kan delta i den sociala kommunikationen på ett jämlikt sätt. Inte bara så länge inkomsterna, utan även så länge själva arbetet är orättvist fördelat, så länge är det omöjligt att tala om någon social rättvisa, eftersom man genom att underställas proportionalitetslagen på ett planmässigt sätt tilldelas mycket olika chanser att förverkliga sig själv. Detta gäller särskilt de eftersatta, vilka dessutom får sin möjlighet till materiell kompensation beskuren genom prestationsprincipen. I hemlighet betraktar många intellektuella det som en moralisk förtjänst att de – enligt en formel från Teilhard de Chardin – föredrar ”att veta och att vara, istället för att äga”. Men det är deras högsta privilegium att de kan leva så (den religiöst kvietistiska betoningen av uttrycket – där man mer syftar till att tillfredsställa existensen än till att i det oändliga bearbeta människans väsenskrafter, kan man här utelämna).

Den amerikanska romantikern Henry Thoreau präglade följande satser: ”Nästan varje lyx, och många så kallade angenäma saker i livet kan inte bara undvaras, utan hindrar faktiskt mänsklighetens uppsving.” – ”Ingen kan betrakta det mänskliga livet opartiskt och vist som inte har den förmånliga förutsättning vi kan kalla frivillig fattigdom.” – ”En människa är rikare ju mer saker hon kan tillåta sig undvara.” Det ligger mycket sanning häri, även om den inte är absolut. Men Thoreau hade knappast kunna nå fram till den här inställningen om hans far hade ordnat arbete åt honom i sin pennfabrik istället för att betala hans Harvard-studier. Det gäller att skapa objektiva betingelser för att människorna skall kunna föredra ”att veta och att vara, istället för att äga”.

För det andra – en enhetlig utbildning åt till fullo socialiserade människor. Hur man ska nå en omfördelning av arbetet beror pessimistiskt uttryckt, dvs om man räknar med att utbildningstiden även i fortsättningen i betydande omfattning är ekonomiskt improduktiv – på om ”samhället kan tillåta sig” att avstå från ytterligare fem eller sex av alla sina medlemmars arbetsår. I själva verket skulle det bara innebära att man avstod från dem tillfälligt och relativt, eftersom det skulle röra sig om successiva åtgärder, och den allmänna kulturnivåns höjning skulle påverka arbetsdisciplinen och -produktiviteten, även

vad gäller enkla arbeten. Den tendens till motivationslöshet hos de högt utbildade människor som sysselsätts med arbete som inte ställer höga anspråk (vilket man kan observera under våra *nuvarande* förhållanden) leder inte till någon motsatt slutsats.

Det klara faktum, att praktiskt taget alla samhällets ledande funktioner numera innehas av akademiskt utbildade människor räcker som bevis på att det krävs en förhållandevis omfattande vetenskaplig allmänbildning av högsta rang för att effektivt och kompetent vara med i denna syntes. Marx hänvisade till tänkandets uppgång från något konkret till något abstrakt och därifrån tillbaka till det konkreta, och Lenin till insiktens vidareutveckling från dess framträdande till väsen, från ett väsen av första graden till ett av andra graden etc. Förtingligandets och förmedlingens dialektik, som man behöver för att subjektivt kunna genomskåda och behärska en högkomplex social och vetenskapligt-teknisk utveckling, förvärvas av en mängd erfarenheter när man kommer i kontakt med teoretiska och praktiska begrepp. Denna kan utbildningsväsendet inte erbjuda innan sexton års ålder, åtminstone så som socialisationsprocessen inordnas i den samhälleliga helheten i dag.

Om samhället har råd eller inte, det får man naturligtvis inte fråga våra ekonomer om, ty de är rådgivare åt den Statliga planeringskommissionen, och ideologiskt företräder de status quo vad gäller behovsstrukturen. Snällt sagt, svaren kommer inte att vara helt oberoende av om de anser att man måste fortsätta att öka varuproduktionen i samma takt som nu eller om de tar risken av att tänka sig en annan ekonomisk strategi. I det sista kapitlet kommer jag att behandla problemet med ett ekonomiskt alternativ, tills vidare nöjer jag mig med att ta upp en tankegång, från den sovjetiska fysikern Kapiza, som har en frapperande giltighet ("Wissenschaftliche Welt 15/1971"). Utan att avse det, påvisar han den ekonomiska möjligheten av en kulturrevolution som ingriper i själva arbetsfördelningen.

Kapizas utgångspunkt är arbetsproduktivitetsens ökning i de utvecklade industriländerna, jämfört med förra århundradet. "Om man räknar antalet tillverkade bilar i ett storföretag i förhållande till antalet anställda, får man fram att var och en av dem producerar mer än en bil i månaden", skriver han och fortsätter: "Ekonomi-vetenskapare anser att det med nuvarande arbetsproduktivitet behövs en tredjedel, eller till och med en fjärdedel av ett lands arbetskraft för att försörja befolkningen med tillräckligt med livsförnödenheter – mat, kläder, bostäder, kommunikationsmedel osv. Att det för närvarande arbetar fler människor inom industrin, hänger huvudsakligen samman med försvarsindustrin, det ekonomiska biståndet till mindre utvecklade länder (om det åtminstone vore så i någon nämnvärd omfattning!), den vetenskapliga forskningen, service åt befolkningen, turism, radio, TV, film, idrott, press osv. Inom dessa områden finns det i dag ingen gräns för antalet anställda. Deras antal beror uppenbarligen på hur mycket arbetskraft som finns att tillgå." Här måste man tillägga att det inte bara är inom krigsindustrin, utan även inom nästan alla de andra nämnda områdena som mäktiga repressionsbehovsstrukturer har nästlat sig in, vilka minskar varje enskild människas chans till frihet. Inom alla dessa från primär nödvändighet befriade sysslor finns det andrahandsbehov och -påföljder som strukturellt är oupplösligt förbundna (oupplösligt utan en befrielse och nyordning genom en revolution) med moment som tillhör en mekanism som själv bryter ner vår kultur.

Kapiza menar, att "den höga arbetsproduktiviteten" tillsammans med ett fullständigt utnyttjande av den arbetande befolkningens kapacitet – dvs det som är grunden för överskottsmedvetandet – "i dag ger oss möjlighet att förlänga ungdomens utbildning. . . I dag finns det inga ekonomiska skäl (!) till att man skulle förbjuda ett ekonomiskt välutvecklat land att inte bara låta hela ungdomen få en avslutad gymnasieutbildning fram till 16 eller 18 års ålder, utan även en högskoleutbildning fram till 20 eller 23 års ålder". "Staten kommer antagligen att tvingas ge hela befolkningen möjlighet att skaffa sig högskoleutbildning, oavsett om detta är nödvändigt för yrkesutövandet eller inte."

Så är det. Under dessa omständigheter skulle det naturligtvis omöjligt kunna vara fråga om en högskoleutbildning som bakade inskränkta specialister, vilka ändå skulle bedras på sin rätt till kulturen, vilket nu är programmerad standard, utan istället om ett kreativt inhämtande av en omfattande filosofisk (sociologisk, psykologisk, ekonomisk), konstnärlig och vetenskaplig-teknisk utbildning som öppnar porten till vilken verksamhet som helst...

Om Kapiza har något så när rätt, så är det utan tvivel möjligt att förverkliga kulturrevolutionen kvantitativt-ekonomiskt, då det också står klart att de extra ansträngningar som läggs ner på utbildningen ger utdelning på lång sikt och att arbetstidsbortfallet tas igen. Vi kan alltså ställa oss uppgiften att *revolutionera utbildningsväsendet*. Detta uttryck är nödvändigt eftersom beteckningen *utbildningsreform* innebär att de statsmonopolitiska strävandena genomdrives att utbildningen rationaliseras av särskilda specialister på alla funktionsnivåer och fackinriktningar, så att den gamla arbetsdelningens schema bevaras. Den nya utbildningen ska inte utgå från de "prognoser" som deklarerats som samhällets" krav, där utgångspunkten är en extrapolering av den rådande arbetsdelningens grundstruktur. Den måste dock naturligtvis ta hänsyn till att detta är något som det gäller att omarbete efter hand. Vi måste via utbildningsväsendet förverkliga det som Marx menade, när han krävde att filosofin och naturligtvis även konsten skulle lyftas upp till proletariatet, samt att det skulle läggas en polyteknisk utbildning som pedagogisk grund till det humaniserade nödvändiga arbetet.

För närvarande är det i planeringen som man bestämmer hur många, som steg för steg ska uteslutas från arbetets högre funktionsnivåer. Den nuvarande arbetsdelningen programmeras in i utbildningsväsendet på ett rigidare sätt hos oss än i kapitalismen. Läroplanerna, som förmedlar kunskaper enligt klart skilda funktionsnivåer är härledningar av den sociala struktur som råder på arbetsplatserna. Det är nästan uteslutande snäva bransch-, företags- och avdelningsintressen som dominerar den kvalificerande fortbildningen. När man en gång blivit yrkesarbetare i den kemiska industrin kan man som regel bara bli kemisk ingenjör och ingenting annat. Men i de industriellt mest utvecklade länderna är det i längden oundvikligt med en "övertillgång" på akademisk utbildning, även om man bara ger efter en viss del för ungdomens trängtan till högskolorna och fortsätter att mäta det "ekonomiska behovet" av kadrer efter den nuvarande funktionsstrukturen. Symptom som att över hälften av USA:s ungdom går på college, det framgångsrika öppna universitetet i England, diskussionen om att upphäva den spärrade högskoleutbildningen i Västtyskland, antyder otvetydigt att ungdomens strävan efter utbildning överskrider gränsen för den nu fungerande arbetsdelningen och de så kallade ekonomiska kraven som helhet. Naturligtvis kan man också försöka bemöta denna utvecklingstendens med reaktionära restriktioner, och det är summan av kardemumman i den utbildningspolitik som partier å la SED bedriver. SED:s politbyrå har bestämt en plan för hur intagningskvoterna ska se ut inom varje område fram till 1990. Ett politiskt parti kan knappast visa sin inställning till samhällets nuvarande utvecklingsproblem bättre än med den tendens man visar i sin utbildningspolitik.

Den allmänbildande polytekniska grundskolan med tio klasser kan i bästa fall förbereda sysslor inom upp till den tredje av de fem funktionsnivåer som skisserades i kapitel 6. Undervisningen är antiestetisk och upplagd på ett så platt rationalistiskt och scientistiskt sätt att det knappast går att få fram något om människans bestämmelse ur ämnena modersmål, historia, samhällskunskap osv. Självklart finns det som i alla tider lärare vars personlighet spränger den här begränsningen. Men de måste kamma mothårs. Om man lär ut och tar emot kunskap om mänskliga ting utan starkt känd estetik kan den inte vara sann innerst inne, dvs inte för de inblandade personerna. Estetik som pedagogisk metod innebär ingenting annat än att försöka presentera alla kunskaper en människa kommer att behöva på ett sådant sätt, att de talar till hennes jag, att de får en subjektiv betydelse för henne. Det

finns en hel del i vår tradition som vi avsiktligt skulle kunna knyta an till en ny syntes. Låt oss bara ta de sovjetiska erfarenheterna från tjugotalet, det återupplivade arvet från Makarenko, den sovjetukrainska skol-romantikern Suchomlinskis praktik. De har naturligtvis allihop en mer eller mindre förindustriell förankring. Men under den nuvarande vetenskapligt-tekniska revolutionen kommer vi åter att kunna göra något med dessa impulser, så snart vi slutar att jämställa deras innehåll med den första industriella revolutionen.

Under hela barndomen, från dess början och ända fram till pubertetens tröskel, så är den rationella abstraktionsförmågan fortfarande så pass utvecklad, att man inte kan ha abstrakta begrepp som huvudmedel när de egna erfarenheterna ska inordnas i och förbindas med det allmänna. Där vår rationalistiska uppfostringsmodell har sett till att den känslomässiga motivationen och fantasin har förkrympts så långt att den direkta estetiska reflexionen förtvinar redan innan den rationella över huvud taget har börjat, så har man huggit upp en klyfta som skiljer en del av barnen från ett kreativt liv. Ty kreativitet kan inte existera utan kontakt med syntesens nivå. Hela utbildningen måste läggas upp på ett sådant sätt, att alla människors ungdomsutveckling leder upp till konstens och filosofins toppar, blir en känslomässig och rationell bro från det subjektiva mikrokosmos till helheten. Om detta är en utopi, så är det även Marx' utopi.

Lösningen av det här problemet är ytterst enkel i teorin: *Ungdomen måste ha konstnärlig och politisk-filosofisk praktik*. Med andra ord: Den måste tillägna sig verktyg och begrepp som gör det möjligt att differentiera och syntetisera den lilla och stora världen till direkta *verktyg för något*. En ungdom som lär sig politik och ideologi utantill som en katekes och som genom repression avhålls från att förändra de sociala förhållandena på vilka de politiska och filosofiska kategorierna vilar, den kan inte svinga sig upp. Den sitter i klassrummet och får ställa frågor. Talarstolen är fylld av folk som redan vet sanningen. Över de tygbeklädda presidieborden kan man efter hand glömma att himlen är oändlig. Och minst lika dåligt är det med konsten. De härskande klasserna har nästan alltid (särskilt i äldre kulturer) lett sina barn till åtminstone diletterantism på något konstnärligt område. Hos oss får barnen inte ens lära sig noter under de få timmar som läroplanen medger, om vi ska ta musiken som exempel, trots att pedagogernas nivå har höjts betydligt.

Den som inte lär sig att hantera och njuta ett instrument, den som inte ens dras med i en kör, kan i regel inte nå den glädje som finns i minsta Haydn-tema. All konstens frigörande och humaniserande makt – en mänsklig skiss till ett objekt, som ett medel för ett yttre kultiverat affektbortförande istället för inre förträngande, som ett medium för att rena sig själv ”genom fruktan och medlidande” – allt detta är förbehållet ett fåtal.

Kulturrevolutionens utbildningspolitik måste dra lärdomar ur den obestridda insikten att människor som växer upp utan möjlighet till politisk-filosofisk och konstnärlig praktik är dömda till subalternitet, även om de så skulle bli specialiserade vetenskapsmän.

Subalternitet är, som vi har sett, bara ett annat ord för fjärmandet från den stora gemenskap som började för massorna när ursamhället upphörde. Sina små gemenskaper hade de kunnat överblicka, eftersom de var med i alla livets funktioner. Att upphäva detta fjärmande från den stora gemenskapen är otänkbart i dagens storsamhällen, om inte individerna får möjlighet att medelst konst och politisk filosofi åskådliggöra dess sammansatta subjektiva och objektiva samband och vara med i praktiken med det som grundval. Filosofi är här naturligtvis bara ett begrepp som håller samman hela skalan av subjektets sociala vetenskaper, genom att filosofin orienterar sig om innebörden och binder sanningen till människans subjektiva praktik. I ontologin, i socialisationen måste hela differentieringen av människosläktets medvetande om sig själv produceras om igen. Vårt nuvarande utbildningssystem vill ha specialister som sedan i sin tur kan rikta sitt officiella specialiserade släktessjälvmédvetande till en passande lagringsplats. Med Mefistofeles ord säger de:

”Tro oss: allt detta
Är bara gjort för en Gud!”

Men den tid skall ta slut där de som ingår i reproduktionen måste förnya samma bas fullt ut om igen, där läroplanerna redan har delat upp personernas liv efter sina schemata innan människan som människa över huvud taget har kunnat anmäla sitt allsidiga anspråk. Här gäller det något annat än att som åtminstone redan proklamerats, prioritera en grundutbildning för de *instrumentala* vetenskaperna. Det gäller istället att ”grundutbilda” en modern samhällelig människa, som utan privilegiets djävulspakt ska kunna säga om sig själv:

”Och det som tilldelats hela mänskligheten,
Vill jag njuta av med mitt eget inre.”

De fria individerna kommer att sprida ut sig ”ovanifrån”, från denna topp, till de speciella funktioner som gränsar till de olika nivåerna inom medvetandets koordinatskala.

En i grunden estetisk motivation, inriktad på helheten och på att aktiviteterna ska återgå till jaget, kommer att ge de människor (som haft en lyckad tidig barndom) förmågan att meningsfullt tillägna sig andens och känslornas grundläggande *instrument*: språk (mer än ett) för att behärska det kvalitativa, matematiken för att behärska det kvantitativa, cybernetiken för att behärska världens strukturaspekter och tekniska färdigheter att ge jaget ett konstnärligt uttryck. Det är bara dessa fyra hörnstenar som kräver en till innehåll strikt läroplan där man tvingar fram ett kontrollerat tillägnande. Denna instrumentala strukturering av medvetandet kommer alltid att kräva ett visst tvång som är kulturellt säkrat, eftersom det här är svårt att motivera sig för att återvända till sitt eget jag genom samtidens abstraktioner. Det är till exempel först vid Pass 14 till 18 års ålder som man klagat över att föräldrarna inte fått en att lära sig ett musikinstrument. Livstidens ekonomi gör det till och med nödvändigt att barnen klarar av arbetsmoment, som de ännu inte upplever vara inpassade i något konkret meningssamband.

Vidare gäller det vilken utrustning individerna ska ha inför deltagandet i produktionsprocessen, ämnesutbytet med naturen. Detta är den polytekniska utbildningens problem, vilket hos Marx står i intimaste samband med upphävandet av den gamla arbetsdelningen. John Desmond Bernal påstod i slutet av sitt liv att han på två år skulle kunna sätta sig in i *vilket* vetenskapligt ämne *som helst* så mycket att han sedan skulle kunna bidra till vetenskapens framsteg. Marx krävde uttryckligen att ”människan är fullständigt disponibel för växlande arbetskrav,... sysslor som avlöser varandra”. I dag innebär en polyteknisk fostran att alla unga människor lär sig handskas både med verktyg, maskiner och apparater (inklusive datamaskiner) och grundvalarna inom natur-, teknik- och ekonomivetenskaperna, inklusive praktiska experiment, konstruktion och beräkningar av kostnaden och tidsåtgången. Människorna kan inom 20-25 år befinna sig i det läget att de speciellt måste arbeta sig in i vilket skapande arbetsområde som helst och därvid välja de andelar av arbetet som är det för dem mest passande på de enklare funktionsnivåerna och förvärva motsvarande färdigheter. Eftersom det kommer att vara mycket mer möjligt att klara av hela den allmänna polytekniska utbildningen inom en speciell gren av den tekniska arbetsdelningen i framtiden än nu, kommer det över huvud taget inte att finnas någon verklig ”taktstreckspaus” mellan en – i viss mån – ”försenad studentexamen” och specialiseringen. Utbildningstiden kommer inte heller att vara avskild från den allmänna produktionstiden, varken i allmänhet eller genom att ungdomen tas undan från det enkla arbetet vilket skulle vara det största pedagogiska vansinne. För övrigt skulle vissa nedskärningar av den här skisserade övergripande förmågan ha mycket mindre social betydelse än några inskränkningar man gör inom den instrumentala grundutbildningen. Det är en stor skillnad mellan människor som *bland annat* är intimt specialiserade på någon komplicerad syssla och fackidiotin som social existensform.

Till sist: För den allmänbildning som mer konkret lägger grunden till den estetiskt-konstnärliga motivationen och den politiskt-filosofiska praktiken behövs det inga tvingande läroplaner eller någon prestationskontroll. Vad som behövs är tillgång på information, som ovillkorligen kompletteras med en *personlig, kompetent* uttolkning. I våra skolor (och ofta till och med på universiteten!) behandlar man t ex litteraturen på ett sådant sätt att varje författare och varje verk som går igenom med säkerhet skyddas från att för all framtid brukas av de undervisade.

Man förmedlar det historiska lärostoffet med en formell förhörsgenomgång, där ungdomen inte ens kan ana sig till den mänskliga substansen i en enda fråga. Så är det till och med också vad gäller musik-och konsthistoria. I dessa estetiskt-historiska ämnen gäller det att belysa en intensiv del av människans helhet och väcka passion för flera insikter. Än i dag gäller följande: Den som en gång sett de gamla grekernas historia i hela dess sammanhang framför sig, skulle förstå varje historisk tidsålder så snart han hade ett behov av det. Systematiken, överblicken behöver bara vara gripbar. Inom hela detta område måste självutbildningens frihet tränga fram, måste estetisk form härska, njutandet av insikt om sig själv genom insikt. Endast så kan man få fram en förbundenhet med människans väsen genom alla tider och hos alla folk, förutan vilket solidariteten måste förbli ett tomt ord.

För det tredje – att garantera utbildningsförmågan och motivationen att lära. Den möjliga spänningen mellan personlig förmåga och artens kultur blir säkert större genom civilisationens framsteg, och särskilt med inträdet i det stadium, där samhällets produktions- och levnadssätt grundas på vetenskap. Men metodologiskt är det utomordentligt svårt att särskilja de biologiska differentieringsorsakerna från de sociala. Det tycks mig uppenbart att vi har all anledning att dra fram ett avskaffande av de sociala orsakerna till den personliga underutvecklingen i förgrunden, eftersom de gäller ett mycket större antal individer. Jag utgår ifrån att de allra flesta människor bär på alla de anlag som kan göra dem förmögna att förvärva en nödvändig vetenskaplig och konstnärlig allmänbildning av akademisk rang. Genetiska och andra prenatala defekter kommer man dels att lära sig förutse så tidigt att man kan undvika sådana födslar med mindre komplikationer, och dels kommer man att kunna förhindra att de uppstår, eller åtminstone att stoppa det nu stigande antalet sådana fall när vi nått ett visst stadium i de medicinska och hygieniska framstegen. Vad gäller defekter som uppstått efter födelsen, torde för närvarande gränsen mellan detta biologiska och psykologiska problemkomplex förskjutas mot defekter av prenatalt slag om man inte tillräckligt beaktar rönen beträffande det första levnadsårets avgörande betydelse (Rene Spitz, E.H. Erikson, J.L. Conel bl a) för den utbildningsförmåga- och motivation man får. Väldigt mycket av det vi kallar talang eller begåvning avgörs under den tidiga barndomssituationen. Om vi har en fjortonåring framför oss som inte *kan* bli annat än ”fackarbetare” (inte alla kan bli åtminstone fackarbetare), så rör det sig sällan om en naturlig begränsning, utan då har nästan alltid den rådande sociala strukturen avgått med sin reproduktiva seger.

Här uppstår naturligtvis frågan hur man kan göra ett samhälleligt ingrepp i barndomen utan att våldföra sig på de vuxnas liv. I sitt beteende mot barnen leds föräldrarna mycket mer än de i allmänhet vet om direkt av sina egna tidigare känslöfixeringar, vilka bara kan korrigeras om man känner till dem: om man fattar vad ens reaktioner bottnar i och därigenom får ett kritiskt avstånd till dem. Därför krävs det organiserade politisk-pedagogiska ansträngningar för att klara upp de individuella biografierna, dvs man måste ge individerna en puff och kunskapsmässiga förutsättningar för att själva reda ut begreppen. De måste få förmåga att rationellt göra klart för sig sina föräldrars omedvetna fel så att inte deras egna barn ska ärva dem. Föräldrakärleken till barnen måste i stor utsträckning tillmötesgå ett politiskt-kulturellt klagande på detta område. Den allmänna opinionen måste diskriminera alla dessa vanliga uppfostringsmetoder som skapar rädsla hos barnet, som

stör dess tillit till sin sociala och naturliga miljö, förpestar dess initiativ med skuldkänslor, nedvärderar dess prestationer, bryter dess vilja och styr dess energi inåt, där detta lägger grunden till ett mönster av misstro, elakhet, aggression och kompensationshandlingar av alla de slag. Följden kommer att bli en tydlig ökning av ansvarsmedvetandet och ansvarsförmågan inför nästa generations barndom. Då kommer det att visa sig hur stor potential av människor vi har som kan utbilda sig upp till högsta nivå.

Humaniseringen av barndomen står i intimaste samband med hur sexualiteten regleras, och beror i stor utsträckning därpå, vilket gör det nödvändigt att ta upp ämnet i korthet.

Samhället måste äntligen ge ungdomen sådana ramar att den i rätt tid kan skaffa sig en omfattande kollektiv och personlig förståelse för den stora uppgift den kommer att stå inför, att i så stor utsträckning som möjligt skapa en harmoni mellan sinnlighet, uppfostran och samliv. Då vi nu vet tillräckligt mycket om hur skadligt det är att förtrycka sexualiteten i ungdomsåren, så måste detta tas upp samtidigt med att man förbättrar betingelserna för den erotiska kommunikationen, vilken kommer att bli allt mera kultiverad ju mer den kan utvecklas i en atmosfär av trygghet och sympati. Helt sannolikt är det ju så, att ju mindre man förnekar det sexuella kärleksbehovet, ju mer lyckad intimitet man har i ungdomen, desto humanare blir hela uppfostringsatmosfären för de efterkommande.

Eftersom det i motsats till under hittillsvarande praxis kommer att finnas en kritisk allmän medvetenhet om de grundläggande motsättningarna mellan dels det naturliga behovet av mångsidig erotisk kommunikation och dels institutionen äktenskap och familj, så kommer de flesta att mycket bättre än förut fatta vad som är roten till deras olöslighet på nuvarande utvecklingsnivå av vår civilisation. Nu bör man resa problemet om ifall man inte skulle kunna avlasta och förbättra situationen för familjen (vilken nu är helt oundgänglig för socialisationen av barnen), genom att man avlägsnar den absoluta identifikationen mellan äktenskap och ett uteslutande erotiskt partnerskap från den allmänna moralen. För att arbeta fram nya perspektiv måste man dessutom stödja och ge möjlighet åt ansvarsmedvetna experiment, som ungdomen trängtar efter, t ex att bilda storfamiljer.

Den reellt existerande socialismens länder, och i stort sett kommunisternas över huvud taget, har av olika skäl ängsligt ignorerat och försummat de omvälvande insikter som utgick från Sigmund Freuds verk. Jag talar medvetet om själve Freud, fast han nu har blivit historia för länge sedan och passerats av den utveckling han utlöste (inte bara i den mån att den teoretiska överbyggnaden som han gav sin upptäckt var borgerlig, idealistisk och pessimistisk). För Freud var den förste som avslöjade *själens dialektik*, existensen av personlighetens utvecklingslag, och det är av en med Marx och Einstein jämbördig betydelse. Vi kan inte gå in på vetenskapernas dagsfrågor nu med detsamma, eftersom vi har alltför mycket att ta igen inom grundvalarna.

Vi var kritiska mot Freud innan vi ens hade läst ett enda av hans verk. Tysklands kommunistiska parti uteslöt 1932 kommunisten Wilhelm Reich, Freuds mest betydande lärjunge, som ville göra psykoanalysens revolutionära potential fruktbringande för arbetarrörelsen och som vidareutvecklade den till sexlekonomin. På grund av att man i väst återupptäckt Reich känner man sig nu hos oss tvungen att tillgripa barnleken, att anföra argument mot hans svagare punkter så att ingen ska gå till grunden med hans teorier. Avgörande är naturligtvis att den industriella despotin inte kan avstå från patriarkaliskt arbetstvång och tillhörande psykisk terror, sexualförträngning osv. Vi måste alltså börja om på nytt. Om man integrerar den mogna och från sitt borgerligt-individualistiska äggskal och sina begränsningar befriade psykoanalysen i marxismen, särskilt i den form som Reich utvecklade den och andra vidareutvecklade den, är den av stor vikt för kulturrevolutionens specifika teori och praktik. Om vi ska utrota fördomarna mot den kommer vi att få föra en av våra viktigaste och mest envisa strider.

Det finns så oändligt mycket att säga om detta ämne att det helt skulle spränga ramarna. Jag ska bara ta upp en enda vanlig missuppfattning. När man går i polemik mot det prestationstryck som är kännetecknande för det alienerade arbetet och även den anti-auktoritära uppfostran, kan det mycket lätt gå ut på att man propagerar för och skapar ringare prestationer. I så fall stannar man inom ramen för de senborgerliga premisserna. Arbete, familj och skola – allt detta måste övervinnas inifrån, upphävas och inte bara förintas. Det är ren subjektivism att t ex vilja börja med att ”avskaffa” äktenskap och familj, istället för att anpassa deras inre och yttre utvecklingsvillkor till de nya möjligheterna.

Varför finns det barn som lekande lätt klarar skolans krav – hur irrationella dessa än må vara? Eftersom allt det i deras utveckling som haft att göra med lusten att leva, förtroende för omgivningen, och att gripa in i kommunikationen har övervägt lusterfarenheterna på ett avgörande sätt. Eftersom de varit säkra på psykiskt intakta föräldrars omsorg och aldrig bedragits på någon glädje. Eftersom de inte varit påfrestande, och inte skuffats omkring. Eftersom de inte behövt uppleva brutal och ironisk nedvärdering och inte behövt trotsa eller smyga sig till, köpa eller stjäla tillfredsställelse. Den som växer upp så, växer upp med lust till insikt, till arbete, vänskap och kärlek och har bara fördel av att fostras till disciplin och prestation, till att anstränga alla sina väsenskrafter. Viljan behöver ett motstånd, så att den härdas. Luttring är ingen nödåtgärd, utan ett individuellt förverkligande av kulturen. Det är inte sant att den skulle kunna vara en väg för alla.

Samhället skulle kunna göra väldigt mycket för att inom några generationer öka sannolikheten för en lycklig barndom, en i varje hänseende lyckad socialisation. Kulturrevolutionen kommer att på alla plan – i skolan, arbetet, det offentliga livet osv – söka upp de betingelser som stör eller främjar människans utveckling (hur indirekt de än verkar). Men om kulturrevolutionen inte får fotfäste i familjen kommer den alltid för sent, så länge som det är där den primära socialisationen sker. Bara om den lyckas tränga sig in där kan den efterhand omforma hela läro- och arbetsprocessen och utifrån det avlasta alla offentliga och intima förbindelser från de yttre kontroller som förgiftar och förkrymper dem.

För det fjärde – personlig kommunikation inom ramen för självstyrande grupper. För den personliga kommunikationen, (utan vilken människorna varken kan uppleva eller utveckla sin personlighet) krävs det enligt alla psykologiska insikter och sociala erfarenheter ett nät av *små grupper*. Men detta nät kan bara upprättas om flera förenar sig för *sådana* gemensamma mål som *kräver* att vars och ens jag medverkar, där de alltså inte behövs som ersättliga genomsnittsindivider, utan i sig själva.

Denna betingelse var en gång så stark att det krävdes exogami, en regel att man sökte sin partner utanför stammen, och incesttabun för att kunna motverka den annars övermäktiga kontakten inom de mänskliga primärgrupper, som gick igenom hela livsprocessen gemensamt. Men alltsedan renässansen eller sedan det högmedeltida systemet avlöstes har vår civilisation närmat sig den motsatta polen, eftersom den samhälleliga livsprocessen förtär de substantiella syften, kring vilka man kan och måste bilda *grupper* (dvs nät av personliga kommunikationsförbindelse. Genom den vertikala arbetsdelningen bevakas allt fler samhälleligt nödvändiga funktioner från en högre nivå än de primära gruppsammanhangen. Genom den horisontella arbetsdelningen sprids de olika reproduktionsfunktionerna från den ursprungliga primärgruppen (kanske från bonde-storfamiljen). I båda fallen uppstår nya, men mer eller mindre konstlade, och på grund av sin enfunktionsbetingade sammansättning instabila grupper med ringa kontinuitet kring de specialiserade syftena. Detta är visserligen en företeelse som (såvitt jag kan se) inte bara sker parallellt med att individerna förs in under arbetsdelningen, utan genom denna som sådan, dvs rätt och slätt med funktionsspecialiseringen. I sådana specialiserade grupper är en personlig kommunikation alltmer beroende på personliga tillfälligheter; ju mindre objektiv substans,

tidsutrymme och subjektivt intresse som finns eller kan uppåddas för de olika uppgifterna. Så snart man till exempel stöter på ett produktionskollektiv som verkligen förtjänar denna beteckning, kommer man alltid att finna att det har uppstått för att lösa ett problem eller för en uppgift som inte är av rutin-karaktär, eller för innehållsrika fritidskontakter. Detta övervägande kan man sammanfatta så, att man inte kan utveckla ett engagerande gruppliv i den omfattning, och med den intensitet och tillförlitlighet som behövs för att tillfredsställa de sociala behoven med ett socioekonomiskt och till funktionen abstrakt arbete som grund.

Denna på ytan pessimistiska konsekvens måste klart uttalas för att belysa den illusoriska karaktären hos anbefallna ersättningslösningar som "socialistiska arbetsbrigader", vilka bara imponerar i apparatens sifferlek. Man måste söka i en annan riktning, fråga efter om det är möjligt att bilda grupper kring ekonomiskt och psykologiskt konkreta, någorlunda sammansatta aktiviteter för att kunna hoppas på en lösning inom det här området. Om det finns någon lösning, så hänger den ihop med Marx' perspektiv att *upphäva arbetet* och ett *frihetens rike*, dvs med de fria (psykologiskt produktiva) verksamheterna och njutningarna.

Det förnekade av personligheten och det undanträngande av de personliga förbindelserna som vi upplever i vår produktionsapparat är bara ett negativt uttryck för en process som om den körs åt andra hållet utlovar mycket rikare, intensivare mänskliga relationer än de arbetande massorna någonsin har upplevt. Nu är trycket stort och stiger fortfarande, eftersom det ännu inte nått den vändpunkt vid vilken vi bara har meningsfulla perspektiv att hänvisa till.

Automatiseringen har inte bara en banbrytande effekt inom produktionen, utan också inom dess informationsöverbyggnad. Den innebär först och främst att alla arbetare får en allt mindre grad av frihet för sina personliga beteenden inom de redan förtingligade underfunktionerna. Dessa underfunktioner förlorar sin betydelse för individernas positiva hävdande av sina personligheter, samtidigt som de sätter dessa under standardiseringens tryck. Innehållet i underfunktionerna räcker ofta inte längre till för att bilda personliga kommunikationer omkring dem, eller varaktiga grupper över huvud taget. Den tekniska arbetsdelningen leder ofta till att allt samarbete försvinner ur den direkta produktionens primära kollektiv (man står så att säga vid parallellt kopplade maskiner och gör samma saker), eller till nödvungenheter. Tyngdpunkten förskjuts till den förmedling av material som sker mellan kollektiven, vilket man inte har något personligt utbyte av, inte minst för att de ofta överskrider företagsgränserna. I detta nödvändighetens rike, där det gäller att fungera så friktionsfritt som möjligt, är det ofrånkomligt med en socialt och ekonomiskt abstrakt, teknologiskt schematisk, icke-kreativ karaktär på arbetet. Som redan Marx såg, kan friheten här bara bestå i att reglera hela processen och dess detaljer på ett rationellt sätt. "Men det förblir alltid ett nödvändighetens rike. Bortom detta börjar den mänskliga kraftutveckling som syftar på jaget, det verkliga frihetens rike, vilket emellertid bara kan blomstra med detta nödvändighetens rike som grundval." Därav Marx' slutsats inriktad på en *ny* tidsekonomi: "Det grundläggande villkoret är kortare arbetsdrag" (MEW 5/828).

Jag ska inte här ta upp den med rätta diskuterade frågan om den karpa konfrontationen mellan de båda "rikena" är riktig eller ej, som ingenstans framgår med en sådan tydlighet som i detta sena uttalande i 'Kapitalets' sista band. Klart är, att formeln "arbete som främsta livsbehov" är helt oförenlig med Marx' perspektiv på att upphäva arbetet. Den grundar sig åtminstone på en förväxling av begreppen arbete och syssla, aktivitet. Vad jag kommer att tänka på här, är slutsatsen att den sfär som kallas "nödvändighetens rike" i dag mindre än någonsin rättfärdigar hoppet om att återupprätta personligheten, att återupprätta den personliga kommunikationen individerna emellan. Inom ramen för den marxistiska terminologin är en "humanisering av arbetet" strängt taget i varje avseende en motsättning i sig. Den utveckling som här är möjlig, kommer att bestå i bildandet av en inte längre

repressivt framtvungad yttersta disciplin, för vilken omfördelningen av arbetet utgör en förutsättning. Den nuvarande sociala ojämlikheten vid tillägnelsevillkoren, som på samma gång legitimerar varje brist på disciplin och är en protest mot arbetsdelningens orättvisor, förhindrar att de ekonomiska kraven höjs i rang till effektiva moraliska krav: innerliga förbindelser, som skulle göra det överflödigt med yttre tvång av ekonomiskt och utom-ekonomiskt slag.

Men om frihet såväl som allmän och personlig kommunikation (vilka är en oskiljaktig del av friheten) inte kan utvecklas i nödvändighetens rike, så kommer de än mera att vara tvungna att *hänföra sig dit* än till vad som åtminstone under lång tid kommer att vara det viktigaste för den. Det innebär att gränsen mellan de båda rikena till sin natur går *inom* företagen, nämligen dels mellan de skapande sysslor som är inriktade på utveckling och förändring av reproduktionsprocessen och dels rutinarbetet inom produktionen och förvaltningen, vilka i stor utsträckning är förlorade för personlighetsutvecklingen. Bättre uttryckt *kunde och borde*, ja *måste* gränsen gå där i framtiden: rakt igenom tidsramarna för alla personer vilka gör sina prestationer på båda sidor därom.

Ännu tenderar omständigheterna att underkasta hela den verksamhet som används för reproduktionsprocessen de lagar som reglerar de rutinmässiga, opersonliga funktionerna. Här har vi anledningen till att vi även ur denna synvinkel måste beteckna den apparat som verkställer förvaltningens behov som byråkrati, alltså måste betona dess härskarkaraktär. Det har gått så långt att sådana i sig kreativa processer som produktutveckling, rekonstruktion och nybyggnation utförs av en armé motvilliga, otillfredsställda människor som var och en misströstar vid sin kugge. Så behöver det absolut inte fortsätta.

Men: De förtingligade rutinfunktionerna sker i ett system som på grund av sin storlek, komplexitet och kommandostruktur är kommunikativt ogenomträngligt! Apparaten tenderar regelbundet till att bli en webersk idealbyråkrati, som strävar efter att eliminera den faktiska personligheten och kollektiviteten. Förvaltningen ska vara en väl arbetande maskin, som bara på grund av sin tekniska ofullkomlighet ännu behöver ta mänskligt arbete i anspråk. Och detta naturligtvis i standardiserad form. Här finns inget utrymme för individer och kollektiv *som sådana*.

Den lilla gruppen är däremot en absolut adekvat organisationsform för att skapa vetenskapligt arbete i vidaste bemärkelse, dvs för att ta upp, analysera och såväl teoretiskt som praktiskt lösa varje slag av problem som människan möter i naturen och i sina sociala och individuella förhållanden. Kulturrevolutionen kan – framför allt via en omfördelning av arbetet – skapa förutsättningar för att det stora flertalet av människorna effektivt associeras i problemkollektiv. Det nödvändiga rutinarbete som alla får ta hand om, måste inordnas i deras hela livstidsplan på ett sådant sätt, att det blir möjligt med en kontinuerlig koncentration på psykologiskt kreativ verksamhet och att det blir ett större utrymme för att välja omständligheter, alltså att vara med i den ena eller andra skapande gruppen.

Övergången från denna vad gäller produktion skapande verksamhet till ett ”verkligt fritt arbete, t ex att komponera”, skulle då bli flytande, ske inom en redan given flexibel social organisation, som skulle gynna en omrangering av de individuella aktiviteterna. Ju fler allsidigt utbildade människor man har att tillgå, desto mer kan man anta att arbetets särskiljande livssfärer (hobbies – ett förfärligt ord, då det fixerar den fria verksamheten till den tillfälliga karaktär den kännetecknas av nu –, boende, avkoppling, vänskap och kärlek) skulle kunna bli närmare eller tätare förbundna med varandra igen i sådana grupper. Splittringen av människornas verksamhet i tusen, alla för sig betydelsefattiga, underfunktioner atomiserar individerna. Ett kreativt grupparbete med olösta problem kan på samma gång vara utgångspunkt för att återställa samarbetets och kommunikationens identitet. (Självklart finns det även andra skapande gruppändamål än de vetenskapligt-

produktiva, som här ställts i förgrunden.) För att förverkliga ett sådant perspektiv behöver samhället i första hand *en äkta reserv, ett överskott på arbetskraft* istället för varor och tjänster. Det måste inte längre bara tillverka, utan måste *kunna* tillverka mer än det behöver. För att kunna ge individen och kollektiven ”disposable time”, tid för utveckling och självförverkligande och en ökad återverkan på ekonomin, så måste man ha tillgång till en tillräcklig sammanlagd arbetstid. Reproduktionsprocessen måste organiseras så, att planen för tillfredsställandet av de samhälleliga behoven redan från början låter bli att ta all disponibel arbetskraft i anspråk, eftersom det är omöjligt att släppa loss en sfär av fri, psykiskt produktiv verksamhet ur nödvändighetens rike utan en arbetskraftsreserv, en buffert. Detta är inte en ekonomisk, utan en politiskt-ekonomisk fråga. Den disponibla arbetstiden ökas genom att man ökar produktiviteten utan att öka resultatet, och genom att man via en utjämning av de materiella och kulturella levnadsvillkoren onödiggör större delen av den jättelika apparaten för kontroll av alla enskilda och speciella intressen. I nästa kapitel skall jag i korthet särskilt behandla en politik som skulle tvinga fram en nedrustning istället för att man bara talar om den som en av flera upprustningskonkurrenser. Den disponibla tiden utgör i alla fall villkoret för att återställa ett gemenskapsliv. Ty det är bara ”frihetens rike” som kan ge objekt och tid nog – naturligtvis då i relation till ”nödvändighetens rike” – för fullbordade mänskliga förhållanden (dvs inte minst tillräckligt sammansatta och mångsidiga).

För det femte – allmän kommunikation via sociala alternativ. Statens (och överstatens) ”kulturellt-fostrande mission” gör massorna till objekt för en byråkratisk frälsningsplan, som dessutom i jämförelse med den kyrkliga saknar det bästa: översinnligheten. För enligt allt man hör har vi nu en gång för alla nått fram, så när som på små tillfälliga brister som ”nog skall kunna klaras av”. Samhället skall bara fylla i det färdiga schemat för ett idealiskt statsförnuft. Precis så som vår pedagogiska vetenskap åter har upptäckt auktoriteternas traditionella sammansvärjning mot barnets självständighet och fantasi genom ”enhetliga fostrar-kollektiv”, så talar den politiska lärarkåren ner till sista dörrvakt med en mun till folket. ”Människor, för att ni ska förbli ovetande ska vi skola er” (Reiner Kunze). Massornas medvetenhet ”växer” ju mer deras demonstrativa konformitet växer. Där har vi det ”socialistiska samhällets” formella andliga liv: Det sanna och informella, vilket som tur är i allt mindre grad låter sig förtryckas, förblir privat.

Kulturrevolutionen skulle motsäga sig själv om dess mål var att sätta in ett nytt avantgarde i det gamla administrativa uppfostrans- och opinionsbildningsmonopolet. Den mänskliga byggmästaren, sade Marx, utmärker sig på så vis att han i förväg planerar byggnaden i sitt medvetande. Man kan bara nå ett samhälle fritt från härskare om det inte skissas av den uteslutande statsandan, utan uppstår genom en öppen kommunikation med massorna. Denna måste göras i förväg, i det *samhälleliga* medvetandet. Ett program för att omstrukturera hela människornas sakvärld och inre värld (hela baletten av dessa förhållanden) kan bara fungera, om det är en produkt av alla psykiska krafter som ett samhälle, befriat från den politiska byråkratismens armar förmår uppbåda. Den ”svårgörliga” uppgiften att garantera kulturrevolutionens permanens genom en kontinuerlig reproduktion är beroende av det stora flertalets aktiva samtycke. Till och med de skikt som är mest utvecklade (på grund av att de hittills varit mest eftersatta), måste vara med ända från början, åtminstone så långt att de kan övertygas om varje steg, och att denna princip säkerställs genom en institutionellt garanterad vetorätt, och deras särskilda intressen genom den politiska organiseringen.

Jag har redan betonat att det byråkratiska herraväldet till sitt väsen består i att det kontrollerar och förfogar över det sociala nervsystemet, över informationsbehandlingshierarkin. Därigenom förvärvar funktionärernas korporation samhälleliga rikedomar. Därför är kulturrevolutionens väg och mål på en och samma gång ett församhälleligande

av den sociala insiktsprocessen, en verklig och positiv expropriation av byråkraterna. Den allmänna viljebildningsprocessen måste först och främst göras oberoende av den byråkratiska apparaten. Den skall istället successivt förvandlas till den lyssnande hjälpreda som den till och med nu utger sig för att vara, enligt den officiella ideologin. I dag, när man löst den kvantitativt-tekniska sidan på problemet med den allmänna folkförsamlingen genom en modern databehandling och moderna masskommunikationsmedel, så skulle i princip alla individer kunna vara med i ett regelbundet beslutsfattande om hur man fördelar nya värden, lägger fast samhällets perspektiv, prognosernas viljeakter. Nu är datamaskinerna och masskommunikationsmedlen de mest perfekta organen för att utesluta dem därifrån, *eftersom* "byråkratins allmänna anda utgörs av *hemligheten*", bevakas av den "som slutna korporation", eftersom en offentlig statsanda och statskaraktär är "som ett förräderi mot dess mysterium".

Hos oss hemlighåller man all viktig information om problem som kräver *nya* lösningar. Politbyrån kan redan ha fattat ett nödvändigt beslut, men den som kräver ett beslut en dag innan det kungörs, bryter definitivt mot den politiska seden. Den byråkratiska principen är oförmögen till att förmedla allmänna, speciella och enstaka intressen på ett äkta sätt och stör rent av deras dialektiska utjämning. Lösningen är att alla informationer (fram- och återflöde) som rör kvalitativa förändringar av den existerande situationen måste institutionaliseras utanför lednings- och förvaltningshierarkin. Förvaltningshierarkin skulle då bara ansvara för reglering och styrning av hela processens reproduktiva sida.

Åtskiljandet skulle självklart inte vara absolut och framför allt inte gälla de anställda inom stat och näringsliv *som människor och medborgare*. Tvärtom, deras medborgerliga friheter, vilka de nu går miste om på grund av byråkratväsendet, de skulle då upprättas! Som medborgare skulle också de utnyttja både den allmänna informationen och göra gällande de särintressen som hör ihop med deras jobb. Det gäller bara att *först* göra stats- och förvaltningsarbetet till en verksamhet som alla de andra. Då krävs det att den information som ligger på de olika behandlingsplanen förbereds av ansvariga specialister för den offentliga beslutsgångens behov och läggs fram öppet istället för att bara vidarebefordras inom pyramiden.

I den mån de nämnda specialisternas mänskliga och medborgerliga rättigheter garanteras fullt ut (dvs som andras), i den mån de inte hindras av byråkratiska tjänstehemligheter och allmänhetens beroende av byråkratin, så finns det inga problem beträffande samhällets kontroll av apparaten. Varje gång man manipulerade med uppgifter om viktiga saker skulle det komma fram i ljuset. I det byråkratiska samhället störs informationsgången av att återflödet måste ske i smala rännilar, genom en hel hierarki av filter, medan däremot order- och instruktionsflödet neråt störtar fram med stor kraft i väldiga kaskader. Det kanske är lika många steg åt bägge hållen, men genomsläppningsförmågan är inte alls lika. Dessutom skiljs de olika planen och linjerna noggrant från varandra. Nertill ser sig de existerande särintressena systematiskt atomiserade och har inga utsikter att få ett direkt erkännande i syntesen. Det här kan bara bemötas genom att beslutsprocessen för de kvalitativa förändringarna obevekligt flyttas till den allmänhet, där de uppropade individerna inte begränsas vare sig uppåt eller neråt, åt höger eller åt vänster över sin ansvarighet, så att deras deltagande kan nå lika långt som deras inre kompetens.

I regel vet de "tongivande instanserna" inte mer om sina beslut än varje medborgare skulle veta *om man lät meddela de olika alternativ*, vilka man strider om "däruppe", ofta utan att ens stänga dörrarna på allvar. Man skulle bara behöva göra en sammanställning av den information, som hela samhället har elementära rättigheter att få del av, tillgänglig för allmänheten och använda masskommunikationsmedlen till att diskutera olika möjliga lösningar. Alla måste naturligtvis inte verbalt uttala sin åsikt inför hela samhället, vilket ju inte heller skulle vara möjligt. De intressegrupper som objektivt finns i ett differentierat

samhälle kommer att ha sina formellt valda – och inte minst också formellt utsedda – talesmän. Röstningsförfarandet mellan de olika intressena (som endast i undantagsfall kommer att vara en folkomröstning) finns utformat i det arv från den borgerliga demokratin som härstammar från de stora borgerliga revolutionerna. Institutionernas exakta form kommer att regleras. Avgörande är att demokratin har klätts av sin formella och abstrakta karaktär (sitt borgerliga klassinnehåll) bortom kapitalismen och att individernas deltagande i den allmänna viljebildningen (genom en lämplig organisering av masskommunikationen) kan återfå något av den omedelbarhet den hade i de enkla, överskådliga samhällsformerna.

11. Potentialen för en ny förändring av samhället

Den som tycker kulturrevolutionen verkar nödvändig och möjlig utifrån sina viktigaste objektiva villkor måste självklart redan mer eller mindre tydligt ha tänkt igenom det hela. I annat fall skulle det bara röra sig om en privat illusion. Bara om det nödvändiga och möjliga visar sig vara ett fält av aktionsbehov, -krav och -tvång för konkreta sociala krafter så innebär det ett verkligt perspektiv.

Jag vill alltså försöka visa ett kommunistiskt alternativs subjektiva resonans i den reellt existerande socialismens länder, inte minst även i själva Sovjetunionen. Inte efter vilka politiska, militära eller till och med hemliga polis-konjunkturer som råder, utan utifrån *politiskt-ekonomiska* ansatser jag redan har skisserat. I allmänhet underskattar man totalt potentialen hos den beredskap som finns att kämpa för ett alternativ. Ja, man ser det rent av inte. Detta beror inte bara på att den till följd av hur vår författning ser ut knappast kan artikulera sig offentligt, utan framför allt på att man inte ser dess socioekonomiska dimension. Därför uppfattas inte heller dess direkta yttringar. Till exempel kan man överallt i arbetsvardagen märka en ansamling av disharmoni och missnöjdhet. Men vad dessa symptom betyder framstår inte klart förrän man ser det i samband med den byråkratiskcentralistiska stats- och näringslivsledningens med lagbundenhet uppträdande oförmåga att fungera.

Som det nu är måste den progressiva potentialen avreagera sig genom improduktiva känslor i förställd form, vilket gör att den blir något svår att urskilja. Men *en gång* under de sextio år som gått sedan den ryska oktoberrevolutionen har de krafter som vill ha en ny organisering av det ickekapitalistiska industrisamhället trätt fram öppet i historiens ljus. Det var visserligen ett kort ögonblick, men de kunde i alla fall utvecklas positivt i sådan omfattning att man i viss mån kan bedöma deras verkliga profil, deras reella möjligheter och perspektiv. Det var under de åtta månaderna 1968 i Tjeckoslovakien, en tid som är oförglömlig för alla människor som är intresserade av sociala framsteg i de östeuropeiska länderna. Då om inte förr blev det uppenbart att det i allmänhet finns ett latent och att döma av huvuddragen progressivt intresseblock som är mot det nuvarande politiska tillståndet, dvs mot den reellt existerande socialismens politbyråkratiska diktatur. Ja, än mer: Det stod klart att majoriteten av de aktiva partimedlemmarna väntar på att få slå in på nya vägar. Det man bevisade i Prag och Bratislava var inget mindre än att vårt samhällssystem kan leva utan politbyråkratisk diktatur.

Det är och förblir den sovjetiska ledningens största politiska brott efter Andra världskriget att den berövat Östeuropas folk, inklusive det egna landets, och alla progressiva människor de oersättliga erfarenheter som skulle ha vunnits om det tjeckoslovakiska experimentet Fatt mogna. Fram till det avbröts med våld fanns det ingenting som tydde på ett misslyckande, på någon slags akut fara för de ickekapitalistiska grundvalarna. Det var inte av en slump som de broderliga hjälparna i Moskva och Berlin offentligt bad om ett par antikommunistiska pogromer, som skulle gjort deras ultima ratio trovärdigare. Men de blev själva tvungna att gömma dilettantiska ”bevis” på planerade kontrarevolutionära

attentat. Tillsammans med den sovjetiska ledningen tog SED:s ledning på sig ett speciellt tungt ansvar när den beslutade att DDR:s Nationella folkarme skulle delta i aggressionen mot ett slaviskt grannlands bemödanden, ett land som för bara tjugotre år sedan upphörde att vara ett hitlertyskt protektorat. De tyska kommunisterna är fortfarande skyldiga att formellt framföra sitt avståndstagande från sin medverkan i denna aktion av internationell politbyråkratisk reaktion, till den tjeckoslovakiska nationen.

Enbart utifrån ståndpunkten att det Tjeckoslovakiska kommunistiska partiets reformpolitik under Alexander Dubček gällde en sak som är gemensam för alla som vill ha en förnyad kommunistisk rörelse som är i harmoni med sina folks behov och förhoppningar, är det meningsfullt och samtidigt nödvändigt att nyktert och kritiskt redogöra för framgångarna, problemen, farorna och svagheter i politiken efter januari (en analys som jag inte vill fördjupa mig i här). Här gäller det berömda mottot i Friedrich Wolfs ”Matroserna från Cattaro”: ”Kamrater, bättre lycka nästa gång!” Om man går utanför denna fortsättning och inlåter sig i diskussioner över förmenta eller faktiska inre kontrarevolutionära tendenser, så ger man sig ut på den politbyråkratiska åsiktsmanipulationens marker, där frågan om det var rätt eller fel med interventionen blir till en fråga om hur stor fara det egentligen var. Interventionsmakterna är ytterst intresserade av att framställa varje hot mot sitt sätt att härska som ett attentat mot det ickekapitalistiska industrisamhällets socioekonomiska grundvalar. På den punkten handlar det om den entydiga frågan: Hot mot vad, och mot vem?

Det som hotades var den ”socialism”, som bara kan existera under en allsmäktig partiapparats kontroll med en knappt dold allestädes närvarande hemlig polis och censur. De människor som anser det självklart att förtrycka alla avvikande inställningar med politisk polis och en inomparti-inkquisition, de klagade över att massorna hotade de sista ”sunda” förespråkarna för de gamla riktlinjerna och metoderna med repressalier – repressalier som vid en närmare titt bara utgjordes av att de under en viss tid inte skulle få något att säga till om. Det var den gamla politbyråkratins maktposition som var hotad, ja, politiskt sett redan förlorad. Den förestående fjortonde partikongressen, som sedan fick sammanträda ”illegalt” i Vysočany, hade valts för att utfärda dess dödsattest, vilket medförde att interventionen bestämdes till tiden för kongressen. Med slagordet kontrarevolution menade den politbyråkratiska reaktionen alltid i första hand den konsekventa reformpolitiken.

När det gäller frågan om kontrarevolutionära tendenser inom det faktiska samhällslivet i Tjeckoslovakien av år 1918, så handlade det om nationalistiska stämningar som syftade till att restaurera den borgerliga republikens institutionella *former*.

Under ett skede när olika samhällskrafter frigörs politiskt kommer naturligtvis även de element fram, som vill vrida historiens hjul tillbaka. Man frågar sig hur pass viktiga de är. I Tjeckoslovakien var de tjugo år efter revolutionen 1948 socioekonomiskt sett helt splittrade och föråldrade. Deras uppsåt hade sin grund i en samlad bitter ovilja hos människor från praktiskt taget alla skikt som sårats av nödvändighet eller i onödan, men framför allt från de tidigare småborgerliga skikten. De hade ingen verklig politisk chans, då inte heller den internationella bourgeoisin av förståeliga skäl hade en tanke på att vilja rekapisalisera det tjeckoslovakiska näringslivet (tänk på det analoga fallet Jugoslavien!).

Det verkliga problemet var differentieringen inom det progressiva block som stod positivt på den reellt existerande socialismens grund, och där minst två olika riktningar syntes till utan att vara definitivt utkristalliserade. Vid sidan av den politik som lades fast i det kommunistiska partiets aktionsprogram formerades spontant en riktning som ställde de intellektuellas, ekonomernas och teknikernas intressen i förgrunden.

De kännetecknades av en ytlig och otålig politisk radikalism, som visade sig i olika dokument och många kommentarer, och i sista hand tjänade syftet att garantera en

obegränsad, okontrollerad utveckling av dessa privilegierade krafter på TV-rutan, i kulturen, i statsapparaten och i näringslivets direktörsfåtoljer. Det var "glorious revolution"-inriktningen, att tillägna sig politisk makt efter "kompetens", enligt den effektiva socioekonomiska status dess representanter hade nått under de två årtiondena sedan 1948. De behövde inget speciellt program utom "framåtdrivandet". Det var inte alls formerade till ett parti, inte ens till någon klart avgränsad flygel inom det kommunistiska partiet. Säkert kunde de borgerligt-restaurativa stämningarna få skydd där. För övrigt är det tänkbart att denna riktnings politiska problematik knappast går att känna igen på sina paroller, vilka i dag delvis låter sig läsas som uttalat "eurokommunistiska". Problematiken var istället hur de skulle användas i ett bestämt läge där det gällde alternativen "glorious revolution" eller att konsolidera en ny slags ideologisk hegemoni med ett kommunistiskt, dvs kulturrevolutionärt perspektiv.

De ideologer som frigör sig från apparaten, och de massor som därefter sätter sig i rörelse (om nu inte apparaten själv griper in representerar, trots alla skilda motiv de kan ha, i grund och botten ett *allmänt* intresse, som pekar *i riktning* mot en omfattande kulturrevolution: Avsikten att inte längre låta den politbyråkratiska diktaturen vara ett *conditio sine qua non*, ett absolut villkor för varje fortsatt perspektiv. Då har man ändå inte sagt någonting om vilka omedelbara effekter som denna utveckling skulle få på den omedelbara politiska, till en början företrädesvis negativa, impulsen att störta. Vid en första anblick finns det väl en oppositionell potential hos oss vad gäller de politiska institutionernas sfär – det bekräftades tydligt nog i Tjeckoslovakien 1968 –, men knappast en för kampen att övervinna subalterniteten i den vida bemärkelse som tidigare anförts. Denna opposition mot den politiska ytan – inte en politisk-ekonomisk, socioekonomisk eller kulturell – reagerar på den politbyråkratiska diktaturens otidsenliga uppenbarelseformer. Dess gemensamma lösen är demokratisering, ofta med biordet socialistisk, och mänskliga respektive medborgerliga rättigheter. Ju längre den nuvarande situationen varar, ju mer apparaten driver samhällets tänkande element till förtvivlan, ju mer konsekvent den hindrar att man i rätt tid kommer överens om möjliga förändringar – desto mer hänvisas all energi till att förintna apparaten; och framför allt måste det då bli ett större virrvarr av olika idéer, och existera en fara för att det bara blir desorganisation.

Tyvärr kan man till och med i viss mån anta att det kommer att fordras en särskild historisk etapp med ett minimiprogram för en demokratisk revolution mot politbyråkratin.

I Tjeckoslovakien drabbades uppenbarligen den kommunistiska idéns kontinuitet så hårt efter den 21 augusti, att nästa gång kommer folket antagligen först att ta en längre omväg över politisk (trots allt inte ens då en socioekonomisk) restauration. Det vore naturligtvis önskvärt att ha fel i det avseendet. De demokratiska kraven är trots den borgerligt-demokratiska form de lätt antar (eftersom den borgerliga demokratin arv ännu inte upphävt) nödvändiga moment i de förändringar som måste göras, men de går inte på djupet och träffar inte kärnan. De återspeglar alltför mycket den misär som skapat dem. De facto innebär de en inskränkning av rörelsen till de intellektuellas särskilda intressen.

Den borgerliga demokratin är inte en särskild fas som den reellt existerande socialismen måste hämta in, ensidigt fixerad vid dess "garantier", och just därför formellt restaurativt. Demokratisering är ett ord som kan tydas på så många sätt, och inte sällan vilseledande. I mina ögon har den framför allt en aktuell och praktisk betydelse för oss i samband med den femte av de kulturrevolutionära huvudinriktningar som nämndes ovan (att kunskaps- och beslutsprocessen görs samhällelig, blir till en allmän angelägenhet). Den så kallade liberaliseringen går ändå framåt. Den är helt enkelt en naturlig sönderfalls-produkt från den gamla överbyggnaden. Att det högre skiktet av våra funktionärer får allt mera kontakt med motståndarsidans chefsskikt i samarbetet mellan blocken kommer att snabbt beröva ortodoxin dess sista subjektiva innehåll. Om liberaliseringen når sitt mål kommer våra

intellektuella att kunna glädja sig åt ungefär samma repressiva tolerans som deras kolleger i väst till stor del redan åtnjuter. Att ha detta som mål innebär att sikta för lågt, att vilja för litet. Det vill säga att man via en till skenet aktiv och till sin natur splittrad potential för kortsiktiga mål misskänner det historiska subjekt som verkligen har en potential, och kanske inte ens ser det (här har vi en av orsakerna till defeatismen hos så många intellektuella efter den militärt stoppade starten 1968). Den kommunistiska minoriteten (för det är än så länge en minoritet som ser problemet och gör det till sin sak) kommer naturligtvis att kämpa emot att man gör den demokratiska revolutionen till ett eget mål, att rörelsen permanentas, att den övergår till kulturrevolutionen.

När man bedömer det styrkeförhållande som rådde i Tjeckoslovakien under de sista månaderna före den 21 augusti får man inte glömma att ledningen i Sovjetunionen, biträdd av ledningen i DDR, gjorde allt den kunde komma på för att förgifta den ideologiska nyorienteringsprocessen. Med provocativa militärmanövrer, med den vanliga taktiken att medvetet ge falsk information eller ingen alls, med ultimativa överläggningar och det i luften allt starkare förnimbara hotet om en intervention, eldade man kontinuerligt på de "rätta" stämningarna och skaffade dess politiska talesmän en lämplig nationalistisk resonansbotten. På det sättet sattes den andra, den kommunistiska riktningen i partiet under tryck. Interventionens förespråkare å andra sidan lät de kamouflerade, konservativa trycka i presidiet och centralkommittén. På så sätt fick aktionsprogrammets parti – för det var det kommunistiska partiet – inte tillräckligt spelrum för att till fullo utveckla den samhällsreform man avsåg, och fastnade i praktiken i inledningen till sin ännu inte exakt formulerade politik. På vissa punkter verkade det därför kraftlöst centristiskt, helt enkelt för att det inte dominerade tillräckligt. Naturligtvis gjorde man rätt i att inte än en gång söka sin tillflykt i polisstatens "beprovade" repressiva metoder. Utan trycket utifrån (dvs framför allt från Warszawapaksstaternas sida), skulle inget nämnvärt "kontrarevolutionärt hot" ha uppträtt, såvida det över huvud taget existerade. Det måste skapas för att man skulle kunna ingripa.

Det Tjeckoslovakiska kommunistpartiets aktionsprogram har inte på något sätt gjorts ogiltigt genom interventionen. För första gången efter det jugoslaviska exemplet tog ett härskande kommunistiskt parti definitivt upp många nödvändiga förslag, som den marxistiska oppositionen krävt av politbyrån sedan länge. Det nya kommunistpartiets inställning var fast förankrad bland massorna (till skillnad från i övriga östeuropeiska Warszawapaktsländer). Det var bara slutstrecket som fattades, att man kastade ut de vacklande elementen ur presidiet och centralkommittén, så att partiet fick en för varje kampriktning enig ledning, en uppgift man tydligen väntade för länge med – vilket sedan visade sig den 21 augusti. Gruppen kring Alexander Dubček saknade tillräcklig beslutsamhet. Detta hängde speciellt ihop med illusionerna om Sovjetunionen, Moskva-ledningens sociala väsen och intresseläge. Det var helt enkelt alltför få som såg lika klart som Josef Smrkovský. Annars hade det varit möjligt att rädda experimentet, att förhindra interventionen genom att som Tito ofta givit prov på, mobilisera landet och tillfälligt arrestera potentiella kollaboratörer som satt på nyckelposter.

Anledningen till Dubčeks och hans partikamraters svaga beslutsamhet och speciellt deras felaktiga bedömning av Sovjets uppträdande var säkert att det samtidigt fanns luckor i den teoretiska analysen. Sedan 1953 har de progressiva kommunistiska krafterna om och om igen visat sig vara otillräckligt förberedda – även bortsett från den period av det kalla kriget som nu avslutats. De har i grund och botten alltid stått på samma politisk-teoretiska grund som sina motståndare, och låtit sig utsättas för ideologisk utpressning av dem för att skydda det gemensamma intresset av att den ickekapitalistiska vägen förblev autonom. Men framför allt har de varit dåligt bekanta med den terräng de kämpat på. De olika aktionsprogrammen har mera grundats på tillfälliga negationer än på socioekonomiska

analyser. Här kommer den brist på teoretisk diskussion och syntes till uttryck, vilken betingas av det politbyråkratiska förtrycket. Även i det Tjeckoslovakiska kommunistpartiets aktionsprogram fanns det en oklarhet om ”motsättningarna inom folket”, om det ickekapitalistiska industrisamhällets sociala struktur, och därför om objektiva villkor och krav för frammarschen till socialismen. Detta bidrog till åtskilligt av den taktiska osäkerheten i reformpolitiken både gentemot de ”rätta” och de ”konservativa”.

I dag kan och måste man – med den tjeckoslovakiska utvecklingen som exempel – studera hur reformations-potentialen ser ut på den politiska ytan, och därefter söka tag på dess djupt rotade socioekonomiska intressegrundval.

Det politiska mobiliseringsförloppet före och efter beslutet i januari om att byta ut partitoppen, medger nämligen att man drar slutsatser kring de handlande krafternas natur och struktur, och hurudan deras konflikt med maktapparaten var. Den rättfärdigar den analys av den sociala strukturen som jag gjorde i andra delen, men visar dessutom på ett perspektiv. Det lönar sig att rekapitulera detta förlopp.

Rörelsen uppstod inte enbart på basplanet, utan även bland överbyggnadens personal, exaktare: bland ideologerna i mera inskränkt bemärkelse! Först nu var det ett missnöje bland de främsta författarna, konstnärerna och samhällsvetenskaperna kring det intellektuella livets betingelser, där censuren hindrade att man lade korten på bordet och avslöjade motsättningarna. Parallellt med ideologerna kom allt fler profilerade naturvetenskapare, tekniker och ekonomer till slutsatsen att den påbörjade ekonomiska reformen inte skulle utlösa tillräckliga initiativ utan en samhällelig reform, dvs om den bara blev en ”strukturförändring” inom den styrande apparaten och dess planeringsmaskineri, för att komma över den medelmåttiga effektiviten och slentrianen. Trycket från de båda grupperingarna gjorde de mer rörliga elementen inom den centrala parti- och statsapparaten osäkra och ledde till erövringar bland dem. Det räckte för att få Novotny och framför allt Hendrych, med vars huvud förstesekreteraren brukade tänka, ur balans.

När Novotny avlöstes hade majoriteten i centralkommittén troligen bara syftet att gjuta olja på vågorna och återställa möjligheterna till ett givande samarbete med intelligentsian. Bara ett par löst sammansvurna minoriteter, som redan fört fram sin topp i ledningen, ville sätta stenen i rullning på det sätt som i praktiken skedde, med detta beslut. Men efter januarsessionen fick omorienteringen ett rasande tempo, faktiskt med drag av klart uppror. Den förde först med sig den ideologiska delen av intelligentsian (flertalet av konstnärer, samhällsvetenskapare och journalister), därefter utan någon paus hela den övriga intelligentsian (med undantag för de mest inbitna byråkraterna), och inte minst ungdomen med de studerande i täten. Och denna mäktiga sociala kraft, som i dag är fast förankrad i den materiella reproduktionsprocessen med många rötter, verkade som transmission till arbetarna på företagen och till samhällets övriga skikt. Sammanfattningsvis kan man alltså säga att vändningen började hos ideologerna, och att *mobiliseringen för reformen gick som en kedjereaktion tvärs igenom utbildningsstrukturen uppiifrån och ner*.

Eftersom den omfattade alla avgörande skikt och grupper bland arbetarna, och inte heller utelämnade personalen i själva apparaten, så måste det finnas något intresse som verkar förenande, långt utöver de intellektuellas omedelbara aspirationer.

Detta gemensamma intresse visade sig ha inriktningen att övervinna monopolet på opinionsbildningen och rätten att besluta över allmänna angelägenheter: det vill säga i princip den statliga, byråkratiska formen för förfogande över produktivkrafterna och hela den sociala livsprocessen. Politiskt-psykologiskt tog detta sig uttryck i kravet att staten inte längre skulle vara en ständig förmyndare över samhället, och hela tiden behandla människorna som omyndiga fostringsobjekt (både vad gäller individer och kollektiv). Positivt gällde det att få den samhälleliga självförvaltningen att välla fram inom alla nivåer

och alla områden, i stor utsträckning identiskt med det krav som togs upp i förra kapitlet om att församhälleliga den sociala insiktsprocessen, i vilken människorna når samförstånd om sina gemensamma livsvärden, mål och metoder. Detta krav gäller en sekundär aspekt av kulturrevolutionen, i den meningen att det inte direkt syftar till en förändring av basen. Men enligt alla erfarenheter har det ändå rollen av att vara *nyckel till och hävstång för inledningen* till förändringsprocessen. Detta är det enkla skälet, att kravet riktar sig emot det avgörande av de *hinder* som spärrar vägen för framsteg för den allmänna frigörelsen i den reellt existerande socialismens länder: att de allmänna angelägenheterna monopoliseras i en speciell apparat som behandlar samhället som en yttre främmande makt.

Överskottsmedvetandet är substansen i det gemensamma intresse som bar upp mobiliseringen mot den politbyråkratiska diktaturen. Innan man tar upp frågan om den allmänna frigörelsen på nytt i hela sin komplexitet och i hela sitt djup, koncentreras frigörelseintresset på att genomföra nödvändiga *politiska villkor*. Politbyråkratin måste fråntas sin makt, apparatens *herravälde* över samhället avskaffas, förhållandet mellan samhället och staten nyordnas. Och den kommunistiska rörelse, som inifrån ska öppna samhället för kulturrevolutionens perspektiv, måste konstitueras på nytt. Det var just denna process som inleddes i Tjeckoslovakien 1968 och öppnade *möjligheten* till den omfattande kulturrevolutionen och, som oftast – som sagt inte riktigt exakt betecknas som en demokratisering. Den kraft som blev verksam där finns naturligtvis kvar i oförminskad omfattning. Visserligen har dess *omedelbara* politiska riktning (som av alltför näraliggande skäl var ambivalent) märkbart förskjutits åt höger på grund av militäraktionen den 21 augusti, men det ändrar ingenting av dess progressiva *sociala kvalitet* och långsiktiga perspektiv. Vi såg att de olika arbetande skikten i Tjeckoslovakien engagerade sig allt efter hur mycket överskottsmedvetande som ackumulerats i dem, och detta i en omfattning som understryker fenomenets masskaraktär. De har således givit bevis på att den följd av tidsåldrar nu går mot sitt slut, där samhällets ledande och utvecklande funktioner måste skötas av en privilegierad korporation.

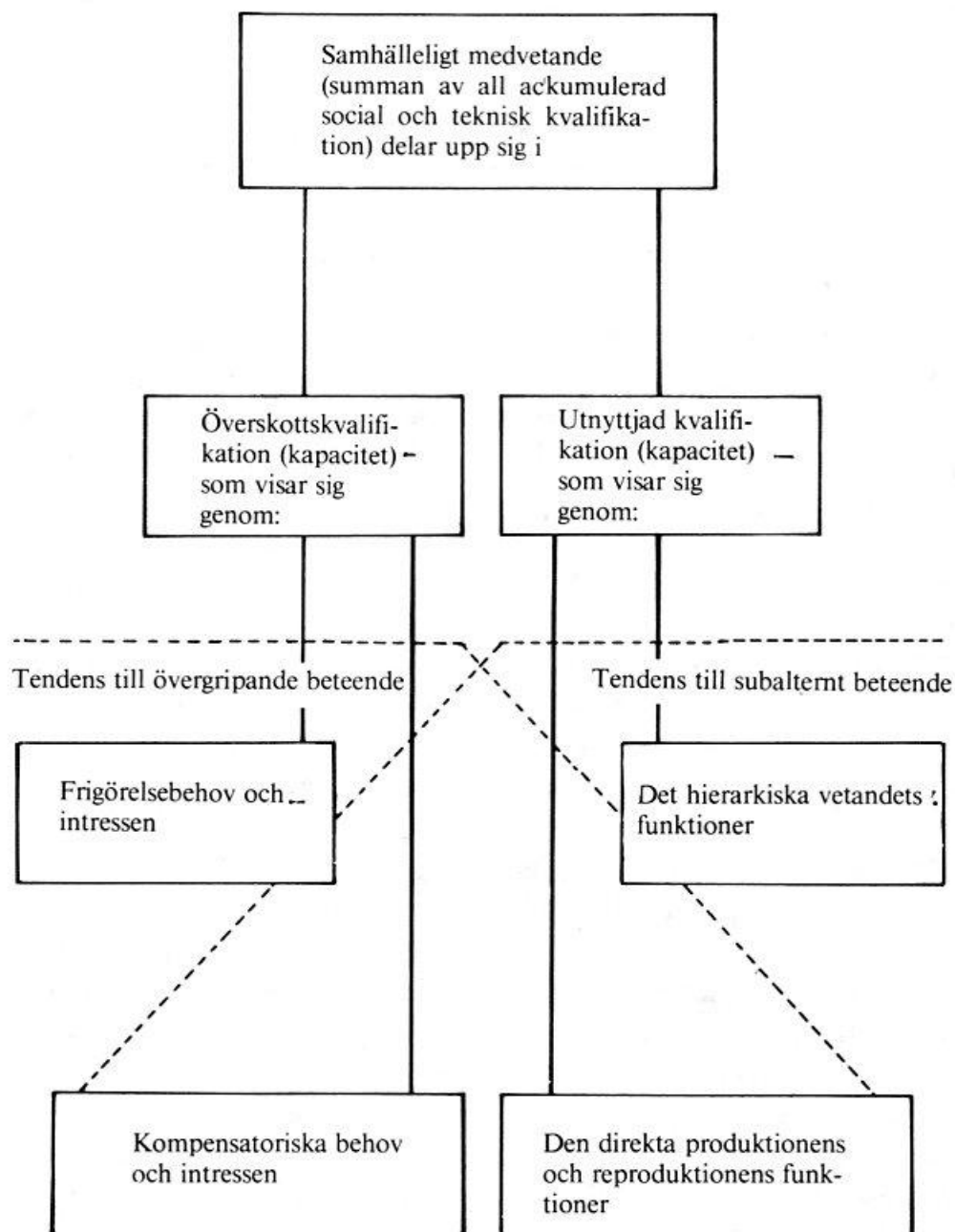
Efter denna reflexion måste en revolutionär strategi riktas in på ett mycket *bestämt styrkeförhållande inom det samhälleliga medvetandet; exaktare: inom hela massan av ackumulerade kvalifikationer, subjektiva produktivkrafter, på styrkeförhållandet mellan överskotts- och det utnyttjade medvetandet*. Sistnämnda begrepp kan stå för den psykiska förbrukning som dels binds upp i det byråkratiska kunnandets hierarki, och dels i den dagliga produktionens och reproduktionens rutinfunktioner. I överskottsmedvetandet skilde jag i förra kapitlet mellan de frigörande och de kompensatoriska behovens olika intressen. Jag utgår alltså ifrån uppdelningsschemat i tabell 3.

Politiskt avgörande är förhållandet mellan de frigörande intressena och det medvetande som är uppbundet i apparaten. Det är polerna, och de krafter som kristalliseras där som kämpar för att deras inflytande ska dominera över den emellan liggande massan av i nödvändigt arbete och kompensatoriska tillfredsställanden uppbundna medvetandepotentialen. De måste sträva efter att ideologiskt isolera sina antipoder.

Så länge apparaten dominerar konfronteras frigörelseintressena med det samhälleliga medvetandets tre övriga fraktioner, och dess tendens till huvudsakligen subalternt beteende. Subalternt beteende är då "normalt" beteende. Individerna underkastar sig den främmande auktoriteten och griper efter de morötter (belöningar för gott uppförande) den lagt ut. Det är logiskt att apparaten hotar frigörelsens isolerade representanter med sinnesjukhus. Men i kulturrevolutionen, (vars förutsättningar mognar), gäller det tvärtom att isolera den härskande apparaten från det samhälleliga medvetandets alla övriga fraktioner. Det är en konstruktiv process: Den integrala beteendetendensen ryckte fram. Den är inriktad på en inordning i det hela och på att individerna ska göra en positiv erövring därav inom det samhälleliga medvetandets styrkefält. Så småningom berövas apparatherraväldet allt "raison

d'etre" (existensberättigade). De nödvändiga organisatoriska funktionerna som ursprungligen institutionaliserats av apparaten blir tillgängliga för en samhällelig självförvaltning. Det vill säga: man blir då subjektivt disponerad för denna, och dess insparning inom byråkrati och etatism reduceras till självändamålet att enbart behålla makten.

TABELL 3

Jag ska än en gång gå in på varför det har sitt teoretiska berättigande att analysera potentialen för nästa sociala förändring på detta sätt utifrån det samhälleliga *medvetandets* struktur. Medvetande är här inte av intresse i sin funktion av återspeglning, utan som en faktor för det samhälleliga varandet, vars växande roll själv har en "medvetandebestämmande" betydelse, då det gäller att förändra *innehållet*, vilket uttrycks i utbredningen av frigörelsebehoven och -intressena. Som tidigare sagts differentierar den gamla arbetsdelningen människorna just över den nivå för medvetandekoordination som deras arbetsfunktioner och sociala verksamheter kräver. Det visade jag i andra delen när de gällde den absorberade kvalifikationens område. I det sammanhang som undersöks här, betraktas det

samhälleliga medvetandet i sin egenskap av förutsättning för alla mänskliga verksamheter, ("fria" som "nödvändiga"), som begrepp för samhällets subjektiva produktivkraft. Alltså en alltigenom materiell, ekonomisk realitet på vilken uppmärksamheten nu koncentreras, eftersom förvärvandet av njutnings- och utvecklingsmedel respektive -villkor rycker fram i förgrunden för de sociala striderna. Man kan säga att det handlar om en ny typ av informationsreglering för hela samhällsprocessen, en ny social organisering av insiktsarbetet och dess institutionella "byggnadsställning". Apparaten, staten själv, utgör som bekant en "ideologisk överbyggnad" och är till sin substans ett alienerat, som makt fungerande medvetande, en hierarkiskt organiserad "vetandekraft". Eftersom apparaten utgör det prominenta föremålet som ska förändras kan man bara tycka att det är naturligt att det potentiella motståndarblocket först tar itu med huvudet. Det är i synnerhet samhällets intellektuella liv som är kulturrevolutionens stridsfält, och tyngdpunkten ligger på information och beslut över reproduktionsprocessen och dess mål. Världshistoriens framsteg uttrycks så, att kampen i de industriellt utvecklade länderna redan förs inom de verkligt mänskliga väsenkrafternas sfär, och inte längre i huvudsak rör frågor om mat, kläder och bostäder.

Styrkeförhållandet mellan överskottsmedvetandet och det utnyttjade medvetandet, och speciellt mellan frigörandets och apparatens intressen verkar politiskt sett vara mycket ojämnare än vad det är, socioekonomiskt sett. Orsaken till det är att det utnyttjade medvetandet till sitt väsen är genomgående *institutionaliserat*; just i den samhälleliga arbetsorganiserings- och prestationspyramid jag analyserade i del II. Däremot hålls överskottsmedvetandet för säkerhets skull atomiserat och hindras dessutom av polisen från varje slag av politisk artikulation och organisation. Möjligheterna till politisk organisering är av avgörande socialpsykologisk betydelse. Apparaten erbjuder monopolmässigt individerna ett mäktigt komplex av beteenden som ömsesidigt bekräftar och stödjer varandra. Det är bara i subjektiva undantagsfall som de som individer kan ta avstånd därifrån, och även då i regel bara genom den mentalhygieniskt riskabla tekniken reservatio mentalis (inre reservation). Detta beteendemönster har inom de kompensatoriska intressenas område ett inflytande som sträcker sig långt in i överskottsmedvetandet, där det för det mesta konfronteras mera med sin västliga motsvarighet än med de båda systemens emancipatoriska krafter. För massan av individer återstår ingenting annat än att åtminstone formellt inordna sig i subalterniteten, så länge det inte finns någon socialpsykolog verksam operationsbas för frigörandets intressen. Just därför annulleras inte heller den tjeckoslovakiska erfarenheten, att de mest utvecklade elementen, inom *alla* sociala skikt och grupper, *personligen* är *för* en förändring av ytfenomenet att de är politiskt underordnade. "På botten av Moldau, där stenarna rullar. . ." (Brecht).

Vad är då apparaten egentligen? Är det ännu ett socialt skikt, eller en grupp? Det gäller på sin höjd dem som bemannar den egentliga kommandostrukturen, dvs framför allt (och då naturligtvis med individuella undantag) partiets, statens och näringslivets funktionärer. De representerar ju de hierarkiska och byråkratiska kunskaperna gentemot överskottsmedvetandet i samhället. Eftersom lydnad är ett av kallelsens villkor, består de psykologiskt sett redan från början av ett typiskt urval av speciellt anpassningsvilliga och auktoritära människor med små intellektuella och moraliska anspråk. För det andra tvingas de dagligen att ställa sig i motsättning till de motsträviga massorna. De erfarenheter de gör i samband med detta, ger näring åt officersmentaliteten, önskan om starkare disciplineringsmedel. Bara denna bestämda, för detta ändamål mer eller mindre förutbestämda minoritet låter sig absorberas av apparaten under hela sin livsprocess, åtminstone när det rör de viktigaste avseendena. Dessa och endast dessa människor, (som alltså även subjektivt är genombyråkratiserade, så att det inte finns någon annan produktiv existensform för dem), som är fiender till varje slag av förändring, eftersom det oundvikligen är de som kommer att bli lidande av den. Endast de utgör den politbyråkratiska reaktionen: Och ideologiskt är

de så isolerade att de för sin egen säkerhets skull ständigt är i behov av en hotande militär intervention till sin förmån. Samhället lyder enbart det våld de förmår utlösa.

Naturligtvis är inte heller detta element homogent, och är det i mindre grad ju yngre det nya systemet är, eftersom det under det tidiga skedet fortfarande var samvetsgranna personer, (som inspirerades av åskådning, och inte karriär) som drogs dit, och som nu – inte sällan med dold samvetsklyvning – innehar poster av mellan- och högsta rang, om de inte har avskedats. Jag har redan betonat att det skulle vara helt fel att bara bedöma (de exponerade) byråkraterna efter hur de uppträder officiellt, och de ritualhandlingar och beteendetekniker som hänger samman med deras funktion. Ju mer som byråkratin efterhand rekryteras ur intelligentsian, desto oftare kommer den av detta andra skäl att få ett ambivalent, distanserat förhållande till de föregivna rollerna. Detta släpper loss en kapacitet för kritisk reflexion. På lång sikt kommer alltså till och med detta byråkratiska kärnelement att vara ”opålitligt” till sin personsammansättning. Hela situationens karaktär är ju att det frigörs ett överskott av *mänskligt* medvetande inom de mest skilda av arbetets alla nivåer, ett medvetande som inte är reducerat till ett abstrakt fungerande för begränsade syften, och som tränger förbi den rådande arbetsdelningen.

Det stora flertalet av alla de som arbetar inom apparaten riskerar faktiskt att bli absorberande av funktionsansträngningarna, dvs att gå miste om utvecklingen av överskottsmedvetande och speciellt frigörelse-intressena. Absorptionen är en mycket reell process av psykofysisk energiförbrukning och förslitning. Så länge samhället bara skapar en smula kvalifikationer, bara en liten elit, så absorberar apparaten största delen av den psykiska energi och kapacitet som frigörs från den omedelbara produktionen; och den kan i stor utsträckning korrumpiera resten, genom att skaffa fram betingelser för en produktiv fritid eller parasitär konsumtion. Men i dag producerar samhället – fast apparaten pressar ner utvecklingskvoten – en sådan massa av allmän förmåga att apparaten omöjligen själv kan sysselsätta den direkt. Samhället har helt enkelt inte användning för dessa subjektiva produktivkrafter under nuvarande förhållanden. Detta är anledningen till politbyråkratins ständiga ansträngningar att fixera det oanvända överskottsmedvetandet till kompensatoriska intressen. Detta är den innersta innebörden i ”enheten mellan den ekonomiska politiken och socialpolitiken” (inte samhällspolitiken som synes), betraktat ur dess maktpolitiska funktion. Men till och med om de kompensatoriska behoven överväger i den psykiska strukturen hos flertalet av de drabbade, så att detta bara leder till att man flyr in i de mest skilda tillfredsställanden av privata behov, så drar de sig i alla fall i sitt inre undan den officiella aktörheten. Och att reduceras till en tillvaro som ett nummer slutar inte att tillfoga individualiteten smärtor.

I stort sett får man alltså absolut inte jämföra de som befolkar apparaten med apparaten själv (å andra sidan finns det naturligtvis också människor utanför apparaten vilka har en byråkratimentalitet). Det är bara under vissa villkor man kan göra en indelning med anställningsförhållandet som utgångspunkt. Fronten går tvärsigenom de flesta. Man kan för övrigt utgå ifrån att mer eller mindre alla har del i alla det samhälleliga medvetandets nämnda fyra fraktioner. Frågan är bara vilka av dessa som motivationsstrukturen behärskas av. Det är just där som striden står i dag, och inte – som man först skulle kunna tro kring det faktiska förhållandet inom det manipulerade arbetslivets offentlighet, där det bara är maktförhållandena som återspeglas och inte den ideologiska process som uttrycker hur de subjektiva produktivkrafterna utvecklas.

Jag har talat om tendensen till en byråkratisering av intelligentsian; alltså att just de krafter varifrån reformationspotentialen rekryterades mest nu inlemmas i apparaten. I princip omfattar ju apparaten all ledande personal i samhället, eftersom varje ledande funktion – hur liten den än må vara, t ex en facklig förtroendepost – politiskt sett i första hand inte framträder som en del av den kollektiva process på basplanet för vilken den är nödvändig,

utan som ett utflöde av ledningen, regeringsmakten. Än mer, som jag visat konfronteras de verkställande inte bara med de administrativa funktionerna på detta sätt, utan även förvaltningskraven och till och med de tekniska nödvändigheterna. I själva verket ställs nästan alla för reproduktionsprocessen direkt relevanta kunskaper upp mot den direkta arbets- och livsprocessen, i form av en ledning, förvaltning och produktionsförberedelser. Men *individerna* som får uppleva dessa i ökande omfattning standardiserade underfunktioner, identifierar sig inte längre subjektivt med dessa sysslor och positioner. Det betyder att apparaten bara förmår integrera dem i den mån att den tar deras abstrakta arbetskraft i anspråk, medan deras subjektivitet alltmer undandrar sig apparatens grepp. Denna tendens utesluter förvisso inte att de som utför de olika ledande uppdragen på grund av att apparaten har en kontraposition mot samhället i viss mån solidariserar sig med alla andra som har något att leda. Men denna spontana korporativa solidaritet kan lätt urholkas av en kritisk reflexion över förhållandena, och särskilt har den svårt att hålla stånd om de sociala motsättningarna tillspetsats politiskt. Då lämnar många funktionärer snabbt de hierarkiska kunskapernas position och låter sig ledas av sitt överskottsmedvetandes utvecklingsbehov. Just det kunde vi observera i Tjeckoslovakien.

Särskilt djupt går motsättningen mellan apparaten och överskottsmedvetandet i Sovjetunionen, eftersom politbyråkratin där, till följd av den nedärvda asiatiska mentalitetsunderutvecklingen är mindre kultiverad och anpassningsbar, släpper igenom och assimilerar mindre av de nya samhälleliga krafterna även om man i viss utsträckning kompromissar. Den sovjetiska statistiken säger att ungefär tre femtedelar av de som nu arbetar inom industrin har utbildning i högskola, fackskola eller gymnasium. Men de kvalificerade tas politiskt omhand och sätts under förmyndarskap, ungefär på samma faderliga sätt som man tog hand om den siste kolchosbonde som ännu upplevt tsaren. Även de mest kunniga behandlas i varje avseende som undergivna specialister, som kugghjul och skruvar i statshushållningens jättelika urverk, vilket dras upp av byråkratins anonyma beskäftighet. Utan tvivel har det inträtt förändringar i atmosfären på företagen och i institutionerna efter Stalins död.

Detta är ytterst viktigt. Men då är det desto mer reaktionärt att upprätthålla den gamla principen. Detta är den huvudsakliga anledningen till att det sovjetiska näringslivets och vetenskapens produktivitet står i ett så uppenbart missförhållande till mängden tillgänglig kvalifikation.

De många miljonerna kadrer har – även om det rör sig om specialiserade fall – förvärvat en abstraktions- och differentieringsförmåga som ger dem kunskap att vara med och bestämma över landets öde, över samhällsutvecklingens perspektiv. Men de får inte använda sina huvuden till detta. Ännu styrs största delen av denna potentiella energi in på kompensatoriska intressen, på grund av kvarvarande brister och att man utestängs från de allmänna angelägenheterna, eller återförs den till den traditionella tröghet som alltid har funnits på det ryska samhällets alla plan, inte bara i kojan, utan även i godsägarens hus. Diktaren Jurij Kasakov skapade för några år sedan i sin berättelse "Larifari" en ny symbol för den energi som försvinner ut i intet. Men överskottet är alldeles för stort för att kunna försvinna genom någon slags ventil, och det är koncentrerat till landets industriella och administrativa knutpunkter, dit även de vetenskapliga och konstnärliga krafterna samlas.

Jag vill än en gång betona att karaktären på denna rådande motsättning mellan den sovjetiska överbyggnaden och de nya produktivkrafterna är en produkt av historien. Sovjetunionen – liksom senare Kina – började med en minoritet av kadrer och en majoritet av manuellt arbetande (framför allt i jordbruket).

Den gamla Ekonomiska despotins form hängde i betydande omfattning också samman med storleken på den tillgängliga eliten, eller rättare sagt dess litenhet, kvalifikation och

reproduktionslagar.

Men på den tiden skapades denna kvalifikation (som kännetecknades av dualiteten mellan en ideologisk (prästerlig) och en administrativ (ämbetsmannamässig) auktoritet) endast i en omfattning som skulle räcka till en enkel reproduktion av maktförhållandena. Inom den materiella produktionen uppstod ju knappast något behov av intellektuellt arbete. Däremot skapade den ekonomiska revolution som den lenin-stalinistiska apparaten tog initiativ till i Sovjetunionen själv de nya subjektiva produktivkrafter som nu växer den över huvudet, och protesterar mot dess kontroll. Först skapade den en ny arbetarklass ”i sig”. Eftersom industrin var något nytt för dessa massor – till och med för trettioalets unga specialister, som i brådrasket (men i en nästan romantisk anda!) bara kunde förvärva de allra mest nödvändiga kunskaperna – så förbrukades i stort sett all deras kvalifikation i deras verksamhet. I dag utgör de arbetarnas både biologiskt och historiskt äldre skikt. Som det nu är så behöver de en förmedling från mer utvecklade krafter för sin befrielse. Objektivt är deras sociala ställning (om det nu inte gäller individer som kommit sig upp) den – näst efter flertalet av kolchosbönderna – sämsta, och de står i störst motsättning till apparaten. Subjektivt utgör de dess passiva, resignerade massbas. Dessa båda poler motsvarar varandra, är kött på samma kropp: Trettioalets sovjetiska samhällskropp.

I de andra östeuropeiska länderna är också *tendensen* att jämbördiga skikt underordnas, men den framträder inte på samma sätt, eftersom apparaten inte har vuxit fram tillsammans med dessa skikt (som deras kommandobrygga), utan övertog tidigare chefs positioner gentemot dem. I DDR motsvaras detta sovjetiska skikt mest av den generation som kom hem från kriget 1945, och var tillräckligt ung för att börja på nytt. Men här fanns inte den patriarkaliska samhörighet som man ännu kan observera i Sovjetunionen och som förstärktes ytterligare genom kampen mot fascisterna.

Men hur det än förhåller sig med den saken så ligger perspektiven hos historiskt yngre, mer utvecklade grupper. 1800-talets industriella revolution övergick i Sovjetunionen direkt till 1900-talets vetenskapligt-tekniska revolution. De socialt och intellektuellt bättre ställda skikten och grupperna bland alla arbetande kan också kämpa bättre, inte minst för att de, (om man bortser ifrån den i Sovjetunionen särskilt föråldrade ledningspyramiden) även har ungdomens energi och förhoppningar. De hör samman med den mest moderna produktionen och dess förberedelser, och utgör själva en personifiering av de nya produktivkrafterna. Det är naturligtvis i den unga generationen som de sociala förändringar samhället genomgått syns tydligast, det är där som apparaten, med sin i betydande omfattning stationära struktur, har kommit efter. Även i Sovjetunionen är det dessa element som är de första som rör sig, även om de (och eftersom det delvis också är artificiellt) är underkastade den gamla arbetsdelningen (men inte helt kan absorberas av dess maktområde). Det är alltså de som är minst underkastade dess ekonomiska tvång och som därför desto häftigare känner det politiska tvånget, den politiska begränsningen.

Så tillvida visar det sig en symptomatisk utveckling i alla den reellt existerande socialismens länder, dvs apparaten tvingas nära det element direkt vid sin barm som utgör det största hotet mot dess makt. Jag talar om deras egen grupp av ideologer som den degraderar till verkställande agitations- och propagandaspecialister. Ur denna gruppering kommer lagbundet det antibyråkratiska blockets intellektuella ledare. Ideologerna är de första som är i stånd att reflektera sin frustration över det byråkratiska rollsystemet som deformerar deras personlighetsutveckling, och förhindrar varje viktigt uttryck av deras individualitet, och kan härleda detta till sociala orsaker. Genom partiet, som av redan nämnda anledningar inte kan låta bli med detta, har de fått stifta bekantskap med åtminstone marxismens grundläggande drag. Ju mer de genom sina uppdrag och deras motsättningar kommer fram till att verkligen läsa Marx och Lenin, desto djupare berörs de av den i förhållande till de rådande omständigheterna uttalat subversiva andan och tempe-

ramentet hos dessa revolutionära ledare. Den oanvända potentialen av allmän intelligens, dvs en intelligens inriktad på det allmänna har alltid varit upprorisk och – mot bakgrunden av nya produktivkrafter – revolutionär. ”Filosoferna”, ideologerna kan inte finna sig i att begränsas till en status av lydiga specialister som manipulerar det samhällseliga medvetandet efter påvliga recept.

Ideologer av alla slag som trängts in i parti- och statstjänstemanna-roller. Från socialvetenskapare till journalister, från konstnärer till deras censorer, från naturvetenskapens strateger till historielärare – alla förödmjukas de ständigt, direkt och indirekt, av föreskrifter, tillsägelser och lovord från de förmätta politbyråkraterna (de stora och ännu mera de små). För att tillgodose det officiella ”intellektuella livets” normer och riter måste de flesta av dem klara av ett bestämt mått av offentligt taskspeleri, som stackars kretiner. Man kräver av dem, att inför ett helt samhälle – som mer eller mindre genomskådar det ideologiska skuggspelet – tjänstvilligt väva på kejsarens nya kläder. Där deras liv och deras arbete bara kan rättfärdigas socialt genom att de inser och sprider sanningen om hur samhällssambanden fungerar, där måste de dölja sina insikter, ljuga för folket utan att det ger önskad effekt och till på köpet stå ut med folkets växande förakt. Deras produktivitet förtärs och nedvärderas i ett evigt småaktigt anpassningstvång, i cynisk självcensur, i ansträngningar att dölja en försiktig ny tanke under en stor hög av vanlig potatisblast. Folk anklagar inte ens dessa ideologiska funktionärer för parasitism, vilket i många fall skulle vara helt riktigt. De säger bara: ”Dom måste ju prata på det där viset.” Och är de inte i själva verket mutade?

I denna olyckliga medvetenhet, som fortsätter att hopas i alla av Sovjet påverkade länder och som inte bara lurar utanför CK-byggnadernas portar, utan även framför politbyråernas, finns reformationspotentialens högsta topp. Med stor säkerhet kan man efter de tjeckoslovakiska erfarenheterna säga (för övrigt gav redan Ungern –56 samma lärdomar): Ju närmare politbyrån en social sfär står, dvs ju närmare den antingen intellektuellt eller funktionellt står den makt som förfogar över informationsregleringsmekanismerna *utan att verkligen få tillträde dit*, desto fler och desto farligare fiender har apparatmakten där. I det avgörande ögonblicket kommer det även att finnas någon i politbyrån som, av vilket motiv det vara må, ställer sig i tjänst för att inleda en förskjutning av makten till andra personer. Det är bara en fråga om historiskt tillfälle. Socioekonomiskt sett är det sedan länge dags att avlösa den politbyråkratiska diktaturen. Samhället kommer att befria sig från denna rest av en tidigare epok, även det sovjetiska.

Om man läser den ryska 1800-talshistorien, var det inte en liknande nedvärdering av intelligentsian som generationer av ryska revolutionärer, ända till grundarna av bolsjevismen reste sig ur? Men vilken skillnad! På den tiden, på 1800-talet, var intelligentsians skikt socialt isolerat och ständigt på jakt efter en stark resonansbotten. Den anpassade sig till en början till de ryska böndernas verkliga eller påstådda behov, för att till sist finna sin arme i den unga arbetarklassen. I vilket fall som helst måste den sluta förbund med helt andra krafter. I dag är de ideologer som ser sig uteslagna ur den sociala processens mål och mening utsatta för en situation som allt större delar av hela samhället uppfattar som orimlig. Överskottsmedvetandet försvinner aldrig – även om det är olika starkt.

De omedelbara producenterna ger också sedan länge uttryck för sitt djupa missnöje med sin roll som subaltern delarbetare, vilket allt mindre motsvarar deras utbildningsgrad. De gör åtminstone ett passivt motstånd mot alla de intellektuella i ledningen, förvaltningen och ofta även i produktionsförberedelsen, och dessa betecknas summariskt med termen ”byråkrater”. Särskilt stark är den reformationspotentialen bland specialisterna i stabernas sociala strukturelement, som står vid de byråkratiska kommandolinjernas sida (inom alla branscher). Där görs både analys och syntesarbete, som ofta bärs upp av vissa samhällspolitiska idealföreställningar, eller åtminstone av behovet av att detaljerna är tekniskt-

ekonomiskt rationella. Men dessa specialister har i allmänhet möjlighet att ta initiativ, och detta framkallar förtrytelse hos dem just därför att de vad gäller ämnet för det mesta har en relativt tillfredsställande sysselsättning. Deras produkt alieneras i lika hög grad som de omedelbara producenternas. De har inte möjlighet att förverkliga sin skaparkraft. Ännu närmare de missnöjda ideologerna står masshären av framtida specialister, eftersom den studerande ungdomen ännu inte är besviken på de allmänna ideal som är ledmotiv för den officiella världsåskådningen och kräver sitt förverkligande. De anar dunkelt att deras utbildningsväg kommer att leda tillbaka till den gamla arbetsdelningens snävhet och subalternitet, en arbetsdelning som de för ögonblicket inte verkar vara underkastade. Särskilt när det gäller ungdomen, (som i allmänhet får en acceptabel, men ganska inskränkt fackutbildning), finns det praktiskt taget inte något skikt som inte förfogar över ett minimum av fri medvetandekapacitet.

Mot den bakgrunden upprepar jag sammanfattande: Motsättningarna i vårt samhälle kan inte uppfattas enligt de traditionella klassmotsättningarnas kategorier. Frigörelsens subjekt finns hos de energiska, skapande elementen inom alla skikt och på alla områden. Men problemet är att dessa skikt och områden inte har lika stora andel sådana aktiva element, vilket betingas av den mekanism till social differentiering individernas utvecklings- och fostringsprocess som är karaktäristiskt för våra förhållanden. Lenin sade en gång: . . . ”om vi kommer att befria 'hela' den förtryckta 'mänskligheten' vet jag inte än: t ex att de som har en svagare karaktär förtrycks av de som har en ganska fast” (LW 6/40). Vid urvalet används hos oss mer oförmedlat än i andra formationer psykiska mekanismer som yttrar sig i ensidiga förmåner åt de mer bildade skikten. I dag vet man att till och med karaktärs-differentieringen har med sociala olikheter att göra. Särskilt korresponderar motivations-atmosfären i familjen, (som fortfarande till stor del är avgörande för den senare utvecklingen), mer eller mindre med utbildningsinstitutionernas ”objektiva krav” och den pedagogiska stil som utprovats där– allt efter vilken utbildning och verksamhet de vuxna har fått.

Det får konsekvenser för hur frigörelsepotentialen fördelas, där de omedelbara producenterna missgynnas. Och konsekvenserna blir desto större, ju starkare prestationsprincipen genomförs i vår skola. Det är visserligen sant att det är ”deras underprivilegierade ställning i den arbetsdelade produktionen och deras plats i den 'demokratiska centralismens' pyramid som kräver en förändring och kommer att producera medvetenheten om nödvändigheterna”, som Volker Braun noterade redan 1968 (publicerat 1975). Men man kan fråga sig hos vem denna effekt kan komma att uppstå, och var det sker först. Braun fortsatte: ”Arbetarna som *klass* är mest intresserade av förändringar, och det *kommer att leda till något*.” Men än så länge finns det inget som tyder på, (för övrigt inte heller i Polen), att ”arbetarna” under våra förhållanden skulle kunna vara en ”klass för sig”, och att deras ”objektiva intressen” skulle leda till nästa steg i frigörelsen.

Det mått av förhoppningar som knyts till samhällsförändringar som ger motiv åt ett engagemang för sådana, beror på uppdämningen av krafter som vill utveckla sig – såvida inte helt extrema påfrestningar tvingar fram ett uppror. Denna huvudsakliga psykiska mekanism för hur aktiviteterna differentieras har alltid spelat en viktig roll i omstörtningssituationer.

Så länge det fortfarande finns klasser som står emot varandra kan den naturligtvis bara förklara fördelningen av initiativet inom dessa olika klasser. Annorlunda är det under övergångsperioderna i början och slutet av varje klassamhälle. Där knyter den sociala differentieringen efter funktionsnivån inom samhällsarbetet mer oförmedlat an till de naturliga och kvasinaturliga psykiska skillnaderna. Mindre än någonsin kommer de sista att vara de första. Detta tänkesätt kan inte längre tillämpas. Perspektivet är ett annat: Förändringarna kommer att utgå även ifrån objektiva *motsättningar*, från de påfrestningar

hela samhället och dess reproduktionsprocess får utstå genom att det existerar skikt som behandlas som subalternna. Men initiativet till detta kan bara komma från de element som är starkast förbundna med produktivkrafternas och produktionsförhållandenas utvecklingsfunktioner och -tendenser. Detta är inte ett krav, utan en realitet. Man både kan och måste kräva att dessa element inte isolerar sig med sina specialintressen, utan drar till sig och organiserar alla krafter som är villiga att genomföra en förändring.

Här kan man ställa frågan om ett sådant aktiveringsmönster kan leda till något annat än bara en ny maktfördelning till de intellektuellas, vetenskapernas och direktörernas förmån. Det är ett mycket bredare skikt än politbyråkratin, som för närvarande håller deras aptit inom rimliga gränser. Politbyråkratin har ett behov av att de arbetande massorna inordnar sig i ledet och är därför beredd att göra socialpolitiska kompromisser. Den är därför också bunden till en ideologisk kvarleva från arbetarrörelsens förflutna. Vad kommer att hända om teknokraterna (när ingen längre kontrollerar dem), bara arbetar för sina tekniskt-ekonomiska framgångar? – Så låter de inofficiella politbyråkratiska apologeterna när de utmålar det rådande läget som ett mindre ont för ”arbetarna”. För 200 år sedan varnade den patriarkaliske utsugaren för den kapitalistiske utsugaren på precis samma sätt. Bortsett från att den nätt och jämt tyglade självsvåldige teknokraten hos oss har fostrats av politbyråkraterna, som alltså hotar honom med den knölpåk de tidigare har snidat till (jag påminner än en gång om Lipatovs ”Direktör P:s mär”), skulle samhällets frigörande från det politiska förmyndarskapet enligt all historisk logik vara ett framsteg även om de värsta olycksprofetierna från folk av Novotnys slag till en början slog in. Då skulle vi åtminstone få en obehindrad utveckling av de sociala motsättningarna. De arbetande massorna skulle mycket snabbt lära sig att det är omöjligt med en annan kontroll av direktörerna än den politbyråkratiska.

I själva verket är den bild som politbyråkratin ger av ”ansvarslösa journalister”, ”egoistiska vetenskapare”, ”antisociala teknokrater” osv, naturligtvis en tendentiöst förvrängd bild av perspektiven på ett samhälle, där de intellektualiserade skikten av arbetarna för en tid kommer att tvingas ange tonen. Det nuvarande tillståndets tillskyndare kan naturligtvis inte ta hänsyn till frigörelse-intressena och deras framtida organisering i sin preventiva kritik! Det dels öppna, och dels underifrån framförda förtälet av de intellektuella i vidaste mening kommer från en liten korporation som *själv består av intellektuella som blivit reaktionära, byråkratiserade* och orättmätigt sugit åt sig hela den sociala makten till sig själv. Medan maktapparaten skiljer sin personal från intelligentsian och förklarar den som avantgarde för arbetarklassen försöker den utnyttja de traditionella arbetarskiktens förståeliga ovilja mot dem som bär upp framför allt det intellektuella arbetet, och väddar därvid till folkets hat mot den korruption av de intellektuella, vetenskaparna, läkarna, konstnärerna osv, som den själv har organiserat.

Därvid kan de utnyttja de oppositionella elementens framtvingade byråkratiska integrering. Före Novotnys störtande kunde dessa element (vilkas kärna typiskt nog mognar inom partiet och självklart också innehåller funktionärer i apparaten) bara artikulera sig internt. De kunde alltså inte ta avstånd från apparatens herravälde inför allmänheten. I Tjeckoslovakien kunde man se att om man inte kände dem personligen så fanns det knappast någon av de yngre eller medelålders funktionärerna som man med säkerhet kunde placera i någon av grupperna, innan de politiska krafterna redovisat sina positioner. Särskilt måste de mest profilerade kadrerna kamouflera sig speciellt ogenomskådligt, och ofta spela rollen av djävulens advokat, om de hade en oppositionell inställning. De flesta oppositionella agerar av nödvändighet på något sätt som apparatens tjänare. Genom att apparaten upprätthåller ett sken av enhet och så gott den kan integrerar hela det intellektuella arbetet i ledningshierarkin, så behåller den under sina vingars skugga den för dem själva livsviktiga möjligheten att spela ut de arbetandes båda flyglar mot varandra.

Men denna möjlighet kvarstår bara så länge den garanteras av polis och militär. Tjeckoslovakien visade att vår sociala struktur är mogen för en omkristallisering åtminstone i det sovjetiska blockets västliga länder, inklusive Ungern och Polen. Så snart politbyråkratin (som den själv ser det) "vänder ryggen till", så snart den har ett svagt ögonblick, så träder genast de intellektuella elementens faktiska hegemoni över hela det sociala blocket i funktion, då de är tilltalande för blockets överskottsmedvetande. De arbetande massorna accepterar då mycket snabbt den nya, avgörande frontbildningen mellan "progressiva" och "konservativa", en uppdelning efter negativ eller positiv hållning gentemot den hittills härskande apparaten, som då plötsligt finner sig fullständigt isolerad. Ett annars osynligt stigma. Den gruppering som är bunden till apparaten fruktar med rätta att förlora hela handen om den sträcker ut lillfingret för att tillgodose samhällets förväntningar. Den gör en helt riktig bedömning av sin egen politisk-ideologiska styrka, och styrkan hos den potential som under ytan står beredd mot den. Den måste betrakta sina speciella politiska och därmed ekonomiska maktpositioner som förlorade så snart de börjar glida undan. Detta var precis vad det tjeckoslovakiska exemplet visade. Det är därför som en seriös opposition bland de intellektuella så snabbt träffar maktapparatusens nerver hos oss om den når en viss bredd. Att det förekommer en revolutionär potential innebär inte i sig någon revolutionär situation, utan bara möjligheten av en sådan. Om den ska inträffa krävs det en specifik tillspetsning av de inre krismomenten, och en ogynnsam internationell konstellation om dessa ska kunna utnyttjas. Det finns en fråga där den officiella apologin fortfarande har en viss massverkan. Efter erfarenheterna från de båda världskrigen, reagerar särskilt äldre människor med spontan oro över varje skenbar eller verklig störning av jämvikten mellan maktblocken; ja på blotta möjligheten till en sådan störtning. Utan tvivel ökar bitterheten på grund av att alla de utpressningsåtgärder som den reellt existerande socialismen kunde sätta in mot NATO istället används för att garantera herraväldet på hemmaplan. Men den dagliga kompromissen underlättas för en mängd otvivelaktigt missnöjda människor (inte minst bland partimedlemmarna) av fruktan för att en försvagning av den maktstruktur som kontrollerar både vårt näringsliv och vår krigsmaskin skulle kunna skapa ett tillfälligt vakuum där NATO skulle kasta sig in. Om man är konsekvent så förbjuder den tanken *varje* aktivitet och *varje* initiativ som på något sätt skulle kunna försvaga den politbyråkratiska diktaturen. Om detta kan man först och främst säga att den tjeckoslovakiska utvecklingen inte bekräftade sådana farhågor. Enligt lärdomarna från 1968 består reformkrafternas omedelbara militärpolitiska uppgift helt enkelt i att vinna arméledningen för en åtminstone neutral, tolerant hållning gentemot förändringarna, och därigenom säkerställa att stridsstyrkorna bevarar sin funktionsduglighet utåt i obegränsad omfattning under maktskytet. Det är inte den här bokens uppgift att göra en utförlig analys av den militärpolitiska situationen. Men det måste noteras, att det inte finns det minsta tecken på att kapprustningen håller på att stoppas, och Warszawapaktstaternas nuvarande politiska skick ger inte några möjligheter till en effektiv offensiv när det gäller nedrustningen. Redan på grund av de specifika inrikespolitiska riskerna är det omöjligt för apparaten att driva sådana utvecklingar särskilt långt, som att reducera och dra tillbaka trupperna. Ett verkligt nedrustningsinitiativ förutsätter skapandet av en enhetsfront mellan de progressiva krafterna i båda blocken så att man tillsammans kan trycka på mot de politiskt-militära komplexen. Man kan inte vänta sig några som helst större framsteg i förhandlingarna mellan dessa komplex utan detta tryck. Det är alltså en *grundförutsättning* att det sker samhälleliga förändringar både i Europas kapitalistiska och ickekapitalistiska länder för att man ska kunna spränga rustningsplanernas och nedrustningsdiplomaternas ofructbara värld, och sätta igång en eskalering av den ömsesidiga nedrustningen. Man måste ta på sig en viss risk som kommer att hänga ihop med den ojämnhet i utvecklingen man knappast kan utesluta när det gäller inrikespolitiken på båda sidor, för att undgå det totala äventyrande som annars ligger i den oupphörliga fortsättningen på kapprustningen.

Sångaren Wolf Biermann har hittat en formel som på ett exakt sätt uttrycker dialektiken i denna situation, utifrån de revolutionära krafternas ståndpunkt: ”Den som inte utsätter sig för någon risk går under.”

Även i ett annat avseende går de progressiva elementens modfärdade reaktioner efter det våldsamma avbrottet på 1968 års uppsving, vilket ännu inte övervunnits tillräckligt, tillbaka på att många ännu inte förmår höja blicken över de imponerande maktpolitiska och speciellt militära realiteter som står i förgrunden. De missnöjda elementen har olika uppfattning när det gäller frågan om den kommunistiska oppositionens *möjlighet* och *innebörd*, speciellt i de östeuropeiska länderna utanför Sovjetunionen. När det gäller att *beskriva* våra förhållanden tenderar alla tänkande människors reflexioner att gå i samma riktning som min analys. Men man drar sig för att tänka tanken fullt ut, eftersom man är rädd för konsekvenserna. En äkta oro över den politisk-militära jämvikten i Europa bispringer där det individuella behovet av social säkerhet. Det är i alla fall – bortsett från en del argument som är värda att diskutera i detalj – bekvämast att tills vidare avfärda tanken på en konsekvent opposition som en illusion eller till och med provokation. ”Kan vi över huvud taget göra något? Skall vi göra något? Är det inte bättre att avvakta? Och om nu det osannolika skulle ske, att rörelsen fick framgångar i början, vad skulle det sluta med om inte ännu en uppmarsch av sovjetiska pansarvagnar som finns överallt hela tiden? Se på Tjeckoslovakien i dag. Så går det om man försöker något!” Man skulle alltså, som Lenin fick höra efter 1905, ”inte gripa till vapen” på nytt, inte ens ha tagit upp den politiska kampen 1968.

Denna historiska påminnelse har sitt berättigande, framför allt av den anledningen att det finns lika liten förståelse för det strategiska styrkeförhållandet bakom dagens resignation som hos den tidens ryska mensjeviker och likvidatorer. Den sovjetiska ledningen kommer att ha det betydligt svårare att än en gång fatta samma slags beslut som 1968, och de torde vara beredda att betala ett betydligt högre pris innan dess, än vad de gjorde då, så att de inte ställs inför ett sådant alternativ över huvud taget. Även om traumat från 1968 ännu har psykologiska efterverkningar, så har de övriga länderna inom det sovjetiska maktområdet ett större inrikespolitiskt spelrum i dag. Möjligheterna till oppositionell aktivitet har ökat betydligt på senaste tiden (Helsingsfors och de europeiska kommunist-partiernas Berlin-konferens).

Det är bara ur teknologisk synpunkt som man kan bedöma villkoren för ett militärt ingripande mot folkliga rörelser i andra länder. Det är, liksom militären över huvud taget, en variabel som enligt alla hittillsvarande erfarenheter är beroende av många saker. Man gör avkall på den historiska materialismen om man glömmer bort att man i längden inte kan hålla högre produktivkrafter i schack med hjälp av trupper; vilka dessutom är beroende av dem för sin utrustning. Och det internationella läget gör det inte ens på kortare sikt sannolikt att den sovjetiska ledningen kan upprätthålla sin roll som regional gendarm, när USA har misslyckats som världspolis. En ny intervention som den 1968 skulle förstöra hela dess utrikespolitik, inklusive kompromissen med de västeuropeiska kommunistpartierna. Inte minst skulle den inre byråkratiska stabiliteten skakas ännu mera om man tillgrepp flera politiska polisaktioner i stor stil, än av den föregående. Missbruket av de unga sovjetsoldaterna går inte spårlost förbi moralen inom armén och speciellt officersskåren. Segern över Novotny var ju som bekant inte möjlig utan medverkan av sådana officerare som general Prchlik. Förvisso består inte den sovjetiska generalskåren av idel reaktionärer. Det kommer inte bara att finnas en sovjetisk Dubček i Moskva, utan även en sovjetisk Prchlik.

Men vari ligger då – om man lämnar det psykologiska åt sidan – den nervsjuka punkt ur vilken missmodets reaktion växer fram; dvs vad gör man för fel i den politiska bedömningen? Ligger den inte i de oppositionella idéernas nationalistiska begränsning? Det

nationella fenomenet är ett mycket viktigt faktum. Roten ligger i att folken har olika historiska och aktuella utvecklingar, vilket åstadkommer att de nationella intressena står emot varandra. Den sovjetiska ledningen ropar inom och utanför sitt land efter den nationalism som riktas mot den och använder exakt de recept Lenin förkastade så definitivt 1922, när han talade om konflikterna i Georgien (LW 36/950). Uppenbarligen kan den inte annat, åtminstone inte än. Nationalismen spelar objektivt en nödvändig roll för att lösa upp partiapparaternas heliga allians; genom att den visar att apparaten inte klarar av den nationella frågan på ett produktivt sätt. Som i så många andra fall står de helt enkelt i vägen för sig själva. Men den som hela tiden svär åt de sovjetiska pansarvagnarna, överlåter åt apparaterna att demonstrera sin ”internationalism” för världen, ställer sig själv på en ståndpunkt som är baksidan till de stormaktspolitiska komponenterna i den sovjetiska utrikespolitiken. Oppositionen kommer att lära sig se längre än till de olika nationella villkoren i sina respektive länder, och göra hela den östeuropeiska scenen till sitt stridsfält och därvid hålla sig fria från varje slag av nationalistiska fördomar och stereotypi. Inte minst kommer den att rikta in sig på en aktiv solidaritet med de progressiva krafterna i Sovjetunionen, som allt efter den politiska utvecklingen i Östeuropa möter hinder eller främjas. Den sovjetiska oppositionen behöver stöd av exempel som ger mod. Det grundläggande är inte skillnaden mellan länderna och en stats motvilja; utan det grundläggande är motsättningarna mellan *alla* östeuropeiska folks sociala intressen, och deras politiska byråkratiers intressen. Precis som folken i Sovjetunionen så behöver folken i Tjeckoslovakien, Polen, Ungern osv en ny politisk livsstil.

Säkert finns det inte heller i dag någon i Moskva, Leningrad eller Kiev som kan säga ”hur mycket klockan är”, och hur fort den går. På grund av vår överbyggnads karaktär är det i regel så, att länge lagrade brännbara ämnen ”plötsligt” flammar upp, eftersom de allt skarpare motsättningarna inte har några organ där de kan ventileras i god tid.

Till och med i Tjeckoslovakien (där man kunde ana en hel del 1966/67) blev tempot, bredden och djupet överraskande. I alla fall är det nu ett sämre läge för interventionismen och den doktrin som begränsar den ut- och inrikespolitiska självständigheten; och apparaten måste söka nya vägar och ta vissa risker för att förebygga skärpningar. Mer än tidigare låter den sig påverkas inom ramarna för det bestående, drivas framåt eller trängas tillbaka av stämningar bland befolkningen, så som nu återigen skett i Polen.

Erfarenheterna visar, att apparaten gärna skulle vilja komma längre än till bara negativa, restriktiva åtgärder. Det kan inte uteslutas att det åtminstone delvis kommer nya tag; något i stil med den försoningsstrategi som inte utan framgång provades av den ungerska ledningen efter 1956. Historien kan utveckla sig på mer än ett sätt. Ståndpunkten ”Ju värre, desto bättre” ligger i alla fall inte i massornas intresse. Frågan är bara om de traditionella makterna ännu kan använda uppskov. Byråkratier som överskrider sitt zenit har sällan reformerat på annat sätt än enligt receptet ”för lite och för sent”. Men särskilt den sovjetiska byråkratin befinner sig i dag under ett tryck av alltmer hotande inre och yttre motsättningar, som inte längre kan lösas inom ramen för hur man hittills svarat. Politbyrå, centralkommittén, alla apparatens olika delar kan inte i längden vara överens om de gamla ståndpunkterna, som i ökande grad visar sig vara ineffektiva, och misslyckas både i det praktiska livet och i den ideologiska kampen. Den upplysta delen av den politbyråkratiska personalen blir tvungen att sträva efter att befria sig från de mest stela, mest reaktionära elementens ballast.

I vilket fall som helst, så kommer den sovjetiska ledningens i sista instans alternativlösa beslut om ett vidsträckt industriellt och vetenskapligt samarbete med Nordamerika, Västeuropa och Japan att stärka just de krafterna i det egna landet, som i Tjeckoslovakien spelade huvudrollen i kampen mot Novotny-regimen. De sovjetiska vetenskaperna, teknikerna och ekonomerna kommer att mer ihållande än någonsin och med allt kortare

uppehåll märka att den gamla överbyggnaden i princip är olämplig i förhållande till de nya produktivkrafterna. Å andra sidan är de progressiva konstnärerna, samhällsvetenskaparna och journalisterna sedan länge i full färd med att upplösa Sovjetsamhällets officiella apologetiska syn på sig själv och tar upp den verklighet som principiellt avviker därifrån. Även denna process kan bara påskynda jämförelsen med omvärlden. Den fredliga samlevnadens atmosfär, och att överlevnadsproblemet inte längre är lika framträdande kommer att leda till att man oemotståndligt vänder sig till det nya samhällets utmanande inre motsättningar. Temporärt kanske den "stora Kooperationen" kommer att avlasta de båda systemens härskande grupperingar något. Särskilt i Sovjetunionen kan den tillfredsställa några överskottskrafter med relativt meningsfull sysselsättning. I längden kommer den därmed inledda evolutionen att uppbåda båda statsmonopolismerna. Ledarnas ofrånkomliga pendlande mellan att släppa efter och att dra åt de skruvar, som håller det andliga och kulturella livet på plats i det ickekapitalistiska industrisamhället, kommer att på sitt sätt bidra till att samla ihop tillräckligt mycket missnöje och upprördhet. Apparaten kan enligt sitt väsen och sitt läge inte längre göra något "riktigt".

Totalt sett inger de tjeckoslovakiska erfarenheterna hopp, om att man vid bedömningen av dem går utanför landets gränser. Det inte bara hänvisar oppositionen till, utan uppmuntrar den också till, att sträva efter politisk hegemoni inom hela det sovjetiska blocket. Vår ickekapitalistiska bas har en rejält stor chans att få mycket större verkan i denna utvidgade terräng. Åtminstone skulle man kunna nå fram till att det vid nästa nationella konfrontation finns en solidaritet över gränserna som inte bara märks i stämningarna, utan begränsar de repressiva krafternas handlingsfrihet. Sedan första världskriget har den revolutionära rörelsen ständigt haft bittra erfarenheter av djupet i det kapitalistiska försvarssystemet, nu senast först i Frankrike 1968, och därpå för inte så länge sedan i Portugal. Vår politbyråkrati har däremot bara en enda skyttegrav, vilket tydligt och klart visades för oss i Tjeckoslovakien. Om den berövas polisens och militärens maktmedel, om denna repressions-apparat bara neutraliseras, så är den inre vägen fri för en socialistisk nyutformning av samhällssystemet. Det var innehållet i den "fråga till radio Jerevan" efter den 21 augusti, om varifrån trupperna skulle komma för att bekämpa en sovjetisk Dubček.

Man kan bara önska att det sovjetiska folket får en ledning i Moskva som i rätt tid förmår inleda en styrd, bromsad reformprocess som besparar landet ett spontant, skadligt uppror, och detta inte minst på grund av det internationella läget. De europeiska kommunistpartiernas Berlin-konferens gjorde Sovjetunionen och dess allierade uppmärksamma på en utmaning som av allmänt intresse kräver ett positivt, konstruktivt svar, ett svar som de progressiva krafterna i Warszawapaktens länder bara kan finna tillsammans.

Som var och en vet, så har *formen* för den politiska överbyggnad genom vilken de antikapitalistiska förändringarna genomdrevs i Östeuropa efter 1945 ålagts dessa folk. Den är varken till sin substans, till sin gestalt eller till sin tidpunkt konsekvensen av deras egen, nationella utveckling, utan ett resultat av den dominerande sovjetiska andelen i Anti-Hitler-koalitionens seger, och att övriga kommunistpartier dessförinnan genom Komintern underordnades den sovjetiska statens intressen.

Exporten av den sovjetiska "modellen" hade ursprungligen en revolutionär och progressiv betydelse. Även i sin inadekvata form spelade denna överbyggnad till en början framför allt rollen av instrument för sociala och industriella framsteg i Östeuropa; naturligtvis relativt sett minst i de ekonomiskt högst utvecklade länderna. När det gäller DDR, har graden av ekonomiskt fungerande mindre betydelse än det faktum att den tyska imperialismen förlorade en tredjedel av sitt maktområde.

Den historiska situationen hade i alla fall ingen bättre lösning i beredskap åt Östeuropa. Sovjetunionen gav vad man enligt sina egna inre villkor hade att ge och detta till gränsen

av sina möjligheter. Skulle landet ha avstått från sitt initiativ hade Östeuropas industriella uppbrott fördröjts, den halvkoloniala statusen för de flesta av dessa länder förlängts och den borgerliga strukturen återställts. Men en ny stat som skapats på detta sätt har inte i något fall kommit ur nationalsamhällets konstellation av en inneboende strävan till yttre makt (naturligtvis med undantag av Jugoslavien). I Sovjetunionen är inte despotins inre form och statsväsendets moraliska skick något pådyvlat, utan organiskt betingat av den halvasiatiska ekonomiska och politiska traditionen, inom ramen för ett alldeles bestämt maktförhållande "revolution-restauration" (Gramsci). Det despotiska maktherraväldet där är lika betungande som någonsin, och har efterhand blivit utvecklingshämmande, men inte främmande. Därför är de progressiva krafternas uppgift mycket svårare.

Annorlunda ligger det till i Östeuropa; åtminstone i Tjeckoslovakien, i Polen och Ungern. Annorlunda är det också i DDR – trots den preussiska militär-byråkratiska traditionen, som här faktiskt mildrar bristen på balans. Dessa länder tillhör helt, eller huvudsakligen, den västeuropeiska civilisationen. Om deras ekonomiska, sociala och kulturella förhållanden ska kunna ta sig helt fram till socialismen krävs det en institutionell överbbyggnad, där denna tradition – som skiljer sig mycket från den ryska – upphävs. De behöver inte bara – detta gäller även Sovjetunionen – en enkel nyanpassning av överbbyggnaden till de i stor utsträckning mer utvecklade produktivkrafterna, utan samtidigt en "nationell restauration", dvs ett återupprättande av den nationella kontinuiteten vad gäller hur deras samhällseliga institutioner skall se ut. Till syvende och sist gäller det att anpassa institutionerna efter en allmän *egen form*, präglad av en bestämd historisk utveckling, som ju är det egentliga innehållet i den så kallade nationalkaraktären. I den meningen hade de tjeckoslovakiska massorna rätt i att uppfatta och bejaka den nya nationella författning de sökte som en "socialism med mänskligt ansikte". Humanitetsbegreppet har här ett helt bestämt västeuropeiskt-nationellt innehåll, inklusive dess barriärer och fördomar. Det efterstalinistiska apparatherraväldets samhällspolitiska roll i Sovjetunionen gentemot Östeuropa består i dag (vilket är historiskt allmänt bekant efter den 21 augusti) i att hindra folken i detta område från att närma sig socialismen i en form som passar dem, och därigenom som yttersta konsekvens driva dem i armarna på en politisk restauration. I denna dubbla bemärkelse är den i själva verket kontrarevolutionär. Den ökande nationalismen – och den kallas konkret "antisovjetism" – i de östeuropeiska länderna har en progressiv funktion såtillvida att den riktas *mot de bojar som den sovjetiska apparatens hegemoni lägger på deras inre samhällsutveckling*. Suveränitetsproblemets väsen och springande punkt består för de östeuropeiska folken i nödvändigheten att i möjligaste mån göra de egna socialistiska framstegen oberoende av den annorlunda, och för dem alltför långsamt förändrande inre sociala situationen i Sovjetunionen. Det var just detta som det gällde i Tjeckoslovakien 1968. På detta svarade ledningen i Moskva med en militär polisaktion precis som tsarväldet gjorde inom sin inflytelsesfär på 1800-talet. Karaktäristiskt nog så accepterade inte de mest aktiva kommunistpartierna i Västeuropa detta, på grund av sina egna existensintressen.

I ljuset av Berlin-konferensen tränger sig denna reflexion på: Så snart det i *praktiken* finns en västeuropeisk väg till socialismen, så kommer den politiska processen i de östeuropeiska länderna att inte bara i förstärkt omfattning riktas in på en mer oberoende utrikespolitik, utan framför allt på en reformering av en hittills förtryckt institution. Det är ofrånkomligt med en reaktion mot det rådande tillståndet. Revolutionens kontinuitet och den europeiska fredens stabilitet kräver att kommunisterna i rätt tid ställer in sig på att ge den en konstruktiv och successiv form. De östeuropeiska folken vill med all säkerhet ha politiska författningar av den typ som Berlinguer, Marchais och Carrillo skisserade på Berlin-konferensen. Om inte båda sidorna har dragit reella lärdomar av den "inomkommunistiska" konflikten från 1968 till dess, så måste den då oundvikliga frigörelsekampen i

Östeuropa och motsvarande tryck från Moskva leda till en öppen brytning mellan de båda strömningarna, vilket bara kan få det mest ogynnsamma inflytande på den europeiska situationen i allmänhet, och på den inre situationen i Sovjetunionen i synnerhet.

De östeuropeiska kommunisterna måste absolut tänka efter, som de ska göra en strategisk eftergift inför nödvändigheten av inrikespolitiska förändringar eller agera offensivt. En defensiv skulle innebära att se fram emot en frigörelse från det sovjetiska allianssystemet på lång sikt; en tid av sovjetisk svaghet, som sedan en nationell befrielseörelse skulle reagera på – med oöverskådliga följder för den europeiska freden. En offensiv skulle innebära att arbeta för att vända inflytandeströmmen, dvs att aktivt ställa det sovjetiska ledande skiktet inför sådana attacker från den mer utvecklade, mer progressiva periferin utanför och inom gränserna, att ledarskiktet tvingas till grundläggande inrikespolitiska förändringar i det egna landet. För mig tycks den andra strategin inte bara vara mer produktiv (även för den sovjetiska utvecklingen), utan även ha större förutsättningar, speciellt i ljuset av den nya socialistiska offensiven i det romanska Västeuropa. Så snart Östeuropas ickekapitalistiska länder kommer att ha reella demokratiska övergångsprocesser i Frankrike, Italien och Spanien i ryggen i sin strävan efter en adekvat överbyggnad för att fortsätta de socialistiska framstegen, så kommer den sovjetiska överbyggnaden inte längre att kunna undvika en ny anpassning. Den sovjetiska intelligentsian kommer då att spela en utslagsgivande roll, eftersom den – på en kvalitativt ny nivå – återigen måste överta funktionen av en aktiv, ”västlig” anpassning till de mer framskridande västeuropeiska förhållandena.

I annat fall skulle Sovjetunionen högst sannolikt förlora sin västliga periferi, och jag menar förlora den *fullständigt*. Ty där kommer man under inga omständigheter att acceptera sin nuvarande status av begränsad självständighet. Ur de välförståeliga sovjetiska framtidsintressenas synvinkel, som oppositionen där kommer att tillägna sig, gäller det just att preventivt minska de östeuropeiska ländernas bördor i tid och på så sätt stärka dem i deras funktion av pålitliga partners i den ekonomiska Kooperationen, och den frivilliga integrationen. Den sovjetiska ledningen bör undvika att för sent inse att en ”proletär internationalism” av det slag som proklamerats från de senaste SED-kongressernas talarstolar är ett mycket större hot mot de långsiktiga alliansintressena än en tillfällig och något överkom-penserande ”nationalkommunism” som i Rumänien, på grund av de antisovjetiska stämningar den provocerar fram. Sovjetunionen skulle kunna ge de östeuropeiska *folken* tillfälle att se alliansens verkliga fördelar, speciellt dess ytterst omfattande ekonomiska perspektiv, som nu på grund av den djupt rotade misstron och kortsiktiga sovjetiska beslut (oljepriserna) märks alldeles för lite. En planmässig utveckling i Östeuropa skulle vara det säkraste medlet för att förebygga en senare europeisk kollision när det gäller denna zon, något som annars inte kan uteslutas.

Ett av de viktigaste momenten i en meningsfull utveckling är en aktiv kamp för en öppen och offentlig närvaro av en alternativ kommunistisk riktning och diskussion i våra länder. Till följd av Berlin-konferensen (vilken kan betraktas som en milstolpe) kommer denna inriktning att vinna terräng. Efter den italienska partiledningens reaktion på den senaste sammandrabbningen i Polen, och på kamrat Jacek Kurons vädjan om politisk hjälp, så kan man uppenbarligen räkna med att de västeuropeiska kommunisternas solidaritet med en seriös och ansvarsmedveten opposition i den reellt existerande socialismens länder blir effektivare. Om nu större grupper av oppositionellt inställda partikamrater och andra sympatisörer *utan alltför mycket konspiration*, utan istället med kunskaper, skulle diskutera med en viss, intresserad allmänhet, exempelvis kring materialet från Berlin-konferensen, och sprida resultaten i olika former, så skulle de härskande apparaterna stå inför ett svårt problem. Så är t ex de viktigaste talen från Berlinkonferensen, trots att de publicerades i partiets huvudorgan, de facto illegala i DDR, de skall tystas ner. Appa-

raterna vill inte tvingas bekänna färg om detta. Efter att de sett att partierna kan ha helt olika ståndpunkter kring helt avgörande problem, kommer de att stå inför kravet att erkänna samma sak när det gäller förhållandena inom partiet och samhället. De nya ståndpunkternas företrädare i den europeiska kommunistiska rörelsen är intresserade av att man inte tyder Berlinkonferensens resultat som en slags Augsburgsk religionsfrihet: *cuius regio, eius religio* – sådan furste, sådan tro. Apparaterna anstränger sig nu med all tydlighet, för att påbörja en avgränsning gentemot de avancerade västeuropeiska kommunistiska partierna, där den klokaste varianten är argumentet ”helt andra villkor”. Denna avgränsning kan inte nå framgång i det långa loppet. Det är absolut nödvändigt att föra en diskussion i den internationella kommunistiska pressen, där man ställer tanken om icke-inblandning i ideologiska angelägenheter åt sidan. Man kunde försöka omvandla tidskriften ”Fredens och socialismens problem” från ett organ för en försiktig monolog till en tribun enligt receptet från Augsburg, där man förutom de deltagande partiernas officiella ståndpunkter diskuterar enskilda partikamraters och kommunistiska gruppers åsikter. I annat fall måste man skaffa en ny internationell kommunistisk tidskrift, vars spalter självklart också skulle vara öppna för en dialog med andra progressiva strömningar. I det här sammanhanget finns det ett intressant initiativ, där tre jugoslaviska teoretiska tidskrifter grundat en ”internationell tribun för socialismen i världen”. Enligt uppgifter från Belgrad-tidskriften *Internationell politik* (nr 628, 5.6.1976) samlar den marxistiska och andra socialistiska teoretiker, socialistiska kämpar från olika länder, rörelser och strömningar till en gemensam teoretisk diskussion, och inbjuder uttryckligen enskilda personer, alltså inte officiella representanter för rörelser, partier och stater. Man publicerar bidragen och diskussionen från de årliga sammankomsterna.

Under de senaste åren har också de inre subjektiva villkoren förbättrats när det gäller en effektivare formering av de oppositionella elementen. Ännu är det mera en socialpsykologisk än en politisk realitet; mer ett uttryck för ett politiskt mål när man talar om en kommunistisk opposition hos oss. Ingen borde hysa några illusioner om detta. Men den ideologiska utvecklingen går i riktning mot en kvalitativ vändning. Fram till slutet av sextiotalet var det normalt att enskilda, från varandra isolerade personer trädde fram, men de kunde inte ställas helt utanför legaliteten hur många trakasserier de än utsattes för och fortfarande utsatts för. Under de senaste åren har det, såvitt man kan se, exempelvis i Ungern och Polen kommit fram större grupper som har en halvt öppen kontakt och sympatiserar med varandra. De är framför allt inte alls ideologiskt isolerade och har inflytande över kritiska individer inom viktiga delar av funktionärsapparaten. I Tjeckoslovakien kapitulerade inte den energiska kärnan i rörelsen för en socialistisk förnyelse efter 1968. I det avseendet är det symptomatiskt att Alexander Dubček inte har gett upp något av sin position efter januari – reformpolitikens moraliska auktoritet är obruten. Inte heller i Sovjetunionen rör det sig längre om enstaka individer – så citerar och diskuterar t ex den kända boken av Roy Medvedev olika ståndpunkter. (Om Bulgarien och Rumänien kan jag inte säga något, då jag saknar information.)

I DDR har det hittills hänt minst – fallet Biermann har nu gett saken ett annat ljus –, och det av flera skäl som jag här bara ska ta upp i korthet: den utsatta ställningen gentemot BRD, den förhållandevis väl fungerande ekonomin, den preussisk-tyska traditionen att lyda staten, hela det sociala kontrollsystemets täthet, vaksamhet och effektivitet. Men även här det en märkbar ökning av antalet engagerade människor, som inte längre ser något vettigt perspektiv i de rådande förhållandena, bara kurerar symptomen efterhand som de dyker upp. Behovet av att frigöra sig från apparaten, att personligen distansera sig från de byråkratiska rollerna sprids på grund av en subjektiv trängtan att visa allmänheten (åtminstone de som står en nära) sitt verkliga ansikte. Detta fenomen som vid första anblicken verkar vara enbart psykologiskt, har en helt igenom sociologisk grund: Nu står

den generation vid skiljevägen i DDR, som var den första som hade turen att i stor utsträckning lämnas orörd av fascism och skyttegravar, och som därför – i sin för detta psykosocialt disponerade del – kunde träffa ett obrutet ”idealistiskt” avgörande för den kommunistiska idén i ungdomen. Man kan i det sammanhanget tänka på den subjektivitet som kommer till uttryck i Volker Brauns dikter.

Aktivisterna i den här generationen lider – efter sina femton till tjugo år inom apparaten och i apparatens tjänst, vilken hindrar, kanaliserar och standardiserar deras initiativ – av en energi som hopats i deras inre. Med den grad av samhörighet med partiets sak som kännetecknat dessa människor, kan avlösningssprocessen naturligtvis inte bero på lånade insikter, utan enbart på långsamt fördjupade erfarenheter. Den har alltså krävt tid. För den som någonsin tagit kommunismens sak på allvar, det vill säga den verkliga jämlikheten och den allmänna frigörelsen, den som alltså redan från början misstror de ”realpolitiska” undanflykter som krävs för att hålla sig lugn, den kan inte göra annat än att nu på nytt ställa sig frågan om meningen med det hela. Till vilken nytta, varför fungera ytterligare tjugo, trettio år utan inspiration i ett system som inte längre inspirerar några egna förhoppningar och ideal?

Det finns alltså en grupp som har större vikt än antalet medlemmar, med en latent vilja, ja ett moraliskt tvång att, som man säger ”hoppa av”, att bryta upp, att företa sig något. Det som fortfarande fattas är initiativet till samling, att förena sig i en medveten, målmedveten dialog. Säkert kommer det till en början att röra sig om framför allt teoretiskt-ideologiska och propagandistiska cirklar; och ännu inte om någon massrörelse. Uppgiften är först och främst att göra flertalet av de människor som inom och utanför partiet är intresserade av socialismen förtrogna med tanken på en möjlighet till ett alternativ. Redan existensen av sådana grupper vore ett viktigt bevis. Tiden är mogen att sammanföra de människor som – naturligtvis inte bara de i denna enda generation – i högsta medvetenhetsgrad representerar de nya subjektiva produktivkrafterna som har tålamod och mod att tränga sig in i de problem som en djupgående förändring av ickekapitalistiska industrisamhället ställer.

Tänker man tanken ut så är det som ska inledas, och som det redan finns ansatser till, en början till ett nytt Kommunistiskt parti. Jag kommer att kalla det för *Kommunisternas förbund* av den anledningen att man då underlättar åtskillnaden från de härskande partier som kallar sig kommunistiska. Hur detta Kommunistiska förbund ska uppstå ur en sådan början måste man överlämna åt rörelsens egen utveckling, desto mer för att man (inte bara på grund av nationella skillnader) kan tänka sig olika varianter. Särskilt kommer den oppositionella grupperingen inte i nuvarande skick, status nascendi, att på något sätt genast ha till uppgift att bli en självständig partiorganisation i sträng mening. Det skulle bara öka risken för sektarisk isolering och strid kring dogmer. De härskande partierna är ideologiskt sett tillräckligt urholkade för att man redan från början måste bortse från möjligheten av att erövra makten ”inifrån”. De har utsatts för ”smitta” och sedan länge ”undergrävs” av de spridda frigörelseintressen som rör sig inom det stora flertalet av deras tänkande medlemmar inberäknat många funktionärer. Man skyller på den skenbara bristen på handlingsalternativ, att man bara kan uttrycka sig i privata missnöjesyttringar. Men när det nu finns fler och fler människor i alla östeuropeiska länder som trots säkra utsikter om obehag under flera år ansöker om att få resa ut ur landet, så är det på tiden att den kommunistiska minoriteten träder fram, i syfte att ändra livet här. (Det skulle för övrigt kunna leda till att en kvalitativt betydande del av dem som beslutat sig för att utvandra att de bestämde sig för en annan, fruktbringande väg till självförverkligande.)

Tanken på en maktförskjutning inom partiet, vilket jugoslaviska, ungerska, tjeckoslovakiska och även de polska erfarenheterna talar för, får inte längre uppfattas i den opportunistiska meningen att det rör sig om en lång, smygande och tigande marsch genom institutionerna, en daglig anpassningskonst som går ut på att absolut inte väcka uppseende,

så att man inte blir utkastad – tills centralorganet har en nekrolog för trogen tjänst. Kärnan till en ny sammanslutning kan bara ligga utanför den bestående partistrukturen – formellt, därför att man genast kommer att utesluta alla synligt oppositionella ur partierna, och i vissa fall även under en viss tid ur samhället, och essentiellt, eftersom en ny, förändrad medvetenhet inte har sin objektiva brännpunkt inom partiets officiella besserwissrars verkningsområde. Omständigheterna pekar direkt ut den väg man måste gå. De gällande partistadgarna bestraffar ”fraktionsmakeri” – dvs i praktiken varje slags artikulation av strömningar, varje slags gruppbildning för diskussion. Varje tänkande kommunist som träffar två andra tänkande kommunister för att ha ett tankeutbyte får partirättsligt sett betrakta sig som utesluten. Men författningen garanterar i alla fall medborgarna mötesfrihet. Eftersom det inte kommer att finnas några offentliga lokaler till förfogande måste bostäderna till en början utgöra möteslokaler. Politbyråkratin kommer utan tvivel att pröva ut mer än en metod för att hindra detta. Men omständigheterna kommer inte att tillåta den att tillgripa de yttersta medlen. Så snart den träffar på en grupp människor, om än liten, som beslutat sig för att hellre avstå från familjeliv och välfärd än från ett överordnat existensändamål så kommer hela dess försvarsmaskineri ömskiligen att svika. Oppositionen mot denne Goliat kommer att visa sig vara en hydra som inte kan besegras; det växer alltid ut tre huvuden till när ett har hamnat i fängelse eller utanför landet. Just nu när jag skriver detta finns det hundratals, om inte tusentals i DDR som efter en enda sångares exempel inte kan sova lugnt. Man anar här och där att historiens tåg börjar rulla mot nästa station och att det är på tiden att stiga ombord.

Ännu har apparaten vissa framgångar med sin beprövade taktik att omöjliggöra offentlig artikulation av någon principiell kritik och att samtidigt kasta ut dess talesmän utanför fridlyst område som ett bevis på att de är utanförstående. Till exempel förklarar Warszawa i sådana fall hela Polen som förlorat. Oppositionen ska ha alternativet att antingen tåga – och det innebär att man inte existerar politiskt sett – eller ”tjäna fienden”. Som man lätt kan se handlar det här om en effekt diktaturen själv skapar, eftersom den är väldigt intresserad av att göra de inre motsättningarna främmande för de yttre. När det gäller den punkten har vi att göra med det politbyråkratiska förmyndarskapets sista ideologiska garanti mot samhället.

Därför är det på tiden att utan pardon dra en skiljelinje mellan lojaliteten till den icke-kapitalistiska basen och lojaliteten till den föråldrade överbyggnaden. Det är utomordentligt viktigt att utnyttja alla möjligheter till kommunikation inom det egna landet och om möjligt bygga upp ett kommunikationsnät. Men man får heller inte dra sig för att använda det andra maktblockets teknik i den politiska kampen. Vem tillhörde den plomberade järnvägsvagn som förde Lenin från Schweiz till Ryssland, och vem var det som gav grönt ljus för färden? Det avgörande var vad den ”tyske spionen” tog fram ur fickan i Petrograd. Vid det tillfället var det de berömda Aprilteserna.

På grund av sin autonomi kommer redan de första påtagliga kärnorna till det nya förbundet att fullgöra sitt uppdrag att dra till sig alla som till sin person är kommunister, intellektuellt och emotionellt, och dra dem undan från den officiella strukturen. Partiapparaten kan inte hålla dem kvar. Ty den står enligt sitt väsen stilla som en pyramid, medan de tänkande elementen, drivna av livets motsättningar, tenderar att inta alltmer ”excentriska” positioner. Det innebär till en början att man sprids, men bara så länge det inte finns någon samlingspunkt att orientera sig efter. Det är inte alls fråga om att formera denna avlösningssprocess med konstlade medel, tvinga fram brytningar, utsätta partikamrater som kommer i kris för ett politiskt-moraliskt beslutstryck. När motsättningarna är mogna så sköter situationen själv om det. Tills vidare kan en beslutsam minoritet fungera som en tillräckligt effektiv katalysator. Dessutom hämtar en sådan, enligt apparatens sätt att se det, organiserad form för tryck och påverkan med ideologiska medel, i förväg fram mycket av

det sätt att verka, som Kommunisternas förbund senare arbetar med. Om detta Kommunisternas förbund som resultat av den ideologiska kraftförskjutningen kommer att vara ett nytt parti vid sidan av det gamla eller gå in i det förnyade gamla partiet, kan man inte skriva historien på näsan.

Men man kan fråga sig i hur hög grad det är självklart att partiets idé fortsätter. Kräver det gamla partiets existens och nedgång att det behövs ett nytt eller förnyat för att sammanfatta den progressiva potentialen? Som jag har visat så är det befintliga systemet kvasi-kyrkligt uppbyggt, vilket gör att det ligger nära till hands att tillämpa *reformationens* mönster på partiet. Ordet tränger sig ju hela tiden på. Man måste veta vad det är man vill säga med det. En reformation uppnår kanske inte alltid, men avser en rekonstruktion, ett återupprättande och en regeneration, en pånyttfödelse, och är alltså något "positivt", men får inte sällan till sist en konservativ konsekvens, som hos Luther. Det är en konstant faktor för varje slags kyrkoorganisation att dess reformation utgår från de mest troende kättarna: att förstöra templet för att bygga upp det vackrare igen, att driva ut månglarna för att de troende ska kunna komma tillbaka. Utan tvivel spelar detta psykostrukturella mönster en roll i vårt "katolska" partis nuvarande tillstånd av snabbt ideologiskt maktförfall. Liksom kyrkoreformationen förutsätter kristen tro så förutsätter partireformationen kommunistiskt tro.

Desto viktigare är det att aktivisterna är *kritiskt* medvetna om sin historiska och pragmatiskt absolut nödvändiga "tro", så att det inte bara uppstår en ny, ännu mer förinnerligad protestantisk ortodoxi.

Partiet har ingen som helst metafysisk nödvändighet. Dess existensförnyelse är knuten till en viss historisk situation – även om denna är förhållandevis långsiktig –, det är det än så länge oundgängliga verktyget för att förändra och övervinna situationen. Partiet fortlever alltså i och med att situationen fortlever. Och lika länge måste man ständigt pröva dess ändamålsenlighet på nytt, när det gäller att tjäna den allmänna frigörelsens nästa framsteg. Då människans utvecklingsbetingelser är olika inom arbetets olika funktionsnivåer så är det än så länge ofrånkomligt med en social auktoritet, som står relativt suverän över alla speciella särintressen. Utan att frigörelseintressena organiserar sin hegemoni kan man inte nå någon omvälvning av samhället, som fortfarande karaktäriseras av en ojämn fördelning av arbete och kunskaper, vilken först måste övervinnas. Om de privilegierade skiktens intressen skulle genomdrivas i alltför stor omfattning skulle många människor på grund av tendens till subalternitet till och med längta tillbaka till den gamla despotin. Det går alltså varken av principiella eller av politiska skäl att tillåta att de grupper som ändå har fördelar börjar dela upp staten sinsemellan på ett anarkistiskt sätt en masse. "Skyddet av de svaga" skulle för övrigt inte ha blivit ett av den tidiga despotiska statens första och mest envisa rättfärdiganden utan en ursprunglig rationell kärna som de härskande kunde ockra på. Under den reellt existerande socialismen spelar "arbetarklassens intressen" samma roll. Och de måste höjas upp till kulturrevolutionen genom att samhället ägnar sina största ansträngningar åt att hämta upp sina mindre utvecklade, eftersatta skikt och grupper. Att garantera detta är en uppgift (om än den mest traditionella), för vilken det även i fortsättningen behövs ett ledande kommunistiskt parti.

I nästa kapitel ska jag på ett utförligare sätt motivera den objektiva funktion ett Kommunistiskt förbund har i det protosocialistiska samhället, dvs utifrån hela den hittills framställda analysen. Där kommer jag också att betona grundandets nyckelproblem. Det är uppenbart att detta verktyg måste skilja sig mera från den nedärvda typen av parti (även från det bolsjevikiska), än vad den reformerade kyrkan skilde sig från sin föregångare. Det sätt på vilket kommunisterna uppfattar sin aktuella uppgift i den reellt existerande socialismens länder kommer att avgöra vilken gestalt de ger sin organisation. Naturligtvis kommer "program" och "stadgar" för dess kulturrevolutionära verksamhet även att bero på

de villkor under vilka kampen bedrivs, inte enbart på ”slutliga” mål och värden. Just på grund av dessa villkor – de kommer enligt min övertygelse snart att visa sig vara tillfälliga – är den konkreta vägen till hur man formerar det Kommunistiska förbundet delvis höljd i dunkel om man tänker litet längre än till de första, experimenterande steg jag antytt. Men det finns prejudikat som bara understryker att det är desto mer angeläget att föregripa form och syfte för en avantgardeorganisation som ser helt annorlunda ut.

12. Kommunisternas organisering

Partiet är centrum för den politiska strukturen i det protosocialistiska industrisamhället. Men partiproblemet kan man bara få ordning på efter det att man har gjort klart för sig den sociala struktur som det gäller att sammanfatta och artikulera politiskt.

Det är i regel ganska enkelt att se vilken funktion de partier har, vilka är knutna till vissa klasser eller liknande grupperingar, som skiljer sig från samhället som helhet, eftersom det gäller relativt nära avgränsade intressen. Mer komplicerat blir det, även i samhällen med öppna klassmotsättningar, att teoretiskt rekonstruera den härskande klassens (de härskande klassernas) intressen, eftersom de alltid företräder mer än bara sina omedelbara intressen, nämligen enkompromiss–oavsett hur förvrängd den än är– mellan alla intressen som är av betydelse för att allt ska fungera ordentligt. Detta är en tribut till deras förbund med staten.

Som Engels säger (MEW 20/167) kan den politiska makten i längden bara bestå om den fullgör den förmedlande verksamhet, som är det ursprungliga motivet till dess existens. På samma sätt är det med de partier som tillhör klasser vilka först gör anspråk på en hegemonisk roll, och som därför förbereder sig på att, åtminstone vid tidpunkten för omvälvningen, uppträda som allmän representant för ett majoritetsblock. Ännu svårare blir det – även om det i huvudsak beror på en ovan synvinkel – under övergångsperioden bortom det fullständigt utpräglade klassamhället, då det i regel inte finns *partier* där, utan bara *ett parti*. *Partiet* är, åtminstone beträffande några av sina karaktärsdrag, något helt annat än de vanliga partierna i ett borgerligt samhälle. Till följd av det historiska ”återvändande”-perspektivet jag har nämnt flera gånger är det både något mer modernt och något mer arkaiskt.

Jag vill börja med att säga att den tendens till enhetsparti som kan observeras i alla varianter av den ickekapitalistiska vägen, knappast torde kunna anses vara ett fritt val. Tanken på en parti-pluralism tycks mig vara en anakronistisk tanklöshet, som helt förfelar våra länders konkreta historiska material. En mångfald av politiska partier vilar på en klasstruktur som består av tydligt åtskilda, ja konträra sociala element. Partier som härrör från *klassfraktioner*, har inte samma fundamentala status. Spektrat av arbetarpartier till exempel förutsätter mer än enbart en differentiering inom arbetarklassen: nämligen det sätt på vilket dessa inre skillnader står i relation till de möjligheter att förverkliga intressena som härleds från härskarförhållandet. Strängt taget fixeras den inre differentieringen utifrån detta först i den mån den omsätts politiskt. Om detta saknas blir inte de olika skikten eller fraktionerna inom klasserna till olika partier. Skillnaderna förbli då psykologiska, motivationsmässiga och stämningsfärgade. En stark politisk splittring av arbetarrörelsen är för övrigt snarare ett fenomen som rör de intellektuella grupperna och deras maktanspråk och fåfänga.

I de ekonomiskt utvecklade kapitalistiska länderna kan transformationen säkerligen bara inledas av ett block av olika partier, som representerar de olika rådande synsätten inom det revolutionära lägret. Men efter segern så likviderar detta partikomplex den sociala struktur ur vilken de vuxit fram och skapar en ny, *i och med* att det för förändringen framåt. Man kan också säga att de stöper om den sociala strukturen. Då blir den politiska strukturen föråldrad. I de till största delen efterblivna länderna med ickekapitalistisk utveckling var

den moderna klasstrukturen som helhet fortfarande för svag för att över huvud taget efterlämna något spektrum av partier med relativ stabilitet. Om sedan den efter- respektive ickekapitalistiska strukturen blir ekonomiskt dominerande, om samhällsorganiseringen förverkligas som ett helt igenom statsmonopolistiskt system, så finns det helt enkelt inte längre någon utgångspunkt för en mångfald av partier (hela tiden förutsatt att det gäller den vanliga typen av politiskt parti); möjligen sådana som tar hand om snäva och begränsade särintressen, vilka är skilda från och i motsättning till de allmänna. Även det ensamt härskande partiet är bara ett på sin höjd formalhistoriskt minne av det ursprungliga partispektrat.

Att under sådana förhållanden exempelvis vilja återuppliva socialdemokratin skulle vara en ren anakronism. Detta partis existens är beroende av ett kritiskt lojalitetsförhållande mellan vissa arbetar-, tjänstemanna- och intellektuella skikt samt bourgeoisin. Vilken specifik uppgift skulle detta parti kunna ha när bourgeoisin är likviderad som klass? Dess statsmonopolistiska val är bara i alltför goda händer i de maktavande partier, som en gång varit kommunistiska. För att försvara den terräng som tagits ifrån bourgeoisin är den oåterkalleligen diskvalificerad. Dess försvar för demokratiska reformer i det politiska livet har visserligen ett visst historiskt berättigande – såvida det inte i krissituationer ändå bara innebär kontrarevolutionära klasskompromisser, till förmån för bourgeoisin – såtillvida att kommunisterna hittills inte någonstans har visat sin förmåga att positivt kunna upphäva demokratin. Men så snart det över huvud taget skulle kunna vara realpolitiskt relevant att tala om ett nygrundande av socialdemokratiska partier i våra länder, så skulle de redan vara överflödiga, just i det avseendet. För då skulle redan den socialistiska demokratin härskas, sade socialdemokraten Rosa Luxemburg en gång som ett ord på vägen, åt de västeuropeiska kommunistpartier som skulle komma att bildas.

Generellt kan man säga: I vårt samhälle får inte de skiljaktiga intressena, som härrör ur den sociala struktur jag analyserade i del II tillräckligt stor självständighet och tillräckligt oberoende i förhållande till varandra, för att bilda partier. Den polariseringstendens, som man precis som tidigare kan avläsa i samhället som helhet, leder mera till statistiska resultat än till ett gruppbyggande. De skikt och grupper som uppstår på grund av de olika verksamheter och utbildningsnivåer går relativt fortlöpande över i varandra, varvid än det ena och än det andra beteckningsområdet överlappar. Det är enbart den hierarkiska rangordningen (som mer eller mindre direkt korrelerar med det politiska inflytande) som alltefter de olika graderna av makt att förfoga över människor och medel drar skarpa gränser. Men detta rör ju inte längre någon social struktureffekt i mer snäv bemärkelse, utan rör en annan frågeställning.

Dessa skiljaktigheters ickeantagonistiska karaktär ger också samhället möjlighet att på ett annat sätt än den hittills praktiserade administrativa intresseutjämningen uppifrån, se till att de många olika konkurrerande intressena kring en del absoluta och många relativa nödvändigheter inte förstör varandra. Analysen av vår sociala struktur visar visserligen att de skikt som är förankrade på högre funktionsnivåer inom arbetet och har högre utbildning kommer att få större gehör för sina speciella anspråk vid en demokratisering av beslutsprocessen. Så kommer exempelvis natur- och ingenjörsvetenskaperna att inte bara subjektivt (till följd av sin högt utvecklade artikulationsförmåga), utan även objektivt lätt kunna framställa sina speciella intressen av en omfattande, högmodern och alltså dyr teknisk utrustning som en absolut samhällsrelig nödvändighet. Den nuvarande arbetsdelningen leder till att många vetenskapare tenderar till att i alltför stor utsträckning låta sina mänskliga intressen gå upp i de vetenskapliga intressena eller i konkurrensen om ett erkännande i fackkretsar. Det är en likadan partikularism som i övriga intressegrupper, men just när det gäller ambitionerna hos de grupper som har privilegierats genom arbetsdelningen, så har vi med nödvändighet att göra med det gamla klassherraraväldets

mest uppenbara rest.

Jag har redan sagt, att partiet också måste ha till ovillkorlig uppgift att i största möjliga omfattning blockera överdrifter från sådana anspråk, alla mer än proportionella förvärv av inflytande, medel och konsumtionsvaror. Om den faktiska sociala strukturen kom till ohämmat uttryck i överbyggnaden, så skulle särintressena helt enkelt avancera lika långt som sin relativa sociala maktighet. Men det uppstår inte några fruktbara frontbildningar vid dessa skikt- och ranggränser om inte den härskande apparaten som helhet fungerar alltför dåligt, så att den allmänna reproduktionsprocessen blir lidande. Denna konkurrens om mängden verksamhet, kvalifikation och njutningar, om att optimera sina respektive tillägnelse- och förverkligandesituationer, utgör mer det normala livet. Härifrån kommer det lika litet sprängstoff under den reellt existerande socialismen som under den kapitalistiska konkurrensen i det borgerliga samhället. Här finns ett fält för olika intressesammanlutningar efter yrkesgrupp, kön, åldersgrupp, utbildningsnivå, fritidssysselsättning osv, där man kan jämföra sina anspråk på ett alltmer ickeantagonistiskt sätt, ju öppnare de förs fram, visas upp och vägs mot varandra inför hela allmänheten. Denna *pluralism* och mångfald måste få fullt utrymme, så att inte dessa intressen anakronistiskt drivs till att försöka vara den allmänna viljan, dvs konstituera sig som politiska partier. Härvid kommer precis som förut fackföreningarna att ha stor betydelse.

På ett helt annat sätt ligger det till på det plan där själva spelreglerna för detta normala liv tas upp till debatt, där det alltså handlar om förändringar av produktionsförhållandena och överbyggnadens strukturer. Institutionssystemet återspeglar först och främst kravet från det ögonblick revolutionen skedde, de politiska nödvändigheterna från den etapp då de gamla härskande klassernas makt bröts. I så måtto identifieras det revolutionära partiet till en början automatiskt med den nya staten, med de nya institutioner som skapats under dess ledning, med vilkas hjälp den nu skyddar sig mot sin motståndares slag. Det ödesdigra börjar när den försöker göra de första dagarnas, månadernas och årens nödvändigheter till dygder för årtionden, och glömmer, att det är en överbyggnad för ett än så länge inte eller knappast inte, förändrat samhälle där den nu sitter. En överbyggnad som absolut måste uppfattas som det nya systemets provisoriska larvsstadium. I den mån som samhället förändras och utvecklas i sin bas beträffande sina produktivkrafter, i den omfattning som deras nya kvalitet tar materiell form, (framför allt formen av en högre subjektiv potential) så blir den här larven naturligtvis ett hinder i utvecklingen.

Gramsci kommenterade denna problematik på ett utomordentligt belysande sätt (Philosophie der Praxis Frankfurt 1967/306 f): "Det är svårt att föreställa sig att något som helst parti (för de härskande såväl som de subalternas klasserna) inte också utövar polisära funktioner, det vill säga övertar skyddandet av en viss politisk och laglig ordning. Skulle detta emellertid vara obestridligt bevisat måste frågan ställas på ett annat sätt: hur och med vilka mål utövas en sådan funktion? Är inriktningen repressiv eller diffus, är den reaktionär eller progressiv? Utövar det ifrågakommande partiet sin polisfunktion för att bibehålla en yttre ordning, ett hinder för de levande historiska krafterna eller har det en tendens att höja folket till en ny nivå i civilisationen, vars politiska och lagliga ordning är dess programmatiska uttryck? I själva verket är det en lag som överträdes: 1. av de reaktionära samhällselement som frångått makten genom lagen; 2. av de element som ännu inte nått höjden av den kulturnivå lagen representerar. Polisfunktionen kan alltså vara progressiv eller regressiv. Progressiv är den om den bemödar sig om att hålla de reaktionära krafterna som frångått makten inom laglighetens nivå. Regressiv är den om den tenderar till att förtrycka historiens levande krafter och upprätthålla en föråldrad, ytlig antihistorisk laglighet. Slutligen har vi diskriminerande faktorer beträffande partiets sätt att fungera: är partiet progressivt så fungerar det "demokratiskt" (i demokratiskt centralistisk mening), är partiet regressivt fungerar det "byråkratiskt" (i byråkratiskt centralistisk

mening). I det andra fallet är partiet bara ett verkställande och inte ett beslutande organ: det är då i tekniskt hänseende ett polisorgan och dess namn ”politiskt parti” är ett rent mytologiskt begrepp.”

Så närmar sig alltså ofrånkomligen sanningens ögonblick, då det måste avgöras om partiet kommer att ta initiativ till operationen att befria samhället från dess institutioners larvform, eller om det konservativt och apologetiskt kommer att stå kvar vid att, precis som tidigare, identifiera sig med denna larvform. Om man vill behålla gårdagens korsett så kan det inte förbli enigt, då måste det splittras. Denna splittring kommer att – som ställföreträdare för hela det samhälle den representerar – gå tvärs igenom alla medlemsskikt och -grupper, inklusive apparaten. Så länge splittringen förblir latent, så kommer det bara att handla om strömningar som bildas allt efter psykologiska preferenser, karaktärsskillnader mellan individerna. Människorna kommer var och en efter sitt psykiska läge mellan hopp och fruktan, krav och resignation, självförtroende och foglighet att förbereda sitt val och bestämma tidpunkten för sitt avhopp. Den sociala strukturen kommer säkert att påverka hur pass bra de olika delarna blir, och det kan te sig olika i olika skikt och grupper, men den avgör inte söndringens innehåll. Istället visar splittringens art och sätt, hela dess samhälleliga, vertikala karaktär på den huvudmotsättning vi konstaterade i förra kapitlet, mellan frigörelseintressena och apparatens intressen. De har båda ett djupt ekonomiskt innehåll, då de ju slutligen pekar fram mot alternativa principer för hur samhällets arbete skall organiseras och ledas i olika samhällsformationer.

Motsättningen mellan frigörelseintressena och apparatintressena som sådana är ofrånkomlig så länge den gamla arbetsdelningen inte har övervunnits. Alltså så länge samhället har staten som en särskild repressiv apparat. Nödvändigheten av Kommunisternas förbund grundas inte på något annat än existensen av denna motsättning i det protosocialistiska industrisamhället, och i varje icke-kapitalistiskt industrisamhälle över huvud taget. Partiet har då inget mer grundläggande tema än förhållandet mellan samhället och staten, än perspektivet att återta staten till samhället. Byråkratin som politisk form för herravälde är en avgörande utmaning för varje icke- och efterkapitalistiskt samhälle som har sina födslovärkar bakom sig och förfogar över de mest nödvändiga ekonomiska grunderna.

Partiets tendens till enhet – som är den ”idealtyp” förhållandena föreskriver – beror alltså i själva verket på hur det bemästrar denna utmaning. Lyckas det organisera sig så att det i rätt tid utlöser institutionernas successiva nyanpassning, och leder denna, så är dialektiken mellan enhet-splittring-enhet latent. Då bevaras detta enda partis kontinuitet, även om man inte bevarar någon fullständig kontinuitet hos dess normgivande personal. Men då måste det stå klart, att det verkligen gäller att avlösa ett politiskt tillstånd med ett annat som hävstång för de fortsatta ekonomiska omvälvningarna, och inte om små reformer och ”strukturförändringar” inom den ena eller andra av de olika institutionerna. Samhället kan inte vänta alltför länge på detta avgörande. Just därför att det med tanke på de fortskridande allmänna frigörandena, och under villkor av en total samhällelig organisering ska vara ett parti, så måste det existerande partiet sprängas och splittras så snart det inte klarar av sin huvuduppgift, att föra den sociala homogeniteten framåt i denna riktning, dvs till att framför allt bryta ner den gamla arbetsdelningen och därmed förutsättningarna för staten, det etatistisk-byråkratiska syndromet. Att stå fast vid etatismen eller att gå framåt mot allmän frigörelse, framåt mot kulturrevolutionen – det är alternativen.

När vårt ickekapitalistiska samhälle formerar sig politiskt mot den härskande partitypen, så formerar det sig (som saker och ting nu ligger till) mot det äldsta, mest karaktäristiska och skarpaste uttrycket för den gamla arbetsdelningen, mot att de allmänna angelägenheterna gjorts självständiga och monopoliserats i händerna på en auktoritär oligarki som har förskansat sig i statsapparaten och inte har en tanke på att tillsammans med folket arbeta

för att denna skall likvideras. Oppositionsgrupperingen, som under dessa omständigheter måste bildas spontant, strävar inte alls efter att bli ett andra parti vid sidan om det gamla, eller exaktare uttryckt: att förbli det. Den kan varken subjektivt eller objektivt ha någon annan avsikt än att återställa enheten på den upphävda motsättningens nivå, på den negerade negationen och ge partiet ett sådant inre skick att det kan ge sig in i nästa etapp och i så stor utsträckning som möjligt vara säkrat mot en ny förlust av sin revolutionära förmåga. Splittringen är ett övergående moment i dess historiska process. Den riktar sig inte mot partiet som id& utan mot dess apparat, dess förruttnelse i staten vilket förkroppsligas i partiapparaten. Samhället ska återigen få en ledning som inte är en del av en apparat. Inte en ledning som består av politbyråmedlemmar vilka huvudsakligen förestår vissa grenar av parti- och statsapparaten, och förblir bundna till dess specifika intressen och tröghet. Ledarna måste leva i samhället och dela dess vardag, så att de inte kan undgå att omedelbart få kännedom om massornas reella behov och problem.

Oppositionen gör först påståendet att den härskande partioligarkin har lämnat de frigörande intressenas position, så att de inte längre representeras politiskt. Platsen är vakant! I den mån som partiet förlorar sig självt till staten och apparaten och går över till att förväxla sina sysslor så är partiet inte heller längre i stånd att organiskt integrera de olika sär- och övergripande intressen som finns i samhället och upprätthålla den naturliga auktoritet som kommer av att man varseblir nödvändiga ledarfunktioner. Ty förutsättningen för denna integrering är ett revolutionärt perspektiv. Nu fungerar inte politiken längre integralt, utan – och det är här en avgörande skillnad – bara universalt. Den måste ut- och uppifrån påtvinga samhället en överenskommelse som inte är något annat än den gamla särskilda stats- och kyrkoandan som vill hålla sig kvar i ett tillstånd av makt och nåd. Därmed är partiet i ett sådant skick att man måste riva ner det och bygga upp det på nytt. Den kommunistiska rörelsen existerar bara om den i sin dagliga gärning upphäver något av det rådande tillståndet, och märkbart närmar sig den allmänna frigörelsen, den verkliga jämlikheten och friheten. De som bara reproducerar det som är och försvarar det genom terror mot varje progressiv kritik, de är varken objektivt eller subjektivt kommunister, vilken doktrin de än tar i sin mun. De härskande partiapparaterna har lika mycket med kommunismen att göra som storinkvisitorn med Jesus Kristus.

Vad det gäller ett aktivt ingripande så är det här ännu bara abstrakta principiella reflexioner, som man skulle kunna avfärda som dogmatiska och voluntaristiska, för att diskvalificera dem som handlingskrav. Analogt så har ju kyrkorna varit i ett liknande tillstånd större delen av sin tillvaro, åtminstone löpt samma fara, och ändå överlevt. Men i det nuvarande ickekapitalistiska industrisamhället bestäms partiets situation av två avgörande punkter, som jag redan har behandlat på ett utförligt sätt: För det första existerar det ett överskottsmedvetande. Sedan 1968 är det inte längre bara en hypotes att det finns en potential för ett Kommunisternas förbund som avlöser det hittillsvarande partiet, och för att det skall ha en resonansbotten. För det andra är kulturrevolutionen *nödvändig*. De motsättningar som finns i det materiella livet och speciellt den tekniska basen kan inte lösas inom ramen för det rådande produktionssättet. Det vill säga de förtingligade produktivkrafterna kräver själva alltmer angeläget ett radikalt ekonomiskt alternativt och alltså ett organ som intellektuellt förbereder detta. Det går inte att tänka sig att kulturrevolutionen genomförs av en parti- och statsbyråkrati, även om den vore tre gånger så "upplyst" som den existerande. Apparaten tänker inte, den repeterar det som dess initiativtagare programmerade den med när de bildade den, och de ytliga anpassningsreaktioner som omständigheterna sedan dess tvingat fram. Man kan inte ens diskutera den sociala omvälvningens idé och strategi på ett meningsfullt sätt med människor som huvudsakligen måste tänka på vad deras överordnade och kolleger skulle säga. För att inte tala om att genomföra en sådan.

I ledningen för de regerande partierna går man helt upp i sin roll som överstatsapparat, medan medlemsbasen är reducerad till att biträda vid leveransen av ledarfunktionernas haltande förverkligande och det konstlade officiella livets ceremonier. Man ser till att de mest aktiva och medvetna elementen disciplinärt underkastas de abstrakta hierarkiska kraven. Partiet är dött i sin byråkrati och sin överbyråkrati. "Kadrerna", de individer som bär upp partiet, är nästan helt fördelade på byråkratiska funktioner i parti, stat, näringsliv, vetenskap, kultur osv. När t ex SED:s centralkommittésammanträder, så är det ett möte för de högsta parti-, stats-, förbunds- och näringslivsambetsmännen. Här fattas det knappast någon minister (bortsett från dem från "blockpartierna"). I dag är de centralkommittén som påstås bestämma partiets politik. Men i morgon kan generalsekreteraren lika väl sammankalla nästan allihopa igen, för "konsultation", för rapportering, eftersom samtliga är underställda honom eller underställda hans underställda. Även om man lämnar det av polisen skyddade levnadssättet därhän, så är hela denna apparat en maskin, som är totalt isolerad från folket, från massorna. Det kan omöjligen komma någon inspiration därifrån. Frågan står: antingen instruktioner och order till ämbetsmännen, eller inspiration åt folket och ungdomen. Detta är alternativen. Och om någon vill göra en teoretisk kritik, att det är fel att göra detta antingen eller till något absolut, så måste man påpeka att det inte var de kritiska ideologernas förklaringar som ledde till detta alternativ, till det nuvarande förvisso metafysiska allenarådandet.

Med denna partiapparat kan man inte slå in på några nya vägar. Detta beror inte på dess existens som sådan, utan det beror på att apparaten är allt, att partiet inte är *någonting utan den*. Partimedlemmarna är inte kommunister av sig själva, de räknas nämligen inte som kompetenta till det. Om apparaten talar till dem som kommunister, så vädjar apparaten nästan alltid till deras soldatdisciplin. Det finns inte heller någon kommunistisk *ledning*. Skenet bedrar. Generalsekreteraren är samhällets högste subalterne, en av den byråkratiska hierarkin framslipad produkt – om inte dess kontinuitet avbryts av inre skakningar som i Ungern 1956 och i Tjeckoslovakien 1968 eller av spontana massaktioner som i Polen 1970. Här finns det inget att hoppas på. Hela det politiska institutionssystemet är oförmöget till en aktiv förändring av sig självt på grund av sin monolitiska konstruktion och sitt mekaniska arbetssätt. Vanligtvis stöter redan de mest anspråkslösa förslag till förändringar på det upplysande begreppet om "genomförbarhet". Då menar man inte objektiva samhälleliga och ekonomiska förhållanden i allmänhet, utan objektiviteten i den byråkratiska funktionen. "Genomförbart" kallas det som politbyrån förmodligen går med på. Det är förvisso mycket som inte "går", sett ur ögonen på ett regeringsparti som är hopplöst intrasslat i sin motsättning till massorna, och som inte kan begära någonting av dem. Kulturrevolutionen är över huvud taget bara möjlig som en *rörelse*, som begriper sig på att rätt och slätt klämma ut de förvaltande institutionerna, och speciellt de politiska sekretariaten, i dess mitt.

För att utöva politiskt inflytande på den historiska processen måste frigörelseintressena allvarligt förenas i samhällelig måttstock. De krafter som är vid makten kommer att försvara sina positioner genom att systematiskt undertrycka alla oppositionella aktiviteter, och ställa in hela sin tungrodda mekanism på att slå sönder dem och isolera de viktigaste motståndarna. Man kan inte föra en effektiv kamp mot apparaten utan en viss koncentration av krafterna ens på nuvarande stadium – den ideologiska förberedelsen – då apparaten har monopol på massmedia och håller dem i polisens förvar mot alla frigörelseavsikter.

Man måste bestämma en taktik och odla förbindelser i själva apparaten. I de utvecklade kapitalistiska länderna kan man se, hur experimentella initiativ från små och helt olika grupper går förlorade genom deras isolering, trots att man där ändå har åtminstone de borgerliga politiska friheternas spelrum. Hos oss är individernas själva tänkande, känslor och beteende underkastade ett drag av subalternitet och alienation. Absorberade i under-

funktioner, sak samma vilket arbete, och sysselsätta med att tillfredsställa sina naturliga och kompensatoriska behov, är det bara i det ensamt officiellt godkända rollsystemet som människorna kan få stöd för och bekräftelse på sitt offentliga uppträdande. Den som ändå ger uttryck för sina frigörelse-behov "är inte riktigt klok", "har ännu inte fattat" – och blir på så sätt antingen platt tillintetgjord eller betraktad som excentrisk. Om man söker ett konsekvent avvikande beteendemönster stöter man på en förhandsin-ställd upptrappning av sanktioner. Det absorberade medvetandet *är* vattentätt organiserat under apparatens beskärm. Mot detta behöver den revolutionära potentialen en egen mäktig operationsbas, där man kan få solidariskt stöd för sitt frigörelsebehov, och som garanterar en högre moralisk-politisk auktoritet än apparaten, genom att möjliggöra och skydda framträdandet av ett integralt beteendesätt, som föregriper något nytt. Denna bas måste även i framtiden vara absolut oberoende av de annars ofrånkomligt dominerande underordningsförhållandena i det hierarkiska fungerandets och det nödvändiga arbetets rike. Annars blir det revolutionära beteendet isolerat och betingat av personliga tillfälligheter. Människorna behöver en fast punkt utanför de rådande maktförhållandena om man ska kunna övervinna dem genom en oupphörlig praktisk-kritisk verksamhet, som ständigt orienterar sig mot nya mål.

Detta är uppgiften för ett verkligen kommunistiskt parti; att erbjuda en sådan bas för ett revolutionärt, översinnligt handlande och förhållningssätt, för ett Kommunisternas förbund, som enas kring den allmänna frigörelsens idé. Man måste inspirera till ett system av samhällskrafter och organisationer som är sådant att det utgör en konstruktiv, men ordentligt omvälvande motmakt som sätter statshierarkin på plats. I princip innebär det – och inte tillfälligt som för själva partiprocessen, utan för hela övergångstiden – en splittring av samhällsmakten, att upprätta en progressiv dialektik mellan staten och de samhällsreliga krafterna. Resultatet kommer att bli en situation med dubbelmakt, där den etatistiska sidan så småningom förlorar sin betydelse. Över huvud taget är det en förutsättning, att man inte längre är ett traditionellt regeringsparti, om kommunisterna åter ska kunna vara med i regeringsarbetet *som* kommunister, vilket är i allra högsta grad nödvändigt. För det går naturligtvis inte på något sätt an om man bara ställer frigörelse-intressena mot den statliga apparaten på ytan, som en abstrakt negation av de rådande förhållandena och de omedelbara nödvändigheterna. Istället handlar det om att reproduktionsprocessens verksamheter underordnas dessa – inklusive den hierarkiska informationsbehandlings funktioner, som man bara stegvis kommer att kunna föra tillbaka till förvaltningen.

Bara så kommer Kommunisternas förbund att kunna bevisa att det kan leda samhället effektivt på sitt nya sätt, att det kan garantera att samhället fungerar normalt. I den mån som man ännu inte kan upplösa statsfunktionerna så kommer det till och med att ge dem en högre grad av auktoritet, garantera dem en frivillig respekt från allmänhetens sida, och verka för att sanktionerna mot samhällsskadligt uppträdande så småningom kan reduceras till etiskt tvång.

Det här perspektivet låter naturligtvis illusoriskt för ett parti, som helt och hållet finns i och står bakom statsmaskinen, och som därför omöjligen kan kämpa sig till den ideologiska hegemoni som är villkoret för ett kulturrevolutionärt handlande. Folk misstror partiet och är inte beredda att föra någon diskussion (vilket är det enda som skulle kunna leda fram till en gemensam övertygelse) så länge sanningen är en maktfråga och besluten redan tagits för länge sedan. Att kämpa sig till en ideologisk hegemoni innebär att nå hegemoni inom alla samhällets skikt och grupper för ett integralt förhållningssätt med sikte på den allmänna frigörelsen. Istället för att vara en överstatsapparat måste partiet organisera sig som en *kollektiv intellektuell* och förmedla hela samhällets reflexioner, dess medvetenhet om alla sociala utvecklingsproblem, och vara sådant att det självt föregriper

något av de humana framsteg som det verkar för.

Begreppet kollektiv intellektuell är det väsentliga i alla idéer om det Kommunistiska partiets politiska ledarfunktion och interna organisering, som de arbetades fram av Marx och Engels via den unge Lenin, Rosa Luxemburg och Antonio Gramsci till dagens marxistiska tankebanor. I den reellt existerande socialismens länder har partiet emellertid inte längre denna roll att vara kollektiv intellektuell för en enskild klass' frigörelseintressen, utan måste vara det för alla skikt och grupper i hela samhället. Det är en hög-aktuell dagsfråga, att man föreställer sig *hur* partiet ska kunna fungera så. Alla frågor kring partiets uppbyggnad, stadgar och ställning i statsskicket, som jag här bara behandlar antydningssvis, kommer då att stå i en ny dager. De många repressiva säkerhetsåtgärder som för närvarande måste kompensera den uppenbara bristen på ideologisk auktoritet måste uppges och detta innan de har blivit positivt överflödiga. Partiet måste våga sätta sin gamla institutionella existens på spel mot en andlig förnyelse.

Partiets ideologiska auktoritet är direkt avhängig den kvalitet dess intellektuella produktion har: formulerings- och mobiliseringsförmågan hos den modell där det speglar den sociala verkligheten och tecknar riktningar för dess förändring. I historieprocessens dimension så är dess prestationer underkastade precis samma kriterier och har också samma allmänna betingelser som arbetet i en grupp av vetenskapsmän kring till exempel en modell för vissa natursammanhang. Arbetet gäller nämligen att nå insikt – naturligtvis i sammansatt marxistisk mening, där insikt inkluderar praktiska experiment och genomgångar, och tillämpas på ett objekt som framför allt är ett subjekt, och som får sin vilja och handlingskraft ur den vunna insikten.

Partiets egentliga problem är hur man i praktiken ska kunna medla mellan de frigörelseintressen, som bestämmer var dess analys och syntes står, och de rådande förhållandenas mångfald: alltså de omedelbara intressen som vilar på dem. Partiet är den instans som naglar fast de olika skiktens och gruppernas intressen på punkter där de skiljer sig åt, genom att alltid göra den högre syntesens synvinkel gällande. All verksamhet och alla intressen som enbart har omedelbara syften reproducerar status quo och skapar, särskilt på basplanet, en allt förkvävande ekonomism av jagande efter produktivitet och prestation, en anda av ekonomisk spontanitet. Men samtidigt måste man kämpa till sig varje frihetsframsteg igenom de bestående strukturerna, måste man tvinga nödvändighetens rike mot de institutionella uttryck de tog sig igår. Därför är det en förutsättning för en kulturrevolutionär praktik, att man har en ständig kritik och självkritik av den reellt existerande socialismen, för vilket flertalet individer måste ha uppfattat de barriärer deras hittillsvarande existensform haft och absolut även deras objektivitet, gårdagens förnuft. Det är inte längre sannolikt med några framsteg utan tankemödor, utan att tillämpa dialektiska tankestrukturer som återspeglar historiens motsättningsfyllda gång. Arbetets totalsamhälleliga organisering kräver mer än något annat en kollektiv insiktsprocess på den höga abstraktionsnivå som motsvarar förhållandenas sammansatthet. (Självklart kräver detta kamp för ett begripligt språk. Jag är övertygad om att det kommer att bli möjligt att formulera mycket av innehållet i den här boken på ett mer lättförståeligt sätt än hittills.)

Avsikten med idén om en kollektiv intellektuell är inte alls en representation av intelligentsians särintressen. Eftersom alla människor har frigörelsebehov som bara kan förverkligas i otillräcklig utsträckning medan den gamla arbetsdelningen råder, så måste också strävan efter att fundera över hur man ska nå dit vara allmän. Därför måste Kommunisternas förbund stå öppet för alla som har behov av att gå längre än till att bara verka för sina omedelbara intressen, eftersom de har insett att det som hindrar deras självförverkligande är av samhällelig karaktär. Därvid uppträder de som intellektuella. Det är naturligtvis en begreppsdefinition bortom de föråldrade sociala strukturmodellerna. Utgångspunkten är att alla tänkande människor åtminstone är potentiellt intellektuella,

som kan förvärva förmågan att reflektera dialektiskt över samhällssammanhangen och gripa in i dem som aktiva experimentörer och konstruktörer. Gramsci skrev: "Att alla medlemmar i ett politiskt parti måste ses som intellektuella är ett konstaterande som skulle kunna ge anledning till karikatyrer. Men ändå finns det strängt taget ingenting mer exakt än detta" (Philosophie der Praxis/415). Han menade att problemet var "att *kritiskt* utveckla den intellektuella verksamhet som till viss grad finns i varje människa" (Ebenda/ 409).

I den mån de intellektuella ännu bildar ett traditionellt skikt eller en traditionell grupp, så måste de bli medvetna om sina särintressen, i syfte att i största möjliga omfattning tygla dem. Denna asketism när det gäller att tillfredsställa de egna omedelbara behoven, är rent av ett villkor för att tillhöra den allmänna frigörelsens parti, provostenen för förmågan att tänka kommunistiskt. Det ickekapitalistiska industrisamhällets sociala situation karaktäriseras inte minst av det faktum, att där det finns mest överskott som kan mobiliseras för frigörelsens handling där är å andra sidan också potentialen för ett egoistiskt tillägnande störst. Här ligger kärnan i den intellektuella och politiska striden om intelligentsian och inom intelligentsian. Den som i Kommunisternas förbund bara söker gynnsammast möjliga förutsättningar för att ge uttryck för sin egen individualitet, den kommer i dag att förbli socialt improduktiv. I det gamla Kina, under Tang-tiden, fick buddhismen sin höjdpunkt i en gestalt som man skulle kunna uppfatta som Prometheus syster. Redan i begrepp att gå upp i Buddha, så vänder sig Kuan Yin, "hon som hör världens skrik" om, och lovar att avstå från sin egen förgudning ända tills man med hennes hjälp utplånat allt lidande i världen, och alla väsen har uppnått samma högsta nivå av förändligande. Denna liknelse är användbar för den typ av solidaritet som måste bli härskande i ett samhälle där den sociala ojämlikhetens tyngdpunkt förskjuts till fördelningen av arbete och utbildning.

Villkoren för detta är gynnsamma. Just för att ojämlikhetens väsen i vårt samhälle inte längre hör ihop med privat förvärv av materiella ting (fastän detta fortfarande finns), utan med ett privilegierat förvärv av kultur, som betingas av arbetsdelningen, och att dess källor nu inte längre är knappa, så måste kulturrevolutionen på det stora hela inte ta ifrån den ene, vad den ger den andre. Och den kan erbjuda sig själv överskottsmedvetandet som ett oerhört skapande arbete, som både tillfredsställer frigörelsebehovet och stillar kompensationsbehovet. Till och med under tider av fullt utvecklat klassherravälde har frisläppt intellekt, även om det på grund av sina existensbetingelser var bundet till utsugarintressen, upprepade gånger med sitt objektiva inneboende frigörelsebehov satt sig över alla omedelbara intressen. Hur skulle man annars kunna förklara så många intellektuellas övergång till de förtrycktas sida? Inte heller de marxistiska revolutionärerna från intelligentsian handlade enbart utifrån den "teoretiska förståelsen av hela den historiska rörelsen" (MEW 4/472), som ändå var betecknande för dem.

Det fanns också alltid en elementär solidaritetskänsla människor emellan som utgångspunkt. Ända sedan de äldsta rättviselärorna har dessa ständigt varit desamma. Nu, då det finns miljontals intellektuella människor, som dels inte hindras från solidaritet av några tvingande intressebarriärer och som när allt kommer omkring själva har behov av omfattande social kommunikation, så måste det redan vara möjligt att *en gång för alla diskutera fram* den nödvändiga intressekompromissen, att primärt driva igenom den med "förnuftets milda våld". Det innebär att Kommunisternas förbund som kollektiv intellektuell måste vara i stånd att redan inom sig självt lösa intelligentsians speciella problem. Detta naturligtvis ännu mer ju mer det lyckas att förena *hela* den frigörelsepotential som alla samhällets grupper och skikt har inom sig.

För att vara den kollektivt intellektuelle som sammanfattar all energi som är inriktad på en allmän frigörelse och att kunna förmedla dess utmynnande i ett aktionsprogram som fortlöpande måste aktualiseras, så måste Kommunisternas förbund också vara organiserat på ett annat sätt än partiet hittills har varit. Organisationsstrukturen måste rätta sig efter

karaktären på huvudverksamheterna. Ett framgångsrikt kunskapsarbete kräver att alla deltagare har tillgång till de samlade betydelsefulla informationerna, en "horisontell", icke-hierarkisk koordination av undersökningarna, på grundval av de intresserades egen aktivitet. Man måste tillåta hypoteser som spränger de invanda föreställningarna och en oförbehållsam diskussion av olika tolkningar utan att några som helst ämbetsmannainstanser "bekräfta" eller "inte bekräfta" etc. Man måste ha som utgångspunkt, att tänkandet hos de mest olika individer och grupper – förutsatt att de har en överensstämmelse i grundläggande intresseinriktning – på grund av logiken hos de verkliga sammanhang de koncentrerar sig på, leder till överensstämmande resultat; att man närmar sig sanningen, dvs ett adekvat uttryck för frigörelsebehoven utifrån de givna och föränderliga förhållandena. Förvrängningarna beror mycket mindre på individuella än institutio-
nellt rotade fördomar och hänsynstaganden. Förslagen närmar sig varandra, och det behövs ingen särskild och extra bekräftelse om man förbehållslöst erkänner sociala fakta, tänker igenom dem och diskuterar meningsskiljaktigheterna inför hela allmänheten på regelbundna diskussionskongresser och liknande, där det är de bästa argumenten som räknas. Detta är samhällsvetenskapens kungsväg, oavsett hur mycket de professionella samhällsvetenskaperna än måste befatta sig med metodologin, med att skaffa fram detaljer. Denna både fria och summerbara dialog mellan kommunisterna, ur vilken deras allmänna vilja kommer fram i form av en alltmer konkret modell för samhällsförändringarna, det är den väg, på vilken partiprogrammet måste slås fast och korrigeras, alltifrån dess fjärran mål till dagens handlingsprogram.

Det är självklart, att ståndpunkter som får minoritet på kongresserna och därför inte antas, kan fortsätta att bearbetas teoretiskt. Kommunisternas förbund kommer att ha olika öppna strömningar och tendenser, ibland också fraktioner – nämligen då förmedlandet inte lyckas, alltså som ett tecken på kriser. Detta ska då inte fördömas, utan man måste övervinna orsakerna genom att gemensamt arbeta fram och kämpa för en bättre, mer integral politiskt modell. Detta förutsätter naturligtvis att staten och förvaltningen inte är direkt beroende av förbundet och dess inre strider.

De allmänna sociala institutionerna måste vara underordnade *samhällets* kontroll, så att dess majoritet måste vara övertygad innan en ny partiåsikt, vilken kanske igår fortfarande var den speciella ståndpunkten hos en tendens eller fraktion, omvandlas till statens politik. Säkerligen kommer den revolutionära processens tät att grupperas kring än de ena och än de andra individerna, allt efter hur pass övertygande de är med sin tankeskärpa och framsynthet. När man kan kommunicera politiskt fritt kan ingenting hindra samhället från att rikta in sina Praktiska handlingar efter ett nytt synsätt så snart det förra har tömts på impulser. Varje gång som samhället står inför ett val, så kommer alternativen att förenklas till sitt yttersta mänskliga innehåll, sitt inordnande i frigörelseperspektivet, under diskussionens gång i så hög grad att det blir möjligt med en allmän omröstning, bortom de patriarkaliska voteringar vilka möjligen despotierna är stolta över.

Om Kommunisternas förbund på det här sättet ska vara organ för församhälleligandet av den politiska insikten och beslutsförmågan, så är det främsta villkoret att partiet är *öppet* för alla autentiska samhällskrafter, så att man utan något slag av utestängande sektierism, något slag av hemlighetsmakeri bakom stängda madrasserade dörrar bjuder in alla levande, produktiva element inom arbete och kultur att vara med Partiet kunde isolera sig och intolerant vakta sin renhet så länge de måste förfäktat sin princip och behovet av sina mandat i en till övervägande delen fientlig samhällsomgivning, där den härskande klassens tankar ständigt hotade rörelsens politiska autonomi.

I den reellt existerande socialismens utvecklade sociala struktur finns det inte längre några nämnvärda skikt och grupper som på grund av sitt inflytande måste uteslutas från den primitiva ursprungliga politiska opinionsbildningen (problem som Polens bönder vill jag

inte diskutera här). Den verkan som trycket utifrån har, och som för närvarande verkar vara så oproportionellt stort, och som i många hänseenden även är det, skulle snabbt minska om samhället hade en överbyggnad som passar dess problematik. Faran för förvrängda återspeglningar av samhällsintressena utgår, som sagt, i första hand från de krafter hos oss, som redan från början står den sociala maktens centrum mycket nära, och är i trängande behov av kontroll genom konfrontation med autonoma parter som inte är beroende av dem. Så snart ett medlemskap i partiet inte längre är något medel för att kapa åt sig särskilt begärliga platser i det samhälleliga arbetsdelningssystemet, sätter dessutom en process av kvasi-naturlig självrening in. Återigen kommer partimedlemmarnas politiskt-moraliska profil till sin rätt som kriterium för att få tillhöra partiet, vilket sedan i lämplig form kan handhas även av den allmänna opinionen. Omgivningen vet i allmänhet inte bara mycket väl vem som i praktiken uppträder som en kommunist, utan även vem som gör det av övertygelse, vem ”som är det som människa”.

Med sina konsekvenser, så kommer konstituerandet av partiet som kollektiv intellektuell samtidigt att vara vägen till dess befrielse av sig självt, ur fångenskapen hos dess egna monstern till apparat, från att främst existera ”i ett hus med telefoner”. Redan i det gamla Socialdemokratiska partiet, dvs inte i och med bolsjevistiska partiet av ny typ, så var partistrukturen på förhand programmerad i sina organisationsgrundvalar, till att bli byråkratiserad. Man kan fundera på i vilken utsträckning som organisationsformen var ett ofrånkomligt uttryck för de sociologiska förhållandena i partiets bas. I vilket fall som helst, så är den i stor utsträckning formad som motsvarighet till subalterniteten på detta basplan; den inte bara återspeglas där, utan får även hjälp att reproduceras. Det är en organisation som räknar med ”fotfolk”, som planerar en arméstruktur och -disciplin för detta, en disciplin som var preussisk, vilket Bakunin tidigt insåg. Rosa Luxemburg såg förskräckt resultaten 1914/15. ”Utan disciplin”, argumenterade hon mot partiets officiella kritik av Liebknechts nejroöst i riksdagen den 2 december, ”skulle ingen fabriksverksamhet, ingen skolundervisning, ingen militär och ingen stat vara möjlig. Är det samma disciplin som ligger till grund för det Socialdemokratiska partiet? Absolut inte! Mellan vår socialdemokratiska disciplin och fabriks- och militärdisciplinen finns det en direkt motsättning beträffande dess väsen och rötter” (GW 4/15). Hon ansåg att 'det åtminstone borde vara en motsättning, för vad Rosa faktiskt måste konstatera var detta (Ebenda 23 f): ”Just den tyska socialdemokratins mäktiga organisation, just dess lovordade disciplin bekräftades genom att dess fyra miljoner man starka kropp på kommando av en handfull parlamentariker gjorde helt om på tjugofyra timmar och lät sig spännas framför en vagn, vars ändamål var att rida mot stormen. . . Marx, Engels och Lassalle, Liebknecht, Bebel och Singer skolade det tyska proletariatet för att Hindenburg skulle kunna leda det.”

Om man ställer uppgiften att likvidera subalterniteten, att avskaffa dess reproduktionskällor riktigt, så måste man inom partiet absolut göra sig fri från den glorifiering av den proletära disciplin Lenin övertog från Kautsky, eftersom den passade de ryska förhållandena. På sin tid framhöll Lenin möjligheten till en militär organisering av arbetar-massorna, deras beredskap att följa sig efter ett kommando, att underordna sig en politisk generalstabs överlägsna tankekraft och översikt. När trupperna står på slagfältet behöver de naturligtvis order – då får man inte förlora tid med alltför vidlyftiga diskussioner. De intellektuellas bedömning, som i det här sammanhanget gavs av Kautsky och Lenin, dikteras starkt av sådana stabsbehov. De har sin plats i historien. Under nuvarande förhållanden i den reellt existerande socialismen, så har de intellektuella inom de olika sociala skikten och grupperingarna all anledning att inte utsätta sig för tidspress.

Naturligtvis kräver en effektiv organisering även i dag en apparat och i en disciplin, inte bara i förvaltningen osv, utan även i partiet. Men i sin organisation måste kommunisterna göra en omvälvning av styrkeförhållandet mellan dels det plan där man diskuterar och

beslutar om värden och mål, vägar och medel för sin politik och dels apparatens sfär för genomförandet.

Disciplinen måste i första hand hänföras till partiprogrammet, som framgår ur omfattande och oinskränkta diskussioner på hela basplanet - och inte till en partibyråkratis styrande och ställande, som föreskriver programmet och dessutom i praktiken godtyckligt kan vända upp och ner på det när det ska genomföras. Hela den samhälleliga processen, statsapparaten förvandlas till ett tjänstgörande, förvaltande verktyg, där alltså dess herravälde bryts, kan över huvud taget bara komma igång om den tar sin början inom partiet, om sekreterarnas och sekretariatens herravälde över partiet bryts.

Partiapparaten utgör i sin nuvarande ställning och roll centrat för apparatherraväldet, för apparatstaten. Därifrån ”kommer statsmakten”, och dit återvänder den också efter alla utflöden till alla de olika ledningsfunktionerna. En ny definition av dess roll och funktion, en rigorös minskning av dess omfattning, dess underordnande under Kommunistiska förbundets politiska och ideologiska liv kommer därför att vara ett av de första stridsområdena vid inträdandet i den kulturrevolutionära processen. Bland annat är det nödvändigt att man fullständigt skiljer mellan de personer som sitter i de valda politiska ledningarna och det organ som säkrar de tekniska villkoren för deras arbete. Om man inte avskaffar apparatherraväldet inom partiet kommer aldrig den för det kollektivt intellektuella insiktsarbetet absolut nödvändiga partidemokratien att uppstå, vad som än kan tänkas stå i stadgarna.

Apparaten utgör den förkroppsligade misstron mot all den intelligens samhället frigör hos alla sina olika skikt och grupper. Den påvekyrkliga strukturen, den rena rama kuria-anda som härskar i partihierarkin måste helt utrotas. Kommunisterna måste befria sin politik från varje slag av partiapparats bestämmande inflytande, och upprätta sin kollektiva suveränitet över den. De människor som i dag är verksamma inom partiapparaten måste – fransett de oförbättrliga byråkrater som saknar politiskt intresse – själva vara högst intresserade av en sådan lösning, eftersom det bara är så som de kan återupprätta sin egen suveränitet som kommunister som kan tänka själva, vilka vill bidra till politiken med sina personliga åsikter. Varje kommunist måste ha möjlighet att till nöds träda ut ur sin roll som disciplinerad medlem och fatta ett samvetsbeslut.

Om Kommunisternas förbund samtidigt som man ställer sig utanför statsapparats kontinuitet befriar sig från sina interna bojar, så får man möjlighet att föra in motsättningen även i regeringsapparaten, att förnya den grundligt, dvs socialt istället för byråkratiskt. Om partiet fram till en viss punkt med framgång har revolutionerat samhället under den reellt existerande socialismens första skede – så gäller det att nu tillsammans med samhället med stöd av det däri ansamlade överskottsmedvetandet, inordna staten, apparaten, på nytt. Det är en allt annat än administrativ uppgift. Apparaten är arbetssfär för ett stort antal människor, och deras komplex av yrkesintressen utvecklar en mäktig egen lagbundenhet. Detta komplex måste upplösas, dvs man måste förhindra att personalen bildar ett block runt sina särintressen.

Statsapparats underkastelse under samhället är kärnpunkten i den länge förkunnade övergången från härskande över människor till förvaltning av ting. Om den underifrån okontrollerade byråkratin är orsak till att partiet hittills måst spela den kontrollerande byråkratins, överstatsapparats roll, så finns det bara en enda lösning: Partiet måste självt ställa de samhälleliga krafternas kontroll av byråkratin, över statsapparaten, i centrum för sin politik. Det måste sporra människorna till denna uppgift, måste inspirera dem till det genom att kommunisterna umgås med alla och binder till sig alla som ”tänker något” i sitt arbete och i sitt liv. Det måste organisera samhällskrafterna på ett sådant sätt att de i massiv skala uppträder som autonoma makter mot apparaten och kan tvinga den till

progressiva kompromisser. Det innebär att kommunismen organiseras som massrörelse.

Det är bara om man handlar utifrån en sådan kommunistisk massrörelse som Kommunisternas förbund inte längre kommer att tvingas nöta ut sig genom en apparatkontroll av staten, så som det gamla partiet. Då växer den politiska konstellationen ut och blir större än summan av begreppen ”uppe” och ”nere”, vilka står för det hierarkiska förhållandet mellan funktionärerna och hela deras korporation i förhållande till folket. Det blir möjligt att vidta de mått och steg för ett demokratiskt utväljande av statsfunktionärer som Marx och Engels förutsatte i sina skrifter om kommunen. Istället för att tillsätta posterna ovanifrån eller ha provval så kommer man att besluta och fördela posterna efter det att kandidaterna visat prov på sin förmåga att föra en dialog med massorna i kulturrevolutionens praktiska verksamhet, att samarbeta med de autonoma samhällskrafterna, bland vilka även Kommunisternas förbund självt är verksamt.

Den kulturrevolutionära praktikens politiska struktur är i sig inget nytt fenomen. Ny är nödvändigheten att hålla den permanent. I alla de historiska ögonblick då kommunismen – som Marx ville – utgör en verklig rörelse, som upphäver det rådande tillståndet, så tenderar den inte längre att vara tredelad i sin attityd: parti – statsapparat – folk. Utan kommunisterna och folket bildar tillsammans ett omfattande block, som omringar staten: ett block, vars inre struktur inte kan beskrivas med begrepp som lydnds- och underordningsförhållanden. Det har funnits historiska ögonblick som har sagt en del om övergångens möjliga form. Vi kan påminna oss sådana ögonblick i en del av Gamla testamentets böcker, i Nya testamentet, i koraler från reformationstiden och i den unga arbetarrörelsens sånger och hymner. Det rörde sig alltid om tider då människorna gjorde sig lösa från det rådande systemets bojor och ännu inte (hittills har det alltid hetat: ännu inte) satt fast i någon prästkasts reglemente, tider av rörelse, tider då folket leddes av en profetia. Det var bara i sådana rörelser som de annars tvunget subalterna massorna och klasserna höjde sig till en nivå av historisk medvetenhet, en nivå av direkt förbindelse och samband med det allmänna. I sådana rörelser kunde fiskare från Galiléen och arbetare från Paris plötsligt stiga till den högsta värdighet som över huvud taget är möjlig för en människa. Den medvetandekoordinat som härskar i sådana rörelser, dess väsen består just i att innehållet i idéerna strålar samman. Hoppet leder folket, och dess profeter är ingenting annat än uttolkare som höjer dess djupaste frigörelsebehov till en konkret, uttalad och historisk medvetenhet, i vilken emellertid inte det utlovades totalitet går förlorad.

Man kan påminna sig visionen i den gamla arbetarsången: ”Se, hur miljonernas tåg väller ändlöst fram i natten, tills er längtans krav fyller all jord och vatten.” I staten fördunklas individernas medvetenhet; det kan inte vara på något annat sätt. I den kommunistiska rörelsen lyser det upp. Ljuset har alltid varit en symbol för självmedvetenhet och frihet. Ljuset är längst fram, uppnås inte samtidigt av alla och lyser inte lika intensivt på alla led. Men det är samma ljus för alla, det handlar om olika grader av samma allmänna medvetenhet. Och historien är inte någon smal tunnel: massorna kan svärma ut, de främre leden behöver inte skugga de bakre. Och där framme kan den promethiska solidaritetens anda härskas – den som sedan urminnes tider fyllt de verkliga revolutionärerna. Kommunisterna kommer bara att förtjäna en plats i täten för ett samhälle i rörelse mot kommunismen om de är de första som ser de nya chanserna till att närma sig människornas jämlikhet och om de också lever enligt de principer de verkar för.

Om det finns en reell chans att organisera kommunismen som en sådan rörelse i de industrialiserade ickekapitalistiska länderna, beror helt och hållet på om det går att reformera partierna. Man måste föreställa sig hur mycket vårt från kapitalismen rensade samhälle väntar på ett förnyat Kommunistiskt parti! Det gäller till och med den större delen av de element, som på grund av de rådande förhållandena är fångade i antikommunistiska fördomar. Hur stort hopp hade man inte redan från början i det tjeckoslovakiska

kommunistpartiet 1968 under förnyelseprocessen, fast dess mål ännu inte framträdde klart. Det som binder människor till en rörelse (till skillnad från till ett företag, som "ger arbete") är löftet om att de enskilda ska förbindas med en meningsfull helhet, att de får utrymme för sitt självförverkligande i överpersonliga, historiska dimensioner. Individerna är organiserade kring sina enskilda intressen (och att vara medlem i de härskande partierna har ju blivit ett av de medel man föredrar därvid). Kompensatoriskt tjänar de på det, även om det sker i olika grad. Men var kan de finna den förening, där de kan engagera sina frigörelseförhoppningar?! Var kan deras medvetenhet växa till sig i kollektiv kommunikation, istället för endast deras speciella kvalifikationer, för de mest olika begränsade syften – hur viktiga dessa än må vara?!

De hittillsvarande partierna har, som alla vet, formats under en epok som sträcker sig långt tillbaka och för helt andra uppgifter. Under den officiella enhetens täckmantel så är deras medlemskåror i dag överallt lika splittrade som i 60-talets Tjeckoslovakien. Det är ideologiskt och moraliskt heterogent och kan inte vara annat i partier som har monopol på statsmakten. Ibland tänker ledarna själva med förskräckelse på detta. Ändå är alltså flertalet av de energiska element som är utkorade till att inleda en social förnyelse registrerade i de existerande partierna. Om man skall kunna vinna dem för ett uppbrott, så måste man anknyta till de gamla kommunistiska löften. Dessa är likanödvändiga som de alltid har varit. De kommer att vara det kännetecken som samlar de bland partimedlemmarna som är kommunister och förenar dem på en ny grundval i kampen för kulturrevolutionen; naturligtvis med ett uppbåd av många friska krafter från ungdomen och alla samhällsskikt, vilka partierna aldrig kommer att vinna i sitt nuvarande skick. Det nya Kommunistiska förbundet kommer att i sin sammansättning, organisation och stil återspegla det proto-socialistiska samhällets nuvarande strukturer och anspråk och beskriva dess perspektiv. Det kommer framför allt att grunda sig på att kommunisterna deltar intellektuellt och med praktiska insatser på alla arbetets och livets fronter. Det kommer att leda samhället genom det inflytande man har på grund av sina förslag för de sociala förändringsprocesserna. Det kommer att framstå för samhället som ett föredöme av broderlighet i de arbetande människornas liv både nationellt och internationellt.

Samlingen måste förberedas genom tålmodig propaganda för kulturrevolutionens problemställningar, uppgifter och mål, det trängande behovet av dem och deras livsviktiga och existensförändrade betydelse för individerna. Propagandan kan som utgångspunkt ha den redan i dag i stor utsträckning störningsfria ramen av informella små grupper, vilka har organiserats överallt i de mest olika syften, och inte längre är tillgängliga för ideologisk kontroll. I diskussioner med de många som visserligen innerst inne är intresserade, men som bedömer utsikterna skeptiskt och pessimistiskt, eller prioriterar annorlunda, så kan man gå mer konkret tillväga och precisera det framtida aktionsprogrammet. När kommunisterna personligen ställer upp problemen med alienation, subalternitet, ojämlika utvecklingschanser och de oavvisliga krav på lycka som alla samhällets medlemmar har, så kan de oförbehållsamt inlåta sig på en kamratlig dialog med andra strömningar. Inte minst gäller detta också de kristligt vidareförda strävandena som arbetar med precis samma problem. I kampen mot förtingligandets herravälde är den tradition som åberopar Kristi Bergspredikan en allierad man inte kan avstå ifrån, såvida den inte stänger in sig i kyrkan. En äkta konkurrens som inte fördärvats av maktpolitiska föreställningar om intellektuellt inflytande på samhället kan bara väcka marxismens livsandar, hjälpa dem att hitta ut ur den primitiva katekesen. All indoktrinering stödd på tvång måste naturligtvis bortfalla.

Om de olika enskilda åtgärderna för ett politiskt-ekonomiskt alternativ (om vars grundläggande inriktning jag kommer att tala avslutningsvis) skall ge något av betydelse; om man skall undvika att vardagens makt ändå låter allting utmynna i en reproduktion av det

subalternerna beteendesättet; så måste det vara ett psykiskt uppsving på gång, som särskilt rycker upp flertalet av ungdomen direkt till det politiskt-filosofiska idealets nivå. Det måste komma ett så oemotståndligt löfte om en frigörelse för alla ur den kollektiva rörelsen, att miljontals unga människor lyckas bryta sig igenom till ett helhetligt samhälls-medvetande, ja helhetligt mänskligt medvetande. Det kan inte finnas någon revolutionär massrörelse om den inte har komponenter av en känslomässig resning, vilket är en genväg från det enskilda till det allmänna och från individen till gemenskapen. De resignerades visdom är inte till nytta för någon. Särskilt den medvetenhet som tryckts ner i subalternitet och som inte omedelbart känner igen sina strävanden i den teoretiska idéns abstraktioner, behöver få en känslomässigt lika stark vision av människans totala möjligheter. Det är bara så som kulturrevolutionen, med sitt dialektiska förnuft, kommer att besegra det till status quo förpliktigade byråkratiska förståndet och slita det loss från dess sociala förankringar. Endast så kan man utsätta de tröga materiella och informationsbehandlade strukturerna, som är så imponerande i sin detaljerade rationalitet, för det omformningstryck som är nödvändigt. De som känslomässigt är övertygade om att det bestående är oförnuftigt i hela dess omfattning, de har rätt. Om massorna ska få teoretisk klarsyn så förutsätter det att de samtidigt utövar revolutionärt praktiskt handlande. Här är det av avgörande betydelse att kulturrevolutionen inte bara är en process som *utmynnar* i att man i en avlägsen framtid upphäver allt regerande och den gamla arbetsdelningen och staten, utan att den i sig uppfattas som en *väg* för att uppnå största möjliga frigörelse för största möjliga antalet människor.

Innan jag går över till frågan om handlingsprogrammet ska jag i ett par antiteser sammanfatta vad Kommunisternas förbund måste vara på andra sidan kapitalismen:

Inte ett arbetarparti i den gamla och sedan länge alltför snäva bemärkelsen; utan en organisering av de frigörelseintressen som är karaktäristiska för människor inom alla samhällsskikt.

Inte ett massparti av det slag, där en självutnämnd ledarelit enligt djungelns lag manipulerar med medlemmarna som om de vore nummer; utan en förening av likasinnade, dvs personer som har samma allmänna status och är intresserade av att lösa samma problem, i samma riktning.

Inte en överstat som styr och kontrollerar den egentliga stats- och förvaltningsapparaten ut- och ovanifrån; utan en ideologisk inspiratör till integralt uppträdande i alla grupper på basplanet, och som ger samhällets flertal förmåga att kontrollera alla beslutsprocesser inifrån.

Inte någon lydig arme som genomför politbyråkratins gemensamma uppfattning om att det bestående ska expandera och bevaras; utan en kollektiv intellektuell, som med demokratisk kommunikation skapar och praktiserar samtycket till förändringar. Den huvudfunktion som förbundet skall tillgodose med alla dessa egenskaper, kommer att vara att förena, koordinera och målinrikta alla intellektuella och moraliska ansträngningar för att utarbeta kulturrevolutionens strategi och taktik.

13. Om kulturrevolutionens ekonomi I

Här ska inte upprepas vad som sades i kapitel 10 om kulturrevolutionens motiv:

- mot den gamla arbetsdelningen,
- mot att så många utestängs från en utbildning som ger förmåga att vara med och bestämma syntesen,
- mot de patriarkaliska, utvecklingsbegränsade barndomsmönstren,
- mot avsaknaden av gemenskap och – mot byråkratin.

Istället ska vi ställa frågan var den kulturrevolutionära, den kommunistiska rörelsen kan sätta in sin hävstång, på vilka punkter inom det rådande produktions- och levnadssättet som dess idé tidigast kan bli till en omvälvande materiell makt. Det gäller problemet att vinna massorna för en kulturrevolution, att förverkliga flertalets samgående i en växande aktion som tränger allt djupare in i den moderna mänsklighetens motsättningar. De båda föregående kapitlen handlade om den sociala potentialen och de politiska förutsättningarna (förnyelse av partiet, tillkämpandet av demokrati) och om att inleda den genom ett antibyråkratiskt, antietatistiskt uppbrott. Hela frågan om den kulturrevolutionära praktiken, alltså en positivt formulerad kamp

- för en omfördelning av arbetet,
- för en enhetlig utbildning åt fullt socialiserade människor,
- för barnens utbildningsförmåga och studiemotivation,
- för villkoren för ett nytt gemenskapsliv och
- för församhälleligande (demokratisering) av den allmänna insikts- och beslutsprocessen, kan därför sammanfattas under frågan om kulturrevolutionens ekonomi, det *radikala politiskt-ekonomiska alternativet* *den reser mot* det rådande ekonomiska systemet. Detta alternativ måste arbetas fram i form av ett flerstegsprogram, som riktas in på en dynamisering av de sociala relationerna i reproduktionsprocessen, som konstruktivt bryter det status quo, där de nuvarande sociala faktorerna sätter varandra i en patt ställning i den ekonomiska processen, och som för in en *politisk* debatt på arbetsplatserna om den nya ekonomin.

Jag kan här inte ta itu med att framställa någon ”övergångsperiodens politiska ekonomi”, frånsatt att man redan genom denna formulering förenklat låter förstå att det handlar om ett förlopp på sträckan *kapitalism-kommunism*. Istället ska jag göra en översikt över möjliga praktiska åtgärder, åtminstone huvudinriktningarna. Ändå är det nödvändigt med några summariska anmärkningar, för att antyda den vikt sådana åtgärder har i den ekonomiska teorins system.

Eftersom subalterniteten och alienationen har sina rötter i de ekonomiska förhållandena, så är det också där som de sist och slutligen måste angripas, oavsett vilken taktik man använder. Så långt kan marxisterna vara överens. Men det är av utomordentlig vikt att fatta det ekonomiska problemets kärna, de ekonomiska barriärernas väsen på rätt sätt. Enligt min åsikt – och det framgår säkert av hela den föregående analysen – ligger kärnproblemet i den vertikala arbetsdelningen, som allmänt sett består i en arbetsfunktionshierarki (samt de därmed givna nivåerna för medvetenhetskoordinationen), och i synnerhet en ledningsfunktionspyramid. Det innebär, att jag tycker att alla teoretiska försök att förklara den reellt existerande socialismens politiskt-ekonomiska problematik genom att den kapitalistiska ekonomin är mer avancerad, är fel i princip. Såvitt jag förstår det, når problem som förhållandet mellan plan och marknad, och den viktigare frågan om bruks- eller bytesvärdet ska dominera vid reglerandet, och till och med den ytterst väsentliga frågan om dilaketiken mellan centralisering och decentralisering av förfoganderätten, bara till första, andra och tredje ytskiktet i den ickekapitalistiska ekonomin.

Det är till exempel inte sant att man skulle garantera ett förverkligande av samhällets eller ens ”proletärernas” intressen genom att det är en plan istället för en marknad som styr, ja inte ens att de räknas med i och innefattas i denna (snarare tvärtom). Och tvärtom är det heller inte sant att den roll som värdelagen och varuproduktionen spelar i vårt näringsliv leder till att planen i praktiken bara är en fiktion, att den befordrar marknaden, eftersom den ju fastslår marknaden genom att (åtminstone bortom den enkla reproduktionen) *bestämma* vad samhället behöver (respektive inte behöver – varigenom planen samtidigt också fastlägger den svarta marknaden). Till en viss del så är det naturligtvis på grund av sin materiella (bruksvärdes-) kvalitet som behoven inte framträder direkt i planen,

eftersom man till exempel måste exportera till den av planen oberoende världsmarknaden. Men även här är det bytesvärden som är det konkreta importsyftet. Man får inte förväxla byråkratins viktigaste *instrument* för kontroll av näringslivet: den med full rätt omstridda varuproduktionsnormen, med det egentliga processinnehållet i statsplaneringen. För mig står det utom allt tvivel att detta är den materiella balanseringen.

Vad det gäller dilemmat centralisering och decentralisering som tema för en ”ekonomisk reform” – (numera stämmer det bättre att säga dilemma än dialektik), så kommer detta att fortsätta att vara ett ofruktbart aktivitetsmönster *inom* byråkratin, en dragkamp mellan *ledningspyramidens topp* och *mitt*, så länge som det inte finns någon självständighet för de utomadministrativa samhällskrafterna på basplanet. För övrigt kommer centrum också att behålla sitt övertag lika länge. Ifall det uppstår en konflikt har de det totalsamhälleliga intresset bakom sig – även om det är alienerat. Funktionärerna i mitten och på basplanet har den oöverbryggbara klyftan mellan apparaten som helhet och massorna bakom sig; exaktare uttryckt: den än så länge oorganiserade summan av alla frigörelse- och kompensationsintressen.

Bilden ändras naturligtvis i ett slag om den ”näringsekonomiska reformen” ”kompletteras” med en ”samhällsreform”, dvs om man faktiskt tar itu med den utifrån frigörande av de samhälleliga krafterna. Det som sedan i så fall tränger pyramiden framåt är inte längre ledarnas svaga, musgrå partikulära intressen av att förbättra sina arbets-, levnads- och överlevnadsvillkor. Nej, då hoppar de *allmänna*, de mänskliga intressena (till en början säkert med en stor kompensatorisk andel) över det åtskiljande och skyddande diket, då stöter de igenom den korporativa rustningen, då förstörs solidariteten mellan byråkraterna, och apparatens mänskliga potential börjar löpa över till andra sidan. Samhällskrafterna stormar maktens pyramid. Man behöver bara föreställa sig detta, bara tänka på hur de ekonomiska problemen då skulle se ut, rör att redan intuitivt inse att här gäller det inte centralisering eller decentralisering. Varmed inte på något sätt ska sägas att dessa problem skulle försvinna. Det är bara deras sekundära betydelse som kommer fram. Med en helhetlig samhällelig arbetsorganisering blir den *politiska* demokratin det utslagsgivande konstitutiva moment som avgör den ekonomiska processens målsättning, om planens kvalitativa innehåll skall avgöras genom att föras ut till de autentiska samhälleliga intressena eller avgöras av de begränsade inombyråkratiska maktförhållandena och kunskapsstrukturerna. För övrigt har man tagit upp denna idé – åtminstone dess avsikter – i den senaste jugoslaviska grundlagen i form av det så kallade delegatsystemet.

Men den politiska demokratin kommer å sin sida inte till stånd genom ledningens abstrakta goda vilja, och är slutligen inte någon politisk-juridisk författningsfråga. Medan jag tog itu med att skriva de här sista kapitlen fick jag tillfälle att läsa några nyare ekonomisk-politiska skrifter med kritik av den reellt existerande socialismen:

Mandel, Bettelheim (bara i referat) och särskilt uppmärksamt Renate Damus arbeten från de senaste åren, där det finns en teoretisk uppfattning som är besläktad med min. I förbigående sagt lade jag märke till att det fanns en viss diskrepans mellan den politiska och den ekonomisk-politiska analysen.

För mig verkar det som om Ernest Mandel som i sina ekonomisk-politiska skrifter låter sig ledas av för litet utprövade förutfattade meningar om den *politiska* bedömning Trotskij gjorde på sin tid utifrån ståndpunkten att den ryska revolutionen stod inför ett omedelbart socialistiskt perspektiv. Jag kan inte riktigt fatta hur man in på 70-talet kan hävda att vår byråkrati bara skulle vara ”en parasitär utväxt på proletariatet”, som inte förfogar ”över någon politisk, social eller ekonomisk mekanism som förenar deras speciella materiella intressen” – som naturligtvis inte bara gäller konsumtionsområdet – och ”med utvecklingen av det produktions sätt från vilket det får sina privilegier”. Hos Renate Damus däre-

mot, blir det mycket mer passande anslaget något abstrakt och oavsiktligt funktionalistiskt, även "ekonomistiskt", eftersom hon beträffande de politiska konsekvenserna stannar vid en indirekt appell till insikt hos DDR-läsare i mer eller mindre "hög ställning". Den reellt existerande socialismens ekonomi har ett annat förhållande till politiken än kapitalismens. Den måste utvecklas utifrån "politiken", från dess källflöden i arbetsprocessens makt- och härskarförhållanden. Egentligen framgår den slutledningen redan ur Renate Damus' analyser.

Det första praktiska ekonomiska problemet för ett kommunistiskt förbund är den tändande gnista som sätter samhället i ordentlig rörelse, från basplanet, och förintar den politiska ojämlikhetens psykologi, där man nerifrån är tvungen att fråga beskedligt, och uppifrån svara auktoritärt. Vi vet att den tjeckoslovakiska ekonomin i alla fall inte fungerade sämre 1968 än tidigare. Varuutbudet och produktiviteten ökade fast reformen visade sig vara ytterst obeslutsam när det gäller den ekonomiska processen. Oavsett enskilda hjärnors försök att formulera sammanhängande synsätt, så tydde allting på ett ganska ofullständigt hopplöshet, ett virrvarr av dels fackliga strävanden och dels industriledarnas strävanden efter ekonomiska reformer, dels strävanden av rådsdemokratiskt slag. Ännu kunde man inte skymta någon sorts syntes från partiet, i alla fall inte av något bindande slag (jag tror inte heller att rapporten "Tjugonde århundradets politiska ekonomi", som Richta och hans grupp lade fram i Prag 1968, var någon lämplig programmatisk grund, eftersom den i alltför hög grad återspeglade särintressena hos arbetarnas privilegierade skikt). Följden blev, att som helhet sett gick aktiveringen för sakta på företagen, och blev framför allt för ytlig, stannade på den allmänpolitiska nivån. Det är i sista hand dit man kan härleda den ovedersägliga brist på jämvikt som rådde i reformframstegen (till de intellektuellas och företagsledarnas förmån). Denna brist var ett hot mot de utsikter som fanns att göra en kulturrevolution. Lika långsamt som processen att göra en omvälvning av civilisationen tränger in på djupet, lika snabbt måste man under de första ögonblicken ta sådana steg som sätter igång dynamiken. Speciellt viktigt är att man redan från början under det första skedet av det politiska uppsvinget, ser till att känslan av att arbetsprocessen måste behålla sin hierarkiska struktur inte får överleva ostört inom industrin, känslan av att "man inte kan göra något". Om man än en gång uppskjuter alla de nödvändiga ingripandena till en senare period av konsolidering, så innebär det att man återigen bekräftar de rådande förhållandena inom industrin och med eftertryck bekräftar deras skenbara självklarhet och oantastlighet.

Det finns en rad omedelbara åtgärder, till en början vissa "avskaffanden", som man kan börja med. Genom sin politisk-moraliska verkan innehåller de samtidigt en konstruktiv, positiv tendens. Jag ska först nämna dem i korthet för att antyda deras revolutionära funktion, innan jag går in på dem utförligare. De viktigaste initialåtgärderna är:

- att utan undantag likvidera den ovanifrån kommande byråkratiska korruptionen i alla dess former: öppna eller dolda, helgade eller ohelgade;
- att avskaffa arbetsnormer och ackordsarbete;
- att alla samhällets ledande och intellektuella planmässigt och regelbundet deltar i det enkla manuella arbetet;
- att genom omedelbart inledda, men konsultativt långsiktiga, diskussioner på basplanet förbereda en fullständig korrigering av lönesystemet till enkla överskådliga regler, med målsättningen att på ett avgörande sätt närma sig rättvisa löner för alla arbetande.

Så snart man tar itu med detta på ett seriöst sätt, kommer det att kunna bidra till att man rensar den sociala atmosfären, överbryggas klyftan mellan den politiska överbyggnaden och massorna, intressekonflikten mellan den vetenskapligt-tekniskt-ekonomiska

intelligentsian och arbetarna i produktionen på företagen, eller åtminstone gör fronterna flytande. Särskilt kan man då avskaffa en del onödiga provokationer, vilka alltifrån barndomen driver en massa människor som har mer eller mindre dåliga chanser att få utvecklas, till improduktiva protestaktioner som delvis rättfärdigar odisciplinerade, destruktiva och asociala beteenden. Och detta skulle, det vågar jag säga på förhand, ske kostnadsfritt, om inte till och med kostnadsbesparande. Men dessa åtgärder ger inte bara det mycket aktuella kravet på solidaritet i Kooperationen en angelägen och nödvändig, oantastlig moralisk auktoritet. De har en positivt mobiliserande betydelse, genom att de på ett övertygande sätt *visar samhället den revolutionära ledningens uppriktighet, dess vilja att skapa rättvisa och dess beslutsamhet att själv avstå från att berika sig och förvärva några som helst extra privilegier.*

Rudolf Herrnstedt pekade i sin bok om upptäckten av klasserna (Die Entdeckung der Klassen, Berlin 1965/183 ff) på ett historiskt exempel: folkinitiativets uppsving i början av Jakobinerdiktaturen och vilken oerhörd betydelse detta hade för de nya sociala förhållandens förmåga att fungera, för deras karaktär av nytt *system*. Han frågade sig framför allt hur jakobinerna kunde få alla att *arbeta*, och det med ”en hängivenhet som aldrig förr, ... även människor som aldrig tidigare varit benägna att arbeta” (det ryska subbotnik-systemet är inte alls något specifikt socialistiskt eller kommunistiskt, i så fall i mycket vid bemärkelse)! ”En del kanske kom med av rädsla, andra av nyfikenhet, de allra flesta arbetade entusiastiskt eftersom de – äntligen, äntligen kände att de hörde samman med världshistoriens förlopp.”

Herrnstadt konstaterar, att plötsligt fanns det ett överflöd av talanger på alla områden – och att Jakobinerdiktaturen inte kände till några ungdomsproblem: ”Den hade ungdomen. Den kände inte till problemet att skapa positiva hjältar: Det gällde som föraktligt att inte vara någon.” Det sätt på vilket landets liv utformades bestämdes av en verklig dialektik mellan den revolutionära regeringen och de folkliga organisationerna, framför allt kommunerna. Parissektionerna hade de facto vetorätt: de marscherade inte om de inte var överens med välfärdsutskottet. Däremellan fanns det en förmedlande länk i form av de revolutionära klubbarna, ett slags kvasi-fraktioner i det revolutionära parti, som formellt ännu inte existerade. Men det var inte detta schema i sig som var avgörande, utan: ”Det fanns två skäl till att hela denna av många leder bestående, ofta motsägelsefulla organism kunde fungera: 1. Den genomförde djupgående ekonomiska förändringar” – främst jordtilldelning åt bönderna och maximipriser på livsmedel och råvaror ”som låg i luften sedan länge och som massorna behövde; 2. Dessa förändringar dikterades av en hög moral.” Ingen regim kan vinna folket utan detta andra, vilka sociala åtgärder man än vidtar. Medborgerlig dygd kännetecknades av: ”ärligt och uppoffrande uppträdande i revolutionens intresse”: ”Vad har du gjort för att bli hängd om det skulle bli kontrarevolution?” ”Hur stor var din förmögenhet 1793, och hur stor är den i dag? Om din förmögenhet har ökat, hur har det gått till?”

Och eftersom jakobinerna förföljde revolutionens profitörer till siste man, även i de egna leden, så vann de folkets förtroende och frigjorde deras initiativförmåga. Det är inte sant, att det stora flertalet *aldrig* handlar osjälviskt” och att de *alltid* föraktar en ledare som visar dem sitt broderjag istället för sitt husbondejag. Jakobinerna – och efter dem bolsjevikerna – bevisade för en tid det motsatta. ”De lade fram ett ovedersägligt bevis på sin ärlighet för de under årtusenden utsugna, misstroagna massorna.” Det är inte minst detta det gäller när man genom sina direkta åtgärder ska skapa en atmosfär, där det demoraliserade, förfallna elementet över huvud taget inte visar sig. Det är bara detta samband som vi vill påminna om med det historiska exemplet.

Därmed har jag i stora drag berört vilken attityd man ska ha i kulturrevolutionens praktik till det stora problemet med kompensationsintressena. Men jag ska ta upp det igen efter att

ha kommenterat den omedelbara ekonomiska aktionsplanen.

För det första – att likvidera den ovanifrån kommande byråkratiska korruptionen. Den som har den politiska makten förfogar därmed automatiskt över mer eller mindre stora delar av merprodukten. Det finns ingenting som mer ofelbart utlöser människornas misstro, och ingenting som mer påtagligt bekräftar att ”allt förblir vid det gamla”, när det gäller dem däruppe och dem därnere, än att de politiska aktivisterna och deras anhang missbrukar makten till ett privilegierat mättande av sina kompensatoriska behov, och till att muta de som kommer i kölvattnet. De korrupta element som dras till sådana metoder ser snabbt till att korruptionsandan blir allmän och obligatorisk. På kort tid skapar de en atmosfär, där en hederlig funktionär som medvetet vill avstå från fördelar misstänks för att inte bara vara ett dumhuvud, utan för att inte tycka om kåren och av ogenomskådliga skäl sträva efter positioner som hyenorna redan erövrat.

När det gäller den ovanifrån kommande byråkratiska korruptionen, så finns det ingen dos som inte ger skador. Det är viktigt att bekämpa den från början, och angripa dess rötter direkt. Särskilt är det fullständigt otillåtligt att jämföra den med förekomsten av olika slag av extra inkomster i den ekonomiska processen, vilka exempelvis spontant tillkommer traditionella sociala skikt som hantverkare. En chaufför som hämtar en byråkrat utanför porten, fast det finns spårvagn, är ojämeförligen värre som ett privilegium, än ett lyxigt sommarställe tillhörande en bilreparatör som bjuder ut sina tjänster på svarta börsen. Likadant är det med de åtminstone i första hand immateriella fördelar som intelligentsian åtnjuter genom sina förbindelser med representanter i det högre utbildningsväsendet, jämfört med den systematiska uppodlingen av specialister till byråkratins repressiva delar med hjälp av stipendier, vilka ger företräden. När det har gått så långt, att de centrala instanserna inom parti och stat tillåter sig själva residens, lyxlimousiner, semesterslott och specialkliniker; då hjälper det bara att beröva hela gänget deras makt. Den politiska revolutionen kommer helt visst att få befolkningsflertalets stöd om rörelsen proklamerar och genomför följande:

– En reducering av alla löner som överstiger de normala lönernas översta gräns. Som alla kommunister vet, menade Lenin, och inte bara han, att ”de höga lönerna” obestriddligen har en ”demoraliserande effekt, både på sovjetmakten. . . och på arbetarklassen”. De förhållanden som på sin tid fick honom att upphäva principen om att personer i ledande ställning skulle ha fackarbetarlöner, de existerar inte längre. Vad kan då hindra dem som ständigt åberopar sig på Lenin från att genomföra denna princip? De löneskillnader som gäller för reproduktionsprocessen i DDR i dess nuvarande form, rör sig exempelvis mellan 500 och 1500 mark. Högre löner än så hamnar bara i fickorna på folk som har andra sysselsättningar och som honoreras extra för sin byråkratiska lydnad eller för speciella tjänster de gör åt makten. Med våra genomsnittliga löner och inkomster kan en lön eller inkomst på 3000 mark eller mera bara vara grundad på utsugning av andras arbete. (Detta gäller naturligtvis även andra privilegierade, vissa stora namn inom konsten och liknande, som själva arbetar hårt, men som med sina konton skapar en halvparasitär miljö kring sig.)

– Att avskaffa funktionärsapparatusens alla speciella materiella, sociala, medicinska, kulturella och andra försörjningsinrättningar, såvida dessa inte antingen bevisligen tjänar offentliga ändamål, eller håller sig inom ramarna för företagets vanliga sociala institutioner.

Att i vidaste bemärkelse reducera kostnaderna för representation (byggnader, bilar, mottagningar etc); att avskaffa regeringsgettona; att reducera antalet personer som svarar för representanternas personliga säkerhet; att stoppa byråkraternas speciella inflytande över tillträdet till högskolorna, vilka bl a tenderar att vara besatta av vissa grenar inom apparaten, exempelvis inrikes- och utrikesdepartementen, och efter familjetradition och

andra personliga relationer.

– Att med omedelbar verkan stoppa den småborgerliga pompan med ordnar och hedersbetygelser, och särskilt alla därmed sammanhängande privilegier. Hela utmärkelse- och bonusapparaten, som till största delen är en ständig fars, måste definitivt ses över och åtminstone genomgå en rigorös avmagringskur. Bland annat är det nödvändigt att även begränsa pensionerna och andra kompensationer till motståndskämpar och offer för fascismen, till de personer det verkligen gäller. Att ”hedra” personliga hjältedåd i ett revolutionärt förflutet genom materiella privilegier av de mest olika slag, nu och för de efterlevande, kan egentligen bara innebära en förolämpning mot alla som uppriktigt kämpar för socialismen: Det jämställer dem med den sorts rebeller som drömde om de gamla härskande klassernas villor och köttgrytor. Därmed får ju de bästa av de gamla kommunisterna och socialisterna bara en kompensation av ett slag som måste kännas som ett förräderi mot det efterrevolutionära samhället om de jämför med de ideal de en gång hade: ”Vad var det vi kämpade för?”

Ledarna, aktivisterna och funktionärerna måste dela folkets genomsnittliga materiella levnadsförhållanden. Där bristerna ännu inte är avhjälpta, måste också de ställa sig på väntelistan. Privat måste de befinna sig mitt bland befolkningen och de måste med sitt sätt att förflytta sig och med sina umgängesvanor dokumentera att de vet med sig, att de kan ersättas i sina ämbeten (vilket inte har något att göra med deras värde som personer). Och när staten och sammanslutningarna har ändrat sina författningar dithän, så kommer de i morgon att vara arbetande som alla andra. En organiserad allmän opinion måste kontrollera att regeringsväsendet inte återigen kan urarta till att framställa sig självt som en korporation som står över samhället. Åtminstone kommer en likvidering av den ovanifrån kommande byråkratiska korruptionen att göra det mindre attraktivt med en tjänstgöring i apparaten för de vanligaste karriäristerna och byråkraterna.

För det andra – att avskaffa arbetsnormer och ackordslöner. Det finns ingenting som på ett mer omisskänneligt sätt än ”ackordet” påminner den reellt existerande socialismens direkta producenter om det specifikt kapitalistiska förflutna. Vad är det som arbetsnormerna och ackordslönen egentligen återspeglar? Under vilka omständigheter måste man bestämma vad *den enskilde* måste prestera i sitt arbete (utöver beräkningar på kapaciteten)? Det är bara meningsfullt att slå fast normer och ge ekonomisk stimulans för vars och ens insats om ”samhället” på så sätt får en större merprodukt, om alltså individerna utan sådana åtgärder skulle kunna spara sina krafter och sin förmåga. Norm tillsammans med ackordslön förutsätter att en normal reaktion på arbetets faktiska karaktär skulle vara att hålla tillbaka sin prestation; såvida man inte menar, att arbetarna skall belastas intensivare än vad som är fysiskt försvarbart. Det innebär, att man underförstått menar att arbetet är alienerat i dubbel bemärkelse: Att det äger rum under härskande-förhållanden och att den tid som man då använder går förlorad för ens utveckling och njutning. I en solidarisk gemenskap skulle alla känna sig moraliskt föranlåtna att efter kraft och förmåga bidra med sitt bästa, så att jämförelsenormer och extra stimulansåtgärder på sin höjd skulle kunna ha moralisk betydelse, där de mest framgångsrika inom varje gebit tävlar mot varandra. Att ställa samma krav på personer som inte har samma begåvning eller utvecklats olika skulle gälla som en verklig orättvisa.

Ingen torde kunna bestrida att produktionsarbetarnas ”ackord” minskar på solidariteten både dememellan och när det gäller att inordnas i hela det industriella arbetet. Både för dem som drabbas och dem som måste slå fast, försvara och genomdriva ”ackordet” innebär det att fortsätta ett ovärdigt och orättvist socialt förhållande, och att reproducera de betingelser som är deras behov. Redan tidsstudierna som sådana orsakar en situation som är moraliskt dålig och ond, ett förhållande som motverkar band av solidaritet och ömsesidighet mellan jämlika arbetande.

Arbetaren blir till ett *objekt* för en metod som han bara kan kontrollera på ett skenbart sätt – dess omedelbara yta – samtidigt som han kontrolleras av metoden, i ett sammanhängande system som man inte kan nysta upp utan speciella fackkunskaper. Tidsstudierna som sådana behandlar honom som en ”dresserad naturkraft”, och kraven blir allt större, ju tyngre, monotona och primitiva som den följd av rörelser är, som ska fastställas. Dessutom skapar normerna en orättvis skillnad mellan de bland arbetarna, som underkastas dem, och de som slipper. Framför allt gäller detta vid den gräns som skiljer arbetarna i produktionen från tjänstemännen, och särskilt från de tekniska och ekonomiska specialisterna, samt ledningen. Medan var och en vet att man slösar bort mycket mer tid på kontoren än på verkstadsgolvet, så är det just från skrivborden som man kämpar för att arbetstiden används till produktion så fullständigt som möjligt. Och det är inte av en slump som tidsstudiemännen dyker upp med sina ur på just sådana arbetsplatser där teknologin ändå värderar människorna lägst, t ex kräver ett evigt upprepande av samma rörelser.

Självklart är även denne motspelare till arbetaren deformerad av sin roll. Hans insats värderas efter den tidsbesparing han kan mäta ut och räkna fram. Det finns ingen annan tjänsteman, förman eller ingenjör som för arbetaren mera entydigt representerar de förtingligade arbetets herravälde än den som praktiserar människans härskande över andra människor. Dennes funktion, som är fullständigt omöjlig att påverka inom hierarkin, symboliserar den klyfta som skiljer arbetaren i produktionen från den tekniskt-ekonomiska intelligentsian och den övriga förvaltningspersonalen på företagen. Han mer än alla andra ser sig ständigt konfronterad med den enkla, och med tanke på den klassiska skillnaden mellan arbete och icke-arbete precis som tidigare berättigade frågan: ”Varför arbetar du inte?”

Och varför arbetar du inte? Rättfärdigas det arbete som läggs ner på normerna över huvudet av resultatet? I den kemiska industrin i DDR har man exempelvis personallnormer, enligt vilka man (allt efter arbetets karaktär) ska sysselsätta en tidsstudieman per 30-60 produktionsarbetare år 1980. För att det skall få någon effekt alls, så måste tidsstudiemannen först spara in de ca 1 750 timmarna effektiv arbetstid per år som han själv skulle kunna stå i produktionen. En stor del av arbetstidsbesparingen är nominell, då det rör sig om tidsnormer som inte fyller någon funktion. Om t ex en norm, som om den uppfylls till 100 procent, innebär ett resultat av 100 styck på 8 timmar överträffas med 20 procent, och man i framtiden räknar in överträffandet i normen, så får man först och främst då som nu 120 stycken, men kan räkna ut en arbetstidsinbesparing på 80 minuter. Det betyder att den verkliga kapacitetstillväxten i regel ligger mycket lägre än vad den beräknade normtidsinbesparingen antyder. Resultatet kanske stiger till 125 stycken.

Förmannen, som med hänsyn till bristen på arbetskraft är orolig över om han får fullt skiftlag, har dessutom alltid möjlighet att kompensera en normökning genom att skriva in en större tidsandel i genomsnittslönen.

De områden där man kan använda ackordslön och prestationsvärdering genom tidtagarur, begränsas i ökad utsträckning av själva den moderna tekniken, och det i två avseenden. För det första är det allt oftare som tempot avgörs av bandets hastighet under den tid som maskinerna är i effektivt arbete. För det andra så är den tid man använder i en komplicerad produktion beroende av en hel del störningar, som man bara skulle kunna få grepp om efter acceptabelt mycket tidsmättningsarbete. Där arbetarna via flera olika faktorer kan påverka tillverkningskvaliteten, materialåtgången, teknologins funktion, bandtiderna och maskinernas drifttid, finns det inte ens till namnet några tekniskt grundade arbetsnormer. Att försöka tillämpa sådana blir då bara ytterligare en störande faktor, och en ganska stor sådan, och hindrar en optimering av processen, med andra ord ett obehindrat utnyttjande av intelligensen som produktionskraft. Ja, i många fall minskar till och med normerna det genomsnittliga resultatet, eftersom arbetarna förbehåller sig en allmän reserv för alla

eventualiteter, vilket de inte kan avslöja under tider med mindre störningar.

Allt som allt kan tidsstudiemannen i regel inte ens ersätta den arbetstid han själv slösar bort.

Vad blir det då kvar av allt detta, utom en allmän disciplin för att upprätthålla den en gång uppnådda arbetsintensiteten? Behöver man verkligen slå fast arbetsnormer för den skull? Numera har man till och med börjat betvivla arbetsnormernas effektivitet i de högt utvecklade kapitalistiska länderna – och ändå är deras effektivitet högre än vår. Kapitalisterna börjar på allvar betrakta Marx' konstaterande att en produktion på vetenskapligt-teknisk grundval så småningom upphör att vara beroende av det levande arbetets psykiska respektive psykofysiska intensitet. 1970 tvingade strejkande svenska gruvarbetare det svenska statskapitalet att experimentera med avskaffandet av arbetsnormerna, arbetarna fick tidslön. Det är belysande att produktiviteten inte gick tillbaka; framför allt förbättrades förhållandet för arbetarna vad gäller tekniska och organisatoriska förbättringar. Det verkar som om man kommer att bevara ackordet längre i den reellt existerande socialismens länder än i de kapitalistiska, där man successivt blir på det klara med hur dubbeltydigt det inverkar på resultatet.

”Ackordsarbetarens” situation tvingar fram protest- och försvarsytt ringar, ger upphov till stör-manövrer (t ex mot maskineriets och teknologins normala funktioner), leder till sämre kvalitet och dåligt utnyttjande av material och att man förenar sig mot kolleger som presterar mer, höjer sjukfrånvaron osv. Hela den mängd av psykisk energi som förbrukas och förs bort på grund av detta går förlorad, istället för att användas till att utveckla produktivkrafterna, ja de motverkas till och med, aktivt och passivt. På längre sikt, och sett ur hela näringslivets synvinkel, torde de skador arbetsnormerna och ackordslönen förorsakar redan vid en rent ekonomisk betraktelse vara större än den nytta man först kan se.

Att avskaffa arbetsnormerna får naturligtvis inte förväxlas med ett avståndstagande från att bestämma normer för en genomsnittlig tidsåtgång per prestationsenhet i företagen och samhället. Sådana normer, som har karaktären av riktvärden för kostnadsberäkning och kapacitetsbalansering, och som även ger uttryck för en viss förväntad prestationsnivå hos de individuella arbetarna, måste naturligtvis finnas. Det som faller bort är bara kopplingen mellan dessa förväntningsvärden och vilken lön man har. Lönen bestäms då i ett avtal grundat på tid och, i den mån det är meningsfullt, kvalitet. Arbetsprestationen beror därmed på en av samhället påverkbar situation i arbetskollektivet, om man i dess led kan skapa en vilja att ställa upp, så väl som på direktörens moraliska auktoritet. Arbetare med odisciplinerade eller parasitära böjelser kan fostras. Arbetare som trots korrekta och kamratliga tillsägelser av någon anledning inte utvecklar sina färdigheter kan antingen få syssla med andra verksamheter som är mer tillfredsställande för dem eller efter moget övervägande förflyttas från kollektivet, utan att för den skull diskrimineras. Den allmänna produktiviteten räcker mycket väl till för att ge utrymme åt den mänskliga solidaritet som redan de mest primitiva samhällena hade råd med i sin produktion. Än så länge är det oftast bara de egoistiska vanor, som närs av den gamla ekonomin, som förhindrar detta.

Det går mycket lättare att räkna fram själva produktionssiffrorna, och de blir mer exakta om man inte måste beräkna de grundläggande värdena i en situation där en social intresse motsättning på arbetsplatsen redan från början förvränger resultatet och om man inte måste hantera underlagen, beräkningarna osv med hänsyn till möjliga konflikter, som potentiella bevis i en rättegång. I den ekonomiska verkligheten finns det bara ”tekniskt grundade arbetsnormer” i de fall där dessa egentligen är överflödiga. Överallt där ”arbetskraften” har inflytande på produktionsmängden, där kan normerna bara vara sociala kompromisser. Deras siffermässiga precision är nästan alltid fiktiv. Särskilt i ett icke-kapitalistiskt samhälle, som totalt sett garanterar en relativt stor social säkerhet och som

dessutom programmerar sitt näringsliv med en ständig brist på arbetskraft, så leder sådana kompromisser sannolikt till en i jämförelse med kapitalismen måttlig intensitetsnivå. Sådantillvida kan man strunta i hela detta pseudovetenskapliga snicksnack. Om man känner till den effektiva arbetstiden på varje skift och maskinernas driftstid (och att ta reda på det, innebär moraliskt sett under rådande förhållanden naturligtvis samma sak som att spionera på arbetarna), så ger redan en längre tids produktionsrapporter tillräckligt med upplysningar om vilken tid det i genomsnitt går åt vid varje arbetsmoment till dess att produkten är färdig. På så vis får man också information om den faktiska kapaciteten (såvitt den nu är beroende av den kvantitet arbetstid som står till förfogande); och detta med långt mindre ansträngningar än genom att räkna fram normtider, som först måste korrigeras genom en speciell statistik över hur man i genomsnitt uppfyller normen.

För det tredje – Allmänt deltagande i det enkla manuella arbetet. Denna åtgärd är inte alls något allena saliggörande medel mot den klyfta som delar alla arbetande i två delar. Här kan man bara ta ut ett litet förskott av det som en omfördelning av arbetet skall skapa. Och det har ingen direkt frigörande funktion för de direkta producenterna. Ändå har det inte bara den symboliska betydelsen att uttrycka de privilegierades solidaritet med de skikt som har en "lägre" yrkesutbildning och utveckling. Istället innebär det, att alla som på basis av den gamla arbetsdelningen har ledande eller kreativa sysslor (alltså verksamheter som gynnar deras egen utveckling) får uppleva något som de knappast får uppleva på annat sätt, nämligen att de utan en självgod idealisering av sin egen samhällsposition oupphörligen får sysselsätta sig med den sociala ojämlikhetens orsaker och följder i den reellt existerande socialismen.

Alla funktionärer och intellektuella behöver, oavsett nivå, tillfälle att genom egna upplevelser vara i samma situation som den majoritet som har missgynnats vid arbetets, utbildningens och till stor del också inkomsternas fördelning. De borde t ex alla få uppleva vad skiftarbete innebär. De måste ha en sorts regelbundna, relativt varaktiga förbindelser till vissa arbetskollektiv. Naturligtvis måste platserna fördelas med största förnuft. Begreppet "produktionsinsats" är säkerligen för begränsat. Jag avser inte bara kroppsligt arbete i den direkta produktionen, trots att diskrimineringen av kroppsarbetet, och särskilt då fabriksarbetet, ännu är den ideologiskt springande punkten. Det finns kroppsarbeten som har en kreativ karaktär, och vid sidan av den materiella produktionen finns det fortfarande en oerhörd massa ansträngande och ofta själsdödande rutinarbete inom t ex servicesektorn, förvaltningarna och databehandlingen. Om man begränsade det hela till kroppsarbete skulle det också medföra alltför många undantag grundade på faktiska eller föregivna hälsoskäl, och på så sätt skulle man nagga en princip i kanten som inte tål några undantag, speciellt inga undantag för dem som befinner sig på toppen.

När funktionärerna och intelligentsian har arbetat med vissa kollektiv tillräckligt länge, kanske 4-6 sammanhängande veckor per år, kommer det troligen att uppstå en förtrolighet i kommunikationen som man inte kan nå på annat sätt. Detta skulle kunna göra mycket för att överbrygga de stora informationsluckor och begripliga kontaktsvårigheter som finns mellan de sociala skikten, och skulle särskilt sätta stopp för den officiella process, där man vanställer informationen om de politiska stämningarna på basplanet.

Särskilt kan det vara nyttigt om företagsingenjörer och andra sakkunniga gör en långsiktig systematisk insats i det egna företagets produktionsavdelningar, eller i närbesläktade produktionsföretag. För närvarande blir företagens rationaliseringar lidande av att de sakkunniga har bristande detaljkännedom och intresse för de olika arbetsmomenten.

Att funktionärerna och de högkvalificerat utbildade massivt konfronteras med vardagen inom produktions- och distributionsarbetet, servicesektorn och förvaltningarna, måste i sista hand leda till fruktbringande följder för samhällets påskyndade kritiska uppgörelse

med sin produktions- och förvaltningsapparat och med hela sitt produktions- och levnadssätt.

För det fjärde – Att korrigera lönesystemet. Den lönekonstruktion som nu används i de östeuropeiska länderna skiljer sig knappast från den kapitalistiska (bortsett från att extremerna är något avslipade), som tagits över utan större förändringar. I början uppstod det extra skevheter genom nödvändigheten av att man i början av den antikapitalistiska omvälvningen mutade vissa specialistgrupper, och behovet att tillfredsställa de arbetare som byggde upp de viktigaste branscherna genom privilegier. Därtill kom konsekvenserna av en investerings- och strukturpolitik samtidigt som det var en permanent brist på arbetskraft (i de mer utvecklade länderna utan någon stor agrar arbetskraftsreserv var det ett absolut underskott, men bristen på kvalificerad arbetskraft kan ge samma effekt även om det inte är något absolut underskott). Över huvud taget föll ledningen för frestelsen att bemöta nedärvda eller nytillkomna disproportjoner inom kapaciteterna med tillfälliga lönepolitiska åtgärder. Dessutom har apparaten intresse av att arbetarna i produktionen håller sig politiskt lugna, att de fungerar som statsskutans ballast och dämpar rörelserna inom intelligentsian. Detta har givit upphov till att hög- och fackskolekadern får sämre nettolöner än vad de skulle ha fått enligt den teori om prestationsprincip som man använder.

Lönesystemets mest uppenbara brist är att ett och samma arbete betalas olika, ibland t o m på samma ort. Detta beror på att tyngdpunkterna legat på olika ställen under historien, och att allt detta staplas på vartannat. Särskilt iögonfallande är det på arbetsplatser inom den industriella produktionsförberedelsen och förvaltningen. En teknolog på ett textilföretag utför i princip samma arbete som sin kollega inom metallurgin, men ”tjänar” i genomsnitt betydligt mindre. Med jämna mellanrum arbetar de centrala regerings- och fackföreningsinstanserna fram projekt för att rätta till detta, men de blir sedan liggande till förmån för ytterligare tillfälliga åtgärder på de olika platserna, då partiet befarar en alltför stor rörelse i samhället om man skulle införa en helhetslösning. Dessutom – och det är det egentliga problemet – är det inte mödan värt – om man inte 30 respektive 60 år efter införandet av de ickekapitalistiska förhållandena vill sätta in projektet i ett nytt socio-ekonomiskt perspektiv.

Att förändra lönesystemet griper djupare in i de ekonomiska förhållandena än vad de tre tidigare skisserade åtgärderna gör, åtminstone om man har för avsikt att genom rättvisa löner göra en medveten framstöt mot en utjämning av inkomsterna, vilket krävs om kulturrevolutionen skall förberedas. För det stora flertalet arbetare uppstår visserligen redan nu via regeringsbeslut ”halvspontant” en tendens till en sådan utjämning. Men det sker på ett sätt som inte får några frigörande följder, eftersom den objektiva avsikten under de nuvarande produktionsförhållandena bara är att lägga på locket över de grundläggande sociala motsättningarna och ojämlikheterna. Då man dessutom samtidigt fortsätter med att hålla fast vid prestationsprincipen, så ger det faktiska förloppet näring åt konservativa missmodreaktioner bland de högt kvalificerade elementen, speciellt bland företagens tekniskt-ekonomiska intelligentsia. I framtiden kan dessa element gå emot de verkliga perspektiven på historiska framsteg. Sådana ingrepp kan bara fungera kulturrevolutionärt om de på ett *öppet* sätt ifrågasätter värdet av en *prestationsprincip för att fördela inkomsterna och om man nu ska utnyttja så kallad materiell stimulans som det viktigaste medlet för att reglera prestationerna.*

Det är helt klart att dessa ingripanden bara kan få önskad effekt i ett sammanhang, där man griper sig an motivationsenergin hos de mest anspråksfulla sociala skikten med mera förfinade målsättningar. Likaså är det klart, att omställningen kräver en viss tid, både var det gäller den allmänna opinionsbildningen – som säkert påskyndas i en revolutionär situation – och framför allt en ackumulation av tillräckliga medel för att massan av

arbetande åtminstone ska kunna uppleva en anpassning uppåt.

Det strategiska beslutet att inte fortsätta den hittillsvarande tillväxtpolitiken – det nämns här i parentes – kan självklart inte genomföras på en gång. Istället kommer man att behöva en tillväxt till en början för att kunna driva strukturförändringen av reproduktionsprocessen framåt utan alltför stora friktioner – bland annat också just beträffande inkomstfrågan.

Ur teoretisk synvinkel är en inkomstutjämning nästa möjliga och nödvändiga åtgärd för att övervinna lönearbetet i sträng bemärkelse. Så länge man betalar ut väldigt olika löner, så förblir bindningen till arbetskraftens reproduktionskostnader uppenbar för de arbetande massorna trots alla ideologiska hårklyverier. Att få ta del av den allmänna konsumtionsfonden är inte samma sak som att ha ett härskande förhållande. Om vi verkligen ser problemet ur *inkomsttilldelningens* synvinkel, så gäller det först och främst att bestämma hur mycket var och en skall få, dvs hur mycket samlat abstrakt arbete som var och en kan förfoga över till sin konsumtion. (Denna synpunkt behåller sin allmänna relevans i sammansatta samhällen med en högt utvecklad teknisk arbetsdelning, där man inte kan möta proportionalitetsfrågorna med ett ögonmått, och den implicerar i och för sig inte att reproduktionsprocessen är reglerad genom värdelagen; inte ens om man bestämmer sig för standpunkten att pengarna måste vara kvar, på grund av sin egenskap som mätare, och att det vore opraktiskt att efter hand dra undan de medel som är nödvändiga för livsuppehållet, från en penningstyrd fördelning.)

Efter vissa avdrag från totalproduktens kostnader vilkas nödvändighet i princip alla är på det klara med – dvs frånsatt hur mycket, hur det konkret har använts och graden av centralisering – så finns det ett visst antal timmars abstrakt arbete kvar att fördela till den individuella konsumtionen, planmässigt sett. Här kan man lätt räkna ut personernas, familjernas, hushållens etc genomsnittliga andelar, och det är ju så statistiken räknas fram. Det är bara det, att detta genomsnitt för närvarande uppstår via en differentiering som t o m är mer oöverskådlig i praktiken än i teorin, och för länge sedan mist all tillstympelse till inre logik. Den kräver dessutom direkt och indirekt stora ansträngningar och spelar knappast längre någon roll som prestationspådrivande kraft.

Jag har redan nämnt att utjämningen egentligen gör framsteg. Det är bara ett förhållandevis litet, högre skikt som spränger normalfördelningen. Dessa stimuleras huvudsakligen inte alls via pengar, men tar naturligtvis gärna emot när det bjuds. Den sociala differentieringen sker främst via andra mekanismer. Man skulle kunna förenkla och förbilliga systemet en hel del, om man hade utgångspunkten att alla individer skulle få detta genomsnittliga belopp i sin egenskap av samhällsmedlemmar. Varför har man t ex denna miljonkrävande uträkning och bokföringsmässiga överföring av skatte- och socialförsäkringsbidrag? Den reellt existerande socialismen ger sig bokstavligen själv ett fattigdomsbevis, när den praktiskt taget utgår ifrån att man fortfarande måste tillgripa en klassamhälleligt primitiv ”materiell stimulans” för att få en arbetsplikt och intensitet som motsvarar behovsnivån. I själva verket reflekterar man därmed bara okritiskt ett faktum som inte kan förnekas, nämligen individernas subalternitet och alienation i reproduktionsprocessen och vad som följer på detta. Med den nuvarande ekonomin trasslar samhället faktiskt in sig allt djupare i ett stimulanssystem där det bara är en bonus som garanterar den behövliga intensiteten och kvaliteten i arbetet. Individerna måste se till hur de klarar sig privat, utanför arbetet, och därför kassera in så mycket som möjligt.

Självklart skulle man föra *principen* om en lika stor konsumtion för alla in absurdum om man genomförde den mekaniskt. Den nuvarande differentieringen – som, såvida den fortfarande har genomslagskraft, rättas efter arbetets kvalitet och funktionsnivåer, och följer alltså regeln ”Den som har (dvs har ett arbete som främjar utvecklingen och därmed

driver på behoven), den skall varda givet"-kompenserar inte, utan förstärker ytterligare orättvisorna i fördelningen av utvecklingsmöjligheter, utbildning och arbete. Den nya differentieringen skall fungera tvärtom: Inga tillägg för kreativa, utvecklingsfrämjande arbeten. Om samhället står för utbildningskostnaderna *och* även låter var och en få sin konsumtionsandel under utbildningstiden, (vilket säkerligen inte kommer att kunna praktiseras i full utsträckning på en gång) så har detta inte längre någon grund, i synnerhet som förvärvandet av en utbildning redan i sig självt är en belöning, som utvecklar anda och sinne för en högre, mer differentierad njutning. Man skall bara göra inskränkningar för individer som under längre tid vägrar att bidra till reproduktionen av levnadsvillkoren. Kompensation skall ges för tunga-, monotona-, otrevliga-, och för nattarbeten, kort och gott för allt arbete som begränsar ens utvecklingsmöjligheter (så länge detta inte är mer eller mindre lika fördelat mellan alla). Denna lösning har sedan länge trängt på av sig självt på ett oplanerat sätt. (Här framträder för övrigt lönens prisreglerande komponenter, så länge det inte förekommer en direkt fördelning av arbetskraften. Samhället måste nå en proportionell utjämning mellan tillgång och efterfrågan på arbetskraft för de olika mer eller mindre attraktiva branscherna och sysslorna. Om man inte kan få tag på arbetskraft till de livsviktiga sysslorna på grund av att de är oangenäma för individerna, så är det inte orättvist att öka lönen så mycket att posterna blir tillsatta.)

Sedan är det bara två saker kvar att reglera. För det första är det arbetstidens längd, och där måste man tillämpa samma principer, förutom skärpta hygieniska- och utbildningskrav. För det andra gäller det de familjemedlemmar som inte arbetsplatser eller andra samhällsinstitutioner kan ta hand om, dvs främst barnen. Det är självklart att även pensionerna ska räknas med i utjämningen, och närmas den genomsnittliga andelen.

På så sätt skulle alla samhällsmedlemmar förfoga över ungefär samma mängd abstrakt arbete. Med tanke på det stora utrymme som finns till förfogande när man fyllt existensminimum, skulle detta inte innebära något avbrott i behovsstrukturernas kvalitativa olikheter. Tvärtom skulle man även utifrån denna aspekt snabbare kunna minska de olika skikten specifika barriärer beträffande förmågan att njuta och uppleva. Individerna kan välja mellan att använda sina egna andelar av merprodukten på njutnings- och utvecklingsmedel som är mycket olika till sitt konkreta bruksvärde och -ändamål. Förutsatt att tillgången något så när proportionerligt motsvarar behoven (hur dessa än förändras) kan man, allt efter önskemål, i första hand kosta på sig ett bekvämt boende eller långa resor, lukulliska måltider eller ett omfattande bibliotek (så är ju sedan länge fallet i de utvecklade länderna, oberoende av den olika fördelningen, och det blir alltmer sällsynt att man av ekonomiska skäl tvingas att helt avstå från vissa standardnjutningar till förmån för andra). Redan i dag skulle t ex varje invånare i DDR kunna "kosta på sig allt" de behöver för en rik utveckling av sin personlighet.

För fördelningsförhållandenas hela sammanhang gäller mer än någonsin innehållet i det ställningstagande som kommunisten Jean-Jacques Pillot gjorde 1840: ". . . var och en är skyldig samhället att för det han tar emot ge hela sin förmåga för allas välgång. Jämlikhetslagen dikterar grundregeln: Den som gör det han kan gör det han skall." "Kroppens egenskaper som hälsa och kraft, och själens egenskaper som förmågan att tänka och ha skarpsinne, skapar ingen annan skillnad mellan den som har särskilt mycket och den som har särskilt litet av detta, än att den ena måste ta på sig större uppgifter än den andre. De olika funktioner som republikens eller kommunens förvaltning kräver, är alltsammans bara plikter som varje medborgare uppfyller för samhällets välgång. Därför kan de för den som utför dem, varken vara en anledning eller en förevändning för skillnader i tillfredsställelsen av kroppsliga eller intellektuella behov" (Höppner/Seidel-Höppner: Von Babeuf bis Blanqui II, Leipzig 1975/462 f).

Den gemensamma nämnaren för alla dessa inledande åtgärder är deras funktion av förenande länk mellan att kämpa sig till en politisk demokrati och en grundläggande förändring av den sociala behovsstrukturen. Detta är ju – det var förutsättningen – bara möjligt om den politbyråkratiska absolutismen har störtats, alltså om det fram till dess dominerande styrkeförhållandet mellan frigörelsens och apparatens intressen varaktigt har förskjutits till förmån för de förstnämnda. Men då blir samtidigt ett annat styrkeförhållande rörelsens medelpunkt, och det blir avgörande för dess fortsatta öde, om man skall kunna skydda sig mot en direkt etatistisk kontrarevolution och en smygande byråkratisk restauration. Det vill säga styrkeförhållandet mellan frigörelse- och *kompensations*-intressena. Här ligger den strategiska knutpunkten för de åtgärder man genast måste vidta.

Frågan om hur kulturrevolutionen ska förhålla sig till massornas kompensatoriska behov är ytterst viktig. I sig utgör de kompensatoriska intressena oftast en reservoar av politisk konservatism. Efter den direkta politiska aktionen fortsätter kampen mellan tendensen till en politbyråkratisk reaktion och den kulturrevolutionära rörelsen för att underordna dessa och neutralisera dem. Det krävs en helt annan inställning mot de kompensatoriska intressena än mot apparatens, och inte bara för att det här gäller en motsättning inom överskottsmedvetandet. De kompensatoriska intressena är mycket djupare förankrade i individernas liv. Att de dominerar överskottsmedvetandet är ett problem som inte på några villkor kan lösas genom ett politiskt stormanfall i något gynnsamt ögonblick. Spontant, och utlämnade åt sig själva, kommer de kompensatoriska intressena att tendera till krav på gottgörelse på kort sikt för genomliden personlighetsdegradering och inskränkning, och förebyggande ångestreaktioner mot varje förmodad förändring i det sociala ägandet av privilegier, varor, prestigeposter, bekvämligheter osv.

Genom att marxismen började rulla upp nystanet från den materiella sidan, och satte frågan om de underprivilegierade massornas utvecklingsvillkor på första plats, så har den alla chanser att lösa problemet i handling. När den marxistiska samtidsanalysen konstaterar de intellektualiserade skiktens speciella roll, så gör den inte detta för att hedra intelligentsians traditionella högmod, utan för att slå fast dess uppgifter i hela den allmänna frigörelseprocessen. Den vänder sig definitivt emot varje politisk-liberal vantolkning av begreppet frihet. De arbetande människorna har vunnit väldigt litet om de intellektuella obehindrat kan få glänsa med sin talekonst i massmedia. Det *politiskt-moraliska innehållet* i läran om arbetarklassens ledande roll blir först föråldrat när den unge Marx' villkorssatser, som säger att de progressiva intellektuellas plikt att tjäna den allmänna frigörelsen, har gått i uppfyllelse. Dess mest ursprungliga innebörd är en aktiv solidaritet med de mest förtryckta, förutan vilkas befrielse all frigörelse måste förbli halv, och därför genast falsk. Det är nödvändigt att rycka upp intelligentsian ur dess spontana klasstämning gentemot de underutvecklade, att göra den medveten om att, och i vilken omfattning, den är privilegierad (dit hör insikt i motivationens, karaktärsbildningens och den sociala rollens mekanismer) och i vilken utsträckning dess frustrationer hänger ihop med det faktum, att andra är frustrerade och spontant är lika angelägna att komma undan skolans och företagets orättvisa konkurrensvillkor, först kanske genom en dålig studiemotivation i barndomen och senare kanske genom att minska sina prestationer och strunta i att sköta material och maskineri etc.

Framför allt måste man än en gång påminna om att samhället inte kan delas upp i klasser eller skikt av individer, som på ena sidan har kompensatoriska intressen, och på den andra frigörelseintressen. Just de intellektualiserade skikten reagerar på den frustration som förorsakas genom det politiska tillståndet genom att fly in i en privat "livsstil", där det "absolut" behövs en väldig massa konsumtionsvaror. I vårt samhälle är det i regel så, att karriärister och privilegierade kan tillfredsställa sina kompensatoriska behov på ett bra sätt, medan massorna har sämre möjligheter. De eftersatta åtnjuter inte de oskyldigas

fördel, utan avspisas med den materiella och själsliga kulturens mer mindervärdiga produkter.

Även beträffande det kompensatoriska behovet härskar naturligtvis en framstegens dialektik. Beträffande konsumtionsmedlen är dessa både till sin kärna olika behovs-karaktärer inte skilda åt. Det handlar om att i varje persons livsprocess rangera in njutningens innebörd. Det finns en social struktur för hur den används och förbrukas. Man kan och får inte bryta behovet av en produktions- och konsumtionsreproduktionscirkel genom en politik som minskar konsumtionen, vilket skulle belasta de eftersatta skikten och leda till att de sociala motsättningarna skärptes på fel front. Tvärtom: Om man ska leda bort samhället från dess onda cirkel, så måste man sörja för en verklig utjämning vid fördelningen av de konsumtionsvaror som bestämmer standarden. Hittills har uppgången för "dem därnere" alltid jämförts med hur mycket "de däruppe" förbrukar. Det vill säga efter deras förvärv av materiella varor, sinnes- och kulturnjutningar och inte efter om de lett den sociala processen eller ens den kulturella upphöjningen bortom rikedom. Enligt min mening kan man dra slutsatsen att *en samhällsutjämning beträffande förbrukningens kvantitet är villkoret för att komma längre än till principen om kvantitet, den kompensatoriska förbrukningen*. En sådan politik skulle samtidigt ha en tendens till att begränsa utvecklingen av nya lyxbehov, och på lång sikt bromsa ökningen av de materiella behoven över huvud taget, vilka främst drivs av de socialt olika tillägnelsemöjligheterna.

Utkastet till en kulturrevolution har alltså syftet att uppnå ett så stort tillflöde av motivenergi som möjligt från det kompensatoriska komplexet. Vid sidan av att positivt dra åt sig överskottsmedvetande genom en politisk aktivering av människorna, måste det därför ske något som *massivt neutraliserar vissa angelägna kompensatoriska behov. Bäst sker detta om man ger dem en relativ mättnad*. Främst måste man då utjämna de mest elementära sociala orättvisorna vid fördelningen av inkomsterna, och till att börja med också göra en ansats ditåt vad gäller makten över besluten. Denna utjämning har framför allt syftet att den kulturrevolutionära rörelsen avlastas, genom en djupgående förändring av behovsstrukturen, att tyngdpunkten i den sociala intressekampen förskjuts från ett förvärv av materiella levnads- och njutningsmedel (vilka främst karaktäriseras av för-täring) till ett förvärv av kultur) dvs naturligtvis också en annan struktur på den materiella förbrukningen). Faran för att de materiella behoven skall "explodera" är särskilt ett hot under övergången, och därför är en utjämning av inkomsterna den viktigaste åtgärden i början, vilket samtidigt ger utrymme för ett relativt ostört inövande av nya vanor.

Om det är den andra delen i det socialistiska mottot "Av var och en efter hans förmåga, åt var och en efter hans prestation" som drar största uppmärksamheten till sig, så gäller motsvarande för första ledet i det kommunistiska mottot: "Av var och en efter hans förmåga, åt var och en efter hans behov." Formulerat på ett tillspetsat sätt lyder kravet: *Avskaffa prestationsprincipen (vid inkomstfördelningen) för att kunna förverkliga den* (den insats man förmår göra). De båda parollerna (ur "Kritik av Gotha-programmet") är mycket mer jämförbara än vad det verkar enligt ordalydelsen. Det eviga bryderiet om det är möjligt eller omöjligt att tillfredsställa behoven på ett gränslöst sätt, kommer att visa sig vara innehållslöst, en reflex av de nu rådande förhållandena, när de kompensatoriska intressenas reproduktionscykel en gång har brutits. Då kommer det att innebära en nackdel om man ökar sin materiella förbrukning över en viss nivå. Det kommer att ses som ett hinder för individernas självförverkligande. Det kommer, som Sève har visat på ett bra sätt i sin bok "Marxismus und Theorie der Persönlichkeit", att förskjuta proportionerna i den tidsplan för de olika aktiviteterna som är personlighetens grundval, så att den psykologiskt improduktiva konsumtionen kommer att ta överhanden (till skillnad från den psykologiskt produktiva).

Det innebär, att de individer som stelnat i denna riktning, kommer att få känna på en

inskränkning av den ”ackumulationsverksamhet”, som är utslagsgivande för att de skall kunna göra sig socialt gällande och få en fördelaktig utdelning: Ackumulationen av förmåga och färdigheter. Sådana människor kommer därefter att betraktas med samma blandning av medlidande och mild ringaktning som man i dag betraktar folk i länder med tillräckliga tillgångar, där man ”lever för att äta”.

När man ska arbeta fram en ny drivfjäder för en konkurrens mellan subjekten (jagen), så är grunden en omfattande eliminering av den materiella stimulansen, så att den ojämna fördelningen av färdigheter och verksamheter – som kommer att vara kulturrevolutionens centrala tema – kan klargöras i en massiv samhällspraktik, och göras till ett problem i det allmänna medvetandet. För hur betydelsefullt det än är med en anpassning av förbrukningens omfattning, så utspelas den ändå fortfarande på kulturrevolutionens förgård, gäller behovens *inhåll*, och förblir i och för sig mera ett medel än ett ändamål. Ändå måste man först erövra denna förgård, så att man kan formera de krafterna för en omvälvning av civilisationen, och ideologiskt föra dem så långt ut ur de gamla strukturerna, att de kan gruppera om sig. Det betyder, att här gäller det att upprätta en rörelsefrihet för frigörandets intressen och erövra en terräng där de kan växa till sig och expandera. Den kommunistiska strategin består alltså i att skapa en situation, där människorna kan sätta sina omedelbara intressen i förbindelse med epokens allmänna möjligheter och utmaningar, och höja sig över alla de tillägnelser som begränsar deras kulturella utveckling. Samtidigt kommer kommunisterna att undvika varje blott restriktivt ställningstagande till dessa kompensationer, eftersom de vet, att samhället måste anpassa sina materiella grundvalar för alla samhällsmedlemmar, vilket är en förutsättning för att man skall kunna nå ett successivt övervinnande över den kompensatoriska intresseinriktningen, och därmed en fullständig avlösning av de hittillsvarande fördelningsförhållandena.

Då vinner man en utgångsposition för ett uppbrott till den egentliga kulturrevolutionära processen: Att undanröja den gamla arbetsdelningen som källa till all subalternitet och alienation genom djupa ingripanden i arbetsfördelning, i de villkor som styr individernas socialisation och utbildning, och de former i vilka reproduktionsprocessen regleras.

Man får inte tänka sig allt detta som om det mekaniskt kommer att följa på vartannat. Till och med kalkylen för att underordna och neutralisera de kompensatoriska intressena kan bara stämma om man förbinder minskningen av den finansiella stimulansen till massorna med mycket mer långtgående förhoppningar och perspektiv, så att man samtidigt bygger upp nya mer långtgående förhoppningar och perspektiv och undviker annars tillfälligt oundvikliga desorganiserande effekter.

14. Om kulturrevolutionens ekonomi II

Kulturrevolutionens positiva ekonomiska uppgift kan sammanfattas med ett enda begrepp: *Att skapa en sådan ny organisering av arbetet och samhällslivet, att man äntligen på denna kan grunda ett samhälle som förtjänar att bli kallat en fri sammanslutning av solidariska individer.* Det är ett samhälle, där människor inte längre härskar över andra människor, eftersom man också undanröjt de sociala ojämlikheter som vilar på underkastelse i subalternas arbetsfunktioner. Hur man organiserar hela samhällets arbete, det är kärnan i det sista ekonomiska frigörelseproblemet. När man löser detta börjar frigörelsen *från* ekonomin, dvs från dess dominans över det sociala sammanhanget. Denna omvälvning får naturligtvis som konsekvens, att *hela* ekonomin, hela förhållandet mellan produktion och behov, programmeras om, ja även den informationsbehandling som reglerar reproduktionsprocessen. Det gäller människans egen befrielse från förtingligandet, från den mot personligheten inriktade fetiseringen av den producerande materiella världen. Såväl produktionstillväxten som arbetsproduktivitets tillväxt (vilken än så länge mycket sällan ifrågasatts på ett kritiskt sätt) kommer att *i praktiken* förlora sin helgon-

gloria som ofrånkomliga ekonomiska krav. Det innebär för övrigt inte att "nolltillväxten" istället upphöjs till lag, utan bara att *kvantiteten inte längre är det villkor som står på första plats*.

När ett samhälle industrialiserats så till den grad att det något så när tillförlitligt kan tillfredsställa sina medlemmars elementära behov på den kulturella nivå som uppnåtts, så måste hela reproduktionsprocessens planering så småningom ställas om, så att man med en bestämd *prioritering* av en allsidig utveckling av människorna ökar deras positiva möjligheter till lycka. Det ickekapitalistiska industrisamhället är på det stora hela taget tillräckligt rikt för detta, åtminstone står det på tröskeln till det, medan det (som redan nämnts) *alltid* kommer att verka för fattigt, om den hittillsvarande ekonomin får fortsätta att råda. De ekonomer, som alltid är så snabba när det gäller att lägga fram uträkningar över allt som vi "inte kan kosta på oss", tar alltid de materiella behovens nuvarande struktur som en underförstådd förutsättning. Den materiella omätligheten kostar oss en högre utvecklingsfrihet, underkastar oss psykiska regleringar som vilar på tvång, och skapar samhällets styvmoderlighet.

Men individernas växande obehag i den existerande civilisationen har sedan länge visat på en motsättning som skulle få det hittillsvarande sättet att leva att bli ohållbart, även om en minskning eller försämring av resurser inte sätter några gränser för den materiella expansionen. För övrigt visar historien på exempel där det är möjligt med lika eller liknande resultat för människans utveckling och lycka, även med en förhållandevis stor skillnad vad gäller mängden produkter som står till förfogande. Frihetens villkor kan inte på något sätt anges i dollar eller rubel per capita. Folken i de utvecklade länderna behöver inte någon ökning av sina nuvarande behov, utan snarare tillfälle att njuta av sin egen personliga aktivitet: Njutning av aktiviteter och relationer, konkret liv i vidaste bemärkelse. Att omforma socialisationsprocessen i en sådan riktning, kommer på det ekonomiska basplanet först och främst att kännetecknas av en systematisk omfördelning och omstrukturering av det levande arbetet och ackumulationen till förmån för de villkor som utvecklar den mänskliga subjektiviteten.

Det här är kulturrevolutionens maximiprogram. Det måste följas upp mera i detalj beträffande en rad aspekter:

- Produktionens mål är rik individualitet: En ny utformning av planering och organisering inom alla områden av landets ekonomi och vetenskap, en revidering av deras effektivitets-kriterier för att förverkliga en enhet mellan arbets- och utbildningsprocessen (en enhet mellan produktion och kulturtillägnelse) – att skapa ett allmänt frihetsspelrum för självförverkligande och personlighetstillväxt även inom nödvändighetens rike;
- att göra en ny bestämning av de materiella behoven – och vilken kapacitet det levande arbetet skall ha, ur aspekten att optimera de helt socialiserade människornas utvecklings-villkor (att prioritera utbildningssektorns kostnader); detta istället för att fortsätta med samma gamla syn att efterfråga materiella värden – detta i sådana former av politisk demokrati, som möjliggör en samhällelig studie- och insikts-process med bredast möjliga deltagande av massorna;
- en harmonisering av reproduktionen: Prioriteringen förflyttas från produktionens utsugning av naturen till dess inordnande i ett naturligt kretslopp, från utvidgad till enkel reproduktion, från ökad arbetsproduktivitet till vårdande av arbetsvillkoren och arbetsstrukturen – och utveckling av en natur- och människoanpassad teknik och teknologi, återupprättande av proportionaliteten mellan stor (industriell) och liten (hantverksmässig) produktion;
- en näringsekonomisk beräkning av en ny tidsekonomi: Att förskjuta uppmärksamheten

inom planering, statistik och produktivitetmätning från dess pris- till dess arbetstidsgrundval – till en arbetstidsberäkning som är ett instrument för att genomföra en ekonomisk struktur på ett mänskligt plan;

– personliga initiativ och en verklig gemenskap: Att bygga upp en ekonomisk regleringsform, som ger ett stort utrymme för hur det förenade arbetets grundenheter förverkligar planens förutsättningar och säkrar deras proportionella utveckling av sin egen struktur – ett samhälle som är en sammanslutning av kommuner.

Dessa krav måste slutligen omsättas i direkt ingripande åtgärder. Institutioner som är tämligen stabila, och framför allt en politisk organisation som klarar aktuella ingripanden och även en tvist om vad man skall göra härnäst, är också en förutsättning för de omedelbara åtgärderna. Detta måste absolut vara garanterat när processen går över till sitt mogna stadium. För ledningen reser sig frågan om varmed man skall börja, var man först skall koncentrera krafterna för att nå ett genombrott. Jag skall här föregripa grundidén, eftersom delaspjekternas betydelse då syns klarare. Systematiken förutsätter nämligen ingen bestämd tidsföljd och ger inget besked om var den avgörande länken sitter i kedjan.

Denna viktiga länk kommer fram ur en analys av styrkeförhållandet när det gäller social medvetenhet: *Man måste fortfarande aktivt driva på den produktion av överskottsmedvetande som redan spontant är igång, måste med avsikt skapa ett utbildningsöverskott,* som till kvantitet och kvalitet är så stort att det omöjligen kan fångas upp i de rådande arbets- och fritidsstrukturerna. Därför skärper detta motsättningarna i dessa strukturer och gör omvälvningen oundviklig. Den frigörelsepotential som på så vis samlas upp och kommer i kläm under de rådande förhållandena, hittar ingen annan utväg än att angripa den gamla arbetsdelningen i reproduktionsprocessen. Redan nu börjar de ekonomiska ledarna – i båda systemen! – att klaga på överskottet av högt kvalificerade människor, för vilka de inte har ”något arbete”, dvs inga planerade tjänster: Är tjänsterna en gång tillsatta, så ska samhället rätta sig efter det och inte sprida mer kunskaper än det vetenskapligt-tekniska fabrikssystemet kan ta emot i sitt nuvarande sociala skick. Men det vore farligt, att år ut och år in binda människor som enligt karaktären på sin utbildning är motiverade för ett kreativt arbete vid sådana stupida sysselsättningar, som man hela tiden begär att den utbildade och nödortfögt utbildade arbetskraften (med speciell förkärlek kvinnor) skall utföra, och inte så sällan också yrkesarbetarna. Om man skall hålla fast vid den rådande arbetsdelningen bör man alltså snarare sänka än öka utbildningskvoten.

Kulturrevolutionen kräver en motsatt politik, men naturligtvis är huvudsaken inte att öka antalet specialutbildade. Kulturrevolutionen vill bryta vanan att reglera utbildningen efter den princip där det krävs isolerade, snävt fackmässigt utvalda arbetsplatser, och siktar på helhet-liga utvecklingsbetingelser, som gör det sannolikt att det utvecklas massvis med fullt ut socialiserade, fria människor. Industri- och vetenskapsorganisationen anpassas då till behovet av en ytterst omfattande polyteknisk och -vetenskaplig utbildning och till personligheternas utveckling över huvud taget. Alla de verkligt utvecklade personligheter som redan finns i samhället ska oberoende av sina övriga funktioner bli ickeprofessionella lärare åt ungdomen. Det är på inget vis självklart att en sådan humanistisk vändning ens för en kortare tidsrymd skulle minska produktionen och produktiviteten i sin helhet. På lång sikt antog Marx helt entydigt motsatsen. Åtminstone inom de områden där man nu bedriver specialiserat intellektuellt arbete, finns det tecken på att de gamla rationaliseringsprinciperna tar död på sig själva, då de förstör motivationen att göra skapande insatser. I vilket fall som helst, så kommer kulturrevolutionen att leda längre än till att man behandlar industrins produktion per tidsenhet som den huvudsakliga definitionen på vad som är framgång. Om samhället organiserar både utbildningssektorn och produktionen på så sätt att var och en kan förvärva en vetenskaplig och konstnärlig allmänbildning på högsta nivå genom teoretisk och praktisk verksamhet, vilket ger dem möjlighet till en differentierad

tillägnelse av den sociala helheten, så framtvingar denna potential i praktiken en omfördelning av arbetet, och en självförvaltning av alla samhällsangelägenheter.

Men detta angrepp mot härskarförhållandenas kärnsubstans får inte ske oplanerat. De högt industrialiserade samhällenas komplicerade ekonomi tål ingen desorganisationschock. Den ekonomiska revolutionen måste trots sitt radikala mål ta formen av en ordnad ombildning, dvs redan från början ta hänsyn till hur systemet hänger ihop, vilket – utan att göra anspråk på fullständighet – skisserades i den tidigare tablån över aktionsaspekterna, och väga proportionen av tillgänglig arbetskraft. Därför är det absolut nödvändigt att man i förväg tänker igenom hela komplexet av följder. Det skulle behövas kollektiva planspel, med så realistiska modeller som möjligt. Man kan med full rätt invända, att striderna sällan eller aldrig i praktiken genomförs på det sätt som de skisserats av strategerna på ritbordet. Men ändå är de oundvikliga för att åtminstone göra aktivisterna förtrogna med den terräng där man agerar, och de situationer som kan väntas inträffa.

För det första – produktionsmålet rik personlighet. Ännu organiseras människorna i den ickekapitalistiska produktionen som om man kämpade för att överleva, och varje dag förs de sista reserverna på nytt fram till fronten. I detta nödvändighetens rike finns det inget säkert och fritt utrymme för ett fritt självförverkligande och personlighetsutveckling. Frigörelsens intressen är i stor utsträckning utestängda. I den meningen behandlade jag i kapitel 11 bara produktionen som en sfär för absorberat medvetande. Man skulle kunna säga att detta är en förenklande abstraktion. Det stämmer, och den arbetades bara fram för att nå den *politiska* analys som var intressant i sammanhanget, utan någon som helst jämförelse. Vissa personer och grupper får även i dag omedelbara utvecklingsimpulser från produktionen, trots att den mer än någonsin a priori grundas på abstrakt arbete. Men det rör sig om tillfälliga effekter. Det tar bara en minimal tid i anspråk av personernas tidsplaner, och har sällan anknytning till personlighetsutvecklingens centrala mekanismer. Men det är just dit som produktionen måste förändras. Den skarpa gränsen mellan frihetens- och nödvändighetens rike måste bli överskriden av friheten.

När det gäller denna målsättning, kommer man inte förbi måttstockar, som tack vare att alienationen alltsedan den industriella eran inleddes har varit ideologiskt nedkämpad i den officiella vetenskapen och har underskattats allt mera varaktigt, och först börjat komma fram i medvetandet igen under de senaste årtiondena, ståndpunkter som härrör ur vissa antropologiska konstanter. Dagens marxism-leninism har på grund av att den håller fast vid en ickekapitalistisk genväg till industrialiseringen en misstro mot antropologin som sitter mycket djupt. Det finns knappast någon punkt där den missförstår Marx grundligare än här. Där Marx konstaterade det faktum, att den mänskliga naturen under alienerade förhållanden i allmänhet och under de kapitalistiska förhållandena i synnerhet körs över av den gentemot det humana helhetssammanhanget autonoma ekonomiska processen, och därför inte heller kan erbjuda någon fast punkt för dess omvälvning, gör marxismen-leninismen en saltomortal och förklarar att den fastslagna antropologiska grunden är förhistorisk, dvs historiskt irrelevant, och utesluter den från den materialistiska historieuppfattningen. Eftersom den ideologiskt måste rättfärdiga ett system, där alienationen blomstrar, så försöker den sprida ett sken av evighet över systemets mest karaktäristiska företeelser. Där den träffar på krav på frihet, ritar den snabbt upp en utomhistorisk illusion av en total gränslöshet, för att på så sätt lägga en dimridå över de gränser som människans frigörelse nu står inför (det var inte av en slump som den ”mest liberala” partiledningen, den ungerska, såg sig tvingad att använda detta trolleri särskilt exemplariskt).

Jag vill än en gång påminna om att den ursprungliga marxismen ser kommunismen som den fulländade naturligheten, och att den i detta sammanhang inte bara ser personligheten historiskt-relativt, utan också som punkt där för arten grundläggande behov korsar

varandra, behov av:

- en säker existens grundad på social trygghet,
- stimulans till utveckling genom social (respektive socialt förmedlad) kommunikation,
- socialt erkännande och uppmuntran för sin person som det högsta värde man kan nå,
- att använda alla utvecklade personliga krafter i den meningen, att det innebär ett självförverkligande genom autonomt handlande inom ramen av en gemenskap.

Vad en personlighetens rikedom konkret innebär i olika sammanhang betingas helt och hållet av på vilken historisk nivå och mångfald kulturen befinner sig. Men det är inte sant som Ranke säger, att "varje epok skulle vara lika nära Gud", eftersom för det första den objektiva rikedom sedan urkommunismen upphörde alltid förvärvats i olika grad av olika klasser, och eftersom den för det andra kunde ha en mer eller mindre antagonistisk struktur jämfört med de former som de socialt grundläggande behoven fått i olika epoker. Kapitalismen är t ex den tidsålder som är "fjärran Gud". Och i högre grad än kulturvarornas materiella struktur är det ofta de sätt på vilka de förvärvas som strider mot människans naturliga varande (låt oss som ett extremt fall ta ockrarens abstrakta svält, som Balzac beskrev). En viss psykologisk riktning ger med sina laboratorieexperiment näring åt samma slags fördom: att frågan om vilka förhållanden människan kan vänja sig vid bara är en fråga om "anpassning". Men man får inte glömma att de för varje människa manipulerar med en isolerad och preparerad anlags-"konstruktion", och av goda immanenta skäl vägrar säga något om det mänskliga subjektet i individuell gestalt, och om villkoren för mänsklig lycka. En av de väsentliga förutsättningarna för en kulturrevolutionär ekonomisk politik är en utvecklingsteori för människorna som individer, där man varken låter de "objektiva kravens" fetischism eller psykets imponerande anpassningsförmåga få övertaget, att man vågar göra normgivande uttalanden.

Det kommunistiska kravet är kort och gott, att man ska utforma hela det materiella livets produktions- och reproduktionsprocess så, att människan inte kommer till korta som individualitet – vilket de uttryck som återspeglar alienationen utelämnar. Då får man naturligtvis ha en helt annan uträkning än den vanliga till mål, en räkning som visserligen aldrig kommer att gå ihop på slutet, men som man desto mer tålmodigt och envist måste fullfölja. Hittills finns det ingen som kan nämna ett misslyckande, eftersom det aldrig har gjorts några försök. Erfarenheter av mindre grupper bevisar naturligtvis ganska litet, även vad gäller den positiva sidan – annars vore ju praktiken i vissa urkommunistiska samhällen bevis nog. Nu har vi att göra med samhällen, vilka som helhet inte till någon del är täckta av eller sammanhållna av ett nät med primära gemenskapsrelationer, och vars praktik man inte kan ta en omedelbar titt på. Frågan är, hur och efter vilka kriterier man skall planera de proportioner, efter vilka man kan utveckla en stor folkhushållning, för att målet rik individualitet skall få praktisk effekt. För om man låter den ekonomiska tillväxten fortgå av sig själv – vilket den officiella ekonomiska doktrinen vill få oss att tro – så kommer detta aldrig att ske.

"Verklig ekonomi – besparing – består i att spara in arbetstid", säger Marx (Grundrisse/599), och vår näringslivsledning ekar med. Men Marx kräver, "att hela samhällets arbetstid skall reduceras till ett fallande minimum, så att han skapar en tid som är fri för allas egen utveckling" (Ebenda 596), eftersom massornas merarbete . . har upphört att vara en betingelse för att utveckla den allmänna rikedom" (Ebenda 593). Däremot eftersträvar man precis som kapitalet "att å ena sidan skaffa fram en tillgänglig tid, och å andra sidan att göra om den till merarbete" (Ebenda 596), och slår orubbligt fast att "rikedom själv, som grundas på fattigdomen, och den *disponibla tiden existerar i och genom motsättningen till merarbetstiden*" (Ebenda), Parti- och statsbyråkratin betar sig så

som kapitalet, genom att de låter sig ledas av en strävan att förvärva abstrakt arbete, merarbetstid, värdesubstans, och använder dess samlade tyngd som ett härskarredskap. Här är naturligtvis inte ändamålet profiten som sådan, utan snarare att legitimera makten. Detta mot samma bakgrund om i den bibliska liknelsen om Josef försörjaren: Ladan måste vara full om Farao skall bli godkänd av folket under de sju magra åren.

Men sedan löper motsättningen mellan arbetstid och fritid, mellan samhällelig produktion och privat konsumtion genom hela den reellt existerande socialismens livsform. Och man överskrider ständigt gränsen mellan frihetens och nödvändighetens riken genom nödvändigheten av att leva, studera, förbruka, koppla av och njuta för att återställa arbeidskraften inför nästa produktionscykel. Det är den gamla ekonomins onda cirkel från A till Ö. Att bryta detta är den huvuduppgift som motiverar ett kommunistiskt partis existens och ledande roll, och här kommer Kommunisternas förbund att ha sitt viktigaste verksamhetsområde. Ty det är på detta som det beror, om man ska kunna nå ett helhetssammanhang, där samhällslivet låter individerna utvecklas fritt och möjliggör utvecklingen av en rik personlighet.

En kortare arbetsdag skulle vara det viktigaste villkoret, som Marx lakoniskt sammanfattade det. Det var under en tid när man arbetade 10 till 12 timmar om dagen, 6 dagar i veckan. I dag har vi i de utvecklade länderna närapå halverat den tiden. Produktiviteten i USA, i Västeuropa och Japan är så hög att det statsmonopolitiskt dirigerade kapitalet för första gången i sin historia självt måste tänka på att förkorta arbetstiden så att man skall kunna bemästra arbetslösheten under högkonjunkturerna. En genomsnittlig arbetstid på exempelvis 5 x 6 timmar i veckan skulle, bortsett från relativt få fall, kvantitativt sett inte längre vara något utvecklingshinder för individerna. Några få "ickearbetare" (inklusive alla dolda former) skulle *definitivt* ha upphört att utgöra ett villkor "för utvecklingen av den mänskliga hjärnans allmänna krafter" (Grundrisse 593). Emellertid visar utvecklingen efter Marx att den ökade fritiden bara på vissa villkor tar sig uttryck i frigörande effekter, eftersom de av samhället färdigsydda sysselsättningskostymerna för arbete *fritid* i de flesta fall har en gemensam subalternerande effekt på individerna, och dessutom också dominerar utbildningssektorn. Det räcker alltså inte med en kortare arbetsdag.

Marx' perspektiv tycks mig vara något oskarpt på den här punkten. eftersom han, som det ganska ofta har sagts, lät frågan om förhållandet mellan nödvändighetens rike och frihetens rike förbli svävande. Det torde närmast röra sig om att han inte fick tillfälle att på "Kapitalets" nivå (det berömda stället i band 3 – MEW 25/828) mejsla fram den dialektik mellan färdighet och handling lika tydligt som han gjorde så entydigt i "Det ekonomisk-filosofiska manuskriptet". I "Grundrisse" (s 595) formulerar han perspektivet så här "Individualitetens fria utveckling, alltså inte reduceringen av den nödvändiga arbetstiden för att fastlägga merarbete", (så långt är det klart) "utan över huvud taget en reducering av samhällets nödvändiga arbete till ett minimum, som sedan överensstämmer med individernas konstnärliga, vetenskapliga etc utbildning genom den tid som frigjorts för och de medel som skapats för dem alla". Även detta är klart vad avsikten anbelangar. Men man kan fråga sig, om inte den skarpa uppdelningen mellan "konstnärlig", vetenskaplig etc utbildning" och "nödvändigt arbete" – i och för sig beläget inom en antagonistisk horisont – i någon mån suddar ut den reella problematiken. Att minska det nödvändiga arbetet till ett minimum – ja, såvida det nödvändiga arbetet är ett alienerat arbete respektive en omfattande, psykologisk improduktiv verksamhet, som på kort sikt är förlorad för en utjämning med andra. Men egentligen handlar det nog inte om att radera ut den skarpa gränsen mellan det nödvändiga arbetet (i dess mer allmänna bemärkelse) och den friare verksamheten, men att i alla fall göra den genomtränglig. Mer än någonsin kommer det att vara nödvändigt att delta i alla till sin funktion olika nivåer av det nödvändiga arbetet, som ett av de viktigaste medlen för att tillägna sig kulturen. Hos de flesta intellektuella lider

verklighetsuppfattningen mycket starkt av att de inte har någon närmare föreställning om det allmänna sammanhangets precis som tidigare centrala sfär, och att de bara alltför ungefärligt vet, eller tror sig veta vad ekonomi egentligen handlar om – speciellt när det gäller en högt utvecklad teknik – och via vilka mekanismer de måste ta sin del av konsekvenserna.

Jag föreslår att man med hänsyn till nuläget utökar kravet på en reducering av den nödvändiga arbetstiden med det preciserade tillägget: *I första hand en minskning av den psykologiskt improduktiva arbetstiden inom den nödvändiga arbetstiden*. Därav kommer en rad viktiga konkreta slutsatser beträffande planering och organisering av reproduktionsprocessen, vilket ju i sista hand leder till en successiv omfördelning av arbetet, medan det primära målet är att öka det utrymme i arbetssfären där man kan tillägna sig de överordnade sammanhangen genom psykologiskt produktiv verksamhet. Allmänt sett, måste en socialistisk näringslivsplanering *utgå från det levande arbetet*, dvs direkt från den samhällseliga arbetstidsbalansen och dess samband med behovsstrukturen, och inte i första hand från summan av materiella fonder, alltså det förtingligade arbetet. Än mer: Med målet att nå rik personlighet, måste man till och med ta ännu ett steg, ett steg tillbaka från arbetstidsbalansen, och börja med den samhällseliga *tidsbalansen*, rätt och slätt, *med individernas tidsbudget* och därifrån se till att allas tidsplaner ger jämlika utvecklingschanser, till att börja med i kvantitativ bemärkelse. Man måste särskilt se till, att man reserverar tillräckligt med tid åt utbildningsverksamheten *i vars och ens ungdom*, så att man når det utbildningsmål som skisserades i kapitel 10 (varvid man absolut inte måste föreställa sig en tvingande utbildningsväg genom en multiplicering av det nuvarande högskolesystemet).

Då kommer en *ny tidsekonomi* i centrum för planeringen. Det blir *den* tidsekonomi som Marx tänkte sig för frihetens rike: Att man gör en ändamålsenlig uppdelning av tiden, så att man har plats för både egen och samhällselig utveckling och njutning (Grundrisse/90). Denna nya tidsekonomi kommer också att vara kostnadsbesparande (*abstrakt arbetstid*), men innebär i första hand att man vinner *mer konkret livstid*. Dess "målfunktion" kommer att vara en maximering av "tid för utveckling" och "produktiv tillägnelse av kultur". Livstiden så som en tid att utvecklas, just detta är vad den rika personligheten är, sett i en konkret kulturprocess. Näringslivsplaneringen slår – om dess präglade kraft räcker till – som redan antytts fast ramvillkoren, nämligen den individuella tidsplaneringens ramar, och den påverkar därigenom på ett indirekt utslagsgivande sätt de kvalitativa möjligheter som beslutats där, dvs påverkar långt utöver den nödvändiga arbetstiden var individerna förlägger sina aktiviteter, under vissa omständigheter till och med på ett negativt sätt, ända fram till inövandet av en absolut oförmåga till koncentration.

Det problem som först kräver ett helt nytt svar inom ramen för planerade prioriteringar av det levande arbetet, är *vilka ekonomiska reserver planen skall ge* nationen. Detta är inte begränsat till problemet med en centraliserad statsreserv. Hur mycket man än har resonerat på officiellt håll om detta, så har man inte på minsta sätt, varken teoretiskt eller praktiskt, tillräckligt klart uppfattat, vilken betydelse det har för hela samhället. Då skulle inte planeringen längre ha praktisk möjlighet att börja med att slå fast tillväxtkvoten, där frågan om reserver bara dyker upp i en vanställd form, dvs från och med vilken nivå störningarna skall anses vara *outhärdliga*. De mest långtgående teoretiska ansatserna har gjorts från den ekonomiska styr- och regleringsteknikens sida. I konsekvensens namn borde man utgå från motsvarande biologiska styr- och regleringssida. Som bekant säkras livsprocessens stabilitet genom att elementen speciellt på det mest fundamentala området (cellen) finns i massupplaga, så att man i huvudsak kan arbeta med reserver av annat slag på de mer komplexa nivåerna; ändå till organspecialiseringen (regleringsmässigt skulle man kunna översätta det till "organisatoriskt" och "teknologiskt"). Att fortsätta vara social-teoretiskt

omedveten, t ex om verkningarna av en permanent krisekonomi som inte är ett armodets fenomen, utan beror på den ekonomiska regleringen, får en förgiftande verkan på hela det protosocialistiska samhällets arbets- och livsprocess. Om man mäter hälsotillståndet hos de högt industrialiserade kapitalistiska, respektive de ickekapitalistiska ländernas befolkningar i Europa, och inte hittar någon kvalitativ skillnad som är till förmån för de senare, så torde en av de viktigaste anledningarna vara, att profit- och inkomstjaktens stress här har fått en psykiskt och fysiskt "likvärdig" ersättning.

I den officiella ekonomiska teorin spelar i allmänhet problemet med reserverna en bakgrundsroll, när man diskuterar intensiteten, åtminstone hos de författare som ser litet mer långsiktigt, och som inte bara tänker på de nya kapacitetsprocent som man skulle kunna ställa i den pågående årsplanens tjänst, eller i nästa, så fort de får höra lösenordet. Men man vågar inte ens i teorin besluta sig för åtgärder som skulle innebära, att den så kallade intensifieringen på basplanet verkligen sattes i förgrunden. Vad är det då för mening med att prioritera vetenskapligt-tekniska framsteg, när man i en mängd företag ständigt tvingas att vid års-, kvartals-, ja månadssluten sätta in de för dessa avsedda kapaciteterna "i produktionen" – vilket är symptomatiskt för den faktiska inriktning det företagsekonomiska systemet har. Om man skall nå fram till en effektivitetsbestämd företagsekonomi, är det ett oavlåtligt villkor, att man förskonar reserver av material och kapaciteter samt krafter inom företagets sektorer för förberedelser, planering och bokföring från byråkratins slukande av kapaciteter. Så långt är det för övrigt en rent immanent kritik. Det avgörande i detta sammanhang är emellertid att kräva en *arbetskraftsreserv*, en *viss planerad överkapacitet på levande arbete* jämfört med det befintliga maskineriet (och i sin tur, en beredskap som består av det sistnämnda och en material- och energiberedskap i förhållande till produktmängden) – och utan tvivel är allt detta utopiskt, mätt med erfarenheterna hos våra företagsekonomer. Om man ska ge fraserna "människan i centrum" och människan som "produktionens härskare" ett minimum av verklighetsanknytning, så är det en elementär betingelse att det finns en viss rörelsefrihet i företagets arbetsfonder.

Men det gäller också i ett längre perspektiv: Flertalet individer kan bara få en fri utveckling av sig själva i ett samhälle som kan producera mer än vad det måste och faktiskt gör. Ett kommunistiskt överflöd är i vilket fall som helst mer en fråga om produktionens sociala struktur och behov än en absolut mängd varor och service. Det är i första hand ett överflöd av produktionskapacitet, ett överflöd av möjligt levande arbete, "disponibel tid" i vidaste bemärkelse. Bara ett sådant överflöd kan garantera individen – *varje* individ – ett rörelseutrymme *inom* den allmänna arbetsplikten, och bygga upp en tidsekonomi som knyts till den individuella livsplanen. Om livsplanerna blir allt mera disponibla för människorna, så kommer tillfälliga avvikelser från det nödvändiga arbetets tidsförbrukning att kunna jämnas ut genom en minimal styrning, såvida detta inte regleras automatiskt.

För närvarande måste företagen planera sin arbetskraftstillgång på så sätt att denna kapacitet, som beräknas efter normtider för de produkter som skall produceras och det genomsnittliga uppfyllandet av normen, inklusive rationaliseringseffekter som först måste förverkligas, bara nått och jämnt täcker den planerade varuproduktionen. Mödrar räknas t ex som fullvärdig arbetskraft trots att deras frånvaro ligger högt över genomsnittet. Även om de statistiskt ingår i detta genomsnitt, så beräknas de speciellt, och ger på så vis dessutom näring åt den psykologiska nedvärderingen av kvinnorna som arbetskraft. Primära data manipuleras säkert något "för att bygga in skyddsnät". Det vore ansvarslöst av en företagsledning att inte göra så. Dessutom har företagen en hypotetisk arbetskraftsreserv, såtillvida att de beräknar den kommande sjukfrånvaron för högt, liksom olika slags tidsförluster, som beror på brister i organisationen. Men dessa reserver, som redan behandlats, kan av sociologiska och socialpsykologiska skäl bara mobiliseras under speciella villkor. Istället är det så, att atmosfären av improvisation och desorganisation i

sig är en följd av de brister som orsakas av planerings- och ledningssystemet, däribland inte minst bristen på arbetskraft, som demoraliserar de minst socialt medvetna.

Om nu planens genomförande vid någon tidpunkt skulle störas, t ex genom brist på material eller tekniska haverier, så tar det tid innan planen kan göras om, eftersom personalkontoret inte kan garantera att det finns full besättning, då det råder ett allmänt underskott på arbetskraft; eller om sjukfrånvaron stiger över det beräknade (detta kan under vissa omständigheter ske helt utan egen förskyllan) – då stiger företagskollektivets psykiska och fysiska arbetsintensitet, eftersom planen ändå måste uppfyllas. (Ett ickeuppfyllande är ju något som, när det gäller sortimentet och inte bara varuproduktionen räknat i Mark, inte kan ursäktas.) Irritationen växer hos ledningen, den ”operativa verksamheten” ökar eftersom den normala rytmen är störd, och överordnade organ kommer för att se efter om allt står rätt till. Dessutom behövs en del extra kapacitet för produktionen. För arbetarna i produktionen börjar nu extraskiften ta överhand, vilket är socialpolitiskt skadligt och företagsekonomiskt så ineffektivt som det bara går. Den tekniska disciplinen sjunker, man avstår om möjligt från att hålla sortimentet, eftersom man mäter allt efter i hur stor grad man klarat av de dyraste (mest materialintensiva) produkterna, så att man åtminstone säkrar bonusen vid årets slut. Det uppstår en ovärdig situation, vilken alla ansvarsmedvetna arbetare, ingenjörer och ekonomer också uppfattar som ovärdig, och det får en desto mer frustrerande verkan som den inte längre diskuteras, eftersom det känns meningslöst att diskutera den ”folkägda kriscykel” (som den kallas i folkmun) som upprepat sig under årtionden. Man drabbas framför allt själv, men man kan inte ändra något. ”Det finns ingenting som är så modfällande som när man inte har överblick över det spel där livet avgörs”, förklarade Auguste Blanqui en gång i tiden (Höpner/Seidel-Höpner. Von Babeuf bis Blanqui”, Leipzig 1975/529).

Belastningen kan bara minska om företagskollektivet får producera när det finns en arbetskraftsreserv som kan sättas in, dvs om hela samhällsplanen utformas så, att det inte krävs mer arbetskraft än som står till förfogande – inberäknat störningar och andra eventualiteter. Med andra ord krävs det att man stoppar det olyckliga samspel mellan tillväxtkvot och investerings-strukturpolitik som utgår från centralen och som entydigt prioriterar en verklig optimering av de existerande kapaciteterna. Jakten efter kvantitet, efter en växande varuproduktion, förorsakar i många enskilda fall och högst sannolikt även inom hela näringslivet kapacitetsförluster. Särskilt binder skapandet av investeringar i företagen upp en ständigt växande mängd arbetskraft. Att räkna bort den från de existerande kapaciteterna kan för det första bara planeras summariskt, eftersom den zon det gäller för det mesta är alltför komplext strukturerad, och man brukar för det andra räkna lågt när de grundläggande besluten tas. Till exempel är det karaktäristiskt nog bara inom huvudproduktionsnivån (som har den mest kostnadsintensiva utrustningen) man på ett korrekt sätt beräknar behovet av arbetskraft. I de förberedande utredningarna låter man ibland till och med den fiktionen passera, att man, om man behöver tillsätta tre skift på en arbetsplats, bara skulle behöva 3 arbetare – fast man i själva verket behöver 4 (semester, sjukdom, kurser och andra tidsförluster). Kort och gott är det så, att investeringarna oftast – hur hög den objektrelaterade *relativa* produktivitetsökningen än är – absolut sett binder ett större antal arbetare istället för att friställa arbetskraft. Följden blir då att övriga företag drabbas av förlustbringande proportionalitetsstörningar, relativa brister och försummelser inom produktionerna hjälp- och bi-processer, speciellt vad gäller skötseln. Ett stort antal maskiner står stilla, på grund av att det saknas arbetskraft i produktionen eller reparatörer. Detta lockar i sin tur fram krav på nya investeringar, dvs att man sätter upp ännu fler maskiner och binder ännu större kapaciteter inom maskinkonstruktionen etc. Det blir en evig spiral.

Vad gäller arbetarna i produktionen måste man konkretisera kravet på en arbetskrafts-

reserv i förhållande till planen, framför allt för att de åtminstone skall få en möjlighet till att på arbetstid lära sig hur avdelningen och företaget hänger ihop, genom att de faktiskt är med vid planering och kontroll av produktionen, vid viktiga förbättringar av arbetsvillkor och deras arbetes kulturella nivå, får kompetens att hålla maskineriet i stand och att sköta det, och att rationalisera teknologin och arbetsorganisationen. Varför får en arbetare som själv reparerar sin bil inte öva sig att reparera sin produktionsmaskin? Vid behov måste han ges en systematisk instruktion för det. Eller – med ett annat perspektiv: Kan man acceptera produktionsförhållanden som fungerar så, att ingenjörerna hela tiden får sin åsikt bekräftad, att man helst skulle låsa manöverskåpen för arbetarna? Och varför måste arbetarna, åtminstone nominellt, satsa sin fritid om de vill utföra ”nydanande” ingenjörsarbete, när andra kan få fylla sin reguljära arbetsdag med sådant? Det är nästan omöjligt att nå en företagsdemokrati för produktionsarbetarna utan att i förhållande till planen ha en reserv av arbetskraft. Tjänstemännen får, och särskilt hög- och fackskolekadrerna, inte bara på grund av vad de sysslar med, utan också genom att deras dagliga tidsscheman har förhållandevis tillräckligt stora marginaler, en möjlighet att skaffa sig information och får reda på problem i företaget och åtminstone delta i den inofficiella opinionsbildningen. En del av den tid som ”snackas bort” på kontoren är absolut nödvändig för att skapa sig förståelse av hur kollektivet fungerar. Arbetarna i den direkta produktionen har i allmänhet inga tillfällen till sådant. De möten som – relativt sällan – anordnas vid skiftbyten, genomförs alltid under tidspress. Det ena skiftet vill hem, det andra måste till maskinerna. I allmänhet kan då bara ta upp de mest aktuella symptomen hos de faktorer som stör produktionen och arbetsatmosfären. När arbetarna ”snackar” går det antingen ut över normen, till nackdel för dem själva, eller kallas det produktionsbortfall och blir (om normen är ”bra”) till nackdel för ledningspersonalen som har ansvaret för att planen ska uppfyllas. Planen ger visserligen ett visst utrymme för sådana ändamål, men det utnyttjas oftast till att ”kvitteras” mot diverse annat oförutsett under arbetsåret. Man förväntar sig att arbetarna, trots att deras egentliga arbetsprocess inte sällan motverkar intresse, kompetens och motivering, skall offra sin fritid till sådana diskussioner. Men då de inte är delaktiga i planerings- och ledningsprocessen, kan de inte gripa in som suveräna parter, utan bara ge uttryck för sina mest omedelbara problem. (Den sovjetiska filmen ”Gratifikationen” visade väldigt träffande på det faktum, att det bara är från ”överlöpare” från den tekniskt-ekonomiska intelligentsians led som arbetarna kan få information om de byråkratiska särintressen och manipulationer som stör planen, och att dessa i sin tur därmed tar verkliga risker.)

Om man skall kunna göra något som inleder en påtaglig förändring här, så vore det ändamålsenligt att man i planeringen behöll en 5 dagars arbetsvecka med ca 40 timmar, men bara anslog $5 \times 6 = 30$ bättre förberedda och därför optimala timmar till produktionen. Det skulle innebära, att man om det behövdes skulle kunna täcka dygnets 24 timmar med 4 produktionsskift. Den förlorade fjärdedelen av den nuvarande kapaciteten skulle, totalt sett, kunna ersättas om ett antal tjänstemän och andra yrkesarbetande, som var dubbelt så många som antalet arbetare i produktionen, var med i tillverkningen vardera 6 veckor om året. En titt i DDR:s statistiska årsbok (för 1976) visar att detta, rent siffermässigt, inte alls vore otänkbart. Tyvärr kan man bara få fram ett ungefärligt antal i tillverkningsindustrin verksamma produktionsarbetare (den verkliga sociala strukturen döljs bokstavligen i vår statistik genom den allt sammanfattande rubriken ”arbetare och tjänstemän”). Den totala mängden arbetare i produktionen i industriföretagen uppgavs vara ca 2 miljoner 1975 (sid 128). Därtill kommer knappt 0,3 miljoner i byggnadsbranschen (sid 154) och drygt 0,4 miljoner i transport-, post- och telegrafväsendet (sid 240). I det sistnämnda området får man räkna med att många de facto är tjänstemän, och det finns över huvud taget en tendens att siffran för antalet arbetare i produktionen justeras uppåt redan på basplanet. En ungefärlig beräkning, som grundas på uppgifter om förändringar (sid 67) leder till att det

totalt skulle finnas ca 2,9 miljoner produktionsarbetare. Eftersom man uppger antalet förvärvsarbetande till knappt 8 miljoner, och antalet arbetare och tjänstemän till totalt knappt 7 miljoner år 1975 (sid 15), så finns det förutom de ca 3 miljoner arbetare 5 miljoner övriga förvärvsarbetande, varav 4 miljoner tjänstemän (den miljon som utgör skillnaden innehåller bl a alla som arbetar inom jordbruket. Jordbrukets struktur har jag räknat bort från denna beräkning.) Bland de 5 miljonerna övriga förvärvsarbetande finns det inte mindre än 1 miljon hög- och fackskolekadrer (sid 62). Dessutom nämner man förutom de 2 miljonerna industriarbetare 1 miljon tjänstemän (naturligtvis delvis inkluderande hög- och fackskolekadrer), en siffra som säkert inte är för låg. Eftersom det av en slump alltid rör sig om hela miljontal, så visar sig proportionerna väldigt klart (i förbigående sagt ända till det faktum att av DDR:s genomsnittliga 8-timmars arbetsdag, så är 3 timmar inte arbete i produktionen). Nu gäller det att försöka få fram antalet arbetare i produktionen. Från de 2 miljoner industriarbetarna måste man dra 22,2 procent, alltså närmare 450 000 reparations- och transportarbetare (sid 129). Dessa utgör emellertid inte den totala summan så kallade diversearbetare i produktionen. I sista hand handlar det här om vilket antal arbetare som verkligen skulle kunna vara en förlust av produktionskapacitet (många arbetare som inte arbetar direkt inom tillverkningen har redan nu en produktiv arbetstid som inte överstiger 6 timmar, men det innebär inte att de övriga 2 nödvändigtvis är vunna för något som helst positivt ändamål). Sammanlagt torde den siffra som är intressant i sammanhanget inte överstiga 1,5 miljoner, även om man måste räkna med en del som arbetar inom kvalitetskontrollen, och ta hänsyn till att 4-skiftsdrift kräver en något högre reparationskapacitet. 3 av de 5 övriga miljonerna förvärvsarbetande och 4 miljoner tjänstemän skulle alltså behöva arbeta 6 veckor i produktionen. Luckan inom tjänstemannasektorn skulle kunna fyllas genom att man reducerade byråkratin (framför allt bland dem som arbetar med revision av bokföringen) och genomförde en delvis behövlig intensifiering av deras arbete.

Vad man dessutom måste lösa är en seriös anställning av denna personal på bestämda arbetsplatser, som man i så stor utsträckning som möjligt har valt själv, och en så stabil förbindelse med dessa som möjligt. Om man med detta bara uppnådde en genomsnittsrepresentation på 80 procent, så vore bortfallet av arbetare i produktionen tillräckligt kompenserat, eftersom man kan anta att det i själva verket bara är hälften av den nominellt förlorade fjärdedelen av arbetstiden som används för tillverkning. Med en sådan lösning skulle maskinernas effektiva driftstid till och med öka märkbart, så att man – ifall inte produktionsresultatet ökade i samma omfattning – dessutom skulle kunna spara maskineri. För övrigt har jag inte alls tagit med faktorn produktionstillväxt i den här översikten, och lämnar alltså hypotetiskt fältet helt fritt för en mängdtillväxt istället för en önskvärd minskning av hela produktionsmaskineriet.

Den mest sammansatta ekonomiska lösningen kräver att man inför av enhetlig utbildning för alla. Det är svårare än de åtgärder vi hittills har betraktat, eftersom den produktivitetsökning det successivt ger möjlighet till bara till skenet är dess viktigaste del. Låt oss anta, att den rena kvalificeringen, alltså den lärotid som inte sammanfaller med nödvändigt arbete, skulle ökas på med 5 år under vars och ens ungdomstid, och att dessutom varje vuxen skulle använda ytterligare 5 år för studier. Då skulle kostnaden även här bli en fjärdedel av arbetstiden, men denna gång i förhållande till varje generations ca 40 arbetsår. För att spara in denna tid skulle samma generation alltså bara behöva öka sin produktivitet med en tredjedel. Enligt den nu tillämpade beräkningsmetoden (vars problematiska utgångspunkt är värdet av industrins bruttoproduktion i Mark, i fasta priser) fördubblas produktiviteten i DDR ca vart tionde år. Index ökade t ex just med en sådan tredjedel 1970-1975 (32 procent enligt den statistiska årsboken för 1976/sid 126). Självklart kan man inte plötsligt ta hela produktivitetstillväxten i anspråk för en enda åtgärd. Men

siffrorna visar att uppgiftens storleksordning inte överstiger det som en generation kan prestera. Detta skulle också innefatta en absolut nödvändig ökning av det antal lärare som måste uppbringas, så att skolklasserna kan minskas till den högsta nivån för optimal gruppstorlek vid kollektiva processer (15 elever). Emellertid ligger de största svårigheterna i den sociala organiseringen av såväl arbets- som utbildnings- och uppfostringsväsendet i dessas knappast mer än ytligt angripna isolering från varandra, såväl som deras dito byråkratiska överbyggnad (en mer genomträngande byråkrati än den pedagogiska kan man knappast föreställa sig, eftersom hierarkin här på specifikt moralistiskt lärarmanér vet bäst om allt). Ovanstående uträkning kan ge en felaktig orientering, då den outtalat låter den hittillsvarande strukturen på utbildningsväsendet och -processen framstå som oföränderliga, och att man bara kan tänka sig förändringar i form av kvantitetsförskjutningar. Men bortsett från allt annat torde det inte heller vara den ekonomiskt bästa lösningen att hela – det utvidgade – utbildningsväsendet läggs upp som ett avskilt område, som bara drivs av specialister och är fullständigt vertikalt styrt från en central, så som fallet är idag, när ett enhetligt utbildningssystem framför allt betyder ett enhetligt regemente. Och det skulle helt enkelt vara omöjligt att fortsätta reproduktionsprocessen på det traditionella sätt, där alla individer underordnas, om det bara fanns människor med allomfattande anspråk på livet att tillgå som arbetskraft, vilka samtidigt har förmågan att finna sig i speciella verksamheter på arbetets alla funktionsnivåer.

Hur företagens arbetsorganisering ska se ut i detalj när individerna har en sådan fallenhet och rörlighet, det kan vi lugnt överlåta åt den tidens praktik, och tills vidare ägna oss åt att rekognosera den utopiska litteraturen. När man förverkligat en jämlikhet i arbetets fördelning, kommer det att leda till en sådan naturlig solidaritet mellan och disciplinering av individerna, att de strävar efter att utföra det nödvändiga arbetet så väl som möjligt, så att de repressiva krafterna blir helt överflödiga och kollektivitetens effektivitet (som i första hand inriktas på kvalitet och inbesparing av material) går mot ett optimum utifrån sin inre reglering. Redan nu kan man se nödvändigheten av en flexibel, förbindande mångsidig anknytning mellan individer och arbetsplatser (flera personer till varje arbetsplats, flera arbetsplatser till varje person). Också den högre utbildningen kommer i vilket fall som helst att komma närmare både arbetsplatserna och bostäderna – utan att därigenom än en gång tyngas ner av specialisering eller provinsialism. Eftersom utbildningen kommer att vara allmän ("kommun") som dagens 10-åriga grundskola, kan den också vara allmänlig. Detta kan möjligen komma att bli mer än en ordlek. Kommuniden torde få praktisk betydelse på sikt, om man därmed föreställer sig att befolkningen förenas i överskådliga kollektiv eller samfund ("Gemeinwesen"), som vad gäller reproduktionens grundläggande funktioner i arbets-, utbildnings- och livsprocessen fungerar relativt autonomt, medan de deltar i det allmänna sammanhanget med en rad specialiserade insatser och i gengäld tillgodoses med en mängd speciella produktioner därifrån (mer om detta under "för det femte").

För det andra – att göra en ny behovsdefinition. Om produktionsmålet en rik personlighet skall slå igenom, så måste man ändra den materiella strukturen, bruksvärdenas matris i form av varor, tjänster och insatser, vilket man bör försöka nå genom en planmässig proportionell utveckling av folkhushållningen. Hur och i vilken takt denna förändring går till, kan emellertid inte dekreteras utifrån förutfattade ideologiska skisser – inklusive vad som har sagts i den här boken – eller åläggas samhället efter principen "Ät nu eller dö!" De nya riktlinjerna kan tvärtom bara arbetas fram demokratiskt i en omfattande politisk praktik, vars grunder diskuterades i kapitlen 11 och 12. Det är just här, på denna punkt, som den springande punkten ligger för om samhället skall kunna vara en självbestämmande fri sammanslutning av individer. Om inte detta upprättas, så har man haft politiskt felaktiga ansatser, eller – om kulturrevolutionen fortfarande är på ett tidigt stadium

åtminstone otillräckliga. Jag vill än en gång understryka, att det tycks mig otänkbart att samhället skall kunna växa in i denna verkliga frihet och detta medvetna självbestämmande av sitt öde utan att de mest engagerade problem- och ansvarsmedvetna elementen förenas i ett mot samhället öppet Kommunistiskt förbund. Utan ett effektivt organiserat ständigt inflytande på den uppnådda tanke- och beteendestrukturen, är det omöjligt att förvandla civilisationen. Dessutom kräver denna nu nödvändiga förvandling på grund av sitt inneboende syfte, att detta tryck fungerar frigörande, dvs att det ökar, uppmuntrar, erövrar, driver och befriar subjektiviteten. Detta är kulturrevolutionens politiska dialektik och det är denna som stämmer det Kommunistiska förbundets form och metoder för att påverka.

Vad gäller behovet, så finns det i varje samhälle en så kallad ekonomisk grundlag, som – uttalat eller outtalat – riktas mot ett produktionsmål. Det betyder ingenting annat än att varje samhälle strävar efter ett för detta typiskt optimum mellan produktionen av levnads-, njutnings- och utvecklingsmedel och samhällsensemblens behov, varvid det naturligtvis är de härskande klassernas eller skiktens intresse av att reproducera sin egen individualitetsform som dominerar, allt efter deras relativa inflytande över bestämmandet. Jag har låtit bli att ta upp någon särskild ekonomisk grundlag för den reellt existerande socialismen. Definitionens element finns med i del II av boken. Den socialistiska-kommunistiska formationens ekonomiska grundlag kommer att skilja sig från alla klassamhällens på så vis att subjektet för sin behovsbestämmelse inte längre underkastas någon annan differentiering än den naturliga efter ålder, kön och begåvning, och kanske den kvasinaturliga efter karaktär, så att alltså alla individers intressen och behov mäts med samma mått. Den kommer att skilja sig från ursamhällets ekonomiska grundlag genom den *prioritering* som man på grund av produktivitetens och rikedomens storlek kan ge produktionen av *utvecklingsmedel* när det gäller att slå fast behovens helhetsstruktur, dvs bruksvärdet, och till följd av det den arbetstid som går åt.

Med detta som utgångspunkt så visar sig verkligen *de individuella tidsplanernas ekonomi vara planeringens avgörande punkt*. Om samhället seriöst låter sig ledas av vilka tidsandelar som optimalt finns att tillgå för individernas olika slag av sysslor (alltså inte ”föreskrivas”), och i vilken följd de bör komma, så att tidsbudgeten inte längre bara är ett i efterhand framtaget genomsnittsvärde, utan planerat att motsvara de allmänna utvecklingskraven, så kommer det verkligen att finnas en ekonomisk grundval till att övervinna alienationen, och att nödvändighetens rike förs in under frihetens rike. Det är den kommunistiska ekonomin springande punkt och kommer säkert bara att vara föremål för planering, så länge den inte har blivit fast etablerad i hela reproduktionsprocessens grundstruktur. Konsumtionen av levnadsmedel kommer då att av sig självt förlora mark, och till stor del kommer konsumtionen av njutningsmedel att förlora sin prestigemässighet och få en normal omfattning genom den rika personlighetens strävan efter att vinna tid för psykologiskt produktivt verkande och kommunikation i en omfattning som är normal och naturlig. Denna produktion blir relativt sett utan betydelse för planen, eftersom den ingår som en i det närmaste konstant faktor. Planeringen kommer över huvud taget att kunna få en minskande omfattning när näringslivet inte längre främst har tillväxten, utan kvaliteten som mål och har upprättat en jämvikt mellan produktion och förbrukning.

Ett ekonomiskt problem som kommer att få en mycket ökad betydelse är frågan om ett *objekt som är tillräckligt* för alla individers psykologiskt produktiva verksamhet. Här begränsas behovet bara av att upprättandet av en verklig gemenskap högst sannolikt kommer att fylla en mycket större andel av vars och ens tidsplaner med njutnings- och utvecklingsmedel av fullt utvecklad kamratlig kommunikation i de mest skilda former och för de mest skilda ändamål. Sedan har vi – och för förutseende ekonomer är det ett stort problem – en *fråga av materiell natur, dvs framför allt frågan om utvecklingsmedlens*

materialåtgång. För att, något ohistoriskt, spetsa till frågan, kan man fundera på om inte en rik personlighet å la Goethe ändå skulle kräva en betydligt större materialåtgång än dagens genomsnittsindivid med bil och källargarage. Tidsåtgången regleras genom att dess gräns sätts där den riskerar att på nytt störa produktionen av utvecklingsmedel och blockera utvecklingen. Dels beräknas det här hur den ekonomiska processen skall optimeras (se under "för det fjärde"), dels hur den ska utkämpas i konfrontation med de berörda intressena. *Materialåtgången* däremot regleras visserligen *i sista hand* på samma sätt, men med en för lång återkoppling. Här kan den generation som lever just nu leva på en kredit som den inte måste betala tillbaka själv. Den kan vinna tid genom att slösa med material, som senare generationer tvingas ersätta med hundra gånger större insats. Detta är uppenbart fallet med hela miljöproblematiken, som ju inte på långt när kan reduceras till att försvara tillgången på de outtömliga materiella resurser som finns till hands (försvara mot produktionsmålet!). Medan kulturrevolutionen steg för steg försöker göra de utvecklade medlen till det primära vid planeringen av behov och förbrukning (vilket naturligtvis inte bara gäller materiella varor), så måste den alltså samtidigt sträva efter att avstå från materialintensiva utvecklingsmedel. Men det leder redan till aspekterna i nästa aktions mer omfattande sammanhang.

För det tredje – en harmonisk reproduktion. Om man ska kunna stoppa och återställa den av människan orsakade bristen på balans i naturen, och om människan vill harmoniera sin existens där det finns en absolut möjlighet därtill, dvs vad gäller de materiella grundvalarna, så måste det ske en konsekvent omställning av produktionsvanorna. En genomsnittlig storindustri av det slag som den nuvarande civilisationen i de utvecklade länderna, som byggts upp kring och som inverkar på de övriga regionerna, är naturligtvis långt ifrån bara ett rent tekniskt fenomen som man kan anpassa till vilka samhällsformer som helst. Den har uppstått och konstruerats utifrån herraväldet och genom att exploatera abstrakt arbete. Nu ifrågasätts den dels genom den ekologiska krisen och dels genom den psykologiska krisen, speciellt att arbetsmotivationen paralyserats. Det blir ödesdigert med den vanliga, "normala" investeringspolitiken, som rättas efter ett i underkant framräknat kostnadsminimum för den planerade produktionen. Den nödvändiga omställningen av produktionen kräver att samhället enas om till exempel följande direktiv:

- Företräde för en enkel reproduktion, med insats av befintliga krafter och medel: Fullvärdig reparation av existerande materiel och sådan avsedd för fortsatt bruk går före rekonstruktioner. Fullvärdig rekonstruktion av existerande materiel, och sådan som fortfarande kan brukas, går före nybyggen. Nybyggen på terräng som redan används industriellt, eller om det behövs som görs om för detta, går före investeringar "på gröna ängar". På motsvarande sätt sköts maskinindustrin, där även nyutrustning av äldre och mindre konstruktioner tillåts;

- Skötsel av maskineri i stället för en tävlan om nymodigheter, till varje pris ("vetenskap och teknik" i nyutrustande mening är inte viktigast, står inte på första plats när det gäller investering, även om det är en viktig faktor). Minskning av den tekniska förslitningen genom en tillräcklig kapacitet och reservdelsproduktion i förebyggande syfte. Att så försiktigt som möjligt använda kategorin moralisk förslitning av funktionsdugliga anläggningar med acceptabla arbetsvillkor:

- Rationalisera alltid med människan som utgångspunkt, på villkor som är de för hennes natur mest värddiga, och förbundet med åtgärder som på effektivaste sätt underlättar och berikar arbetet. Vad gäller arbetsmiljön och -kulturen, skall ordning, renhet och bevarandet av värden (här är det en förutsättning, att arbetarna i produktionen har den nämnda tidsreserven) kunna bli självklarheter; produktivitet till priset av offrad livskraft skall avskaffas;

- Största möjliga reducering av allt som är skadligt för människa och miljö i de befintliga anläggningarna och absolut undvikande av sådant genom nya anläggningar och metoder;
- Förstärkta makro- och mikroåtgärder för att minska material- och energiförbrukningen: Omprövning av tillväxtkvoten med målet att definitivt minska ökningen av material- och energiförbrukningen och uppvärdera materialinsparing och kvalitetsökning jämfört med antalet tillverkade enheter;
- En inriktning på funktionell kvalitet, hållbarhet (högsta användningstid) och skönhet vad gäller massbruksvarorna; att upphöra med att omställa och ersätta varje slags engångsproduktion, synkronisera bruksvarornas modernitet med den tid på vilken de nöts ut; att avskaffa varje slags ”marknadsskapande” konsumentpåverkan;
- En fullständig återvinning (sortering) och återskapande av återanvändbara råvaror ur avfallet (en jämlikhet i arbetsfördelningen kommer att göra det möjligt, eller tillrådligt med manuellt arbete där man inte lyckats få bort det, eller där det ännu förorsakar överproportionella svårigheter);
- Tillräckligt med hantverkare för de kommunala och privata behoven av reparationer och tjänster och det material som krävs för skötsel och vård; stoppa den centralt ledda storproduktionens uppslukande av strukturellt oersättliga små produktionsenheter.
- Med sådana direktiv har man naturligtvis nått fram till den punkt där man än en gång måste ställa sig frågan om den reellt existerande socialismens länder militärpolitiskt sett kan kosta på sig en ekonomisk strategi, som innefattar att man tar avstånd från ett ”tekniskt ledarskap” i den kapitalistiska effektivitetens anda – vare sig man nu tycker att den i övrigt verkar förnuftig eller ej. Rustningsproduktionen och armén bildar mönster för allt slöseri med material och mänsklig arbetskraft, all hänsynslöshet mot naturen och människan, även om man inte spränger, bränner ner, avlövar och skjuter. Men blocken är eniga om att rustningen hör till de viktigaste levnadsmedlen. Jag ska inte upprepa det jag sade om nedrustningens upptrappning i kapitel 11. Där talade jag om att en internationellt förenad ”vänster” av kulturrevolutionära krafter skulle synkronisera en politisk och socio-ekonomisk omvälvning av både det senkapitalistiska och det reellt existerande socialistiska maktblocket. *Därför* kommer det motstånd som man under alla omständigheter kan vänta sig att kulturrevolutionen får möta, att särskilt systematiskt koncentrera sig dit, *eftersom* detta är den strategi som har störst utsikt att erövra spelrum för en utbrytning ur den supermilitaristiska häxkittel, i vilken mänsklighetens strävan efter befrielse kämpar sig fördärvad. Om ett experiment som det tjeckoslovakiska nått framgång i det sovjetiska blocket, så skulle det ha utlöst ett mycket allvarligt tryck att förändra Västeuropas struktur. Intelligentare reaktionärer av Strauss' slag insåg det snabbt.

Med tanke på att det antagligen blir tidsmässiga skillnader mellan rörelserna i de båda blocken, får man absolut inte förena en konsekvent antimilitarism med en kompromisslös tvek- och tanklöshet. Problemet med att skapa säkerhet genom terrorbalans hör till realian i denna bakvända värld. Men den ”overkill” som finns på båda sidorna är i sanning stor nog för att man ska företa genomgripande, världsomfattande nedrustningsdemonstrationer, och under en tid kan man vänta sig att detta politiskt aktivt påverkar folkrörelserna i det andra blocket. I vilket fall som helst måste man med stort eftertryck motverka det irrationella och ännu mer det politiskt medvetna odlandet av en fiendebild. Alla ur äldre generationerna, som inom sig irrationellt bevarar alltför mycket av sin ångest och sina erfarenheter från de båda världskrigen, alla dem måste man upplysa om – inte att den historiska situationen är ofarlig – utan hur faromomenten har förskjutits, och på så vis ta bort det känslomässiga inflytandet. Den som t ex bedömer hela den nuvarande kapitalistiska världen med färgade glasögon av erfarenheterna från Hitler-fascismen, den hotar själv säkerheten. Andra, som av yrkes- eller statusmässig tillhörighet har intresse av

militär- och säkerhetsapparaten, måste garanteras ett reservationslöst mottagande och bli fullständigt inlemmade i den civila gemenskapen på ett produktivt sätt. Men den tredje gruppen, den som behöver denna apparat och stämningen av belägrad fästning för att kunna härska, den måste också i denna specifika fråga utsättas för en hänsynslös politisk kamp som avslöjar de särintressen som döljer sig bakom dess systematiska massdemagogi.

Även ur en annan internationell aspekt är det synnerligen nödvändigt med en reproduktion som förändrats i den skisserade riktningen. Denna fråga hänger nära samman med frågan om fred mellan syd och nord i världen. En av kulturrevolutionens viktigaste uppgifter i bägge maktblockens ekonomiskt framskridna länder kommer att vara *att sätta värdelagen ur spel i förbindelserna med de mindre utvecklade länderna*. Om värdelagen skall fortsätta verka, med sitt nakna utbyte av ekvivalenter, så dömer deras utförsel av råvaror dem till massfattigdom ända in i en fjärran framtid. Det handlar inte om att ge dem en parasitär existens och på det sättet degradera dem ännu mer. *Lösningen torde bestå i ett utbyte efter lika nationell arbetstidsgång*. I de hittills kapitalistiska länderna finns det uppenbarligen till och med en överskottskapacitet för detta ändamål, men den måste profileras på ett sådant sätt att produkterna passar partnerländernas ekonomiska utveckling, istället för att störa och spränga dessa. De tekniska lösningarna måste alltid inspireras och accepteras därifrån. Ekonomerna kommer visserligen att ha svårt att begripa det och hålla på med att ösa banala ironier ur sig men det vore högst sannolikt inte bara dessa folk som skulle ha nytta av om de kunde komma därhän att de ”uppfann cykeln för andra gången”, dvs en egen teknik som kommit fram ur en ickekapitalistisk ekonomi. De utvecklade länderna kan erbjuda dem människor, människor som varken spelar rollen av främmande gudar i privilegierade europeiska reservat, eller samlar moraliska pluspoäng för sin själsliga hälsa, utan som vill arbeta, leva och kämpa i en broderlig gemenskap med dem, eftersom det ligger en djup gemensam nödvändighet och en djup individuell mening i detta. Vår civilisation har i alla fall frambringat enstaka förebilder för en sådan verkligt solidarisk och anti-kolonial mission, människor som Las Casas och Multatuli, som Albert Schweitzer och Norman Bethune, som Ernesto Guevara och Camilo Torres. Det måste sägas att Sovjetunionen gentemot sina minst utvecklade folk på det stora hela har utvecklat en politik som står i klar kontrast till den borgerliga utrotningen av de nordamerikanska och nu också de brasilianska indianerna, fast frågan nu måste tas upp på ett nytt sätt även i det sovjetiska Asien. Det är inte bara inom värdelagens ramar som det sovjetiska blocket har stött Kuba och Vietnam. Men kulturrevolutionen måste skapa en bred social grund som går utanför staterna och blockens intressegränser, så att en massomfattande och ekonomiskt effektiv utvecklingshjälp kan blomstra, med en storlek på omsättningen som motsvarar vikten av Nord-Syd-antitesen.

För det fjärde – beräkning av en ny tidsekonomi inom näringslivet. Inriktningen på direktiven i det förra avsnittet uppfattas nog så att *bruksvärdet, kvalitets- material- och naturfaktorerna tillmätts större vikt* än ett system inriktat på maximal värdetförmering av abstrakt arbetskraft. Det är just vad den önskade omställningen av produktionsvanorna innebär, sett ur ekonomisk, teoretisk ståndpunkt. Som man ständigt kan observera hos de människor som fortfarande tycker om sitt arbete, står detta helt i överensstämmelse med den *konkreta* arbetskraftens behov, de som vill identifiera sig som skapande med det skapade föremålet även om de inte själva har skapat det, individuellt. Sådana människor hyser t ex alltid ett i sista hand berättigat tvivel på den ekonomistiska devis som säger att det i många fall är billigare att slänga än att reparera, fast så oftast verkar vara fallet vid första anblicken. Även om det ibland stämmer, i enstaka fall, så får denna devis ödesdigra följder för hela den kultur som inte bryr sig om små kostnadsbesparingar.

Många av dessa ekonomistiska argument är emellertid felaktiga, till och med inom ramen för sina egna förutsättningar. Detta är dock svårt att bevisa, eftersom det av allt att döma

inte finns någon folkhushållningsekonomisk kostnadsberäkning med tillförlitliga premisser och inre sammanhang. Låt oss bara tänka på den enligt uppgift så betydande produktivitetsökning som skedde när byggnadssektorn industrialiserades. Vid närmare påseende visar den sig till stor del vara ett självbedrägeri. Än i dag kan det t ex i Thüringen vara betydligt billigare att bygga en tegelbyggnad genom att lägga sten på sten än genom att bygga samma hus med den helgade elementmetoden. Detta är belysande, trots lömskheterna i den finansiella kostnadsberäkningen – den medför ju mycket fler förvanskningar på makroplanet än på mikroplanet. Det som behövs för att regleringsmässigt bemästra den nya ekonomin, det levande arbetets herravälde över det förtingligade, är en övergång från att mäta efter värde- eller bättre prisstorheter, till att direkt mäta tidsekvivalenter som primär grundval för kostnadsberäkningen. Där har ekonomerna en stor och mycket eftersatt uppgift, en uppgift som även Marx betecknade som ”inte så lätt” (Grundrisse/71). Det gäller att bygga upp en arbetstidsberäkning tvärs igenom alla produktionsnivåer fram till slutprodukten, att därvid med konsekvent tillämpning samla in erfarenheter, och att genomföra detta fullt ut, dvs inom hela näringslivet, och till sist också att skala av produkterna deras varuform. Man måste eftertryckligt påpeka att inget hittillsvarande försök i den riktningen (den tidssummeringsmetod Behrens gav impulsen till i DDR) lagts upp i en sådan stor skala och genomförts av den ekonomiska ledningen med ett sådant tålamod att man därav skulle kunna dra några slutsatser över om en arbetstidsberäkning är genomförbar och effektiv eller ej.

Arbetstidsberäkningen har två mycket viktiga socioekonomiska fördelar i jämförelse med finansberäkningen. För det första gör den och enbart den – vars och ens andelar av de kollektiva och samhällseliga *totaltidsplanerna jämförbara utöver gränsen för ”nödvändig” och ”fri” verksamhet*. Hittills har alienationen varit inbakad i själva den faktiska planeringsmetoden, vilken måste slå fast ”samhällets krav” och ”samhällets behov” osv, helt utan att verkligen *kunna* fråga på riktigt vad detta betyder för individernas utveckling, dvs det mål som produktionen har förklarats gagna. Det levande arbetet *kan* bara underkasta sig det förtingligade om detta representerar *alla intressen*, alltså de samhällseliga individernas hela tidsplan i ekonomin. Om man bara ser den som en isolerad kostnadsfaktor för en bestämd företagsproduktion måste den, ju längre den är, försvinna jämfört med massan av förtingligat arbete. Planens viktigaste uppgift är rätt och slätt att upprätta en kvalitativ tidsåtgångsproportionalitet, jämförd med produktionsmålet. Detta kan man bara nå på ett demokratiskt sätt om flertalet individer kan bedöma vilka konsekvenser deras behov har, om de exempelvis vet att den privata motoriseringen med dess infrastrukturella konsekvenser tar – låt oss anta – en halvtimme av vars och ens arbetsdag i anspråk, vilket skulle innebära att den kostade varje arbetande människa nästan 3 års arbete.

Redan här visar sig arbetstidsberäkningens andra fördel: till skillnad från en finansberäkning gör den de ekonomiska proportionerna och problemen lättare att förstå och genomskåda, eftersom det inte ingår lika många förvrängningar av den faktiska åtgången (ekonomerna kommer säkert att hitta metoder för att t ex på ett så adekvat sätt som möjligt räkna in importen i landets arbetstidsberäkning) och förbindelsen med den individuella livsprocessen är helt uppenbar. Finansberäkningen som stöds på priserna, kan i princip inte garantera en sådan överskådlighet, eftersom priserna (åtminstone i den nödvändiga funktion de tills vidare har) medvetet måste tillgodose utvecklingen av tillgång och efterfrågan, speciellt eftersom det är knappt om vissa resurser på världsmarknaden och i naturen. Därför är de inte lämpliga för en kostnadsberäkning, och torde i konsekvens med detta inte på någon punkt kunna ingå i en sådan på ett direkt sätt, (och då bara om dess avvikelse från åtgången försvinner). Just effektivitetsmätningen stupar – åtminstone vid en prestationsjämförelse *mellan* de näringsekonomiska enheterna – på att man där inte räknar

in åtgången av förtingligt arbete i den genomsnittligt nödvändiga arbetstiden och inte åtgången av levande arbete i den effektiva. En kostnadsberäkning grundad på arbetstid skulle medge att man utvecklade en bruksvärdeskostnadsanalys som tongivande instrument för de ekonomiska effektivitetsberäkningarna, för vilket det redan propageras, men som endast tillämpas sporadiskt och i begränsad omfattning.

För det femte – strukturella villkor för individuella initiativ och verklig gemenskap: Samhället som en sammanslutning av kommuner. Vad gäller formen för reglering, så är det hittills bara den anarkistiska strömningen, och då speciellt den syndikalistiska delen, som med eftertryck betonar *individualitetens* intresse och behovet av en autonom grupp som inte är för stor för att kunna kontrolleras av en sådan individualitet. Och även om man inte i tillräcklig omfattning har lyckats förena dessa ansatser med de samlade samhällsliga förhållandenas synpunkter, dvs samhällets övergripande systemkaraktär i dess helhet, så kan de ändå inte avfärdas, så länge som alla andra revolutionära strömningar fastnar i statsperspektivet när det gäller frågan om denna syntes. Men man måste komma över dilemmat ”kooperativt-jämlikt” eller ”hierarkiskt-elitär” struktur, då detta ger sken av möjligheten att informations- och beslutsflödet *skulle kunna* gå huvudsakligen nerifrån och uppåt, eller till och med enbart den vägen. Är då inte syndikalismen fången i de direkta producenternas trauma, att inte våga hoppas på att någonsin komma ut ur subalterniteten, och där därför jämlikhet instinktivt betyder att alla måste vara lika subalternerna? Man måste föreställa sig informationsbehandlingsens strukturella lagbundenheter som komplexa, ”organismmässiga” system. Informationsbehandlingen är till sin konstitution lik de biologiska organismernas behandlingsnivåer, med ett successivt alltmer utpräglat ”hierarkiskt-elitärt” sätt, såtillvida att cellerna och cellgrupperna har helt olika funktionsnivåer och beslutsbefogenheter allt efter sin nivå. Varje komplext levande system utvecklar en hjärna som vakar över hela dess funktion. Tekniskt och informationellt behöver också de samhällsliga arbetsfunktionerna vara underordnade varandra. Om man inte vill inse att regleringens struktur vid en sammansatt produktion objektivt är hierarkisk, så kan man bara ta upp den socialistiska demokratins problem på ett agitatoriskt sätt. När det gäller sakfrågan, så kör man fast i den regressiva impulsen att vilja upplösa de ur historien tillkomna, ursprungligen bara på en horisontell koppling beroende metastrukturerna, för att göra om den igen genom en ”centralisering nerifrån”. Handlar det inte istället om att göra ett samtidigt *samhälleligt* genomträngande, både nerifrån *och* uppifrån? Den ”kooperativt-jämlika” uppfattningen håller däremot som teori fast vid ståndpunkten om subalterniteten. I praktiken har man i form av inte så få försök med rådssystem alltid stött på denna gräns så snart det gått att *verkligt* ”organisera nationen”.

Enligt min mening, handlar det för de människor som nått tröskeln till socialismen-kommunismen om att den funktionshierarki som är nödvändig för att reglera samhällets arbets- och livsprocess (med ett avvägt informations- och beslutsflöde i båda riktningar) *inte längre måste omsättas i en social struktur*. Eftersom mänskligheten består av idel allsidigt begåvade individer, så kommer inte det sociala sammanhang som reglerar informationsbehandlingsprocessen, vilka därför fortsätter att reglerande betjäna detta och kommer att fortsätta göra det, förrän man skapat en materiell grund härför. Det är just därför avskaffandet av den traditionella arbetsdelningen är det centrala begreppet i min bok. Den slutliga ”klasskampen” gäller just nu hur man ska organisera informations-, insikts- och beslutsprocessen, sammanfatta detta under de förenade individerna, *dem alla tillsammans*. Uppgiften är att man inte ska låta människorna gå upp i sin funktion inom de pyramidala systemen, att objektivt själva planerings- och ledningssystemet, att det organiseras som ett nödvändighetens rike sådant att individerna förenat höjer sig däröver, samtidigt som de rättvist delar på de olika planens underfunktioner. ”Kooperativt” kan aldrig vara detsamma som ”samhälleligt”, hur långt uppåt man än bygger upp denna

princips innebörd. Erfarenheterna ur historien ger hellre anledning att fråga om alternativet kooperativ eller hierarkisk organisering inte i själva verket gäller avgörandet av om huruvida samhället bortom kapitalismen först hemfaller åt konkurrens mellan kollektiva kapitalister eller diktat från en allmän kapitalist. Man borde kanske begripa att "kooperationssocialism" i bästa fall kan vara en historisk form av embryo till socialismen, som får sin bästa form när de arbetande tillägnar sig den fria konkurrenskapitalismens avskilda enstaka produktionsenheter i dessa enheter. Det tycks mig mycket tvivelaktigt om inte idén om den allmänna sammanslutningen kräver något annat än att man koordinerar sådana produktionskooperativ. *Hur är det möjligt att "samla" hela samhället, alla individer, för att besluta över reproduktionsprocessen? Det är den socialistiska demokratins kardinalfråga.* Det är viktigt att fatta att i ett högkomplext samhälle kan man inte bara ta upp frågan om självförvaltning och besvara den ur de olika enstaka kommunernas perspektiv och särskilt inte företagsenheterna, utan man måste alltid ta hänsyn till den samtidiga reproduktionens *helhetsprocess*.

Har man en gång bestämt sig i denna riktning, så blir det naturligtvis *möjligt att tillägna sig* det allmänna sammanhanget, (uppfattat som en massomfattande *socialpsykologisk, socialpedagogisk process*) som blir avgörande måttstock för valet av ekonomisk *regulationsform*; och den viktigaste frågan blir då *att garantera verkliga möjligheter att påverka* samhällssyntesen, den allmänna planen *nerifrån och uppåt*; och det är först då det blir möjligt att besvara den i praktiken. Men man kan inte välja eller svara på detta oberoende av producenternas och produktionens faktiska historiskt-kulturella utvecklingsnivå. Det är en viss skillnad, om man ska börja med att expropriera enstaka fabriker eller nationella, ja till och med transnationella koncerner. Historien har definitivt bevisat – och detta har man ändå kunnat räkna ut – att individerna inte kan häva sig upp med ett enda språng från sin subalternas delfunktionsnivå, över alla intressekoncentrationens mellanplan, till en nivå där hela samhället och näringslivet hänger samman. En omedelbar centralisering av förfogandemakten är inte bara icke-identiskt med ett församhälleligande, utan skapar ofelbart en barriär däremot. Och total centralisering utan organisk gradering kommer alltid att vara en teoretisk föreställning för fantasilösa tvångskaraktärer. I helhetlig samhällelig bemärkelse kommer det slutligen bara att vara beslutet om det (etiska) värdet som blir centralt, och efter vilket sammanslutningen ska inrikta sin utveckling.

Den jugoslaviska kommunismen fann på sin tid säkert inte den "enda möjliga" vägen för att genomföra ett församhälleligande (det finns ju inte heller något sådant), men grundtanken att först låta kvasikooperativa företagskollektiv arbeta relativt autonomt innebär i alla fall större möjligheter att lära sig förvalta ekonomiska tillgångar än ett styrande genom "produktionens påvedöme" (Marx: Grundrisse/73 om den saint-simonistiska banken, som på ett ungefär utgör en enhet mellan Statliga planeringskommisionen och Statistiska centralförvaltningen). Detta har den trotskistiska strömningen inte riktigt förstått att uppskatta, vilket visas av dess dogmatiska sätt att kritisera förhållandena i Jugoslavien. Under en lång tid förblir decentraliseringen ett villkor för att man ska kunna utveckla självförvaltningen även i länder med högre ekonomisk organisering och kulturell utgångsnivå. Frågan om dess exakta innehåll och hur den ska regleras har en härur härledd betydelse. Speciellt kan man "utan betänkligheter" ställa frågan om värdekategoriernas roll (deras existens avgörs i ekonomin och inte i politiken) i syfte att nå en optimalt fungerande, på ett fullständigt församhälleligande inriktad politisk-ekonomisk strategi.

Det vore naturligtvis dumt att med *dagens* näringsliv i DDR- eller Tjeckoslovakien (som alltid har styrts centralistiskt), vilja hoppa tillbaka till det ställe där jugoslaverna började med sin utvecklade ekonomi år 1950 och upprepa deras misstag, istället för att lära av dem. Ändå är det högaktuellt med en viss typ av decentralisering även här, och som vi har

det, mera ur aspekten att frigöra kvalificerade individuella initiativ och att bilda kollektiv för planuppgifter som bör förverkligas relativt autonomt, än ur aspekten att förvärva en ekonomisk abstraktions- och generaliseringsförmåga. Det krävs uppenbarligen en viss kombination mellan en – informationsteoretiskt ofrånkomligen hierarkisk – systemreglering uppifrån (varvid hierarki inte på något sätt absolut måste ha formen av en okontrollerbar härskande apparat) och ett ekonomiskt initiativ från det förenade arbetets och samhällslivets relativt autonoma grundenheter (vilket ju å sin sida inte fungerar frigörande under alla omständigheter). Att förmedla ett samhällsenhetligt sammanhang kan bara vara ett gemensamt verk av fria individer, om det inte är en isolerad verksamhet som står abstrakt kommenderande gentemot all övrig förmedlingsnödvändighet. Individerna skulle annars ha en motsättning mellan abstrakt frihet som helhet och konkret ofrihet i alla detaljer, som ständigt skulle upplösas i den sistnämnda riktningen. *Därför måste det allmänna sammanhanget delas upp i autonoma kollektiva subjekt som på olika plan själva förmedlar sitt inordnande i helheten.* Jag ska ta upp ett liknande fall som kanske kan tyckas sällsamt, men ändå är inspirerande: relationerna inom den härskande klassen under det europeiska feodal-samhällets uppåtgående skede. Vasallsystemet var hierarkiskt, men – i idealfallet – gjorde sig subjekten gällande på alla plan. Låt oss sätta dessa subjekt som kollektiv av sammanslutna individer istället för patriarkaliska feodalmakter. Dessa kollektiv skulle då naturligtvis föra in en helt annan objektiv auktoritet i hela förmedlingsprocessen ”underifrån”, i kraft av sin egen inre jämlika struktur, så att legaliteten, till skillnad från i vasallpyramiden, där det ju alltså var delegerandet uppifrån och ner som var bestämmande för legaliteten (inte alltid realiteten), verkligen i huvudsak skulle utgå från basplanet, och delegerandet alltså ske nerifrån och upp... I ett utvecklat kommunistiskt samhälle är individerna närvarande på alla intressesubjektivitetens nivåer på samma sätt och på samma tid. Det finns ”nere” och det finns ”uppe”, men systemet definierar inte längre människorna i dessa termer. Därigenom blir det meningslöst med en svartsjuka från ”dem därnere”.

Här uppenbarar sig den djupa innebörden i det av Marx valda ordet *sammanslutning*, som bättre än något annat ord lämpar sig för att uttrycka jagens aktiva förening som självstyrande subjekt, deras samhällsorganiserings koordinativa, federala princip, som ensam värnar såväl individerna i deras nödvändiga sammanhang, som friheten. En sammanslutning av individerna i de förbund där de verkar för specifika ändamål, en sammanslutning av dessa underfunktionella förbund till kommuner, komplexa territoriella enheter som omfattar livsprocessens alla sidor, och till sist en sammanslutning av – naturligtvis på vissa punkter specialiserade, inom ramen för en planmässig arbetsdelning – kommunerna till ett samhälle: Detta är kommunismen, sett som en *organisering* av det sociala sammanhanget. Sammanslutningsprincipen ersätter den individualitets- och initiativfientliga centralistiska superorganisation som klassherraväldena har låtit mänskligheten ärva, från den asiatiska till den kapitalistiska formationen. Det är också bara som en sammanslutning man kan föreställa sig det framtida mänskliga sammanhanget – i diametral motsats till mardrömmen om en byråkratisk världsregering. Må den moderna superorganisationen vara den *tillkomstlag* som regerar noosfärens uppbyggnad i den världshistoriska processen, må denna alienerade totalitet vara dess äggska. Människornas rike som medvetenhets- och självmedvetenhetsväsen, kommer när det har säkrat sina existensgrundvalar, att kännetecknas av en sådan sammanslutningskommunikation som i lika hög grad passar individualitetens fria utbyte som ett fritt utbyte av tankar.

Vad kommer då ett kommunistiskt samhälle att besluta ”centralt”, dvs på hela det samhällseliga planet? I första hand måste det ratificera innehåll och omfattning hos sina behov, just med tanke på den nämnda och säkert alltid i viss mån omstridda värdebedömningen. Så kommer planens bruksvärdesstruktur att fastläggas, vilket senare uppträder i en

kapacitetsfördelning som motsvarar behovet av varor och tjänster, och motsvarande proportionerade kapaciteter för att möta dessa behov. Så långt kommer antagligen alltid också den centrala, dvs den av helhetsintresset ledda kontrollen att behöva sträcka sig. Till skillnad från produktionsvillkoren kan och får inte tilldelningen av material väljas fritt för den enskilda branschen eller det enskilda företaget efter – oavsett vilka – interna nyttokriterier. Det är inte produktionskollektivens uppgift att slå fast produktionens struktur och förändringar i den, utan det är en *samhällelig* uppgift. Detta är ofta vad rådsförespråkarna förstår sämst. Det är *inte* i sin (alltjämt begränsade) egenskap av specifikt intresserade *producenter* som de sammanslutna individerna bestämmer planen, utan rätt och slätt som samhällliga individer, med en hög insiktnivå beträffande de allmänna, men också många slags speciella och individuella intressen strävar efter att dessa ska komma till optimalt uttryck i planens mål. *Producentintressena är ett bland andra speciella intressen*, och därför kan man i princip inte få fram någon plan som tillfredsställer hela samhället ur intressen som sammanfattats underifrån och upp, oavsett hur demokratiska dessa än är, och som har sin tyngdpunkt i *producent*-kooperativ. Om inte den ”kooperativt-jämlika” skissen spränger den förtryckta proletära existensens *subalternitets* aspekt, så förblir idén om en rådsdemokrati med grundval i producenternas självförvaltning teoretiskt knuten till en grundbetingelse för en specifikt kapitalistisk *alienation*, där den ekonomiska processen är självständig och på ett abstrakt sätt dominerar över hela samhällsprocessen (Se: Goldmans ”Dialektische Untersuchungen”, Neuwied und Berlin 1966/71 ff).

Här visar *kommuniden* sin stora specifika överlägsenhet. Vi erinrar oss vad det stod i Marx' analys av Pariskommunen: ”Kommunalförfattningen skulle. . . ha gett samhället alla de krafter tillbaka som hittills slukats av parasitväxten 'staten', vilken livnär sig på samhällets bekostnad och hämmar dess fria rörelse” (MEW 17/341). Jag måste tillstå, att jag inte i lika hög grad som nu var övertygad om att de här stora texterna hade en obegränsad aktualitet för frågan om det ekonomiskt-politiska tillståndet i den kultur-revolutionära praktiken när jag för fyra år sedan refererade till dem i första kapitlet av denna bok. I kommunens organisationsform kan man integrera *alla* sidor av den reproduktionsprocess som skall skapa en rik individualitet, och förmedla och genomdriva motsvarande intressen både inåt och utåt. Man kan föreställa sig hur en befolkning, stödd på organ den själv har tillsatt, delar på de olika verksamheterna alltifrån planering och statistik till städning och sophämtning, från tillämpad forskning till utskickning av varor, från undervisning av olika slag och på olika nivåer till reparation av maskiner, från uppförande av nya byggnader till fördelning av bruksföremål och utförande av tjänster, medan de allmänna konsterna och vetenskaperna är var mans sysselsättning i lika hög grad som utbytet mellan könen, generationerna, ja över huvud taget all individuell och gruppvis njutning med de mest olika slag av partnerförhållanden som mer än nu övergår till att vara en skön lek.

En sådan kommunal organisation skulle också kunna vara ram för att minska arbets-, bostads- och utbildningssfärernas isolerande uppsplittring utan att samtidigt återföda gamla inskränktheter, isoleringar och tvång, vilka var ganska typiska för ensidigt inåtriktade sociala miljöer, som till exempel de medeltida kommunerna. Socialistiska kommuner skulle exempelvis kunna återupprätta den mänskliga påverkan på byggnaderna, som existerade i den antika arkitekturen och i den medeltida staden på en högre nivå, istället för att stapla isoleringsceller ovanpå varandra till estetiskt formlösa aggregat, i jämförelse med vilka människan krymper ihop till en myras storlek.

Det nuvarande bostadsbyggandet skulle, tillsammans med den byråkratiska bostadstilldelning som behandlar individen som en i stort sett tillfällig storhet, göra det till och med materiellt omöjligt att pröva och utveckla gemensamma boendeformer, även om den

politiska makten upphörde att bemöta sådana experiment med misstro eller rättare sagt, kväva dem i sin linda.

Sett från den formella sidan, borde den kommunala (territoriella) organisationen, som nu bara artificiellt, via författningen, uppväger den centralt styrda industriella branschorganisationen och övriga förstockade byråkratier, vara *den* instans i mitten som planerar och leder, som särskilt inga centrala kontroller av något slag skulle få kunna passera förbi på väg till grundenheterna för reproduktionsprocessens olika primäraktiviteter. Denna princip kunde man ännu inte urskilja i erfarenheterna från Paris 1871, *eftersom* det just rörde sig om erfarenheter i *Paris*. Genom dekret ålades de arbetandes produktionskooperativ att förena sig på riksplanet – en maktkoncentration som ovillkorligen kör över de territoriella kommunerna och centraliserar makten över *samhället*, även om *en* länk skulle regleras demokratiskt. Genom hela historien har det alltid visat sig vara långt mer överskådligt och människonära med sammanslutningar på territoriell grund, än landsomfattande nätförgreningar. Kommunen skulle ha egenskapen av socialt mikrokosmos, speciellt om man föreställer sig att de oorganiska stadsansamlingar som på många platser redan nu blir allt absurdare, vore upplösta i en avlägsen framtid. Självklart skulle det finnas utom-territoriella bildningar för energihushållningen, trafik- och kommunikationsväsendet, som går tvärs igenom kommunerna. Samma sak skulle säkert gälla för några (inte många) av institutionerna inom överbyggnaden. Allmänt sett skulle man bevara ett branschorienterat fackkunnigt informationsflöde, som skulle kunna skötas av relativt fristående vetenskapliga institut, som även kommunerna kunde konsultera.

Det som blir bindande för kommunerna är deras industriella produktion åt samhället, vilken slås fast till sortiment och kvalitet, i förhållande till de resurser de får ta emot (med den reserv som tidigare nämnts). Då blir kommunerna också de ekonomiska enheter kring vilka man skulle kunna ordna den företagsekonomiska bokföringen i dess fulla komplexitet. Deras råd av valda ombud skulle med vissa begränsningar få göra samma slags fördelningar som görs av regeringen för hela landet, som också denna grundas på ett delegatsystem. Därmed skulle kommunerna kunna bli föremål för ett lika omfattande intresse som de nu är föremål för ett omfattande ointresse, eftersom de politiskt är fullständigt betydelselösa (i kommunalvalen kan man knappast tala om annat än takreparationer och affärernas öppettider). Framför allt skulle, utifrån kommunerna, frågan om skatteinbetalningar för ändamål som rör hela samhället (landets hushållning skulle nästan enbart finansieras via kommunerna), hela samhällsekonomin, bli överskådlig och påverkbar. I nationalförsamlingen skulle de kommunala ombuden redan från början, på grund av den mikrokosmiska karaktären hos de samfund de företräder, ha social förmåga och befogenhet att fatta beslut även om de sammanslutna kommunernas allmänna plan. Förutom föreningar för arbets- och utbildningsändamål kommer befolkningens indelning i boendegemenskaper att vara en av kulturrevolutionens viktigaste angelägenheter. Ty allt talar för att den nuvarande kärnfamiljens uppgående i större, men på inga villkor statligt organiserade förbund, är nyckeln till fortsatta, viktiga framsteg på två områden, som hänger nära ihop med varandra. Om de släpar efter kommer det att innebära ett stort hinder för hela civilisationsomvälvningens process: kvinnans befrielse och barnens befrielse, närmare bestämt frågan om att garantera *socialpsykologiska* villkor för en fostringsprocess som inte leder till några utvecklingsbarriärer. (Dessutom skulle kommuner av det här slaget antagligen även sätta stopp för att gamla människor stängs ute från den sociala kommunikationen.) Kärnfamiljen blev följden av familjefunktionens reducering till reproduktion av arbetskraft (till stor del avskilt från den materiella utbildningsprocessen). I denna i sista hand inte ens mikrokosmiska enhet, som alltså redan från början har en mycket begränsad horisont, får kvinnan med stor sannolikhet en *ledande* funktion, *huvudansvaret* för att allt fungerar.

Denna sannolikhet betingas bara delvis av seder och tradition. I ett arbets-prestations-samhälle, som dessutom arbetar med materiell stimulans, är mannen viktigast i den samhälleliga produktionen (till och med om fler kvinnor än män är förvärvsarbetande), viktigare för den familjära reproduktionens standard (på så sätt är det ett ytterst viktigt villkor för kvinnans frigörelse att inkomsterna utjämnas). Och i familjen har kvinnan, utifrån den punkt där hennes reproduktiva funktion *inleds*, under utvecklingsfasen före människans födelse och i den tidiga barndomen, av naturen ett försprång när det gäller att överta uppgifter: hon *utgör* kärnfamiljens naturliga centrum (liksom hon en gång i de ursprungliga samhällena var ett naturligt centrum för hela den sociala livsprocessen). Detta resulterar i att hon *absorberas av nödvändigt arbete* (där bara hushållsarbetet faller ur ramen från den allestädes närvarande "kapitalistiska" ståndpunkten) k, som till och med skulle vara betydligt större om alla familjemedlemmar använde precis lika mycket tid: Kvinnan får "ingen lugn och ro". Hon har rollen att leda och planera ekonomin ungefär som en mekaniker, som efter avslutade ingenjörstudier blir teknisk ledare, och gör erfarenheten att han helt i motsats till tidigare "tar med sig arbetet hem" varenda kväll, även om företaget är än så litet. Eftersom hela den reellt existerande socialismens servicesektor på grund av sin underutveckling, sitt indirekt inprogrammerade linkande bakom kraven objektivt sett försvårar familjens reproduktion, så belastas ingen i så hög grad som kvinnan av den härskande ekonomin, vilken radikalt minskar hennes yrkes-mässiga utvecklingsmöjligheter och därmed också i stor utsträckning motsvarande samhälleliga möjligheter: För mödrar med flera barn tillåts det här bara i undantagsfall att hon *koncentrerar* sina mänskliga väsenskrafter på något annat än familjefunktionen.

I den mån det officiella samhällsmedvetandet uppfattar kvinnornas kvantitativa belastning och följderna för deras hälsa och deras barn, genomförs typiskt kompensatoriska regleringar. Med sociala åtgärder som att mödrar med flera barn i stor utsträckning får betald ledighet, löser man problemet på ett sätt som har omedelbara fördelar för kvinnorna, men som är samhälleligt restaurativt, som suggererar en oförändrad social subalternitet för kvinnorna, och helt bortser från hennes frigörelse. Med de två till tre barn som "samhället förväntar sig" av friska kvinnor, innebär denna "lösning" att hon igenom-snitt gör en utvecklingsförlust på fem år, precis vid den avgörande tiden i början av en yrkesverksamhet, ofta redan medan hon håller på att avsluta sin utbildning. Därmed är redan tendensen avgjord för de närmaste tio till femton åren, fram tills barnen slutar skolan.

För kvinnor i fyrtio-, fyrtiofemårsåldern kommer de yttre frigörelsevillkoren för sent.

Just det här är den punkt i det sociala sammanhanget, där kvinnofrigörelseprocessen i princip har stagnerat, efter att de tillerkändes formell politisk och juridisk jämställdhet, och där som halva samhällets subalternitet har lagts fast. Den kan bara övervinnas om familjen berövas sin nuvarande funktion, om kärnfamiljen upphör att vara reproduktionsenhet för den "mänskliga faktorn". Visserligen kan kvinnorna själva, genom ett politiskt samgående och med stöd av Kommunistiska förbundet, uppnå vissa delframgångar i den miljon-hövdade enskilda kampen för att fördela uppgifterna inom den nuvarande familjeformen: Men som helhet kan den inte vinnas. Om kommunen organiserar ett boendekollektiv ger det däremot tre avgörande fördelar: för det första ett församhälleligande (här med rätta mer exakt: kooperativformen, vilket även gäller punkt två) av hushållsarbetet och speciellt den planerande och ledande funktionen (förbundet med att detta ständigt är en tillfällig uppgift); för det andra ett församhälleligande av barntillsyn och -uppfostran, hela den primära socialisationsprocess som kärnfamiljen hittills haft hand om (utan att barnen därför måste dras undan de naturliga föräldrarnas speciella inflytande); för det tredje möjlighet till en omedelbart förenad intresserepresentation mot den patriarkaliska traditionen, vilket förvandlar kvinnornas anspråk på frigörelse från ett utsiktslöst och

krampartat ideologiskt uppror till en praktisk ekonomisk angelägenhet.

I den andra av dessa fördelar finns samtidigt den viktigaste förutsättningen för en djupgående garanti för barnens fullständiga utbildningsförmåga och inlärningsmotivation, en psykologisk problematik jag berörde i kapitel 10. Kärnfamiljen har sedan femtio år varit samhällets ”psykologiska strukturfabrik”, den plats där maktförhållandena reproduceras psykiskt. På grund av det oundvikliga faktum att relationer upprätthålls med alltför få andra personer, som dessutom öppet eller latent strider med varandra och därvid överför detta till barnen, sker dessutom här en primär neurotisering som den enskilde endast av en tillfällighet kan undvika, och som bär ansvaret för att en individualisering i de moderna samhällena snarare medverkar till en bisarr, än en harmonisk karaktär. Jag skall inte gå närmare in på detta här, eftersom det för mig verkar som om storfamiljens fördelar i detta avseende (oberoende av vilken form den har) är tillräckligt dokumenterad genom etnografiskt och historiskt material.

Nu skall jag mot bakgrund av den utvecklade kommunidén än en gång komma tillbaka till att hela denna struktur av sammanslutningar, som kommer överens om sitt mål på grundvalen av en allsidigt erkänd solidaritet, inte utvecklas vid sidan av och förbi den hierarkiska organiseringen, utan genom den och utöver den. På samma sätt som kommunen själv är en speciell överstruktur, dvs speciell jämsides med andra speciella funktioner, och är det element som sammanfattar dessa, så är också samhället mera än ett nät av kanske enbart horisontellt ihopkopplade kommuner. Redan av informationsskäl är detta otänkbart. Tänk bara på virrvarret av olika kanaler och den ständiga isär- och sammankopplingen av olika informationsled som ska motsvara reproduktionsprocessens mångfald. Sammanslutningen blir tvungen att utveckla en förbindande vertikal dimension.

Kommunerna i ett modernt samhälle kommer säkerligen inte att bli så självförsörjande (”selfsustaining”, som Marx kallade den förkoloniala asiatiska – indiska – byn), att t ex ens deras livsmedelsproduktion till sin struktur och tidsmässigt exakt skulle väga upp det egna behovet. De regelbundna inköpen kommer i sina konkreta former att regleras genom direkta avtal mellan de kommunala organen och de förbrukande arbetsorganisationerna och tillverkarna genom direkta avtal. Men försörjningen som helhet måste man förutseende säkra åt hela samhället. Därtill krävs dels en central materiell bokföring, och att dessa plannormer kan täckas genom att produktionsprofilen i de olika kommunerna motsvarar den angivna genomsnittsproduktiviteten, och dels en ekonomisk försäkringsfond som man bara kan förfoga över centralt. Dessutom kommer hela samhället att förfoga över stora investeringar som tilldelas kommunerna, på vilka medlen helt skrivs över, såvida de inverkar på produktionsmålen och produktionsvillkoren inom de överkommunala ramarna. (Mot t ex en eventuell utpressning från vissa lokala intressen, som skulle kunna lägga beslag på sig tilldelad viktig produktion, skulle samhället väl veta att skydda sig med stöd av sina medlemmars nästan fullständiga ömsesidiga beroende av varandra, denna solidaritetens i egentliga mening ekonomiska grund.)

Därmed ska bara antydas i vilken mån sammanslutningen tilldelas centrala funktioner, varvid de enskilda kommunernas ombud måste kunna gå längre än till att bara utöva rollen som företrädare för dessas intressen. De kommunala (lokala) intressena kan aldrig helt sammanfalla med hela sammanslutningens. Annars skulle de inte längre vara några autonoma subjekt, underkastade lagen om den ojämna utvecklingen, och därför också konkurrera om kvaliteten på den livsprocess som försiggår i dem, och om vilka proportioner deras materiella förutsättningar skall ha. Samma sak gäller för det förenade arbetets grundenheter och övriga underfunktionella intressegrupper inom kommunerna. De kommer naturligtvis att jämföra sina villkor både sinsemellan och med motsvarande förbund i andra kommuner. På ett visst sätt är intressena hos varje socialt förbund, som inte är det totala samhället, jämfört med detta mer begränsade än de enskilda individernas

intressen. Det hänger samman med att organisationsstrukturen i varje sådan förening är abstraherande inriktad på specifika funktioner och ändamål. Endast Kommunisternas förbund kan och måste höja sig över alla dessa partikulära begränsningar, och inte minst till och med över den tidsmässiga partikulariteten, dvs över sammanslutningens rena samtidsintressen. Kommunisternas förbund är just den organisation som motsvarar den övergripande tendensen hos de individuella intressena.

Kontroll över nationalförsamlingen, över den allmänna sammanslutningens råd, blir då en fråga om alla individers faktiska allmänna befogenheter. De finner sitt medium i en fri, obehindrad allmän opinion, både när det gäller innehåll och förfogande över tekniska medel. Val respektive avsättande av ombud blir då en sekundär angelägenhet, hur viktigt det än är under en övergångsperiod, där man ännu inte kan vara säker på att reglerna följs. *Kontrollen över apparaten, över förvaltningen* blir på så sätt en gemensam angelägenhet för ombuden och deras allmänt behöriga väljare, då de speciellt kompetenta sakkunniga själva kommer att medverka där i sin allmänna egenskap av samhälleliga individer. De kan göra det desto bättre då deras livsprocess inte längre är ensidigt bestämd av att de vid en given tidpunkt bland annat också sköter förvaltningsfunktioner ända upp till nationell och internationell nivå.

Svårast förblir *kontrollen över de lokala och partikulära särintressena, alltså över de förbund inom kommunerna som är sammanslutna över kommunerna och kring de olika underfunktionerna* – om denna kontroll (av samhällelig karaktär) ska vara tillräckligt effektiv, så att en svaghet inte framkallar något återupprättande av repressiva statliga instanser, med hela rättsvansen av byråkratiska planerings-, avräknings- och rapport-skyldigheter. Solidaritetsprincipen kräver definitivt att alla kommuner och varje intresseorganisering visar egna ansträngningar i normal omfattning, och detta inte bara i situationer som kanske är kritiska. I annat fall är det inte uteslutet att vägen till kommunismen skulle kunna tendera att slå om till en kulturell nedbrytningsprocess.

Jämte kontrollen över den behovs- och kvalitetsanpassade produktion, vars utgångspunkt är planen i dess helhet och som sedan förmedlas över kommunerna, måste det finnas ett i hela samhället godtagat system av sammanknyttande normer, som vem som helst kan sköta och med vilka man mäter effektiviteten, alltså förhållandet mellan ansträngning och resultat, med en arbetstidsräkning som grund. Detta system kommer att ha två tyngdpunkter. Den första gäller den egna prestationen, dvs hur mycket levande arbete som går åt. Den produktivitetsberäkning som nu tillämpas inom näringslivet, räknar som bekant med allt material och alla halvfabrikat som säljs vidare mer än en gång. På det sättet kan man öka varuproduktionen till och med inom ett och samma kombinat. Varje fördjupning av arbetsdelningen längs den kedja som leder till slutprodukten kan visa sig i statistiken som en ökning av produktiviteten. Den andra tyngdpunkten gäller hur man använder resurserna, dvs det arbete som gått åt. Där måste man som komplettering även ta hänsyn till den finansiella sidan. Dessa normer behöver inte, ja skall inte, ha karaktären av planuppgifter, utan vara måttstock för de olika enheternas egna näringsekonomiska verksamheter samt för att bedöma utvecklingen inom hela näringslivet. Resultaten skall inte bara visa sig i den kommunala och centrala statistiken, utan måste hela tiden publiceras, med en framställning av trenden under en viss tid, och en jämförelsebakgrund i form av de bästa värdena och genomsnittet.

Säkerligen kommer ett komplext överskridande av vissa toleransgränser att – om det skulle gå så långt – ge anledning till att man börjar undersöka och analysera orsakerna och försöker avhjälpa felen. Men det kommer att vara undantag. Begränsande planuppgifter för normerna är ödesdigra redan av den anledningen att de förleder till en manipulation med primära data, ja ofta tvingar fram detta. Tillsammans med en planering in till sista kapacitetsreserv ansvarar de för den ganska stora grå zon som finns i företagens sifferverk

i den reellt existerande socialismens länder. Eftersom företagen varken kan ha någon dubbel bokföring rent arbetsmässigt eller uppåt finns det egentligen ingen utöver de som direkt deltar i manipulationen som "fattar vad det rör sig om" företagsekonomiskt, och till och med detta fåtal förlorar lätt överblicken över det hela. Man har fullt upp att göra med att hålla svindelsiffrorna flytande. Detta ytterst skadliga tillstånd kan bara få ett slut om planerings- och ledningssystemet inte längre ger någon anledning till att låta det uppstå. Sammanslutningen är i högsta grad intresserad av att lägga giltiga data till grund för sina planeringar. Kommunerna och företagen behöver dessa giltiga data lika mycket för att kunna hushålla förnuftigt som för att – som en tillräcklig ersättning för den omfattande konstlade konkurrensen – kunna jämföra sina prestationer. För närvarande blir varje topprestation genast misstänkt för att antingen ha tillkommit under förmånliga villkor, genom dolda reserver eller "med pennan". Det är en av den byråkratiska kontrollens värsta och dyraste disfunktioner som absolut måste elimineras på vägen till kommunismen, även av politisk-moraliska skäl, eftersom den överallt motverkar solidariteten.

Om man sammanfattar dessa reflexioner över ekonomisk reglering av företagen, får man följande schema: De ekonomiska subjekten har produktionsuppdrag som bekräftats av sammanslutningen som helhet respektive kommunen, och anger den planerade åtgången av arbetstid för ett visst sortiment bruksvärden. De specificerar själva denna åtgång i förbindelse med behovsparterna. Å andra sidan får de behovsbärande företagen beslutsgränser för den nödvändiga mängden arbetskraft, maskiner, och prestationer, vilka de måste binda sig för genom avtal. Någon kanske säger att det ju är så det nuvarande systemet fungerar i DDR. Så långt stämmer det, bortsett från kommunens roll och att arbetstiden ska vara planeringsgrund istället för varuproduktionen mätt i Mark. Det vore en synvilla att anta att det är *här* och speciellt i de materiella boksluten den ofta beklagade reglementeringen har sina rötter. Från sin tekniska sida är systemet inte alls dåligt. Om inte boksluten ständigt rörde sig om ransoneringar, eftersom parti- och statsapparaten programmerar näringslivet till att förvandla varje produktivitetsökning till en produktionstillväxt, så skulle det också kunna vara socialt tillfredsställande, om det avgjordes i denna sfär. Det är just den centrala produktionsplanen som måste sluta störa den normala grundreproduktionen och -värden, produktkvalitet och arbetsrytm, förbättrandet av de materiella och psykologiska arbetsförhållanden och hela sektorn för småproduktion och tjänster. Om man avstod från att låta tillväxtkvoten vara *planeringsprioritet*, och om staten (inte samhället) upphörde med sin komiska avundsjuka mot kooperativa och privata initiativ, vilka – där "marknadsluckorna" så tillåter – gärna vill bita sig fast i den centrala storproduktionens porer, så skulle man med tanke på näringslivet och dess reglering ha möjlighet till ett harmoniskt välstånd i DDR. (Hantverkarnas m fl "extraprofiter" försvinner av sig själva om man fyller efterfrågan på deras arbete).

Man kan undvara större delen av den reglementerade kontrollen mot företagen (deras ledningar) om resurserna är så säkra att man kan börja hushålla med dem på ett rationellt sätt. *Vilket* kriterium som sedan reglerar den ofrånkomliga resten av kontroll är inte alls avgörande för den ekonomiska äregirigheten. Man kan likaväl gärna lägga tonvikten på hushållningen som på vinsten, om det finns garantier för ett verkligt spelrum att utforma företaget, förbättra och försköna det och ta hjälp i anspråk från samhällets reserver om besvärligheterna tornar upp sig. Då kan man sammansvetsa ett kollektiv – om inte grundenheten är för stor och spridd på olika territorier, så att människorna inte känner varandra personligen. Kontrollen får i vilket fall som helst inte "gå före" och på så vis dölja vilka företagsfunktionärerna egentligen är till för: företagskollektivet eller de många anonyma överordnade instanser och lagenliga restriktioner som kan minska på varje verklig handlingsfrihet. Det ekonomiska systemet *måste* utformas på så sätt att dess information som rör kontrollfunktioner begränsas till företagssystemets in- och utgångar. Annars

förloras det funktionella självstyret och därmed det kollektiva och individuella intresset. Storföretag borde delas upp i självstyrande funktionsenheter, så att man kan skapa kollektiva subjekt, som kan uppträda och gruppera sig sammanslutningsvis istället för underlydande.

Samhället får inte säkra den ekonomiska och sociala kvaliteten på funktionerna *inom företaget* genom några slags yttre instanser, utan genom de associerade individerna själva. Förutom Kommunistiska förbundets cell kommer här att finnas en fackförening, som organ för att ge hela personalen en långt självständigare roll gentemot ledningssystemet än hittills. Inom dess ramar kan även kvinno-, ungdoms- och veteranutskott verka. Strejkrätten måste visserligen återupprättas i övergången, men den måste under kulturrevolutionens gång förlora sin betydelse. Detta förutsätter att ledande organ *kan* uppträda självständigt gentemot det kollektiv som det sköter och – i praktiken – de enskilda funktionärer som delegerats genom val. Den organiserade allmänna opinionens makt, som om nödvändigt skall bekräftas genom slutna omröstning, måste då vara nog för att lösa konflikterna på ett tillfredsställande sätt.

Det är i grund och botten inte nödvändigt att breda ut sig alltför mycket över alla detaljer i den kommunistiska ekonomin, fast jag tror att det inte handlar om toner från en fjärran framtid. För om dess *principer* en gång härskar, så kommer en kort tids praktik att skapa en större klokhet än de mest omfattande spekulationer. Jag kanske redan har gått för långt med detta, men det har skett i övertygelsen att den kommunistiska propagandan i dag mer än någonsin måste värva genom *konkreta tänkbarheter*. Det jag huvudsakligen ville ge var en skiss av de ekonomiska systemsammanhang kulturrevolutionen ska lägga grunden till, under förutsättningen att villkoren för detta redan går in i sitt mognadsstadium.

I den meningen har jag ställt det kommunistiska produktionsmålet på prov vilket sedan Marx tid obestriddligt har visat på en rik individualitet beträffande konsekvenserna för de materiella behovens struktur, alltså samhällets planeringsbehov, samt vilken slags proportionalitet som planmässigt måste genomsyra hela reproduktionsprocessen. Den gemensamma nämnare som sammanfattar den ekonomiska grundlagen och proportionalitetslagen för den kommunistiska formationen visar sig vara en ny tidsekonomi som mäts efter vad som krävs för att utveckla bestämda människors sociala allsidighet, deras "tidsplan" för att fullständigt tillägna sig kulturen såväl som dess redskap, genom en näringslivsberäkning grundad på tidsenheter. Och slutligen har jag undersökt problemet med hur kommunistiska individer ska kunna reglera sin samhälleliga helhetsprocess på ett rationellt sätt, så att de höjer sig över nödvändighetens rike och i sin gemenskap samtidigt finner sin frihet: ett obegränsat område för självförverkligande i handling, tanke och njutning i sina personliga relationer.

Svaret ligger i att lägga fram den *federativa* princip som finns inskriven i idén om den fria sammanslutningen: Underordnande av de hierarkiskt ordnade informationsförbindelserna; sammanslutning, istället för underordning, av individerna för deras olika subjektiva och objektiva ändamål; en sammanslutning av deras förbund (naturligtvis inte minst grundenheter i deras arbetsprocess) till i huvudsak territoriellt grupperade kommuner, som den avgörande förmedlande länken till det hela; en sammanslutning av kommunerna till ett nationellt samhälle; en sammanslutning av nationerna till en fredlig koopererande värld; en förmedling till närmast högre enhet genom ombud valda på basplanet.

Så kan man föreställa sig det system, där villkoren för verklig frihet sammanfaller med villkoren för verklig jämlikhet och verkligt broderskap. Kommunismen är inte bara nödvändig, den är också möjlig. Om den ska bli verklighet, det får avgöras i kampen om dess villkor.